fondată în 1895
bpt
serie nouă

e. jefferson murphy

istoria civilizației africane

★★

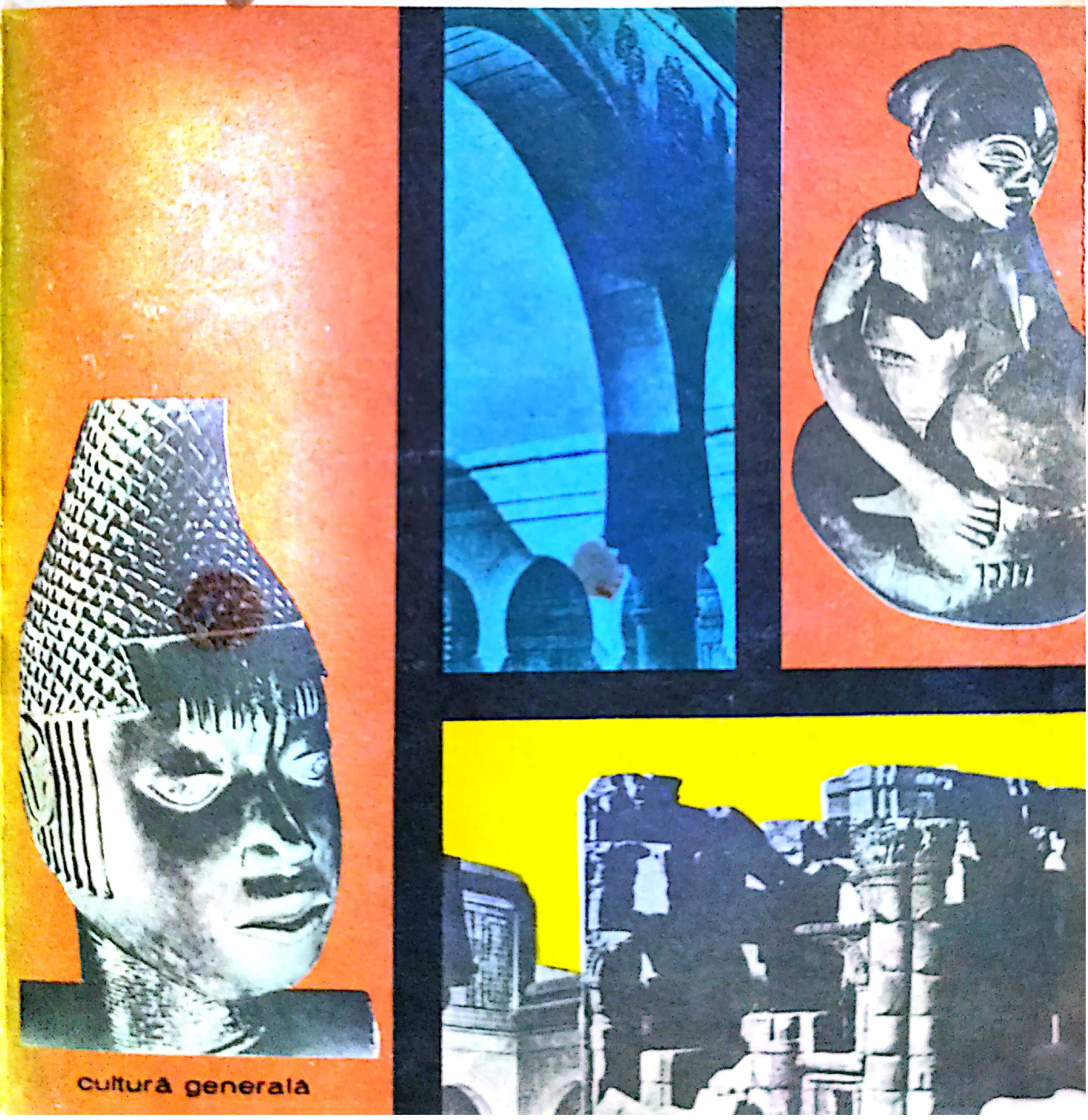

cultură generală

Scanned with OKEN Scanner

Africa în anul 1945 (reproducere după vol. original).

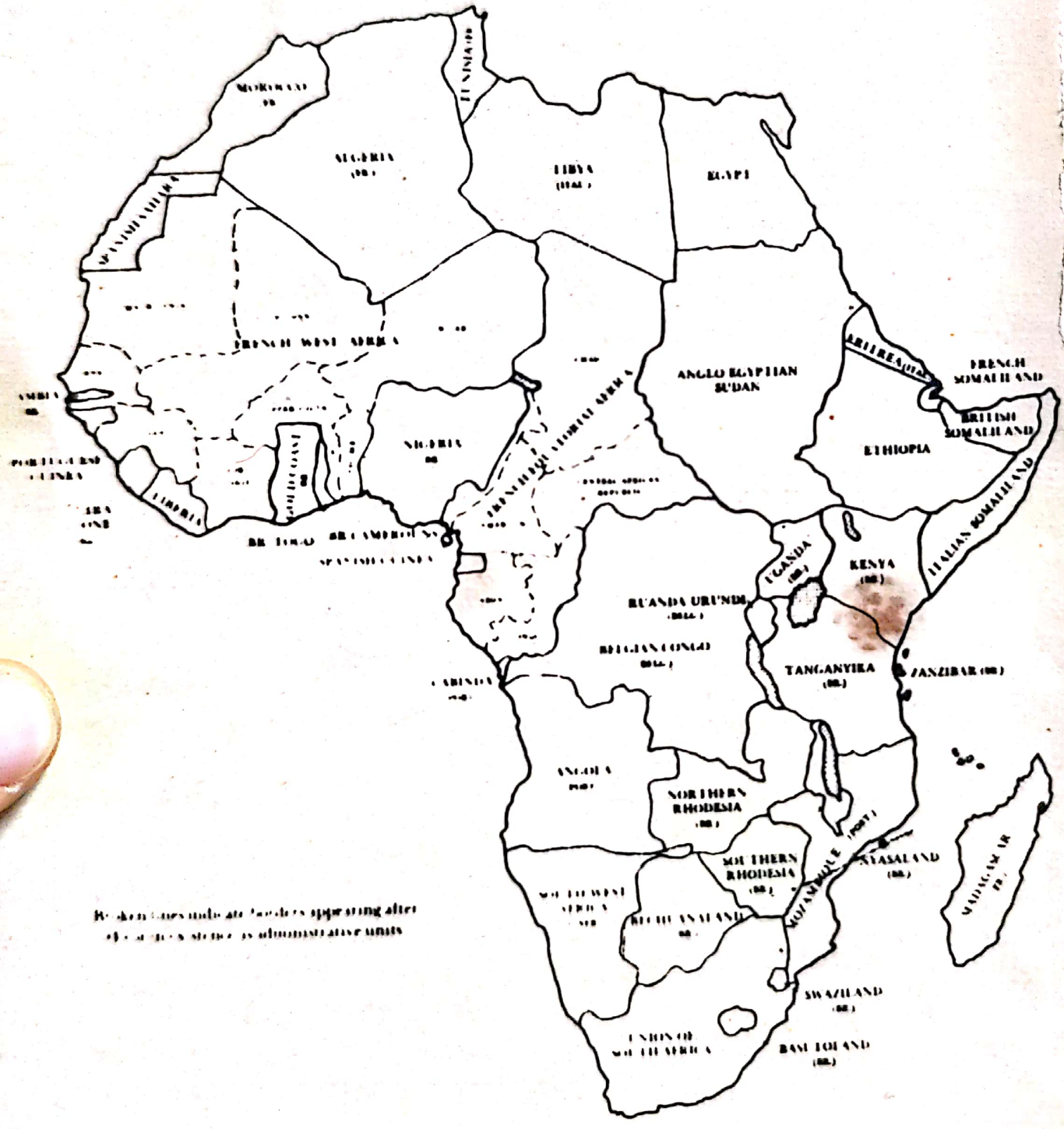

Scanned with OKEN Scanner

e. jefferson murphy

istoria civilizației africane

**

TRADUCERE DE CORNELIU RUDESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1981

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

E. JEFFERSON MURPHY
HISTORY OF AFRICAN CIVILIZATION,
©
Thomas Y. Crowell Company, New York, 1972

Scanned with OKEN Scanner

XI

ZIMBABWE, MWENE MUTAPA ŞI SUDUL

Populaţiile de limbi bantu au întemeiat de timpuriu un alt centru al civilizaţiei lor pe platoul rhodesian. Din acest al doilea centru, s-au extins mai încet în regiunea unde se află azi Republica Africa de Sud. Pe păstorii khoisani din sudul Africii, treptat i-au absorbit şi i-au împins tot mai la sud. În jurul anului 1000 e.n., se stabileau în ţinuturile care aparţin azi provinciei Transvaal şi regiunii de nord a provinciei Natal, din Republica Africa de Sud, iar grupuri bantu pătrundeau în ţinuturile situate în prezent în provincia Statul Liber Orange, în partea de est a regiunii Bechuanaland (Republica Botswana de azi) şi în nordul provinciei Cape.

Pe platoul rhodesian şi în sudul învecinat al Mozambicului, grupul bantu predominant era neamul shona, foarte numeros şi împărţit în mai multe clanuri, ramuri şi subgrupuri (dintre care mai importante erau rozwii şi karanga). La sud-est de aceştia se aflau populaţiile de limbi nguni, alt grup bantu în care intrau seminţiile swazi, zulu, xhosa şi alte cîteva subdiviziuni etnice şi lingvistice. Populaţiile tswana şi basuto şi alte cîteva triburi mai mici alcătuiau grupul larg răspîndit sotho de la sud-est şi sud de neamul shona.

Toate aceste populaţii vorbesc limbi bantu înrudite cu cele ale populaţiilor din Kongo, Luba şi Lunda. Cea mai

Scanned with OKEN Scanner

însemnată deosebire dintre populațiile bantu din sud și cele din regiunea centrală este, poate, faptul că în sud au apărut mai puține regate puternice. Numai neamul shona a întemeiat un stat-imperiu de amploarea statelor Kongo, Luba și a satelor sudaneze. Această deosebire se datorește, în special, tipului dispersat al așezărilor din sud și preferinței lor pentru creșterea vitelor, precum și caracterului relativ recent al stabilirii populațiilor bantu în sudul Africii.

Cu excepția văii Nilului, în Zambia, Rhodesia și Africa de Sud s-au făcut mai multe cercetări arheologice decît în oricare altă parte a Africii. O bună parte din aceste cercetări au avut ca obiect răspîndirea și dezvoltarea culturii din epoca fierului, cultura caracteristică a populațiilor bantu care s-au extins spre sud. Totuși, contrar așteptărilor, faptul că solul acestor regiuni descompune repede scheletele umane, a făcut ca urmărirea dezvoltării culturii fierului să se dovedească mult mai ușoară decît determinarea precisă a celor care o practicau. Incertitudinea provine din faptul că puținele vestigii de schelete descoperite în așezările mai timpurii prezintă vădite asemănări antropologice cu populațiile khoisan, ceea ce a dus la ipoteza că cultura populațiilor bantu a fost cel puțin în parte însușită de vecinii lor khoisan, respectiv hotentoți ; aceștia culegeau fructe sălbatice, pășteau vite și poate chiar extrăgeau aur, fier și aramă cu multe secole înainte de a fi absorbiți de vecinii lor mai puternici bantu.

Această incertitudine a apărut îndeosebi cu prilejul bogatelor excavații de la Mapungubwe, o măgură cu coamă turtită care se înalță bruse în cîmpia înconjurătoare din vestul îndepărtat al Transvaalului, aproape de granița cu Botswana și la cîteva mile de confluența rîului Shashi cu fluviul Limpopo. Pantele măgurei Mapungubwe, înaltă de cîteva sute de picioare, sînt atît de abrupte încît escaladarea lor nu este posibilă decît pe un drum secret cunoscut pînă în anii 1930—1940 numai de băștinașii locului

Scanned with OKEN Scanner

(dar aproape niciodată folosit, deoarece măgura avea pentru ei o semnificaţie sacră). Cînd exploratorii au aflat drumul secret şi au ajuns în vîrf, au descoperit ruinele unor locuinţe complicate, numeroase morminte şi foarte multe obiecte de preţ. Vîrful măgurii de la Mapungubwe a fost probabil timp de secole un loc sfînt, unde căpeteniile şi preoţii locuiau şi îndeplineau ceremonii religioase.

În straturile cele mai profunde ale excavaţiilor s-au găsit ceramică şi alte artefacte de tipul culturii din cea mai mare parte a Transvaalului ; în straturile datate din jurul anului 1000 e.n., s-a găsit însă un tip nou mai rafinat de ceramică, împreună cu numeroase unelte de fier şi grămezi de „daga", un material argilos, folosit pentru clădiri în tot sudul Africii, ceea ce arăta că acolo existau locuinţe mari cu verande şi curţi. Între anii 1000 şi 1600 e.n., persoanele regale şi clericale care au locuit pe vîrful singuraticei măguri şi au fost îngropate acolo, au lăsat în şi lîngă mormintele lor sute de artefacte : vîrfuri de suliţe şi săgeţi din fier şi din piatră, sape, securi şi vîrtelniţe care indicau cunoştinţe de ţesătorie, probabil din lînă, păr de capră sau bumbac. Începînd cu straturile mijlocii ale excavaţiilor, datate din anii 1380—1420, în morminte s-au găsit obiecte mai multe şi mai scumpe, îndeosebi giuvaeruri de aur, îngropate odată cu mortul ; pe lîngă artfactele din fier şi ceramică din perioada anterioară, s-au găsit coliere, brăţări şi mari cantităţi de folie de aur şi cuişoare de aur pentru aplicarea foliei pe lemn.

Aceste cantităţi sporite de obiecte preţioase indicau existenţa unei forme de negoţ foarte dezvoltat în secolul al XIV-lea şi după aceea pînă în secolul al XVII-lea, cînd s-ar părea că Mapungubwe a fost părăsit. Nu se poate stabili precis dacă acest negoţ se desfăşurase numai între regiunile interioare ale Africii sau şi cu negustorii străini de pe coastă, dar cert este că aurul, fierul şi arama au fost aduse la Mapungubwe de căpetenii şi preoţi, şi că

Scanned with OKEN Scanner

aceştia le primeau dintr-o zonă foarte întinsă, probabil pe căi comerciale.

Mapungubwe este una din foarte puţinele excavaţii în care s-au găsit şi vestigii de schelete suficient de intacte ca să permită studierea populaţiei din zonă ; cîteva schelete prezintă caracteristici boşimano-khoisan, în ce priveşte înălţimea, mărimea şi forma craniului, configuraţia oaselor faciale, etc. Cultura pe care o reprezintă Mapungubwe este totuşi aceea a populaţiilor de limbi bantu. Prezenţa vestigiilor scheletice boşimanoide nu poate avea decît două explicaţii ; sau populaţiile khoisan din zonă împrumutaseră cunoştinţele agricole şi de prelucrare a metalelor de la vecinii lor bantu, sau căpeteniile bantu îşi extinseseră suzeranitatea asupra populaţiei khoisan din regiunea Mapungubwe. Ceramica şi obiectele de metal, din perioada în care s-au găsit în mai mari cantităţi în aşezarea de la Mapungubwe, sînt cert de tip shona, ceea ce înseamnă că neamul shona a început să domine încă din secolul al XIV-lea această regiune, situată la cîteva sute de mile de principalul lui centru de extindere din nord-estul Rhodesiei.

Din mărturiile arheologice rezultă că epoca de fier a început în sudul Africii în primul sau al doilea secol al erei noastre, cînd cultura Gokomere se răspîndise deja pe platoul rhodesian şi la sud pînă dincolo de fluviul Limpopo. Primele mărturii ale culturii Gokomere s-au descoperit în deceniul 1930—1940, în cursul unei excavaţii în satul Gokomere din vecinătatea actualului Fort Victoria. Cultura Gokomere este cunoscută îndeosebi pentru ceramica ei. Oalele Gokomere, relativ simple ca desen, decoraţii, formă şi tehnică, prezintă frecvent în jurul gîtului dungi decorative gravate. În ciuda numeroaselor variante ale desenului, tradiţia Gokomere era destul de adînc înrădăcinată ca toate produsele ei să poată fi identificate după unele caracteristici comune.

Scanned with OKEN Scanner

Populaţia din Gokomere cunoştea agricultura. Au fost dezgropate vestigii de hambare şi numeroase reziduuri de zgură şi mici cuptoare de argilă în care se topea fierul. Oasele de ovine descoperite în excavaţiile culturii Gokomere sugerează că creşteau animale domestice. Populaţia din Gokomere probabil pescuia, vîna, culegea unele plante şi fructe sălbatice şi cultiva mici loturi cu mei, sorg, mazăre furajeră şi zarzavaturi în regiunile care necesitau relativ puţină defrişare. S-ar părea că nu producea prea mari cantităţi de unelte din fier, folosind mai mult unelte de os şi piatră. Prin stilurile ceramicii şi tehnicile de prelucrare a uneltetelor, cultura Gokomere pare să fi precedat culturile contemporane din Zambia, Botswana şi nordul Transvaalului.

Pe la anul 600 e.n., o cultură puţin diferită şi întrucîtva mai avansată a început să înlocuiască pe cea din Gokomere. Este cunoscută sub denumirea de cultura Leopard's Kopje [1], după numele micului deal unde s-au descoperit prima oară artefactele ei („Kopje" în dialectul olandez din Africa de Sud înseamnă deal). Dezvoltată neîndoios din cultura Gokomere, cultura Leopard's Kopje a produs foarte multă ceramică, în general mai fină decît ceramica din Gokomere. Populaţia din Leopard's Kopje se îndeletnicea de asemenea cu extracţia, topirea şi prelucrarea fierului, din care făceau săgeţi şi vîrfuri de suliţe, lame de sape şi podoabe, îndeosebi inele şi mărgele.

Localnicii practicau agricultura de tip bantu şi creşteau vite şi oi de diferite specii. Îşi construiau satele în văi cu surse bogate de apă, pe creste de deal şi printre înălţimi stîncoase. Pentru apărarea oamenilor şi a animalelor domestice împotriva răpitoarelor, ridicau în jurul satelor bariere de piatră din bucăţi de stîncă suprapuse sub formă de îngrădiri, metodă folosită şi azi de unele populaţii bantu de pe platoul rhodesian şi din regiunile vecine. Colibele

[1] Dealul Leopardului. (N.t.).

Scanned with OKEN Scanner

lor erau de formă circulară, cu pereți din țăruși, acoperiți cu „daga", avînd în diametru zece pînă la douăsprezece picioare (cca. 3—4 m).

Populația din Leopard's Kopje era un mic grup de imigranți bantu, veniți în Rhodesia de la nord și care au pus curînd stăpînire pe populația din Gokomere, tot o semințe bantu amestecată cu khoisani. Cultura Leopard's Kopje a apărut în jurul anului 600 e.n. și din mărturiile arheologice rezultă că a continuat să fie practicată în cîteva regiuni pînă în secolul al XVIII-lea.

Cei care o practicau erau negri, deși unii dintre ei amestecați prin căsătorii cu puținii khoisani pe care i-au mai găsit pe platoul rhodesian. Limba pe care o vorbeau nu se cunoaște. Erau foarte probabil primele grupuri shona care au apărut în regiune spre sfîrșitul primului mileniu al erei noastre. Populațiile shona au început să migreze în Rhodesia în jurul anului 850 e.n. venind din nord, de undeva din apropierea lacului Tanganyika și s-ar putea să fi fost înrudite cu populațiile luba și bemba, care trăiau la sud și sud-vest de lacul Tanganyika.

Principalul grup shona era clanul karanga, al cărui centru demografic în secolul al XIV-lea, cînd istoria populațiilor shona a început să se contureze destul de clar, se afla în regiunile de la est și nord-est ale platoului rhodesian, între fluviile Zambezi și Limpopo, și în munții și văile de la răsăritul acestui platou.

Cultura clanului karanga era în general aceeași ca a populațiilor din Leopard's Kopje și Gokomere, pe care la început le-a subjugat și apoi le-a absorbit complet. Clanul karanga fusese însă multă vreme în contact cu cele mai dezvoltate populații bantu din Katanga și din centrul Africii și avusese legături directe cu arabii și cu grupul swahili al populației bantu de pe coasta Mozambicului. De la primii învățase tehnici mai avansate de prelucrare a metalelor, de minerit și poate unele metode de organizare politică, iar de la ultimii deprinsese interesul pentru

Scanned with OKEN Scanner

comerț. Cu ajutorul acestor cunoștințe superioare, clanul karanga s-a extins pe întregul platou rhodesian, valorificînd munca populației autohtone și bogățiile minerale cu rezultate mai fructuoase decît predecesorii lor. Pe băștinași i-a folosit ca păstori, mineri, olari și meșteșugari, învățîndu-i metodele superioare karanga. Pe platoul rhodesian a descoperit noi zăcăminte de aur, aramă și fier. Populațiile din Gokomere și din Leopard's Kopje extrăseseră mici cantități de aramă și aur, dar le folosiseră numai pentru a obține în schimb fier, mărgele și țesături de la populațiile din nord. După ce imigranții karanga s-au strămutat la sud, pe platou, producția mineritului a crescut, iar aurul și arama le-au folosit ca să prelucreze podoabe pentru bogătașii și nobilii karanga și pentru negoț.

S-ar părea că imigranții karanga erau samsarii sau stăpînii exploatărilor miniere de pe platou, rolul lor rezumîndu-se la a-i sili sau convinge pe băștinași să extragă mai mult aur și aramă. Mineritul era o veche îndeletnicire practicată pe scară întinsă de băștinași. Pe platou s-au descoperit peste șapte mii de puțuri și rostogoluri, unele adînci de 150 picioare (cca 45 m). Minerii foloseau în mod obișnuit tehnica puțurilor deschise, săpînd șanțuri adînci cît permiteau nivelul apei subterane, aerisirea și profunzimea filonului. Se foloseau și rostogoluri, îndeosebi în nord-estul Rhodesiei, dar destul de rar. Pe măsură ce săpau în filon, minerii extrăgeau minereul cu lame de fier de mărimea unei țigări de foi. Pentru desprinderea bucăților mari de minereu se ajutau cu icuri de piatră.

Minereul era apoi mărunțit în mojare mari de piatră și spălat într-un șuvoi de apă curgătoare din apropiere, pentru a separa pulberea și pepitele de aur. Pulberea era deseori păstrată în ghimpi de porc-spinos, pe care le schimbau cu negustorii pe sare, mărgele, țesături, fier și alte mărfuri. În așezările miniere s-au găsit mai multe schelete de femei tinere, de unde arheologii au dedus că

Scanned with OKEN Scanner

o bună parte a muncii subterane din mine era îndeplinită de fete.

Mineritul pe scară întinsă a început pe platoul rhodesian în primele secole ale erei noastre și pare să fi luat sfîrșit cu desăvîrșire în cursul tulburărilor politice și militare care au frămîntat Rhodesia în secolul al XIX-lea, cu puțin înainte de colonizarea europeană a regiunii.

Imigranții karanga au venit în acest bogat ținut minier ca negustori și stăpîni. La început au sosit probabil în grupuri restrînse, construind mici sate lîngă satele băștinașilor. La scurt timp după așezarea lor, nou-veniții i-au folosit pe băștinași nu numai pentru minerit, ci și pentru alte servicii, îndeosebi pentru păscutul vitelor. După primele grupuri au venit familii întregi de karanga, atrași de negoț, pozițiile privilegiate de care se bucurau în regiune și de perspectiva de a se îmbogăți și stăpîni. Băștinașii au adoptat treptat limba și cultura karanga și după cîteva secole întregul platou rhodesian a devenit noua patrie a clanului karanga. Doar puține urme identificabile ale primilor băștinași au mai supraviețuit.

Mărturiile arheologice confirmă aceste etape ale implantării culturii karanga și ale îmbinării noilor ei idei și tehnici superioare cu cultura populației autohtone din Leopard's Kopje, prin apariția de produse ceramice tot mai fin lucrate, a unui număr sporit de unelte și arme de de fier și a unor mari cantități de podoabe și giuvaere de aur îngropate în unele morminte.

Tot astfel la Mapungubwe, situat departe la sud-est de principalul centru al clanului karanga, mărturiile arheologice din cele mai bogate straturi dovedesc influența culturii karanga : desenul cioburilor de cerămică, datate din 1380—1420, este neîndoios de tipul karanga-shona, uneltele de fier din aceleași straturi abundă, apar pentru prima oară vîrtelnițe de țesut, iar podoabele și giuvaerele descrise mai înainte se găsesc în cantități mai mari.

Scanned with OKEN Scanner

La cealaltă extremă a influenței karanga, de pe cursul mijlociu al fluviului Zambezi, aproape de actualul baraj Kariba, excavațiile de la Ingombe Ilede au dat la iveală o altă zonă de expansiune a populației karanga. Acolo, pe o creastă lungă de înălțime redusă care domină fluviul, arheologii au descoperit mărturii de așezări omenești, pe o perioadă de trei secole sau chiar mai mult, ale unei populații care se îndeletnicea cu negoțul pe distanțe lungi în susul și în josul fluviului Zambezi, descoperire care a dus la concluzia că neamul karanga s-a extins și dincolo de platoul rhodesian. Cel mai vechi strat al excavațiilor de la Ingombe Ilede datează din jurul anului 680 e.n., iar cel mai recent cam de trei secole mai tîrziu. Cioburile de ceramică din cel mai vechi strat dovedesc o tehnică simplă, care seamănă în general cu aceea de pe platoul Batoka din Zambia, situat la nord de Zambezi. În stratul inferior s-au găsit numeroase oase de elefanți, ceea ce arată că populația de la Ingombe Ilede vîna elefanți, desigur pentru fildeșul lor, o marfă foarte căutată în negoțul de pe Zambezi și Oceanul Indian. Localnicii cultivau mei și sorg și aveau vite, capre și cîini. Locuințele lor erau probabil din lemn și paie, materiale pe care le folosesc în mod obișnuit și azi populațiile tonga (înrudite de departe cu shona).

Cu fiecare strat superior, gradul de finețe al ceramicii de la Ingombe Ilede crește, iar în ultimul strat, datînd din secolul al X-lea, s-a găsit cea mai fină ceramică produsă în sudul Africii : de forme variate, arsă cu mare măiestrie și adesea lustruită cu multă grijă și pictată.

Odată cu creșterea gradului de finețe a ceramicii, s-au găsit tot mai multe produse aduse de departe pe calea negoțului. În unele din cele mai bogate morminte s-au găsit resturi de felurite țesături din bumbac și roți de olărie. Brațele și picioarele scheletelor purtau brățări de aramă și fier înfășurate în mai multe straturi de pînză de bumbac. (S-au putut găsi și rămășițe de pînză — rar în-

Scanned with OKEN Scanner

tîlnite în arheologia africană — păstrate datorită efectului conservant al podoabelor de aramă în contact cu pînza, care au neutralizat proprietăţile distructive ale solului). Unele schelete purtau în jurul gîtului coliere din aur şi din mărgele de sticlă şi scoici aduse de pe coasta Oceanului Indian ; una din scoici avea o contraplacă din aur ştanţat. Varietatea artefactelor de aramă din morminte rivaliza cu a celor de la lacul Kisale din Katanga : cruci din aramă, bobine de sîrmă din aramă şi mai multe seturi de unelte pentru trefilat sîrma, printre care ciocane, cleşti pentru întins sîrma şi filiere pentru trefilat. La două schelete s-au găsit gonguri de aramă, emblema regalităţii în regiunile populaţiilor luba şi bemba de la nord.

Straturile superioare ale excavaţiilor de la Ingombe Ilede dovedesc prezenţa unei relativ mari bogăţii şi practicarea negoţului : cu excepţia fierului, zona din jurul aşezării de la Ingombe Ilede era săracă în zăcăminte metalifere, deci aurul şi arama erau probabil procurate în schimbul fildeşului şi al sării, pe care le produceau localnicii. La numai cîteva mile de Ingombe Ilede există zăcăminte de sare, care au fost exploatate pînă în secolul al XIX-lea.

Regiunea Ingombe Ilede nu posedă mari bogăţii naturale ; cum s-a arătat, îi lipsesc minereurile, iar productivitatea agricolă nu depăşeşte media din sudul Africii. Aşadar, mormintele din excavaţii aparţin unui grup privilegiat, fie căpeteniilor băştinaşe, fie unor stăpînitori străini. Întrucît ceramica din ultimele straturi prezintă o vădită înrudire cu stilurile ceramicii karanga, întîlnite pretutindeni pe platoul rhodesian, este foarte probabil că negustorii karanga, sprijiniţi de grupuri înarmate, au ajuns să domine economic şi poate politic populaţia din Ingombe Ilede în secolele al IX-lea şi al X-lea, cam în aceeaşi perioadă cînd începeau să se strămute pe platoul rhodesian.

Negoţul pe fluviul Zambezi a jucat un rol important în expansiunea, cuceririle şi marile înfăptuiri politice ale

Scanned with OKEN Scanner

neamului karanga. Grupuri karanga s-au stabilit de timpuriu în jurul fluviului, îndeosebi la sud de acesta, într-o regiune situată în interior la trei sau patru sute de mile de la gurile lui. Pe Zambezi se poate călători în canoe pînă la ocean. Corăbiile și negustorii arabi și indonezieni au vizitat gurile fluviului încă din primele decenii ale erei noastre, iar pe la sfîrșitul primului mileniu întemeiaseră mici colonii de-a lungul întregii coaste africane a Oceanului Indian, din sudul Mozambicului pînă în Somalia. Probabil că prin secolul al III-lea sau al IV-lea au venit în contact cu strămoșii neamului karanga și ai celorlalte populații shona, cu care au stabilit tot mai strînse legături comerciale în cursul primului mileniu și al primelor secole din cel de al doilea mileniu.

Cu timpul, arabii și aliații lor swahili au ajuns să fie singurii agenți ai negoțului cu coasta și să-și creeze baze comerciale în comunitățile africane pînă departe în susul fluviului. Se crede că la începutul secolului al XVI-lea existau în regiunea rhodesiană cam 10.000 de arabi și africani amestecați prin căsătorii cu arabi, care se stabiliseră în mici grupuri în numeroase părți ale ținuturilor locuite de populațiile karanga-shona, precum și în mari comunități de-a lungul fluviului Zambezi, de la orașul Tete în jos, pînă la mare. Se pare că au exercitat prea puțină influență culturală asupra populației karanga ; în schimb, influența lor economică a fost foarte mare. Legăturile comerciale cu ei au stimulat populația karanga să se extindă pe o vastă zonă în căutare de fideș, aur, aramă și sclavi.

Prin secolul al XVI-lea, datorită cel puțin în parte legăturilor comerciale, căpeteniile karanga și războinicii lor se extinseseră pe întregul platou rhodesian.

Cam în aceeași vreme, unul dintre cei mai energici conducători ai lor, al cărui nume a dispărut chiar și din istoria orală, i-a supus pe ceilalți șefi karanga și a întemeiat un regat asemănător celor de tipul clasic sudanez.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd portughezii au venit în această regiune, la începutul secolului al XVI-lea, au dat acestui regat denumirea de Monomotapa, o deformare a adevăratului nume de Mwene Mutapa. Regatul trebuie să fi luat ființă încă din secolul al XIV-lea, dar istoria lui se cunoaște numai începînd din 1420—40, cînd regele lui, Mutota, a pornit o acțiune de cuceriri care a dus la întemeierea unui mare imperiu.

Mutota era regele unui grup karanga cunoscut sub denumirea de rozwi. Se știe că din clanul rozwi au ieșit cîrmuitorii multor mici state karanga și se bănuiește că pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea membrii lui pătrunseseră în ținuturile karanga ca negustori, căpetenii militare, preoți și cîrmuitori.

Elita rozwi se considera o clasă aparte : era conștientă de obîrșia ei comună, credea în misiunea ei de a conduce și aducea cu ea idei despre religie, tehnologie și agricultură puțin diferite de cele ale neamului karanga în general.

Pe la 1440, Mutota a strîns o armată și a pornit o campanie de cucerire a celorlalte state și ținuturi karanga. Prin 1450, armata lui Mutota cucerise întregul platou rhodesian, cu excepția ținutului muntos din răsărit. Diferiți regi și conducători karanga, de obîrșie rozwi sau nu, au fost obligați să-i jure supunere.

Ca să-și consolideze domnia, Mutota a numit peste unele regate cucerite guvernatori dintre căpeteniile clanului rozwi. Curînd, Mutota a primit în semn, chipurile, de laudă titlul de „mwene mutapa", care în limba shona înseamnă „mai-marele prădătorilor". De la acest titlu și-a luat denumirea și imperiul.

Religia populației karanga a jucat un rol important în organizarea ei politică, iar pe rozwi i-a ajutat să-și asume stăpînirea asupra întregului ținut. La fel ca majoritatea religiilor sudaneze, recunoștea existența unei ființe supreme, Mwari, care a creat lumea și pe om, dar că acest

Scanned with OKEN Scanner

Mwari era prea departe de treburile zilnice ale omului și de fenomenele naturale. De aceea, oamenii de rînd nu aveau cum să comunice direct cu Mwari și pentru a-l venera și implora trebuia să i se adreseze prin intermediul duhurilor strămoșilor. La aceste duhuri nu se putea însă ajunge decît prin rugăciuni ale întregii obști, conduse de nobili în calitate de preoți. Așadar, populația karanga îi considera pe puternicii lor șefi și nobili (îndeosebi pe cei de obîrșie rozwi) de asemenea conducători religioși. Cînd era secetă, numai șeful avea puterea și autoritatea necesare să roage duhurile strămoșilor, în numele întregii comunități, ca să intervină pe lîngă Mwari și duhurile respective ale fenomenelor naturale. Primii regi karanga au putut deci, în acest rol religios, să-și întărească pozițiile politice și economice.

Pentru a crea un mediu propriu adorării lui Mwari, conducătorii karanga au clădit locașuri speciale, unde ei și căpeteniile lor puteau să se retragă și să se roage perioade îndelungate. Aceste locașuri sfinte erau izolate și inaccesibile, adesea așezate pe vîrfuri de deal sau în regiuni stîncoase și împrejmuite cu bariere de piatră, acolo unde erau necesare pentru asigurarea izolării lor. Vîrful de deal izolat de la Mapungubwe, ales de oameni înrudiți cu karanga, dacă nu chiar de obîrșie karanga, era deci o poziție ideală ca locuință și loc de rugăciuni pentru un conducător care era totodată și mijlocitor cu duhurile strămoșilor și cu Mwari.

Cel mai impunător dintre aceste orașe sfinte construite de karanga era la Zimbabwe, în Rhodesia. Grandioasele ruine de piatră de la Zimbabwe atrag și azi mii de turiști și au dat loc la speculații în legătură cu Africa, mai mult decît oricare altă descoperire extraordinară de la sud de Valea Nilului. Cînd vînătorii și exploratorii din secolul al XIX-lea au văzut prima oară acele masive ziduri, clădiri și locuințe, întinse pe șaizeci de acri, s-au grăbit să con-

Scanned with OKEN Scanner

chidă că descoperiseră mărturiile unei foarte vechi civilizații străine. Cît despre persoana care ar fi putut iniția construcțiile de la Zimbabwe, majoritatea supozițiilor s-au oprit la regele Solomon. S-au emis numeroase ipoteze, dar singurul punct care a întrunit aproape unanimitatea opiniilor a fost acela că „primitivii" bantu de pe platoul rhodesian nu ar fi fost niciodată în stare să creeze asemenea monumente impunătoare.

Situate la șaptesprezece mile sud-est de orașul modern Fort Victoria, din Rhodesia centrală, ruinele de la Zimbabwe se remarcă prin două particularități. Pe un deal se află o serie de împrejmuiri alăturate — cu cărări întortocheate, scări, ziduri și intrări tainice — adesea denumite „Acropolis". În valea vecină cu Acropolis se află Marea Împrejmuire, adică templul, ale cărei elemente principale sînt : un zid lung de opt sute de picioare (cca. 240 m), înalt de treizeci și două de picioare (cca 10 m) și lat de 17 picioare (cca 5 m). și un turn conic înalt de peste treizeci picioare (cca 9 m).

Zimbabwe a fost construit într-un lung interval de timp, poate secole. Zidurile Marii Imprejmuiri și turnul conic reprezintă cea mai desăvîrșită realizare arhitecturală a constructorilor din Zimbabwe. Sînt clădite din blocuri netede de granit, asamblate cu multă grijă și îndemînare. În această fază a construcției, zidarii începuseră să introducă elemente arhitectonice rafinate ; intrări arcuite, scări curbe, porți cu buiandrugi de lemn, postamente pentru statui și monoliți și firide cu trepte.

Ipoteza că africanii construiseră Zimbabwe a început să capete crezămînt cînd s-a descoperit că majoritatea ruinelor de piatră ale cetății erau locuințe, ziduri de apărare, îngrădiri pentru vite și alte structuri de uz gospodăresc, foarte asemănătoare cu cele construite de populațiile moderne de limbi bantu din aceeași zonă, deși din materiale diferite. Apoi, în 1931, un eminent arheolog, dr. Gertrude Caton-Thompson, chemat să cerceteze ruinele de la Zimbabwe, a

Scanned with OKEN Scanner

dovedit metodic netemeinicia confuzelor teorii care le atribuiau unor constructori străini. Zimbabwe, a declarat ea, a fost clădit de meșteri bantu băștinași din regiune, a căror măiestrie în meșteșugul construcției se dezvoltase continuu în decurs de mai multe secole.

Pe platoul rhodesian central se întîlnesc foarte frecvent aflorimente de granit, astfel că natura însăși a înlesnit extragerea lespezilor de granit, un material ideal pentru construcții. Cu ajutorul unor unelte simple, al focului și al apei, meșterii au putut mări substanțial producția de lespezi naturale de granit. Primii constructori s-au mărginit doar să potrivească una peste alta lespezile netede, folosind îndeosebi bolovanii mari, aflorimentele și depresiunile terenului, pentru îngrădiri de apărare în forma împrejmuirilor de piatră sau de mărăcini în care își țineau noaptea animalele domestice. Cu timpul s-au perfecționat și au apărut structuri de piatră mai complicate.

După cercetările făcute de dr. Caton-Thompson, alte excavații în ruinele de la Zimbabwe au dezvăluit o istorie culturală destul de completă, care exemplifică în mic succesiunea culturilor de pe platoul rhodesian. Primii locuitori din epoca de fier ai așezării de la Zimbabwe au fost populația de la Gokomere, care s-ar părea că a părăsit-o în jurul anului 400 e.n. A urmat un interval de mai multe secole, cînd nu a fost locuită, ceea ce rezultă din faptul că în straturile de pămînt din acest răstimp nu s-au găsit nici un fel de artefacte. În sedimentele din secolele al IX-lea pînă în al XI-lea apare un al doilea strat cu vestigii de artefacte. Din examinarea resturilor de ceramică din această perioadă rezultă că locuitorii așezării erau înrudiți cu populația de la Leopard's Kopje.

În ultima parte a secolului al XI-lea, cam pe la 1075, a început a treia perioadă de ocupare a regiunii Zimbabwe. Un alt grup, cu stiluri ceramice diferite, s-a strămutat în această zonă, impunîndu-și dominația asupra populației din a doua perioadă. Atît în prima cît și în a doua perioadă,

Scanned with OKEN Scanner

obiectele de ceramică erau îndeosebi oale în formă de tărtăcuță cu decorații simple și cupe emisferice. În a doua perioadă au apărut însă și numeroase figurine din argilă, reprezentînd oameni și animale, al căror stil seamănă mult cu stilul populației de la Leopard's Kopje, din altă regiune a Rhodesiei.

A treia perioadă reprezintă perioada karanga, care a început în jurul anului 1075 și a durat cam pînă în 1440. În cursul acestei perioade au apărut obiecte de ceramică mult mai fine și mai frumos decorate — toate în stilul caracteristic karanga-shona — precum și vîrtelnițe și obiecte de podoabă din aramă și aur. Colibele erau mai mari în diametru și cu pereți mai groși și mai rezistenți.

În cursul perioadei a treia s-a folosit pentru prima oară piatra pentru construirea de locașuri sfinte complexe. Zidul de la sud al Acropolei a fost început pe la mijlocul acestei perioade, probabil în secolul al XIII-lea. Pentru porțiunea inferioară a zidului s-au folosit lespezi grosolan conformate, de grosimi și lungimi inegale, așezate una peste alta. Construcția de piatră era rudimentară în comparație cu cea de mai tîrziu, dar era solidă. Prin secolul al XV-lea, un zid puternic din lespezi neregulate și formațiuni stîncoase naturale încercuia o zonă de pe dealul Acropolei. Ruinele arată că șeful, sau poate în acea vreme un rege karanga, își stabilise aici templul de reședință. Pe la 1440 a început o a patra perioadă care a durat pînă în 1833. La începutul acestei perioade, Mutota își întemeia imperiul.

Cînd Mutota a invadat ținuturile din jurul așezării de la Zimbabwe, a găsit acolo un regat karanga numit Butua, pe care l-a încorporat în imperiul lui. Istoria modernă a populațiilor shona nu precizează dacă a numit un vasal rozwi să conducă regatul Butua în numele lui, dar din a patra perioadă a ocupării ruinelor de la Zimbabwe, rezultă că influența culturii rozwi a început în timpul domniei lui Mutota. Prima dovadă istorică certă a stăpînirii

Scanned with OKEN Scanner

rozwi la Zimbabwe apare, însă, cîţiva ani mai tîrziu, în anul 1450, în timpul domniei lui Mutope, fiul lui Mutota.

Mutope s-a suit pe tronul imperiului Mwene Mutapa în 1450 şi imediat a început o acţiune de pacificare şi cuceriri care a extins mult teritoriul imperiului. În cursul domniei lui de treizeci de ani a cucerit alte neamuri shona de pe platoul şi din munţii Rhodesiei de răsărit şi din centrul şi sudul Mozambicului. În timpul lui, imperiul Mwene Mutapa se întindea cam şase sute de mile de la vest la est, începînd din zona Ingombe Ilede situată la marginea platoului Batoka pînă la Oceanul Indian, şi cam şase, şapte sute de mile de la nord la sud, de la fluviul Zambezi pînă la fluviul Limpopo, cel puţin.

Mutope a continuat sistemul tatălui său de a numi vasali rozwi. La începutul domniei a numit ca guvernator peste regatul Butua un puternic şef de trib rozwi, Changa. Acesta a condus Butua din Zimbabwe, care acum era un mare centru religios şi politic pentru partea de sud şi centrală a platoului rhodesian. Changa l-a slujit pe Mutope credincios şi cu bune rezultate ca guvernator al unei provincii cel puţin egală ca întindere şi bogăţie cu regatul Mwene Mutapa. La moartea lui Mutope, în 1480, Changa ajunsese să fie privit cu acelaşi respect ca regele din Mwene Mutapa. În vremea aceea, platoul rhodesian era vizitat de numeroşi negustori arabi şi swahili, atraşi de fildeşul, aurul şi arama din regiune. Din respect faţă de marea autoritate a lui Changa în această regiune bogată în minereuri şi în intenţia de a-l măguli ca să le înlesnească negoţul în provincia lui, negustorii i se adresau numindu-l „amir“, adică „prinţ“ în arabă. S-ar părea că lui Changa i-a plăcut această adulare şi şi-a schimbat oficial numele în acela de Changamire, după titulatura „Changa-amir“, folosită de negustorii arabi.

După Mutope a urmat la tronul imperiului fiul acestuia, Nyahuma. Changamire a refuzat să-i recunoască suzeranitea şi Nyahuma i-a declarat război după ce l-a somat să-i

Scanned with OKEN Scanner

plătească tribut. A urmat o serie de lupte, care s-au încheiat cu victoria lui Changamire. Nyahuma a fost ucis în 1490 și Changamire a devenit „mwene mutapa" ; dar rozwii din regatul central al imperiului s-au grupat în jurul fiului lui Nyahuma. În 1494, marele Changamire a fost la rîndu-i ucis și tronul din Mwene Mutapa a revenit dinastiei întemeiate de Mutota.

Din cauza luptei pentru putere a lui Changamire, imperiul a fost multă vreme dezbinat. Regatul peste care domnise înainte nu s-a mai numit Butua, ci Changamire, așa cum imperiul Mwene Mutapa își luase numele de la întemetorul lui. La tronul acestui regat a urmat Changamire al II-lea, fiul lui Changamire, care a rezistat cu succes străduințelor noului „mwene mutapa" de a reuni ținuturile fostului imperiu. Changamire al II-lea a alungat trupele lui „mwene mutapa" din Rhodesia răsăriteană și din Mozambic, anexînd acest ținut la imperiul Changamire, care căpăta astfel acces la ocean.

Cea mai remarcabilă perioadă de dezvoltare a marilor construcții de piatră de la Zimbabwe a început cam în vremea cînd Changamire uzurpa tronul din Mwene Mutapa și a continuat aproape patru secole. Construcția Marelui Zid a început în primii ani ai secolului al XVI-lea, sub conducerea nobilimii rozwi. În secolele cît a durat stăpînirea rozwi la Zimbabwe, tehnicile de construcție au progresat. În secolul al XVIII-lea, pietrarii angajați de regii rozwi se pricepeau să modeleze lespezile de piatră atît de netede încît puteau fi ansamblate cu mare precizie și stabilitate. Au început să folosească modele de dispunere artistică a pietrei, cum sînt îndeosebi unele părți ale Marelui Zid și ale Templului. În timpul cînd se construia Turnul Conic, probabil în secolul al XVII-lea, pietrarii ajunseseră la un înalt grad de perfecționare. Pietrele erau așezate cu o mare precizie. Deși nu se folosea mortar, au reușit să construiască clădiri solide, foarte rezistente, conicizate de jos pînă sus cu o precizie geometrică.

Scanned with OKEN Scanner

Impunătoarele edificii de piatră de la Zimbabwe nu sînt singurele construcţii ale populaţiilor shona. Pe platoul rhodesian şi în ţinuturile vecine din nordul Transvaalului s-au descoperit peste o sută de ruine de piatră de acelaşi tip. Cu toate că nici una nu este atît de ingenios lucrată ca Zimbabwe, mărimea şi măiestria multora sînt remarcabile.

Imperiul Changamire, întemeiat de rozwi, a durat pînă în secolul al XIX-lea. Mwene Mutapa a decăzut însă cu timpul, datorită mai ales influenţei directe exercitate de portughezi. Numeroşi negustori portughezi se stabiliseră de-a lungul fluviului Zambezi, în special la Tete şi Sena, iar coastele oceanului se aflau sub controlul lor. Încetul cu încetul regatul Mwene Mutapa a ajuns în dependenţa economică a portughezilor. Relaţiile dintre aceştia şi Mwene Mutapa nu au fost totdeauna prietenoase. În cursul mai multor perioade de încordare, un mare număr de rezidenţi portughezi au fost ucişi şi controlul portughezilor s-a restrîns la baza din Tete. Arabii, care erau concurenţii lor fireşti în comerţul din această zonă, i-au îndemnat şi ajutat pe africani să se opună controlului portughez ; dar pînă la urmă, în cursul unei perioade de dominaţie portugheză, foarte mulţi arabi au fost alungaţi din această zonă.

Portughezii au întreţinut din cînd în cînd legături comerciale şi cu cîrmuitorii rozwi din Changamire, dar aceştia nu le-au îngăduit să-şi întemeieze mari baze comerciale pe teritoriul imperiului. În 1693, regele Dombo din Changamire a fost convins de regele din Mwene Mutapa să întreprindă împreună o acţiune de alungare a portughezilor din interiorul teritoriului lor. Dombo a pornit o necruţătoare campanie militară, care nu numai i-a alungat pe toţi portughezii din ţară, dar i-a permis să anexeze la imperiul său o mare parte a ţinuturilor stăpînite de regatul Mwene Mutapa. La sfîrşitul războiului, în 1695, Dombo şi armata lui erau stăpîni pe întregul platou rhodesian şi pe cea mai mare parte a văii Zambeziului, iar

Scanned with OKEN Scanner

teritoriul statului Mwene Mutapa se redusese la o mică regiune din jurul puternicelor baze portugheze de la Tete și Sena.

Succesorii lui Dombo au continuat să domnească peste acest vast imperiu pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Portughezii nu au încercat să invadeze regatul Changamire, mulțumindu-se să controleze coasta oceanului și zona din jurul orașelor Tete și Sena. Abia în deceniul 1880—1890, cînd competiția statelor europene pentru cucerirea teritoriilor africane s-a ascuțit, portughezii și-au extins din nou controlul asupra ținuturilor din interiorul Mozambicului.

Imperiul Changamire și puterea gloriosului clan rozwi au luat sfîrșit în secolul al XIX-lea, cînd au ajuns sub stăpînirea altei populații africane, neamul zulu. Zulușii sînt unul dintre grupurile etnice de limbi nguni. În prezent, peste șase milioane de africani vorbesc una sau alta dintre limbile nguni, neamurile zulu și xhosa fiind cele mai numeroase.

Deși nu se cunoaște locul de obîrșie al populațiilor de limbi nguni, se pare că s-au stabilit, cel puțin din secolul al XV-lea și probabil cu cîteva secole înainte, în ținuturile unde se află azi Swaziland, provincia Natal, teritoriul autonom Transkey și partea de răsărit a provinciei Cape din Republica Africa de Sud. În această regiune au venit multă vreme în contact cu populațiile khoisan care se stabiliseră aici înaintea lor și de la care au deprins obiceiul de a plescăi cînd vorbesc, caracteristic limbii khoisan.

Populațiile de limbi nguni, ca și celelalte neamuri de limbi bantu, au învățat să cultive plante americane în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. În secolul al XIX-lea, deși continuau să cultive sorg și mei, porumbul era principala lor cereală.

Spre deosebire de unele neamuri bantu din Katanga, Zambia și Rhodesia, populațiile nguni au crescut multă vreme mari turme de vite, capre și oi. În multe din regiu-

Scanned with OKEN Scanner

nile mai puțin fertile, unde trăiesc populații nguni; păşunatul excesiv a epuizat fertilitatea solului, provocînd erodarea lui.

În secolul al XVIII-lea, populațiile nguni erau răspîndite pe o suprafață care acum cuprinde Swaziland, Natal şi răsăritul provinciei Cape. În părțile mai fertile ale regiunii, îndeosebi în Natal, a avut loc o mare concentrare demografică în cursul secolului al XVIII-lea, dar înaintarea spre nord a coloniștilor europeni din provincia Cape a împiedicat expansiunea populațiilor nguni spre sud și sud-vest. Între anii 1770—1780, fermierii buri — descendenții primilor coloniști olandezi din Cape — au început să-și deplaseze marile lor turme de vite pe pămînturile de la răsărit de Cape, de-a lungul fluviului Great Fish. Acolo au găsit întinse aşezări ale populațiilor nguni, printre care şi triburi xhosa, care aveau turme de vite şi cultivau porumb la fel ca burii. Timp de un secol, cele două grupuri au făcut incursiuni peste fluviu, cînd pe pămînturile unuia cînd pe ale celuilalt grup, furînd vite, pîrjolind ogoarele şi uneori dînd lupte crîncene. Fermierii xhosa, care acum aveau arme de foc, puteau să se apere cu succes împotriva aprigilor buri de la graniță.

Se trasase totuși un hotar. Populațiile de limbi bantu, care timp de secole migraseră spre sud, se izbeau în sfîrșit de un dușman puternic. O situație asemănătoare au întîlnit la vest, pe platoul înalt unde se află azi Statul Liber Orange şi provincia Transvaal din Republica Africa de Sud. Regiunea era de multă vreme locuită de populații sotho. Dîrjii fermieri buri au intrat, cu vitele şi căruțele lor acoperite, pe pămînturile lor, deposedîndu-i încetul cu încetul prin mită, înşelătorie sau prin cucerire pur şi simplu.

Odată cu stăvilirea în acest fel a expansiunii populațiilor nguni, pămînturile lor din nordul Natalului au început să se suprapopuleze, situație care în primul deceniu al secolului al XIX-lea s-a agravat. Din această cauză,

Scanned with OKEN Scanner

în Natal a izbucnit o serie de conflicte și răscoale care au durat o jumătate de secol, perioadă pe care populațiile nguni și sotho au numit-o „mfecane", adică vremea tulburе. În cursul acestei perioade, clan cu clan și trib cu trib s-au luptat să pună stăpînire pe cele mai bune pămînturi pentru păşunat și cultivarea porumbului.

Cel mai important eveniment din perioada „mfecane", a fost apariția unui mare șef de războinici, Shaka. Acesta a reușit să facă din zuluși o națiune puternică și să întemeieze un imperiu care cuprindea o vastă regiune din sudul Africii.

Shaka s-a născut în 1787, cînd peste zuluși domnea un rege. Sistemul lor politic era însă oarecum descentralizat. Conducătorii de districte și șefii nobilimii locale exercitau mari puteri în numele regelui, printre care și dreptul de a hotărî în privința distribuirii loturilor de pămînt. Cînd Shaka a împlinit vîrsta pentru oaste, „mfecane" abia începuse. Rege al zulușilor era Dingiswayo, un om înzestrat cu mult talent și minte ageră. Sub domnia lui, zulușii au început să manifeste un puternic simțămînt de mîndrie națională, trupele lor luptînd cu mult curaj și îndemînare împotriva populațiilor vecine. Shaka s-a făcut foarte repede cunoscut ca războinic excepțional de iscusit.

În timp ce slujea în oastea lui Dingiswayo, Shaka a adus o inovație în tactica militară, care avea să-l facă celebru : a organizat unități militare compuse din războinici de profesie, grupați după vîrstă, care luptau cu „asagaie" — sulițe scurte, folosite în lupta de aproape — nu cu sulițe lungi aruncate de la depărtare, arma tradițională a populațiilor bantu. Cînd tinerii ajungeau la vîrsta pentru oaste, erau obligați să se alăture la o astfel de unitate, unde primeau o severă educație fizică și militară, după care erau repartizați la garnizoanele unde li se poruncea. Nu aveau voie să se însoare pînă nu-și terminau educația militară și nu executau o anumită perioadă de serviciu

Scanned with OKEN Scanner

militar. Chiar după căsătorie, ostașii erau repartizați în unități de rezervă, care îi puteau chema la nevoie.

În 1818, cînd Dingiswayo a fost ucis, era firesc ca Shaka, un erou care condusese armatele zulu la numeroase victorii, să-i fie urmaș. După ce s-a suit pe tron, Shaka și-a arătat adevărata față. S-a proclamat rege divin, uzurpînd multe din funcțiile cele mai sacre ale preoților zulu. Ca rege divin, a cerut supușilor lui să-i dea deplină ascultare, fără cîrtire, în special armatei pe care o instruia în spiritul celei mai severe discipline. Se zice că odată a poruncit unei trupe să treacă în marș peste o prăpastie unde și-a aflat moartea, numai pentru a-și da seama cît de credincioasă îi era.

„Impii“ [1] lui Shaka, cum erau denumite trupele lui, mărșăluiau împotriva dușmanului în formații strînse, în felul legiunilor romane, parînd cu scuturi mari sulițele aruncate de dușmani asupra lor și continuînd să înainteze fără să șovăie o clipă. De îndată ce veneau în contact piept la piept cu dușmanii, îi înjunghiau cu asagaiele, fără a se opri din marșul în formație strînsă. De fiecare dată dușmanii fugeau îngroziți de ucigătoarele asagaie ale imperturbabililor impi. În cîțiva ani, impii lui Shaka ajunseseră atît de temuți, încît uneori armatele dușmane o luau la fugă numai la vederea lor.

Cu această puternică armată, Shaka a pornit o campanie de vaste cuceriri, nimicind populații întregi cînd i se opuneau. Supraviețuitorii erau înglobați în statul Zulu și la fel toate populațiile cucerite. În 1828, cînd Shaka a murit după numai zece ani de domnie, statul Zulu număra aproape un milion de oameni, iar teritoriul lui se întindea din sudul Mozambicului pînă în centrul Natalului și în regiunile care azi fac parte din Transvaalul modern și Statul Liber Orange.

[1] În limba zulu, corp de războinici. (N.t.).

Detractorii lui Shaka, africani și străini deopotrivă, l-au descris drept un sîngeros tiran și necruțător cuceritor. Indiferent cît de necruțător și crud a fost, Shaka s-a dovedit un geniu militar și politic, comparabil mai degrabă cu un Gingis-han decît cu un Adolf Hitler. Dintr-un mic trib a făcut o mare națiune și a domnit cu autoritate prin înțelepciune și dreptate, dar și prin teamă. Trupele l-au urmat cu credință fanatică, însuflețite de glorioasa-i conducere și de visul lui de a întemeia un mare imperiu Zulu. Numeroasele seminții înglobate în statul Zulu au continuat să se considere zulu și să-i venereze numele cu aceeași sinceritate ca zulușii care alcătuiau tribul înainte de domnia lui Shaka.

Consecințele cuceririlor imperiale ale lui Shaka și ale revoltelor care au urmat după ce și-a asumat puteri absolute, s-au resimțit pînă dincolo de statul Zulu creat de el. Cîțiva șefi de triburi zulu destoinici, dar nu destul de puternici ca să-l înfrunte pe Shaka, au refuzat să i se supună, și-au organizat războinicii după modelul inițiat de Shaka și au pornit să cucerească pămînturi îndepărtate. Aceste migrații cu caracter militar au adus importante modificări politice și culturale în multe regiuni din sudul Africii.

În 1822, unul din acești șefi zulu, Zwangendaba, a pornit cu trupele și personalul lor ajutător spre nord, traversînd fluviul Limpopo, devastînd ținuturile pe unde trecea și capturînd porumb, vite și numeroși prizonieri. Pe prizonierii bărbați îi folosea ca să îngroașe rîndurile trupelor, iar pe femei ca să sporească numărul membrilor tribului său. De cîteva ori s-a stabilit în regiuni atrăgătoare, ca apoi să fie nevoit să plece din cauza neîncetatelor hărțuieli ale populațiilor băștinașe. Prin anii 1827 sau 1828, un alt șef de trib zulu, Nxaba, l-a încolțit atît de rău încît Zwangendaba a fost nevoit să se strămute la nord de fluviul Limpopo, pe platoul rhodesian. Acolo s-a ciocnit cu pașnica populație karanga din imperiul Changamire. Între timp, nobilii rozwi își pierduseră avîntul războinic

Scanned with OKEN Scanner

cu care reușiseră să întemeieze și să extindă imperiul lor. Nu mai erau în stare să se măsoare cu svelții războinici, bine instruiți, ai lui Zwangendaba.

În 1830, Zwangendaba și impii lui nguni au ajuns la măreţul lăcaș sfînt de la Zimbabwe, pe care l-au devastat și prădat fără milă, luînd cu ei obiectele de aur și aramă ușor de cărat și ucigînd numeroși nobili rozwi. Cîțiva ani au colindat ținuturile locuite de populația karanga, jefuind alimente, animale și luînd prizonieri, fără să-i împiedice nimeni. În 1835, au traversat fluviul Zambezi, strămutîndu-se la nord de acest fluviu și continuînd să prade populația din Mwene Mutapa și din zona rîului Luangwa, unde se află azi statul Malawi.

Zwangendaba a murit în 1845 și tribul lui s-a scindat în mai multe grupuri. Un grup s-a stabilit în sudul statului modern Malawi, unde trăiesc și azi, iar alt grup a continuat să migreze spre nord în direcția Marilor Lacuri din Africa de Est, ajungînd și stabilindu-se pînă la urmă în vestul Tanzaniei. Un alt treilea grup important, condus de Mpezeni, fiul lui Zwangendaba, a colindat cîțiva ani prin estul Zambiei, distrugînd recolte și omorînd oameni, sfîrșind prin a se contopi cu băștinașii de limbi bantu și stabilindu-se în această regiune.

După cinci ani de la plecarea lui Zwangendaba din statul Zulu, a apărut un alt rege războinic zulu, care și-a strămutat trupele în partea de vest a platoului rhodesian. Acest nou rege cuceritor se numea Mzilikazi, iar oamenii lui au fost porecliți „matabeli“ în cursul lungului lor marș din Zululand, adică „cei care dispar dinapoia uriașelor scuturi zuluse din piele groasă de bou“.

Mzilikazi slujise sub Shaka distingîndu-se ca tînăr șef de războinici într-o campanie împotriva populației sotho din Transvaal, dar după aceea a refuzat să i se mai supună. Cum Shaka nu îngăduia locotenenților lui nici cel mai mic act de nesupunere, Mzilikazi a fost nevoit să fugă în Transvaal, urmărit de trupele mai puternice ale

Scanned with OKEN Scanner

lui Shaka. Mzilikazi cerea oamenilor lui aceeași neclintită credință pe care Shaka o insuflase trupelor de sub comanda lui directă. Fugind, Mzilikazi luase cu el o puternică trupă de impi zulu, dornici de cuceriri și jaf. Stabilindu-se în regiunea centrală a Transvaalului, „matabelii" au ajuns puternici și prosperi, datorită bogăției ținuturilor cucerite. Bunăstarea lor nu a durat însă prea multă vreme. Trupe zulu comandate de Dingaan, urmașul lui Shaka, au continuat să-i hărțuiască și la scurt timp au început să-i atace și burii de la hotarele lor.

Prin anul 1825, matabelii au fost nevoiți să se retragă spre nord, în căutare de prăzi mai bogate și ținuturi mai ferite de hărțuielile unor dușmani puternici. Pe la sfîrșitul deceniului 1830—1840 au ajuns în vestul Rhodesiei, unde rozwii încă mai stăpîneau o porțiune liniștită a fostului imperiu Changamire. Prin 1840, matabelii s-au stabilit definitiv în regiunea Matopo Hills, din Rhodesia, ucigînd cea mai mare parte a nobililor rozwi și înglobînd pe supraviețuitorii shona în regatul Matabele. Și astăzi partea de vest a platoului rhodesian este denumită Matabeleland, iar partea de răsărit Mashonaland [1].

Alte căpetenii de zuluși s-au certat cu cruntul și răzbunătorul Shaka și au plecat cu trupele lor în regiuni îndepărtate din sudul Africii. Actualul regat Swaziland (swazii sînt o seminție de nguni strîns înrudiți ca limbă și cultură cu zulușii), își datorează întemeierea șefului de războinici Sobhuza ; unul din descendenții acestuia, regele Sobhuza al II-lea, conduce în prezent statul independent Swaziland. Un alt șef de războinici zuluși, Soshangane, a plecat spre nord, în partea de est a Mozambicului, unde a întemeiat regatul Gaza. Toți au adoptat organizarea militară și metodele de instrucție și luptă ale lui Shaka.

Conflictele și răzmerițele militare din timpul perioadei „mfecane" și a domniei lui Shaka nu s-au limitat la popu-

[1] Țara neamului shona, din care făceau parte și rozwii. (N.t.).

Scanned with OKEN Scanner

laţiile nguni. Populaţiile sotho vecine şi-au însuşit tehnici militare similare şi au plecat, de asemenea, să cucerească pămînturi străine, provocînd importante modificări în alte regiuni îndepărtate din sudul Africii. Astfel, un rege sotho, Sebituane, a condus un puternic grup de războinici într-o campanie de cuceriri prin estul Botswanei puţin mai la vest de drumul urmat de Mzilikazi şi cam în aceeaşi vreme. Pînă la urmă a pătruns în prosperul regat al lozilor din sud-vestul Zambiei, situat departe pe cursul superior al fluviului Zambezi. În timpul acestei lungi expediţii de cuceriri, oamenii lui Sebituane ajunseseră să fie cunoscuţi sub denumirea de „kololo". Sebituane şi grupul lui de kololo au înfrînt uşor pe conducătorii lozi şi trupele lor.

Războinicii kololo ai lui Sebituane şi matabelii lui Mzilikazi s-au ciocnit adesea. Duşmănia dintre ei a durat şi după ce s-au stabilit în ţinuturile respective din Zambia şi Rhodesia. Cunoscutul misionar David Livingstone şi-a început activitatea din Africa pe teritoriul lozilor, unde s-a împrietenit cu Sebituane. În însemnările lui sînt menţionate sporadicele ciocniri dintre kololo şi matabelii de la sud.

La cîţiva ani după moartea lui Sebituane, nobilii lozi s-au răsculat împotriva urmaşului său şi au redevenit stăpîni pe pămînturile lor. Grupul kololo a fost absorbit în cultura lozilor, iar regatul condus de lozi există şi azi ca o provincie a republicii Zambia. Nu mai este independent, dar îşi păstrează forma seculară de regat, deşi în prezent este o simplă monarhie constituţională fără nici un fel de prerogative, în cadrul unui stat modern mai mare.

La sud, matabelii s-au stabilit definitiv în partea de vest a platoului rhodesian. Sub domnia lui Lobengula, urmaşul lui Mzilikazi, au întemeiat un regat foarte temut din punct de vedere militar, dar nu suficient de puternic ca să cucerească şi să stăpînească toate ţinuturile locuite de populaţia shona. Mulţi şefi shona au opus rezistenţă matabelilor, în ciuda faptului că puterea centrală a regilor

Scanned with OKEN Scanner

rozwi din Changamire fusese distrusă de invaziile anterioare ale matabelilor ; dar elanul creator stimulat de regii rozwi și progresul realizat în decurs de peste patru secole luaseră sfîrșit odată cu invaziile matabelilor. Marele locaș sfînt de la Zimbabwe fusese părăsit și de asemenea toate locașurile similare și împrejmuirile de piatră pe care le clădiseră pe platoul rhodesian.

Distrugerea imperiului Changamire s-a datorat unor cauze mai profunde decît simpla invazie a matabelilor, deși aceasta i-a dat lovitura de grație. Mai distrugător a fost declinul legăturilor comerciale care contribuiseră la prosperitatea rozwilor. În secolul al XIX-lea portughezii care controlau coastele răsăritene ale Africii, îndeosebi cele din Mozambic, pierduseră o bună parte din vechea lor dominație și nu-i mai interesau prea mult micile cantități de fildeș, aur, aramă și alte mărfuri, care se scurgeau din Changamire spre coasta mozambicană ; iar cînd comerțul cu sclavi a luat sfîrșit și negustorii arabi de pe coasta est-africană a Oceanului Indian și-au îndepărtat atenția spre alte mărfuri, prezența portughezilor în Mozambic a frînat extinderea spre sud a activității comerciale arabe. Din această cauză, Changamire a suferit un serios regres economic în secolul al XIX-lea.

Nu se știe dacă rozwii sau vreo altă seminție shona ar mai fi putut întemeia un nou sistem politic central după vitregiile suferite în secolul al XIX-lea. În ultimele decenii ale acestui secol, cuceririle europenilor din sudul Africii erau în plin progres. Fermierii și prospectorii de zăcăminte minerale europeni, sub patronajul societății comerciale British South Africa Company, se instalau cu forța pe platoul rhodesian. După secole de pasivitate, portughezii se grăbeau să colonizeze Mozambicul. Războinicii shona și matabelii erau acum neputincioși în fața puștilor cu repetiție și a mitralierelor europene.

Perioada „mfecane", care a stimulat strălucita ascensiune a statului Zulu sub domnia lui Shaka și a declanșat

Scanned with OKEN Scanner

cuceriri de ţinuturi îndepărtate sub conducerea altor şefi de războinici zulu şi sotho, a dat un alt mare personaj al populaţiilor bantu din sudul Africii, pe regele Moshesh, întemeietorul naţiunii şi statului Basuto.

În cursul marşurilor impilor zulu spre vest, pe cîmpiile Transvaalului, micile triburi şi clanuri sotho erau la început o pradă uşoară pentru necruţătoarele trupe zulu strălucit conduse. Mai la sud, însă, unde acum se află Basutoland (statul modern Lesotho) şi regiunea de est a Statului Liber Orange, clanul sotho condus de Moshesh a început să organizeze trupe suficient de puternice ca să se opună jefuitorilor zuluşi.

Moshesh era un conducător cu minte ageră şi mult simţ politic. A început să strîngă în jurul lui clanurile şi triburile sotho răzleţe, o parte cucerindu-le, însă pe multe prin persuasiune şi exemplu personal. În 1830 reuşise să întemeieze un regat puternic şi strîns unit. Între timp, imigranţii buri ajunseseră la hotarele de sud şi de vest ale regatului său, încît trebuia să se păzească tot timpul de încălcările lor şi de cele ale zuluşilor de la nord. La răsărit, regatul era apărat de lanţul înalt al munţilor Drakensberg, care pe faţa de la apus se ridică treptat din cîmpiile Statului Liber Orange, iar la răsărit coboară în pante abrupte spre cîmpiile din Natal de pe coasta Oceanului Indian.

Dîndu-şi seama că nu-şi putea apăra şi consolida regatul decît printr-o conducere rodnică, Moshesh a invitat misionari europeni ca să-i instruiască poporul. Şi-a procurat arme de foc şi i-a îndemnat pe războinicii lui să înveţe cum să le mînuiască, dar fără să-i silească, doar cu vorbă bună şi prin convingere. Se zice că în tinereţe îl impresionase profund sfatul unui venerabil şef sotho care îi povestise cum îl învăţase dumnezeu să conducă prin blîndeţe. Moshesh a mărturisit mai tîrziu că această povaţă i-a fost călăuza dintotdeauna. Metoda lui a dat roade bune. În 1822, cînd bandele de războinici zulu au început

Scanned with OKEN Scanner

să pustiiască ţinuturile populaţiei sotho, Moshesh strînsese în jurul lui două mii de oameni. A dus acest mic grup într-un loc ferit de primejdii, situat pe vîrful unei mari înălţimi la cîteva mile spre sud şi cîrmuindu-i după „regula blîndeţii" a cîştigat noi adepţi. În 1836, regatul lui număra cam douăzeci şi cinci de mii de oameni, iar în 1848 peste optzeci de mii.

Moshesh nu era însă numai un pacifist ; deşi avea o fire blîndă, sincer înclinată spre scopuri umanitare, totodată era şi un om politic iscusit şi la nevoie un războinic temut. În tinereţe se făcuse cunoscut ca unul din cei mai îndrăzneţi luptători ai neamului basuto, iar politica lui de a-şi îndemna adepţii să înveţe cum să mînuiască armele arăta clar că pentru el blîndeţea şi pacifismul aveau limite în vremurile furtunoase de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Între anii 1830 şi 1855, războinicii lui avuseseră numai mici ciocniri cu fermieri buri înarmaţi, care priveau cu lăcomie la fertilele păşuni ale neamului basuto de la poalele munţilor Drakensberg. Cîtva timp, trupele lui Moshesh au reuşit să-i oprească pe buri să pună stăpînire pe întinderi prea mari din teritoriul lui. În 1856, însă, burii şi-au organizat o armată puternică şi au dezlănţuit un război pe scară întinsă. Cu toate că războinicii lui Moshesh s-au arătat la înălţimea chemării, au fost totuşi înfrînţi într-o serie de bătălii şi siliţi să se retragă treptat la poalele bastionului lor din munte. Mii de acri din cele mai fertile pămînturi ale regatului au fost cedate burilor şi Moshesh s-a văzut stăpînul unui regat în munte, care îi oferea o puternică apărare militară, dar prea puţin pămînt bun pentru agricultură.

În 1868, Moshesh a cerut ajutor englezilor. Ca să păstreze fărîma de pămînt bun şi puţina libertate ce le mai rămăseseră, a acceptat protectoratul Angliei. Basutoland a putut astfel pînă în 1966 — cînd a devenit un stat nou sub denumirea de Lesotho — să se bucure de această

Scanned with OKEN Scanner

puţină libertate politică, în timp ce toate celelalte populaţii de limbi bantu din sudul Africii o pierdeau cu desăvîrşire pe măsură ce erau cucerite şi aservite de valul crescînd al colonialismului european.

Puternicul regat Zulu, întemeiat de Shaka a fost un fel de supraputere, în comparaţie cu celelalte state din sudul Africii, totuşi, nu a reuşit să atingă lunga durată a regatului Basuto întemeiat de Moshesh şi a regatului swazilor întemeiat de regele Sobhuza, un alt şef de războinici nguni. (Swaziland, la fel ca Basutoland, a acceptat protectóratul şi controlul administrativ englez, ca să nu fie cotropit de coloniştii europeni. În 1968 a devenit stat independent). În 1828, după numai zece ani de domnie, Shaka a fost asasinat de un grup de nobili ambiţioşi, printre care şi fraţii lui. Urmaşul lui, regele Dingaan, s-a dovedit mai puţin înzestrat decît gloriosul Shaka : dar unitatea politică făurită de Shaka s-a dovedit durabilă.

Sub Dingaan, zuluşii au dus un crîncen război cu burii. Cu toate că au fost întrînţi, zuluşii au reuşit să reducă frecvenţa necontenitelor încălcări ale burilor pe pămînturile lor şi regatul a supravieţuit. Dingaan a fost ucis în bătălia de la Blood River, în cursul războiului dus cu burii. A pierdut acest război pentru că (la fel ca Shaka) îşi înstrăinase mulţi dintre subordonaţii lui şi cîţiva dintre aceşti rebeli, sub conducerea lui Mpande, s-au aliat cu burii ca să-l detroneze.

În 1840, după înfrîngerea şi uciderea lui Dingaan la Blood River, Mpande i-a succedat la tron, dovedindu-se mult mai priceput decît antecesorul lui în consolidarea regatului Zulu. Nu a redobîndit pămînturile cedate de Dingaan burilor, dar a întreţinut legături paşnice cu ei şi i-a oprit să-i mai încalce teritoriul. A atras în regatul lui numeroase mici clanuri şi familii de populaţii înrudite cu zuluşii, astfel că la moartea lui, în 1872, populaţia crescuse la aproape o jumătate de milion.

Scanned with OKEN Scanner

Lui Mpande i-a urmat la tron un alt rege, Ceteswayo, înainte ca regatul Zulu să fie îngenuncheat de europeni. Ceteswayo a moştenit de la Mpande un regat mare, strîns unit şi în general paşnic, dar vremurile se schimbau repede. În afară de fermierii buri stabiliţi în cîmpiile Transvaalului de la vest de regatul Zulu, englezii începuseră să colonizeze numeroase ţinuturi de pe coasta Natalului, la răsărit de regatul Zulu. În 1879, la mai puţin de şapte ani după ce se suise pe tron, Ceteswayo s-a aflat în război cu englezii. În 1880, o puternică armată engleză i-a invadat ţara, l-a detronat pe Ceteswayo şi a pus stăpînise pe regatul Zulu ; totuşi, unitatea de limbă, cultură şi tradiţii, consolidată de Shaka, a supravieţuit stăpînirii engleze. Astăzi, există peste două milioane de zuluşi, profund conştienţi şi mîndri de moştenirea şi istoria lor. Dar puternicul sistem politic creat de Shaka a fost desfiinţat de stăpînirea engleză şi nu a mai fost cu putinţă ca vreun alt rege mare zulu să-l restaureze.

Scanned with OKEN Scanner

XII

COASTA ŞI ŢINUTURILE DIN INTERIOR ALE AFRICII DE EST

În centrul şi sudul Africii, populaţiile de limbi bantu au trăit în aceleaşi condiţii culturale de bază. Migrînd în Africa de Est, au intrat într-un creuzet cultural şi tradiţiile lor culturale comune au suferit importante diferenţieri.

În actualele state Tanzania, Kenya, Uganda, Burundi şi Ruanda, precum şi în regiunile vecine din Mozambic, răsăritul Zairului şi sudul Somaliei, marea majoritate a populaţiei este de origine bantu. În multe zone au venit însă în contact îndelungat şi intim cu alte grupuri etnice. De-a lungul coastei şi pe numeroasele mici insule din apropierea ţărmului, populaţiile bantu au avut aproape două mii de ani contacte cu exploratori, negustori, imigranţi şi aventurieri militari veniţi din Indonezia, India, Arabia, Persia, Portugalia şi chiar China. Aceste contacte au contribuit la crearea unei civilizaţii distincte — civilizaţia swahili — un fascinant mozaic de diferite culturi, limbi, religii, economii şi chiar trăsături rasiale.

Departe de coastă, în interiorul continentului, pe pămînturile fertile dintre numeroasele mari lacuri şi de ambele părţi ale acestor lacuri, populaţiile bantu care au migrat spre nord s-au întîlnit şi amestecat cu străvechile populaţii khoisan şi cuşite. Curînd după ce s-au stabilit în ţinuturile mai nordice ale acestei vaste regiuni a lacu-

Scanned with OKEN Scanner

rilor, au suferit invazii ale populațiilor africane de limbi nilote, care migrau spre sud. Această întîlnire dintre populațiile bantu și nilote [1] a avut loc între secolele al XIV-lea și al XIX-lea și a produs un alt amestec complex de culturi și neamuri, care a adăugat numeroase noi elemente la cultura de bază bantu.

Înainte de era noastră, grecii, romanii și egiptenii din răsăritul Mediteranei aveau unele informații despre Africa răsăriteană, pe care adesea o numeau Azania. În mintea lor, Africa de Est nu era totuna cu Ethiopia, denumire mai generală folosită de ei pentru Africa Neagră și pe care o cunoșteau din contacte directe. Pe la începutul erei noastre, coasta azaniană se cunoștea însă destul de bine pentru ca un ghid maritim — *Periplu în Marea Eritreeană* — să consacre cîteva capitole rutelor de navigație, denumirilor principalelor orașe comerciale azaniene și produselor care se negociau de-a lungul coastei africane răsăritene.

Comerțul azanian din aceste foarte vechi timpuri era dominat de arabii din sudul Arabiei. Acești arabi erau întrucîtva izolați prin deșerturi de restul Arabiei și își creaseră o viață de navigatori pe mare. Indonezienii au vizitat de asemenea coasta azaniană și au lăsat multe mărturii ale prezenței lor : plante din pădurile lor ploioase ; folosirea de flotoare [2] pe canoe ; un instrument muzical numit țiteră cu incrustații plate [3] și, mai ales, una din limbile lor care încă se vorbește în multe locuri din Madagascar. Cu excepția unor întinse așezări în Madagascar, influența vechilor corăbieri indonezieni în răsăritul Africii s-a limitat însă la aceste cîteva, dar importante, elemente. În schimb, arabii au continuat și treptat și-au extins con-

[1] Negrii sudanezi din valea Nilului Alb. (N. t.).

[2] Bîrne de lemn, paralele cu corpul unei canoe și fixate la distanță prin bare transversale, pentru a-i frîna basculatea. (N.t.).

[3] Bucăți de fildeș încrustate pe gîtul chitarei sau mandolinei, care înlesnesc găsirea tonurilor și a semitonurilor. (N.t.).

tactele cu această coastă. Influența lor asupra Africii răsăritene a fost puternică și de lungă durată.

Periplul descrie negoțul din Azania și chiar oamenii care îl practicau :

„...Unii negustori navighează de preferință spre aceste centre comerciale [din jurul Mării Roșii și al regiunii locuite de somalezi], iar alții își continuă drumul în josul coastei, negociindu-și încărcăturile contra orice găseau. Ținutul nu este condus de un rege, fiecare centru comercial avînd propriul său conducător.

Mărfurile importate în aceste centre comerciale sînt îndeosebi sulițe lucrate la Muza, topoare, bărdițe, sule și sticlărie de tot felul. În unele locuri se importă destul de mari cantități de vin și grîu, nu însă în scop de negoț ci pentru a cîștiga prietenia băștinașilor. Exporturile lor consistă din mari cantități de fildeș, mai puține însă decît cele din Aduli [Adulis, marele centru comercial al regatului Axum de la Marea Roșie], corn de rinocer, carapace de broască țestoasă aproape la fel de căutată ca specia indiană, și puțin ulei de cocos".

Locuitorii din Azania în vremea cînd a fost scris *Periplul* erau aproape sigur vechii cușiți, înrudiți cu populația cușită care trăiește azi în sudul Ethiopiei și care se crede că a migrat și în alte părți din răsăritul și centrul Africii cu mult înainte de era noastră. Cușiții au fost absorbiți de valurile emigranților bantu care au pătruns în regiune între aproximativ 100 și 1000 e.n. Vechii cușiți aveau trăsături rasiale caucazaide amestecate cu negroide, cam cum erau și în Egiptul antic, dar în vremea *Periplului* semănau probabil cu actualii somalezi și cu populația din sudul Ethiopiei. Mulți dintre cușiți, îndeosebi cei din nord-estul Africii, sînt de statură înaltă și păreau foarte înalți corăbierilor arabi și greci, relativ mai scunzi, cu care îi compara *Periplul*.

Autorul *Periplului* pare să fi cunoscut coasta africană răsăriteană numai pînă la mijlocul coastei tanzaniene. Or,

Scanned with OKEN Scanner

primele grupuri bantu au ajuns probabil la Oceanul Indian într-o regiune din preajma gurii fluviului Zambezi, deci cu cel puțin o mie de mile mai la sud de zona cunoscută de autorul *Periplului*. Migrațiile bantu au fost însă destul de rapide ca să parcurgă mari distanțe în timp scurt. Din izvoarele arabe rezultă destul de clar că vorbitorii de limbi bantu ajunseseră la coasta din sudul Somaliei cu mult înainte de începutul secolului al X-lea. În mai puțin de nouă secole, neamurile bantu ocupaseră întreaga coastă africană din sudul Somaliei și erau considerați ca băștinași de scriitorii arabi din acea vreme.

Informațiile despre practicile culturale ale neamurilor bantu din alte regiuni ne îngăduie să presupunem că centrele comerciale din Azania erau în cursul primului mileniu sate nu prea mari, cu nu mai mult de o mie de locuitori. Satele se compuneau din locuințe dreptunghiulare construite din lut aplicat pe o carcasă din țăruși subțiri de lemn, cu acoperișuri din frunze de palmieri sau ierburi sălbatice.

Aceste sate erau probabil conduse de un șef, care era capul familiei de care aparținea majoritatea locuitorilor prin naștere sau căsătorie. La începutul primului mileniu, volumul negoțului dintre aceste sate și corăbierii care veneau din Arabia, Indonezia și alte țări era destul de mic, iar mărfurile negociate — de felul celor menționate în *Periplu* — nu aveau o valoare mare. Așadar, este puțin probabil ca șefii satelor și partenerii lor de negoț să fi ajuns să-și creeze o bunăstare îmbelșugată din această îndeletnicire.

În cele cîteva secole după migrarea neamurilor bantu pe coasta azaniană, ritmul de dezvoltare a regiunii s-a accelerat. Bazele civilizației swahili le puseseră imigranții bantu și partenerii lor de negoț arabi, cu mult înainte de sfîrșitul primului mileniu. O descriere a acestui proces creator de civilizație ne-a rămas în scrierile lui al-Mas'udi, unul din cei mai mari geografi și istorici timpurii arabi. Al-

Scanned with OKEN Scanner

Mas'udi a vizitat Africa răsăriteană și a călătorit deseori în regiunea Mării Roșii și a Oceanului Indian. Prin anul 915 a călătorit în Persia, India și China. La întoarcere, a făcut o călătorie în susul coastei africane răsăritene, de la un punct situat pe coasta tanzaniană centrală pînă la Oman, în Arabia. Nu a călătorit niciodată la sud de Tanzania, dar ce a aflat despre Sofala (situată la sud de gurile fluviului Zambezi, pe coasta mozambicană) l-a impresionat nespus :

„Piloții de navigație din Oman trec prin canalul Berbera ca să ajungă la insula Kanbalu, care se află în marea Zanj. *Insula are o populație amestecată, compusă din musulmani și idolatri zanj* [zanj era denumirea dată de arabi africanilor negri din partea răsăriteană a continentului]... *Mai sus pomenita insulă Kanbalu* este cel mai îndepărtat punct al călătoriilor lor pe marea Zanj și în ținuturile Sofala și Waqwaq de la marginea țării Zanj și capătul acestui braț al mării. Țara Zanj produce piei de leopard. Oamenii le poartă ca veșminte sau le exportă în țările musulmane. Sînt cele mai mari piei de leopard și cele mai frumoase pentru șei... Exportă, de asemenea, carapace de broască țestoasă pentru piepteni, care se fac și din fildeș...

Așa cum marea Chinei sfîrșește la țara Japoniei, tot astfel marea Zanj sfîrșește la ținuturile Sofala și Waqwaq, care produc aur și multe alte lucruri minunate. Clima este caldă și pămîntul fertil. Capitala țării Zanj se află acolo și are un rege numit *Mfalme*. Este vechea denumire a regilor lor și toți ceilalți regi zanj sînt supușii lui ; are 300.000 de războinici. Băștinașii zanj folosesc boul ca animal de povară, deoarece nu au în țara lor cai, asini sau cămile și nici nu au cunoștință de existența lor...

Din această țară vin colți de elefant care cîntăresc cincizeci de livre și mai mult. De obicei îi duc la Oman și de acolo sînt trimiși în China și în India. Aceasta-i prin-

Scanned with OKEN Scanner

cipala rută comercială, căci dacă n-ar fi așa, fildeșul ar fi ceva obișnuit în țările musulmane...

În loc de aur și argint folosesc fier...

Ca să revin la țara Zanj și la regii ei, trebuie să mai spun că aceștia se numesc și *Wafalme*, care înseamnă fiul lui Dumnezeu, deoarece sînt aleși ca să-i conducă cu dreptate. Dacă se poartă ca un tiran sau se abate de la adevăr, este ucis iar stirpea lui alungată de la tron, deoarece cred că, săvîrșind nedreptăți, își pierde calitatea de fiu al lui Dumnezeu, regele cerului și al pămîntului. Pe Dumnezeu îl numesc *Maliknajlu*, care înseamnă stăpînul suprem...

Neamul Zanj are o limbă frumoasă și oamenii lui se roagă în această limbă. Unul din preoții lor strînge adesea mulțime de oameni în jurul lui și-i îndeamnă să placă în viață lui Dumnezeu și să-i dea ascultare. Le arată pedepsele ce vor avea de ispășit în caz de neascultare și le amintește de strămoșii și regii lor de demult. Acești oameni nu au reguli religioase : regii lor hotărăsc după datini și aleg soluția practic cea mai potrivită.

Neamul zanj mănîncă banane, care sînt aici la fel de obișnuite ca în India ; dar hrana lor de bază este meiul și o plantă numită *kalari*, care se scoate din pămînt ca trufele. Se găsește din belșug la Aden și în regiunea învecinată a Yemenului. Seamănă cu castravetele din Egipt și Siria. De asemenea, mănîncă miere și carne. Fiecare se închină la ce-i place, fie o plantă, un animal sau un metal. Au multe insule unde crește cocotierul, ale cărui nuci le mănîncă toți ca fructe. Una din aceste insule, care se află la o zi sau două de călătorie pe mare, are populație musulmană și o familie regală. Aceasta este insula Kanbalu, despre care am mai vorbit".

Neamul Zanj despre care vorbește al-Mas'udi este neîndoios o seminție bantu. Alimentele lor, sistemul de guvernare, obiceiurile religioase, chiar și limba lor (termenii „mfalme" și „wafalme" sînt singularul, respectiv

pluralul termenului swahili pentru căpetenie) toate atestă acest fapt. Negustorii arabi din Oman aveau strînse legături comerciale cu ei, iar exporturile de fildeș, carapace de broască țestoasă, piei de leopard și chiar aur (din Sofala) arată că volumul negoțului era probabil destul de mare ca să permită cel puțin cîtorva conducători zanj să acumuleze bogății. Referirile la Sofala, chiar dacă al-Mas'udi nu a vizitat-o, sugerează că acel centru — care era antrepozitul comercial al mărfurilor aduse din regatele Luba, Mwene Mutapa și Changamire, din interiorul Africii — începeá acum să se dezvolte ; deși pare inexactă afirmația lui al-Mas'udi că regele lui domnea peste toți ceilalți regi zanj și avea o oaste de 300.000 de războinici. (Această situație putea fi adevărată cîteva secole mai tîrziu, cînd Mwene Mutapa se afla la apogeul puterii, dar nu în secolul al IX-lea). Faptul, însă, că al-Mas'udi scria despre Sofala și despre aurul și fildeșul ei, arată că orașul exista în vremea lui și că exporta încă de atunci produsele de preț din interiorul Mozambicului, Rhodesiei și din ținuturile învecinate.

Între secolele I și al IX-lea, numeroase neamuri bantu, de obîrșii și dialecte felurite, au migrat spre nord, de-a lungul coastei Oceanului Indian, venind din regiunea Zambezi a Mozambicului. Așezîndu-se atît pe continent cît și pe sutele de insule, mici și mari, situate de-a lungul coastei, s-au adaptat la noile condiții ambiante, combinînd tipul lor tradițional de agricultură (folosind meiul ca principală cultură), cu pescuitul. Probabil că au găsit cel puțin cîteva așezări cușite de-a lungul coastei, dar fie că i-au exterminat, fie că i-au absorbit complet, cert este că azi nu mai există nici o urmă a prezenței cușiților în această regiune.

Populațiile bantu au moștenit modestul negoț care precedase sosirea lor. Numeroase mărturii arheologice sugerează frecvente contacte cu negustori străini în cursul primului mileniu și mai tîrziu ; s-au descoperit mari can-

Scanned with OKEN Scanner

titățI de monede persane, romane, grecești, arabe, indiene și chineze. În tot lungul coastei răsăritene a Africii s-au găsit obiecte de sticlă și de porțelan din China, India, Persia și Arabia. Spre deosebire de coasta Oceanului Atlantic din Africa de Vest, care nu a cunoscut nici un fel de contacte străine înainte de secolul al XV-lea, coasta Africii de Est — cel puțin pînă în regiunea din fața insulei Madagascar — s-a aflat în permanent contact cu lumea greacă, romană și egipteană din antichitate și cu lumea arabă, persană, indiană și chineză a Oceanului Indian din timpurile mai recente.

Pe măsură ce negoțul a continuat, negustorii întreprinzători, bantu și arabi, s-au străduit să-și facă tot mai strînse legături cu statele din interior în vederea exportării mărfurilor de preț din aceste state. Astfel, îndată ce negustorii din Sofala au aflat că în interiorul continentului există aramă, aur și fildeș, au început să acorde o mai mare atenție regiunii Sofala, vizitînd-o mai des și aducînd mai multe mărfuri de schimb din țări străine. Cu toate că negustorii de pe coastă nu aveau probabil legături directe cu producătorii mărfurilor din interiorul continentului, sperau totuși ca prin mijlocitori de tot felul să-i stimuleze să exporte cantități mai mari din produsele lor.

Între secolele al X-lea și al XIV-lea au apărut alte cîteva centre de intensă activitate comercială, iar importanța celor existente a crescut. Printre acestea se numărau : insula Mozambic, în largul coastei mozambicane ; Kilwa, Mafia, Zanzibar și Pemba, de-a lungul coastei Tanzaniei ; Mombasa, Malindi, Lamu și Pate în Kenya ; Kismayu, Brava, Mogadiscio în Somalia. În afară de Mogadiscio, se pare că toate aceste centre erau populate cu neamuri de limbi bantu și chiar în Mogadiscio existau (și încă există) cartiere cu denumiri bantu, ceea ce arată că locuitorii bantu erau prezenți în acest oraș înainte de stabilirea somalezilor.

Scanned with OKEN Scanner

Inițiativa dezvoltării acestor centre pare să fi pornit din două direcții. În unele cazuri, inițiativa încurajării negoțului a fost luată de localnicii bantu : au stabilit reguli comerciale și sisteme fiscale, au asigurat protecție și tratament corect pentru negustorii care îi vizitau, iar cînd căpeteniile lor s-au îmbogățit din cîștigurile comerciale, au organizat o formă proprie de guvernare. Alteori, inițiativa a pornit de la negustorii sau aventurierii arabi sau persani (din Shiraz), care au pătruns cu forța în această zonă comercială nou apărută, și-au impus stăpînirea cu armele, prin înșelăciune sau viclenie politică și au întemeiat un oraș-stat colonial cu locuitori bantu ca supuși.

Indiferent cum au apărut, toate centrele comerciale care s-au dezvoltat de-a lungul coastei zanj au atras coloniști stabili din exteriorul Africii, îndeosebi din Arabia. Cîtva timp, mai ales în secolele al XI-lea pînă în al XIII-lea, persanii din Shiraz au exercitat o mare influență asupra centrelor comerciale mai nordice. Treptat, influența lor s-a extins în sud, iar azi mulți locuitori din Zanzibar se consideră persani din Shiraz. Coloniștii arabi au venit, în general, ca negustori sau ca agenți comerciali. Deseori se căsătoreau cu femei bantu și ar fi fost sigur absorbiți în comunitatea bantu, dacă secole de-a rîndul nu ar fi venit în număr atît de mare încît din continua infuzie arabă în masa bantu a apărut o populație corcită.

Această populație corcită, rezultată din căsătoriile arabilor cu localnicii bantu, este populația swahili. Caracterul ei hibrid și faptul că negustorii și corăbierii călătoreau frecvent în susul și în josul coastei, din oraș în oraș, au contribuit la unificarea culturii și a limbii populației swahili de pe o mare întindere a coastei. De unde cîndva între nordul Mozambicului și sudul Somaliei nu existau poate decît vreo zece „triburi“ bantu, acum începea să se contureze o întinsă zonă culturală cu o singură limbă, swahili, care era nu numai „lingua franca“ — limba co-

Scanned with OKEN Scanner

mercială, general folosită — dar cu timpul a devenit chiar limba maternă.

Swahili este o limbă caracteristic bantu în toate privinţele, doar că a împrumutat un procent de cuvinte străine mai mare decît majoritatea celorlalte limbi bantu. Cuvintele împrumutate provin din germană şi engleză şi, de asemenea, din arabă. Totuşi, mai mult de 80 la sută din vocabularul swahili este de origine bantu şi conţine mai puţine cuvinte de origine străină decît engleza.

Cu toate că cultura bantu s-a dovedit predominantă, totuşi a apărut o deosebire clară între cultura din oraşele unde arabii s-au stabilit în număr mare şi cultura din regiunile rurale, unde s-au stabilit relativ mai puţini arabi. Cultura urbană era limitată la insule şi la cîteva puncte de pe continent unde se aflau majoritatea centrelor comerciale. În aceste centre mahomedanismul a ajuns curînd religia dominantă şi cu timpul a fost acceptată de majoritatea pópulaţiei urbane. În regiunile rurale s-a răspîndit mult mai încet, deşi după un lung interval de timp a cuprins o mare parte a populaţiilor de pe coastă. Azi, de pildă, aproape jumătate din cei zece milioane de locuitori ai Tanzaniei sînt musulmani.

Între oraşe şi regiunile rurale au apărut unele deosebiri şi în privinţa formei de guvernare. În regiunile rurale, şefii de clanuri sau familii alcătuite din descendenţii direcţi ai unui strămoş, conduceau cu puteri îngrădite. Erau obligaţi să consulte sfatul bătrînilor, să respecte datinile, iar autoritatea lor era limitată la regiuni relativ mici, unde îşi aveau aşezările membrii clanului şi nevestele lor. Regiunile rurale erau în general subordonate conducătorului principalului oraş din regiunea respectivă. Pînă în vremurile foarte recente, civilizaţia swahili a avut un caracter politic descentralizat ; timp de secole, fiecare oraş a fost independent, exercitîndu-şi suzeranitatea numai asupra propriei populaţii şi a unei mici regiuni din jurul oraşului.

Scanned with OKEN Scanner

În orașe, conducătorii (care au ajuns să folosească tot mai frecvent titlul de „șeic" sau „sultan") proveneau în general din familii puternice. Arabii, la fel ca africanii, acordau o mare importanță legăturilor familiale și din acest punct de vedere nu le-a fost prea greu să se pună de acord cu concepțiile politice africane. Moștenirea proprietății și succesiunea puterii politice se transmitea la arabi pe linie bărbătească, pe cînd în grupurile bantu de pe coastă transmiterea se făcea în unele grupuri pe linie paternă, și în altele pe linie maternă. În orașe, sistemul arab a devenit regula generală, dar în regiunile rurale, unde influența arabă era mai slabă, a continuat tradiția bantu. Deosebirile dintre sistemele de succesiune arab și bantu nu au produs conflicte decît în privința proprietății pămîntului. Datina arabă recunoștea posesiunea individuală a pămîntului, pe cînd în tradiția bantu de pretutindeni pămîntul aparținea grupului (clan sau familie), iar individul sau familia avea dreptul numai la produsele pămîntului ce li s-a dat în folosință. În mod obișnuit, arabii puteau să folosească aceeași bucată de pămînt un timp mai mult sau mai puțin nelimitat, dar nu aveau dreptul să-l vîndă. În unele regiuni, unde arabii erau în număr mare, pămîntul a ajuns cu timpul să fie considerat proprietate individuală, posesorul putînd dispune de el cum dorea.

Cu toate că mahomedanismul a fost acceptat de o mare parte a populației bantu de pe coastă, propovăduitorii islamici nu i-au oprit pe convertiți să practice mai departe credințele bantu : cîtă vreme respectau principalele precepte islamice, convertiții se bucurau de o relativ largă libertate a vechiului cult. Ofrandele aduse strămoșilor și ritualurile pentru îmbunarea duhurilor diferitelor fenomene naturale au continuat să fie practicate uneori chiar în orașele unde influența islamismului și a arabilor era foarte puternică.

Scanned with OKEN Scanner

Arabii au adus cîteva contribuții importante la dezvoltarea civilizației swahili.

Prima a fost întemeierea de mari orașe și centre comerciale. Grupurile bantu de pe coastă s-au stabilit inițial în gospodării familiale împrăștiate, puține avînd formă de sate. În regiunile comerciale unde au venit arabi — fie ca negustori fie ca imigranți — au apărut sate și orașe mai mari și chiar cîteva centre importante. Dintre acestea, cele mai de seamă erau Kilwa, Zanzibar, Mombasa, Malindi și Lamu. În aceste centre urbane, majoritatea populației era de origine bantu sau de origine mixtă bantu-arabă, dar în privința aspectului general și al specificului vieții difereau substanțial de tradiționalele așezări bantu de pe coastă. Stilurile arhitectonice și tehnicile de construcție erau arabe, nu cele bantu obișnuite ; au fost introduse de arabi și au devenit parte integrantă a noii civilizații swahili.

A doua contribuție arabă a fost stilul îmbrăcămintei, care consista din veșminte lungi și pălării mici gen „calotă", pentru bărbați, iar pentru femei, „kanga" de pînză care le acoperea atît corpul cît și capul. Îmbrăcămintea tradițională bantu consista din veșminte sumare și fuste din piele sau ierburi, care acopereau numai părțile intime ale corpului. Oamenii mai avuți purtau veșminte de bumbac sau de pînză din scoarță de copac importate. Pe măsură ce africanii se converteau la islamism și cultura swahili se dezvolta, noile forme de îmbrăcăminte s-au răspîndit repede. Chiar astăzi, „kanga" este îmbrăcămintea obișnuită a celor mai multe femei swahili, iar bărbații continuă să poarte fuste lungi de bumbac, veste separate și mici calote.

A treia contribuție arabă a fost sistemul de scriere. Civilizația swahili a adaptat treptat alfabetul arab la limba swahili. S-a dezvoltat o literatură swahili — poeme, povestiri istorice și scrieri religioase — iar scrierea în limba swahili a devenit un instrument indispensabil în

Scanned with OKEN Scanner

relaţiile comerciale de pe întreaga coastă a Oceanului Indian.

Între secolele al XII-lea şi al XIV-lea, marile centre comerciale, cunoscute din scrierile vizitatorilor arabi şi europeni, au ajuns la apogeul dezvoltării lor. Prima descriere a acestor mari centre, de către un martor ocular, aparţine cunoscutului scriitor berber Ibn Battuta, ale cărui vaste călătorii şi excelente relatări au contribuit mult la completarea informaţiilor privitoare la marile state ale Sudanului. Battuta a vizitat Africa răsăriteană în 1331, oprindu-se la Mogadiscio, Mombasa şi Kilwa.

Despre Mogadiscio, Battuta a scris, că „este un oraş foarte mare ; oamenii posedă numeroase cămile, din care sacrifică multe sute zilnic ; au de asemenea numeroase oi ; negustorii sînt bogaţi şi produc o ţesătură care poartă numele acestui oraş şi pe care o exportă în Egipt şi în alte ţări".

Battuta a cules impresii favorabile şi despre oraşul Mombasa şi sultanul lui. În pitoreasca descriere a mîncărurilor din acest oraş şi a obiceiurilor alimentare ale locuitorilor se simte o notă de repulsie gastronomică :

„Hrana acestor oameni este orez gătit cu unt şi servit pe o farfurie mare de lemn. Odată cu orezul mănîncă diferite garnituri, fierturi de păsări, carne de vită, peşte şi legume. Gătesc banane crude amestecate cu lapte proaspăt şi le servesc ca sos. Într-un alt vas pun lapte covăsit cu boabe de piper, oţet şi şofran, ghimber verde şi manghiere (care seamănă cu merele, dar au înăuntru o nucă). Manghierele coapte sînt foarte dulci şi le consumă ca fructe ; dar manghierele crude sînt acre ca lămîile şi se prepară în oţet. Oamenii din Mogadiscio însoţesc îmbucăturile de orez cu aceste murături. Unul singur mănîncă cît mai mulţi dintre noi ; sînt foarte graşi şi corpolenţi".

Din impresiile lui despre Kilwa reiese neîndoios că îl consideră principalul oraş de pe coasta zanj :

Scanned with OKEN Scanner

„Am petrecut o noapte pe insulă, după care am pornit pe mare spre Kilwa, principalul oraș de pe coastă, ai cărui locuitori sînt în majoritate zanj cu piele foarte neagră. Fețele lor sînt balafrate ca la neamul limiin din Janada. Un negustor mi-a spus că Sofala se află la cincisprezece zile dinstanță de Kilwa, și că de la Sofala la Yufi, din ținutul neamului limiin, este o distanță de o lună de zile. De la Yufi se aduce la Sofala praf de aur.

Kilwa este unul din cele mai frumoase și bine construite orașe din lume. Toate clădirile sînt construite cu gust. Acoperișurile sînt lucrate din stinghii de manglier. Plouă foarte mult. Locuitorii sînt angajați într-un război sfînt, deoarece țara lor se află alături de păgîni zanj. Sînt foarte credincioși și evlavioși ; practică ritul shafiit [1].“

Negoțul din marile centre comerciale nu era, în comparație cu alte asemenea centre din lume, excepțional de intens și profitabil. Mici ambarcațiuni cu pînze, adesea nu mai lungi de treizeci de picioare, și cu un echipaj de cel mult patru, cinci oameni, erau suficient de încăpătoare ca să transporte micile cantități de fildeș, praf de aur, mei, nuci de cocos carapace de broască țestoasă, piei, fier, lingouri de cupru, fibre pentru frînghii și uneori fructe și legume din satele și micile tîrguri de pe continent și din insule. S-ar părea că cea mai mare parte a aurului, fierului și fildeșului — în general, produsele cu cea mai mare valoare comercială — proveneau din sud, îndeosebi din regiunea Sofala, care primea aceste mărfuri de la producătorii din interiorul Mozambicului și din Rhodesia, Zambia și Katanga.

În centrele comerciale mai importante, ca Mombasa și Kilwa, veneau ambarcațiuni mai mari, „dhow“ [2] arabe

---

[1] Una din cele patru secte ale mahomedanilor suniți, numită astfel după porecla *ash-Shafici* a lui Abu Abdallah Muhammed Idris (765—819), fondatorul sectei. (N.t.).

[2] Corabie arabă cu un singur catarg și pînză triunghiulară. (N.t.).

robuste, lungi de șaizeci-șaptezeci de picioare, și chiar corăbii mai mari din Persia și India. Din cînd în cînd, flotile de corăbii chineze porneau spre apus ca să facă schimb de mărfuri în Arabia și Africa. În anii 1417—1418 și 1431—1432, cîteva porturi din Africa răsăriteană au fost vizitate de flotile chineze, compuse din sute de corăbii uriașe, mai mari decît cele spaniole în vremea Armadei din 1588. În secolul al XV-lea, însă, din motive de ordin intern, corăbiile chineze nu au mai întreprins călătorii transoceanice, iar după aceea mărfurile chineze au ajuns în Africa și mărfurile africane în China în ambarcațiuni de altă naționalitate, ca în timpurile mai vechi.

Corăbiile care veneau în porturile Africii răsăritene aduceau felurite mărfuri : mătăsuri, mirodenii, bumbac, pînzeturi, săbii, securi, cuțite, sticlărie, vase de porțelan și chiar monede. Ruinele orașelor comerciale din Africa răsăriteană, datînd din secolele al XII-lea pînă în al XV-lea, conțin mari cantități de monede vechi și sfărîmături de sticlă și porțelan de calitate superioară din India, China, Persia, Egipt, Grecia și Roma. Savantul englez, Sir Mortimer Wheeler, vizitînd țărmul lacului Tanganyika în 1955, a relatat ca „în viața mea nu mai văzusem atît de multe sfărîmături de vase chinezești cîte am văzut în ultimele două săptămîni de-a lungul țărmului de aici și în insulele Kilwa : pur și simplu, lopeți pline cu cioburi de porțelan chinezesc..."

În cele două secole care au urmat după vizita lui Ibn Battuta, civilizația swahili a continuat să se dezvolte. Coasta era presărată cu zeci de orașe și centre comerciale, cu locuințe frumoase din piatră și mortar, înalte de mai multe caturi, înconjurate de grădini tropicale splendid amenajate cu fîntîni și bazine. Ruinele palatelor arată că unele locuințe întruneau condițiile celui mai somptuos gen de viață. Moschei mici, dar splendid construite, se găseau peste tot în centrele mari, iar moscheile din lemn și lut nu lipseau din cele mai multe orașe mici și sate.

Porturile principalelor orașe furnicau de corăbii care soseau și plecau, iar unele aveau cheiuri de piatră care ușurau încărcarea și descărcarea mărfurilor. Cimitirele din jurul acestor orașe vechi, în care erau îngropați numeroșii negustori bogați, demnitarii și căpeteniile, sînt pline de pietre funerare cu inscripții și ornamentații, și cavouri cu grațioase coloane și structuri de piatră.

Așa cum în istoria altor regiuni ale Africii există mari intervale de timp necunoscute, în care cercetările arheologice vor arunca poate cîndva lumină, tot astfel și adevăratele dimensiuni ale civilizației swahili urmează de acum încolo să fie stabilite. Se cunoaște cîte ceva despre vreo zece centre comerciale urbane, întemeiate în secolele al X-lea și al XI-lea, dar un eminent specialist englez al coastei africane răsăritene, G. S. P. Freeman-Grenwille, a alcătuit o listă de șaizeci și trei de vechi orașe și mari centre, ale căror ruine s-au descoperit numai pe coasta Tanzaniei.

Aceste numeroase orașe și mari centre foarte dezvoltate nu erau cîtuși de puțin implantări străine pe un pămînt african pustiu, sau lipsit de orice activitate umană. Negustorii și imigranții arabi au stimulat dezvoltarea civilizației swahili și au adus noi metode și cunoștințe în scriere, arhitectură, religie, drept, guvernare și negoț ; dar această civilizație fără asemănare a fost creată de metișii bantu-arabi. Uneori, potentați nou-veniți din Oman sau din Shiraz se înscăunau ca domnitori, dar după o generație, două, erau absorbiți în masa localnicilor, încît majoritatea sultanilor și șeicilor din orașe erau swahili. Acest proces de absorbție s-a manifestat pe coasta azaniană mai pronunțat decît în Africa de Nord. Cu toate că amestecul dintre berberii și arabii din Africa de Nord a fost un proces de mare amploare, totuși arabii au venit acolo în număr mult mai mare, au păstrat contacte strînse cu alte centre arabe și cei mai mulți și-au adus cu ei nevestele,

Scanned with OKEN Scanner

astfel că limba și cultura arabe au putut să lase în această regiune o amprentă mai profundă și durabilă.

Modul de viață swahili s-a răspîndit de-a lungul coastei și în insulele vecine pe o întindere de peste o mie de mile, din sudul Somaliei pînă în nordul Mozambicului. Acest teritoriu nu a constituit niciodată o singură unitate politică. Fiecare oraș era de fapt autonom și supunerea pe care africanii din răsărit au datorat-o din cînd în cînd față de unii domnitori din Arabia și Persia a fost mai mult formală.

Adesea interveneau stări de încordare între centrele comerciale concurente sau între aceste centre și populațiile bantu care nu erau swahili, din interiorul continentului, dar în ciuda acestor tensiuni modul de viață swahili nu a avut un caracter specific militarist. În afară de mărunte le războaie dintre orașe, care angajau în luptă cel mult cîteva sute de oameni, și acțiunile de apărare împotriva populațiilor de pe continent, războiul a lipsit din istoria populației swahili. Nu a avut armate permanente, nu a dus războaie de cuceriri, nu s-a străduit să-și extindă teritoriile și nu a organizat flote de corăbii înarmate.

Acest mod relativ pașnic de viață a fost brusc întrerupt, de fapt cu desăvîrșire suprimat, odată cu sosirea portughezilor la începutul secolului al XVI-lea. Vasco da Gama, cu mica lui flotă de patru corăbii, a fost primul european cunoscut care a vizitat înfloritoarele orașe comerciale de pe coasta swahili. La începutul anului 1498, după ce a înconjurat Capul Bunei Speranțe, a navigat spre nord de-a lungul coastei Oceanului Indian. Între timp, portughezii cunoscuseră bine Africa de Vest, construiseră primele forturi pe coasta Guineei și luaseră contact cu regatul Congo. În Oceanul Indian căutau două lucruri pe care nu le găsiseră în Oceanul Atlantic : legendarul regat al Preotului Ioan, despre care se spunea că domnea peste o mare țară creștină, undeva în interiorul Africii sau în India ; și accesul direct la mirodeniile, nestematele și pre-

Scanned with OKEN Scanner

supusele bogăţii ale Indiilor. Prin Mediterană nu puteau atinge aceste obiective, deoarece le stăteau în cale armatele musulmane ostile din Africa de Nord, Egipt, Arabia, Persia şi Turcia ; portughezii sperau însă ca, ocolindu-i pe musulmani şi unindu-şi forţele cu cele ale Preotului Ioan, să pună bazele unei alianţe creştine, suficient de puternice ca să înlăture pentru todeauna primejdia islamică. Erau dornici de bogăţii şi necruţători în hotărîrea lor de a le obţine.

Cînd Vasco da Gama (şi mai tîrziu corăbierii portughezi) au descoperit Kilwa, Malindi, Mombasa şi alte oraşe extrem de civilizate, au rămas surprinşi. După spusele lui Duarte Barbosa, unul dintre primii corăbieri portughezi care au vizitat coasta (a vizitat-o de cîteva ori între 1500 şi 1518), această regiune era o ţară nespus de frumoasă :

„Kilwa — spune el — este un oraş maur [vechii portughezi obişnuiau să-i numească mauri pe toţi musulmanii din Africa], cu numeroase case frumoase din piatră şi mortar, cu multe ferestre în stilul nostru, foarte ordonat rînduite pe străzi şi cu acoperişuri plate... Are un rege maur [din alte mărturii ştim că domnitorul din acea vreme era un swahili]. De aici fac negoţ cu Sofala de unde aduc aur şi de aici s-au răspîndit în toată „Arabia Felix", căci de acum înainte aşa o putem numi (chiar dacă numele ei este Ethiopia), deoarece întreaga coastă este populată cu sate şi aşezări de mauri".

Despre Mombasa, Duarte notează că „este un centru cu intens trafic comercial şi are un port bun în care sînt în permanenţă ancorate ambarcaţiuni de multe feluri şi, de asemenea, corăbii mari, dintre care unele vin de la Sofala şi altele se duc acolo, iar altele vin din marele regat Cambay [din India] şi din Malindi ; altele se duc în insulele Zanzibar..."

Portughezii nutreau un anumit respect pentru gradul de civilizaţie pe care, spre surprinderea lor, au găsit-o în Africa răsăriteană şi constatau că localnicii nu erau prea

Scanned with OKEN Scanner

mult impresionați de portughezi. Da Gama însuși, vizitînd un oraș din Mozambic, pe care îl numea Quilimane, și-a notat în jurnalul de bord o întîlnire care aruncă lumină asupra unor aspecte ale civilizației swahili :

„În cele două-trei zile cît am stat în acest oraș, ne-au vizitat doi oameni de vază din această țară. Erau foarte aroganți și nu au prețuit nimic din ce le-am oferit. Unul din ei purta o *touca*, cu o bordură brodată cu fir de mătase, iar celălalt o calotă din satin verde. Un tînăr, care îi însoțea, sosise dintr-o țară îndepărtată (așa cum am înțeles din semnele lor) și văzuse corăbii mai mari ca ale noastre."

Uimiți sau nu de ce vedeau, portughezii urmăreau în explorarea coastei africane răsăritene și a Oceanului Indian să descopere bogății și să găsească eventuali aliați împotriva „maurilor". De cînd stăpînitorii mauri fuseseră alungați din Portugalia, relațiile dintre aceștia și portughezi se caracterizaseră prin concurență și ostilitate. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, cînd Portugalia a ieșit din izolaționism, faptul că musulmanii dominau comerțul dintre Indii și Europa a sporit această stare de ostilitate.

În 1505, cînd maiorul D. Francesco de Almeida a fost trimis în Oceanul Indian, cu o puternică forță navală și militară, instrucțiunile primite de la rege nu lăsau nici o îndoială în privința obiectivelor misiunii :

„În cursul acestei călătorii dorim, cu ajutorul dumnezeului nostru, să construim o fortăreață la Sofala [aceasta se petrecea la numai șapte ani după primul contact al portughezilor cu Mozambicul], a cărei comandă am încredințat-o căpitanului Pero d'Anhaya, cu corăbiile, oamenii, artileria și toate cele necesare în acest scop..."

După o serie de instrucțiuni amănunțite, în care se arăta cum să captureze prin viclenie pe toți maurii și bunurile lor, dar pe regele țării să-l asigure că Portugalia nu intenționează să-i facă vreun rău, poruncile regelui continuau descriind obiectivele misiunii și tactica de urmat ca să pună stăpînire pe Kilwa :

Scanned with OKEN Scanner

„După ce pleci din Sofala, te duci la Kilwa... și după ce debarcați, te vei strădui să pui stăpînire pe acest oraș, iar dacă maurii se opun vei proceda cu grija pe care ai dovedit-o totdeauna, de a nu pierde pe cît cu putință nici un om de-al nostru, și sperăm că așa va fi și vrerea dumnezeului nostru, iar dacă îl vei cuceri cu forța sau va fi părăsit de mauri, vei căuta să prinzi cît mai mulți dintre oamenii lor de vază, iar pe ceilalți, dacă îți predau orașul, cum sper că va fi și vrerea dumnezeului nostru, dorința noastră este să-i lași să plece fără a le aduce vreo vătămare fizică, străduindu-te să pui mîna pe bogățiile orașului, îndeosebi pe aur și mărfuri, pentru că știm sigur că regele și negustorii de acolo au mari bogății, și sîntem încredințați că vei avea grijă ca nimic să nu-ți scape și ca întreaga pradă să fie predată agentului nostru comercial de pe *nao* [corabia] dumitale, așa cum ți-am poruncit să faci în acțiunea de la Sofala.

Dacă cumva vezi că regele este dispus să ne servească și că a plătit acolo, pe loc, căpitanilor cuvenitul *paryas*, adică tributul anual, în acest caz nu-i vei pricinui nici o supărare, dar îi vei spune că avem nevoie acolo de o fortăreață unde să adăpostim oamenii și mărfurile noastre, pe care o vei construi, fie că-i va plăcea sau nu...

Îți reamintesc că de va fi cazul să te porți aspru cu ei, avem de știre că acolo este belșug de aur, datorită îndelungatului timp de cînd ei fac negoț cu Sofala și ni se spune că regele lor este foarte bogat și de asemenea negustorii de acolo sînt foarte bogați și au multe mărfuri de preț pentru negoțul cu Sofala, pe care corăbiile le aduc acolo pentru a le negocia cu mare cîștig. Așadar, ai grijă să îndeplinești întocmai ce ți-am încredințat și întreaga pradă să o pui la loc sigur, ca nimic să nu se piardă...“

Aceste instrucțiuni conțineau un paragraf, care expunea pe scurt și obiectivul mai îndepărtat al portughezilor :

„Socotim că pentru noi mai important ca orice e să avem o fortăreață la gura Mării Roșii sau în apropiere,

Scanned with OKEN Scanner

dincolo sau dincoace de gură, așezată cum e mai potrivit ca s-o închidă și să împiedice ca mirodeniile să treacă spre țările sultanului și astfel să convingem toate popoarele din India să renunțe la gîndul că ar mai putea să facă negoț cu alții în afară de noi ; totodată fortăreața s-ar afla aproape de ținuturile Preotului Ioan, ceea ce credem că ar fi în primul rînd de mare folos creștinilor de acolo și de asemenea ar aduce mari venituri visteriei noastre..."

Deosebirea pe care avea să o facă mai tîrziu Almeida (și zecile de căpitani portughezi din deceniile următoare) între „mauri" și populația locală, nu era de fapt întemeiată. Pînă în secolul al XVI-lea, populația swahili, în întregime musulmană, se amestecase atît de intim cu arabii încît erau într-adevăr „mauri" în sensul larg în care portughezii foloseau acest termen. Afară de asta, puțini din „regii" centrelor comerciale de pe coastă s-au arătat dispuși să-i accepte pe aroganții portughezi ca stăpînitori sau să le îngăduie să pună mîna pe avuțiile negustorilor și ale clientelei lor comerciale. La început, cîrmuitorii cîtorva orașe i-au acceptat pe portughezi ca aliați împotriva orașelor rivale, dar pînă la urmă au constatat că Portugalia nu urmărea decît să se îmbogățească. Alte centre s-au opus și flotele portugheze au aplicat întocmai instrucțiunile de la Lisabona, jefuind pur și simplu orașele recalcitrante, capturînd tot aurul și mărfurile ce-au găsit și instalînd garnizoane ca să asigure prezența permanentă a portughezilor.

Mombasa a fost unul din orașele care au refuzat să coopereze cu ei. Almeida a făcut una cu pămîntul orașul, ucigînd pe toți cei care au încercat să-l apere. Sultanul orașului și cîțiva dintre locuitori s-au retras în interiorul continentului ; la întoarcere au găsit orașul distrus și pustiu. Într-o scrisoare din acea vreme, sultanul din Mombasa scria sultanului din Malindi că nu a mai găsit „nici o ființă în viață, bărbați sau femei, tineri sau bătrîni, sau

Scanned with OKEN Scanner

copii cît de mici ; toți care nu au putut să fugă au fost uciși sau dați pradă focului".

De fapt, prosperele orașe comerciale de pe coasta zanj nu aveau cum să se apere împotriva tunurilor, trupelor bine înarmate și a hotărîrii portughezilor de a nu cruța nimic în calea lor. Timp de secole, aceste orașe nu acordaseră prea multă importanță războiului.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Portugalia a pus destul de ușor stăpînire pe întreaga coastă. În primii ani i-a adus mari profituri, dar la scurt timp comerțul de-a lungul coastei și dintre coastă și ținuturile din interior a început să decline. În bogatele ținuturi de unde venea aurul la Sofala, starea aproape continuă de război dintre Mwene Mutapa și Changamire a stînjenit exporturile spre coastă ; pe de altă parte, swahilii i-au convins pe producătorii din Changamire să nu mai trimită aur pe coastă. În 1506, contabilul agenției comerciale portugheze din Sofala trimitea o scrisoare regelui Portugaliei, în care îl informa despre luptele dintre cele două mari regate din interior. În acest raport recunoștea roadele rele pe care le dădea acum politica agresivă dusă de portughezi de-a lungul coastei :

„...și de aceea, Sire, nu mai vine aur la Sofala, pentru că se pradă unul pe altul, iar tot aurul, Sire, se află în și în jurul ținuturilor lui amir [adică Changamire], deși există pretutindeni în această zonă dar foarte puțin. Cînd era pace în acest ținut, Sire, în fiecare an se lua din Sofala trei sau patru *naos* [corăbii] cu un milion și uneori un milion și trei sute de mii *mitcali* de aur și nu mai puțin... Și de aceea, Sire, m-am străduit să aflu cum să fac pace între acești doi regi din Ucalanga și din Toloa și mi s-a spus că asta nu ar putea să o facă decît regele din Sofala sau regele din Kilwa. Dar aceștia s-au străduit tot timpul să împiedice ca aurul să ajungă la Sofala pentru a nu fi găsit de creștinii care vin acolo ; deoarece știau că la scurt timp după ce amiralul a sosit în India, creștinii

Scanned with OKEN Scanner

au pus stăpînire pe Sofala. Și de aceea regii acestor cetăți nu au vrut să facă pace".

Cert este că negustorilor swahili și arabi nu le displăcea că războiul civil împiedica expedierile de aur pe coastă. În lipsa altei căi de represalii împotriva agresiunii portugheze, s-au folosit de influența asupra ținuturilor din interior ca să-i împiedice pe portughezi să tragă profituri de pe urma dominației lor pe coastă. Pentru acest motiv și altele, portughezii și-au îndreptat întreaga atenție spre India, iar influența lor asupra civilizației și bazelor comerciale swahili s-a redus simțitor. Comerțul de pe coastă a decăzut, deoarece corăbiile portugheze transportau mărfurile din Indii direct în Europa. Pe măsură ce tot mai puține corăbii soseau pe coastă, porturile swahili își pierdeau importanța comercială. Averile familiilor locale s-au împuținat și apoi s-au irosit. Cînd proprietarii marilor palate nu au mai avut mijloace să le întrețină, le-au abandonat. La sfîrșitul secolului al XVI-lea — o sută de ani după sosirea lui Vasco da Gama, a lui Almeida și a celorlalți amirali și căpitani portughezi — coasta Africii răsăritene era pustie.

Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, portughezii au fost goniți din Africa răsăriteană de la nord de Mozambic, de către arabii din Oman, dar stricăciunile săvîrșite de ei nu au mai fost remediate. Cele mai multe din orașele cîndva prospere erau acum în ruine sau simple sate cu prea puțină activitate comercială. Negoțul de pe coastă se limita la mici schimburi locale și la exportul unor cantități reduse de aur, fildeș și piei prețioase. În afară de faptul că au adus din Lumea Nouă importante plante comestibile, ca porumbul și maniocul, influența portughezilor asupra civilizației swahili a fost dezastruoasă. Abia în secolul al XIX-lea, un sultan ambițios din Oman, Sayyid Said, a început să reia vechile relații comerciale și să aducă iarăși puțină viață în lumea swahili.

Scanned with OKEN Scanner

În cei peste o mie de ani în cursul cărora se dezvolta civilizaţia swahili, un proces demografic cu totul diferit se petrecea mai departe la vest, pe teritoriul actualelor state Tanzania, Kenya, Uganda, Burundi şi Ruanda. Din cîte se cunoaşte, pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea acest proces s-a desfăşurat aproape complet izolat de evenimentele de pe coastă.

Populaţii de limbi bantu au început să migreze în interiorul Africii de Est, în jurul Marilor Lacuri (Tanganyika, Nyasa, Kivu, Victoria, Albert, Edward şi Kioga), cam în timpul cînd populaţiile bantu de pe coastă migrau pe coasta azaniană. Între secolele al VI-lea şi al X-lea ajunseseră în regiunea lacului Victoria şi se stabiliseră în ţinuturile unde acum se află Burundi, Ruanda, vestul Tanzaniei şi sudul Ugandei.

Izolarea dintre cele două valuri ale populaţiilor bantu care migrau spre nord se explică prin prezenţa unei întinse fîşii de pămînt fără ploi şi relativ aride în centrul Tanzaniei şi al Kenyei. De-a lungul coastei acestor ţări, cantitatea precipitaţiilor nu era prea mare, dar îndestulătoare pentru cultivarea pămîntului. Acest fapt, precum şi abundenţa peştelui şi condiţiile comerciale favorabile, au oferit civilizaţiei swahili un mediu prielnic de dezvoltare, chiar fără o populaţie prea densă sau o productivitate agricolă mare. În regiunea Marilor Lacuri cantitatea precipitaţiilor era abundentă şi pămîntul foarte fertil. În această regiune nu existau bogăţii minerale şi nici condiţii favorabile unui negoţ rentabil, totuşi datorită fertilităţii excepţionale a pămîntului s-a dezvoltat o populaţie densă. În unele zone, ca în Burundi, Ruanda şi sudul Ugandei, densitatea medie a populaţiei depăşeşte azi trei sute de oameni pe mila pătrată, iar în zonele cele mai fertile este de două, trei ori mai mare.

Între cele două zone în care au migrat populaţiile bantu se află sute de mile de ţinut cu relief accidentat unde cantitatea precipitaţilor este redusă, iar stratul de sol

Scanned with OKEN Scanner

fertil foarte subțire. În această fîșie centrală cresc ierburi sălbatice țepoase și copaci caracteristici pădurilor secetoase. Acești copaci pot fi defrișați, deși cu destulă trudă, dar solul este sărac și produce recolte slabe. Sînt ani în care plouă atît de puțin încît pămîntul nu rodește și se produce foamete. Era foarte firesc ca mișcările migratorii ale agricultorilor bantu să ocolească acest ținut neatrăgător.

În jurul acestei regiuni centrale semiaride trăiau totuși grupuri răzlețe de vînători khoisani, care urmăreau marile turme de vînat sălbatic, foarte numeroase în aceste locuri ; iar în puținele petice fertile din interiorul regiunii centrale secetoase s-au descoperit mărturii de așezări ale agricultorilor cușiți care foloseau irigații și terase. Prin secolele al X-lea și al XI-lea au început să migreze în regiunea centrală mici grupuri de fermieri bantu, dar pînă în secolele al XVI-lea și al XVII-lea nu au venit în număr mare. Chiar după aceea s-au răspîndit și au sporit ca densitate mult mai încet decît rudele lor din jurul Marilor Lacuri. (Tradițiile orale ale locuitorilor din unele părți ale Tanzaniei centrale stabilesc data sosirii strămoșilor lor, în locurile unde trăiesc în prezent, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.)

Istoria Africii răsăritene centrale se cunoaște mai puțin decît cea a majorității Africii. Cauzele acestei penurii de informații sînt : numărul redus de cercetări arheologice întreprinse pînă acum cîțiva ani ; nici o relatare scrisă anterioară secolului al XIX-lea nu conține referințe precise în legătură cu această zonă ; complexul amestec de populații — bantu, khoisan, cușite și nilote — din ultimul mileniu, nu a creat istorii orale utile, decît pentru cel mult ultimele trei, patru secole. Faptul istoric cert, anterior secolului al XVI-lea, referitor la această zonă, este stabilirea definitivă și înmulțirea considerabilă a imigranților bantu și de o parte și de cealaltă a Marilor Lacuri. Prin secolul al XIV-lea ajunseseră destul de prosperi ca să

Scanned with OKEN Scanner

începă a întemeia cel puțin unele forme rudimentare de state și regate.

În regiunea lacurilor și în vecinătatea lor se găsesc din loc în loc ruine, asupra cărora planează același mister ca în jurul ruinelor de la Zimbabwe în momentul cînd au fost descoperite. Pe peretele marii văi Rift din interiorul Tanzaniei s-a descoperit un mare oraș de piatră, Engaruka. Orașul cuprinde aproximativ șase mii de case din piatră fără mortar. Se întinde pe terase făcute de mîna omului, întărite cu contraforturi de piatră, pe o lungime de trei mile de-a lungul peretelui dinspre nord al văii Rift din nordul Tanzaniei. Alte cinci sute de case s-au descoperit mai jos, chiar în vale. Nu s-au găsit ruine de monumente, cavouri impunătoare sau clădiri publice. Ruinele nu sînt locuite și nici una din populațiile care trăiesc în zonă nu știe cine a clădit și populat Engaruka, dar constructorii orașului au fost sigur o populație agricolă, care cultiva terasele de pe coastă și pămîntul din vale. În vale probabil pășunau vite și alte animale domestice. Masaii, care trăiesc în prezent aproape de Engaruka, cred că orașul a fost cîndva locuit de populația iraqw (denumită mbulu de vecinii lor masai și bantu), care trăiește azi la cîteva mile mai departe, la sud și vest de lacul Eyasi. Deși înconjurați de neamuri bantu, iraqwii vorbesc și azi o limbă din ramura cușită.

Dacă iraqwii au populat inițial Engaruka, cum pare probabil, ei trebuie să-l fi părăsit cam acum două-trei sute de ani, siliți de atacurile grupurilor masai și bantu care migrau în această regiune și erau mai războinici decît sedentarii iraqwi. S-ar putea ca Engaruka să fi fost construită de o populație cușită, ca ultim bastion împotriva tot mai frecventelor atacuri ale noilor populații, care foloseau valea Rift drept coridor de trecere în alte regiuni.

Din reconstituirea istoriei timpurii a Africii răsăritene interioare, pare să rezulte evident că cei mai vechi locuitori ai ei au fost populațiile khoisan de statură scundă,

care pe vremuri vînau pe tot întinsul Africii centrale, răsăritene și sudice. Cu milenii înaintea erei noastre, probabil între anii 15.000—10.000 î.e.n., strămoșii cușiților au început să pătrundă în Kenya, migrînd spre sud în josul văii Rift. Din punct de vedere arheologic, sînt considerați că fac parte din grupul populațiilor care au creat culturile Capsiană din Kenya, Elmenteiană, Hyrax Hill și alte culturi din epoca de piatră a aceluiași grup. Puținele schelete din acest grup reprezintă tipuri umane de statură înaltă, cu forma capului și configurația corpului caucazoido-negroide. Cu timpul, acești cușiți străvechi, înrudiți cu neamurile care au populat inițial Ethiopia, Somalia și unele regiuni ale Sudanului, și-au schimbat mijloacele de trai, din vînătoare și pescuit în cultivarea pămîntului și creșterea vitelor. Nu se cunoaște cînd s-a petrecut această schimbare, dar se pare că a avut loc la începutul erei noastre.

Africa răsăriteană a fost populată, timp de mai multe milenii, de neamuri cușite și khoisan de rase și culturi foarte diferite, fără ca vreuna să extermine sau să absoarbă pe cealaltă. Cușiții își lucrau pămîntul și își păsunau vitele în regiunile mai fertile din interior și de pe coastă, iar vînătorii khoisan cutreierau pajiștile mai aride și pădurile. Înainte de primele secole ale erei noastre, se pare că o mare parte a Africii răsăritene era populată de ei și de alte cîteva grupuri destul de mari care se infiltraseră în aceste ținuturi.

În primele secole ale erei noastre ecologia Africii răsăritene a început să se modifice repede. Două mari valuri de populații migratoare s-au strămutat în regiune, unul din nord și altul din sud, modificîndu-i radical caracteristicile culturale și economice și chiar peisajul. (Agricultorii au defrișat mari întinderi din regiunile dens împădurite, creînd pășuni în care nici azi nu mai cresc copaci). De la sud au venit neamuri bantu, atît de-a lungul coastei cît și spre interior în susul văii Rift și în jurul Marilor

Scanned with OKEN Scanner

Lacuri. De la nord a venit un alt grup de populații sudaneze numite niloți.

Niloții erau cultivatori de pămînt și păstori și au migrat de-a lungul ambelor maluri ale Nilului superior, spre ieșirea lui din lacul Victoria. Din zona generală a Ethiopiei și a Somaliei au continuat să vină din cînd în cînd grupuri de cușiți.

În cursul primului mileniu al erei noastre grupuri bantu foarte numeroase au migrat din zona lor de răspîndire, Katanga, la început spre est și vest, apoi spre nord și sud. Cu puțin înainte de sfîrșitul primului mileniu ajunseseră în ținutul cunoscut sub numele de „regiunea dintre lacuri", vasta zonă aproape complet încercuită de lacurile Tanganyika, Kivu, Victoria, Albert, Edward și Kioga. Acolo au găsit cel mai întins ținut fertil din Africa, exceptînd valea Nilului, cu un strat arabil profund, udat din belșug de rîuri și lacuri și de precipitații care depășesc patruzeci de incii (circa 102 cm) anual. În această regiune cu bogate recolte de banane, plantane [1], mei, sorg, igname și alte plante comestibile de larg consum, populația bantu a sporit repede.

De la nord-est au continuat să vină în acest ținut ospitalier grupuri de cușiți, mai ales păstori, care migrau din țara lor de baștină situată în regiunea care formează azi sudul și vestul Somaliei și sudul Ethiopiei. Din această regiune — care fusese invadată cu mult înainte de populații semitice venite de dincolo de strîmtorile Mării Roșii — au migrat spre sud — în ținuturile populate de neamuri bantu și galla — populații somaleze din grupul larg răspîndit al seminților de limbi cușite. Populația galla, seminție cușită de păstori, a migrat atît spre nord pe platoul ethiopian cît și spre sud-vest în ținuturile unde se află în prezent Kenya și partea de răsărit a Ugandei. Din cauza marelui interval de timp și a distanței care îi despărțeau

[1] Plantă tropicală (Musa paradisiaca), al cărui fruct seamănă cu banana. (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

de vechii imigranți cușiți din Africa răsăriteană, mulți dintre acești noi imigranți cușiți erau numai de departe înrudiți cu cei vechi. Nu se știe dacă acești noi cușiți au ajuns pînă în „regiunea dintre lacuri". Cert este, însă, că s-au așezat în unele părți ale Kenyei și Ugandei și au exercitat o puternică influență culturală și economică asupra populațiilor nilote care migrau spre sud la începutul celui de al doilea mileniu.

Niloții, al căror număr este în jur de patru milioane, nu sînt un grup numeros în comparație cu principalele populații africane. Mulți niloți și-au însușit unele particularități cușite — cuvinte cușite și obiceiul de a folosi în alimentația lor, în afară de carnea vitelor sacrificate, laptele, urina și sîngele animalelor vii. Acești niloți corciți sînt adesea numiți nilo-hamiți, pentru a fi deosebiți de niloții mai puri și de cușiți (care pînă de curînd erau considerați hamiți).

Din păcate, istoria niloților se cunoaște foarte puțin (în subfamilia limbilor sudaneze răsăritene sînt grupați alături de nubieni și de neamurile de la răsărit de lacul Ciad, din Bagirmi și Darfur). Țara lor de baștină — situată la est și vest de Nilul Superior, cîteva sute de mile la sud de orașul modern Khartoum din Republica Sudan — fiind una din cele mai izolate și inaccesibile regiuni ale Africii, a fost ocolită de călătorii cărturari. Povestirile lor orale merg înapoi numai cincisprezece pînă la douăzeci de generații și cel mult cîteva secole. De aceea, este cea mai puțin studiată regiune din Africa.

Centrul zonei de răspîndire a populațiilor nilotice se află în actuala Republică Sudan, în regiunea cunoscută sub denumirea de Bahr el Gazal, între Nil și actuala Republică Centrafricană. Din platourile de la hotarul dintre Sudan și Republica Centrafricană izvorăsc numeroase rîuri, care curg spre est, se unesc și apoi se varsă în Nil. Pe măsură ce se apropie de Nil, spațiul dintre cursurile acestor rîuri se reduce și ținuturile din jurul lor devin mlăștinoase.

Scanned with OKEN Scanner

Aceste mlaştini formează, pe mii de mile pătrate de-a lungul ambelor maluri ale Nilului, zona numită „sudd“ [1]. Ierburile şi mlaştinile de aici abat cursul Nilului în canale înguste pe care nu pot naviga decît canoe mici şi numai localnicii care le cunosc bine.

Izolarea ţării lor de baştină a permis niloţilor să dezvolte trăsături culturale şi rasiale distincte. Întrucît, însă, sînt răspîndiţi pe o mare zonă, atît la est cît şi la vest de Nil şi pe o întindere de 1400 de mile de-a lungul fluviului, contactul cu populaţii diferite ca rasă şi cultură a dus la însuşirea unor caracteristici complementare eterogene. Niloţii au făcut sigur parte din regatul Meroe şi din statul Alwa care i-a succedat la sud, dar influenţele din aceste perioade nu par să fi modificat modul de viaţă al niloţilor din ţinuturile mai izolate.

Niloţii se remarcă prin statură neobişnuit de înaltă şi trup zvelt. Înălţimea multora depăşeşte şase picioare (cca 1,80 m), dar aproape toţi au talie subţire. Sînt în general de culoare brună-neagră, cu păr şi piele caracteristic negroide. Trăsăturile faciale variază de la negroide (nas mare turtit, buze groase) pînă la parţial caucazoide (nas şi buze mai subţiri), ceea ce reflectă îndelungul contact genetic cu cuşiţii care trăiesc la răsărit de Nil, în Ethiopia.

Grupurile nilotice dinka şi nuer sînt cele mai apropiate de zona centrală de răspîndire a niloţilor. Cel mai nordic grup nilotic sînt shillukii, care au întemeiat la sfîrşitul secolului al XVI-lea un regat foarte bine organizat. Cele mai sudice grupuri nilotice sînt luo din vestul Kenyei şi sud-estul Ugandei şi masaii (grup mai degrabă nilo-hamitic decît nilotic pur) din sud-vestul Kenyei şi nordul Tanzaniei.

Majoritatea niloţilor se îndeletnicesc atît cu agricultura cît şi cu păstoritul, deşi păstoritul se practică pe scară

[1] În arabă, masă plutitoare de plante acvatice, care impiedică navigaţia pe Nilul Alb (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

mai întinsă, deoarece numeroasele pajişti ale regiunii sînt ideale pentru păşunatul vitelor. Pescuitul este o importantă îndeletnicire auxiliară în cele mai multe comunităţi nilote.

Cultura şi organizarea politică nilote sînt de tipuri foarte diferite. În ţara lor de baştină şi în multe comunităţi răspîndite în alte ţinuturi, se practică un sistem politic descentralizat. Trăiesc de obicei în mici grupuri familiale şi clanuri, dar unii, de pildă shillukii, au întemeiat state foarte bine organizate cu regi de origine divină. Niloţii care au migrat în „regiunea dintre lacuri" au jucat de asemenea un rol important în întemeierea mai multor regate şi imperii puternice care au dominat istoria Africii răsăritene.

Caracteristicile culturale eterogene ale comunităţilor nilote sînt în mare măsură rezultatul unei serii de migraţii. În cursul actualului mileniu niloţii s-au răspîndit din zona lor centrală, atît spre nord cît şi spre sud. Printre cei care au venit în contact cu populaţiile cuşite şi au suferit influenţa acestora (cît de mult au fost influenţaţi de cuşiţi nu se cunoaşte), se numără în Africa răsăriteană modernă grupurile karamojong, turkana, teso, nandi, kipsigi, suk şi masai ; dintre acestea, grupul masai, care acum trăieşte în Kenya şi în Tanzania, este cel mai sudic. Cîteva din aceste grupuri au adoptat modul de viaţă pastoral cuşit şi au ajuns să se îndeletnicească numai cu păstoritul. Grupurile masai şi turkana, care trăiesc în regiuni extrem de secetoase, sînt nomazi în continuă deplasare cu turmele lor în căutare de noi păşuni.

Aşa cum adesea se întîmplă cu populaţiile de păstori nomazi, masaii din Africa răsăriteană modernă sînt foarte conservatori, opunîndu-se cu înverşunare schimbărilor. Cu toate că guvernul din Kenya şi îndeosebi cel din Tanzania i-au îndemnat să adopte modul de trai modern, să se educe şi să participe la viaţa politică a ţării, procesul de

modernizare întîmpină încă opoziție. Spre regretul autorităților tanzaniene, de pildă, turiștii mai văd și azi uneori masai „morani" (bărbați care au trecut prin ritualul inițierii), plimbîndu-se pe strada principală din Dar es Salaam cu o suliță lungă în mînă, îmbrăcați cu piei colorate în roșu cu ocru, părul uns cu bălegar amestecat cu ocru și gătiți cu mărgele și brățări (pe care masaii le consideră un semn de eleganță).

În stepele aride din nordul Kenyei, unde nomazii turkana își pășunează turmele de vite și cămile, se mai duc și azi războaie locale. Păstorii niloți au venit adesea în conflict pentru pămînt cu populațiile vecine, iar grupul turkana, la fel ca verii lor masai de la cîteva sute de mile la sud, încă poartă suliță. Aproape în fiecare an ziarele din Nairobi publică reportaje despre încăierări și încălcări cu vitele pe pămînturile din regiunea turkanilor sau vecine, unde iarba și apa sînt deosebit de prețioase.

Masaii și turkanii nu reprezintă tipul caracteristic comun al niloților și nici al „nilo-hamiților" cușitizați. Nomadismul lor pastoral este urmarea adaptării în ultimele două trei secole la mediul arid unde s-au așezat cînd valurile niloților au înaintat spre sud. În imediata vecinătate a masailor, niloții luo, înrudiți cu masaii, dar necușitizați, sînt cei mai avansați și pricepuți agricultori din Kenya.

Numeroasele contacte dintre populațiile bantu și nilote sînt la originea cîtorva dintre cele mai interesante și lăudabile realizări civilizatoare din Africa răsăriteană, îndeosebi în „regiunea dintre lacuri". Pentru unele regiuni din Africa răsăriteană, inclusiv cea din jurul actualului hotar dintre Kenya și Uganda și țărmul răsăritean al lacului Victoria, opiniile sînt împărțite în privința populației care a migrat mai întîi în aceste locuri. Majoritatea oamenilor de știință sînt de părere că imigranții bantu au sosit primii și s-au așezat la est și nord-est de lacul Victoria la cîteva secole după ce au colonizat „regiunea dintre

Scanned with OKEN Scanner

lacuri“ pînă la vest și nord de acest mare lac. Oricum, în aceste regiuni se află azi stabilite populații bantu, nilote pure și nilote cușitizate, iar istoriile lor orale și ale diferitelor clanuri din aceste grupuri sînt de acord că în ultimele două-trei secole au avut loc importante imigrări ale celor două tipuri de niloți în această zonă.

Cert este că imigranții bantu au sosit primii în vestul și nordul lacului Victoria. Înainte de sosirea lor, această regiune era populată de seminții khoisan (rude ale grupurilor existente de pigmei) și de agricultori și păstori cușiți, aceștia din urmă probabil foarte strîns înrudiți cu neamul sidamo din Ethiopia. Imigranții bantu i-au absorbit, izgonit sau înrobit, atît pe khoisani cît și pe cușiți. Nu se cunoaște dacă între imigranții bantu și cușiți s-au dus lupte, dar cu timpul marea majoritate a populației a ajuns să fie bantu, iar limbile, cultura și organizarea economică bantu au predominat în cea mai mare parte a „regiunii dintre lacuri“.

Perioada timpurie a contactului și amestecului dintre grupurile bantu și cușite din „regiunea marilor lacuri“ este confuză. Din evenimente mult mai bine cunoscute, care au avut loc între 1500 și 1900, se poate însă reconstitui acest proces, cel puțin în linii generale. Mici grupuri familiale bantu s-au strămutat în ținuturile cele mai potrivite pentru tipul lor de culturi agricole : sorgul, meiul și diferitele legume și plante rădăcinoase din complexele agricole sudanez, ethiopian și indonezian. Au constatat că banana este deosebit de folositoare în unele părți ale fertilei regiuni a lacului și multe din așezările lor au ajuns să consume banane ca hrană de bază. Cușiții, care s-ar părea că nu se stabiliseră în număr mare în regiune, au ajuns să se îndeletnicească tot mai mult cu creșterea vitelor și, astfel, între ei și imigranții bantu s-au dezvoltat relații simbiotice, unii păsunînd vitele și ceilalți cultivînd pămîntul.

Scanned with OKEN Scanner

Probabil în cursul dezvoltării acestor relații, mici clanuri bantu și cușite s-au amestecat. Imigranții bantu, fiind mai numeroși, s-au văzut nevoiți să defrișeze noi pămînturi pentru așezările lor. Între ei trebuie să fi avut loc căsătorii mixte și înrîuriri culturale. Cușiții au adoptat treptat limba și multe din obiceiurile bantu, păstrîndu-și însă conștiința obîrșiei distincte datorită legăturilor pe care le-au păstrat cu clanurile lor. Ca populație de păstori care se putea deplasa și acționa în voie, cușiții au ajuns cu timpul să se simtă superiori și mai puternici. Acest simțămînt de superioritate și putere, transmis din generație în generație prin intermediul clanurilor, s-a manifestat tot mai vădit cînd au început să-și folosească timpul liber și prestigiul lor ca să-și însușească diferite iscusințe : în îndeplinirea ceremonialului religios, în dansul ritual, în poezie, în război, în îmbăcăminte și în arta conducerii.

În multe părți din sudul Ugandei, populațiile bantu-cușite au ajuns să fie cunoscute sub denumirea de „hima", iar pe la 1300, cîteva dintre clanurile lor deveniseră atît de puternice, încît amintirea denumirilor lor a dăinuit pînă în zilele noastre. În regatul Bunyoro, din vestul Ugandei, marile clanuri hima, care au dat dinastii de domnitori, au fost clanurile gabu, ranzi și chwezi.

Chwezii (nu se știe sigur dacă dinastiile gabu, ranzi și chwezi au domnit în același timp peste ținuturi diferite, ori s-au succedat la aceeași cîrmuire) și-au asumat pînă la urmă conducerea tuturor celorlalte clanuri, și dinastiile lor au ajuns să domnească peste mai multe mici regate din vestul și sudul Ugandei. Mai la sud, unde avea să ia ființă regatul Ankole din sud-vestul Ugandei, grupul hinda, un alt grup hima, și-a impus dominația, procedînd cam la fel ca chwezii din aceeași vreme. Iar mai departe la sud, unde se află azi Ruanda și Burundi, un alt clan de păstori — watutsi — înrudit cu clanurile hima, și-a impus stăpînirea peste o populație de agricultori mai nu-

Scanned with OKEN Scanner

meroasă ca ei și au pus bazele regatelor Burundi și Ruanda.

În jurul anului 1400 acest proces politic cuprinsese cea mai mare parte a „regiunii dintre lacuri", vestul și sudul Ugandei, nord-vestul Tanzaniei, Ruanda și Burundi. În această regiune existau regate, cu teritorii variind ca întindere și ca număr de locuitori, conduse de o aristocrație de păstori, dar populate în majoritate de agricultori pricepuți. Mulți specialiști sînt de părere că între timp primii niloți migraseră în această zonă, se asociaseră cu aristocrația pastorală și ajunseseră să facă parte din clasa stăpînitoare. Nu au rămas urme ale limbilor nilote din această perioadă timpurie, dar statura înaltă și subțire a watutsilor seamănă cu a niloților „puri" din regiunile îndepărtate de la nord. În orice caz, limbile și cultura de bază bantu au fost adoptate de toate populațiile din zonă, indiferent de obîrșie, categorie socială sau apartenență de clan.

Dintre toate statele întemeiate în această zonă în cursul secolului al XIV-lea, cel mai întins și puternic a fost regatul Bunyoro din vestul Ugandei. Pe la 1400, regii chwezi domneau peste un imperiu organizat sub forma unei confederații de regate, fiecare condus de alte familii chwezi sau hima. La apogeul expansiunii teritoriale, imperiul Bunyoro se întindea de la munții Ruwenzori (legendarii „Munți ai Lunii", în care cîțiva exploratori fantezişti din secolul al XIX-lea au căutat minele regelui Solomon), peste Uganda, pînă unde se află azi hotarul dintre Uganda și Kenya, și de la lacul Victoria, spre nord, pînă în regiunea lacurilor Albert și Kioga. În secolele al XIV-lea și al XV-lea, acest mare regat era cunoscut sub numele de Kitara și a fost condus de dinastii gabu, ranzi și chwezi. Nu se cunoaște forma lui de cîrmuire, dar este neîndoios că regii lui chwezi exercitau suzeranitate asupra altor șefi și regi hima, dintre care mulți erau tot chwezi.

Scanned with OKEN Scanner

Tradițiile moderne laudă această perioadă timpurie ca pe o epocă de aur. Regii chwezi au zidit palate măreţe înconjurate pe o rază de două mile şi jumătate cu terenuri îngrădite cu şanţuri şi metereze, care serveau ca demarcaţie şi apărare a reşedinţei regelui, a familiei şi a suitei lui, precum şi a numeroaselor lui turme de vite. S-au descoperit cel puţin optsprezece asemenea reşedinţe regale, dintre care cea mai mare şi cunoscută este cea de la Bigo, azi un mic sat situat între lacurile Victoria şi Edward, în sud-vestul Ugandei. Urmele şanţurilor şi ale meterezelor de pămînt sînt astăzi singurele mărturii ale acestor vaste şi complexe reşedinţe regale.

În aceeaşi zonă s-au mai descoperit rămăşiţe de vechi drumuri, unele late de cincisprezece picioare, construite cu multă pricepere din pămînt şi apărate pe ambele laturi cu şanţuri şi ziduri de pămînt ; erau probabil folosite de soldaţi, de turmele de vite şi de transporturile de banane şi grîne.

Perioada hima a istoriei „regiunii dintre lacuri“ a durat cam două sute de ani, timp în care s-au pus bazele unei trainice culturi şi organizări politice. În această perioadă, diferitele clanuri stăpînitoare hima şi cele ale neamurilor înrudite au contribuit la contopirea unor populaţii de obîrşii diferite din cîteva întinse regiuni. Din unirea regatelor întemeiate de aceste clanuri au rezultat cîteva din cele mai bine organizate state ale Africii subsahariene. În această perioadă s-a dezvoltat o structură socială cu clase diferenţiate. Această structură consista dintr-o aristocraţie a posesorilor de vite şi o clasă a oamenilor de rînd — agricultori, unite prin relaţii economice simbiotice, aceeaşi limbă bantu şi un sistem complex de obligaţii mutuale. În unele regiuni, îndeosebi în Ruanda şi Burundi, aristocraţia watutsi a rămas mereu o clasă distinctă, cu conştiinţa vie a nobleţei şi a superiorităţii ei rasiale, în ciuda faptului că vorbea aceeaşi limbă ca agricultorii peste care domnea şi alături de care participa la

Scanned with OKEN Scanner

același sistem de organizare politică. În cele două regate, această structură socială s-a transformat într-un sistem rigid de castă, care a dăinuit pînă în timpurile moderne, pricinuind grave conflicte interne. În alte regiuni, mai ales în regatele din Uganda și din nord-vestul Tanzaniei, clasa stăpînitoare și-a pierdut conștiința superiorității rasiale în relațiile cu oamenii de rînd — agricultori și între cele două categorii sociale a domnit cea mai desăvîrșită armonie internă.

Pe la 1500 a început să migreze în aceste regate un nou val de păstori niloți, care vorbeau limba niloților luo : un grup important s-a deplasat pe partea de vest a regiunii, în nord-vestul Ugandei, iar altul în zona muntelui Elgon din răsăritul Ugandei. Istoricii, atît africani cît și străini, nu sînt încă de acord dacă imigranții luo s-au stabilit pașnic sau și-au însușit conducerea prin forța armelor în cursul migrației. Oricum, la scurt timp au luat locul stăpînitorilor chwezi.

Un alt clan, bito, înrudit cu luo, a dat un nou impuls procesului de expansiune.

Regii bito au pus curînd stăpînire pe regatul Acholi din nordul Ugandei și pe regatul Kitara din vestul Ugandei, care s-a numit mai tîrziu Bunyoro ca în prezent. Sprijiniți de un clan puternic, răspîndit pe un întins teritoriu, următorii regi bito au păstrat și curînd au extins regatele moștenite. În cursul secolului al XVI-lea s-au înscăunat regi bito atît în regatele Acholi și Bunyoro, cît și în regatele Buganda, Busoga, Toro, Koki, Kizibi și în alte cîteva state mici.

Centrul puterii clanului bito a fost însă regatul Bunyoro, unde a organizat o conducere puternică și o mare forță militară cu capacitate ofensivă. Din punct de vedere cultural erau fără îndoială înapoiați și primitivi, în comparație cu populația din Bunyoro și cu aristocrația hima. Pentru a compensa această inferioritate culturală și ca să-și consolideze puterea și prestigiul, regii bito au adop-

Scanned with OKEN Scanner

tat toate insemnele de putere ale regilor chwezi : marile darabane regale acoperite cu piele de antilopă sau zebră, sulițele ceremoniale de aramă, podoabele corporale din piele de maimuță și chiar metoda de construcție a locuințelor regale din stuf sau ierburi frumos împletite. După cîteva generații au ajuns să se înrudească prin căsătorii mixte cu chwezii și să considere că au preluat conducerea pe cale pașnică.

Domnitorii luo-bito au sporit forța militară a regatului folosind metodele pe care le practicaseră și chwezii. Nu există nici o mărturie că au introdus arme sau tactici militare noi, ci doar au impus întregii populații din regatul Bunyoro să presteze serviciu militar și a condus-o deseori în lupte de cucerire. Probabil cu ajutorul acestor trupe din Bunyoro au fost instalate dinastii bito în numeroase mici regate de la hotare și de teama lor aceste mici state le-au fost fidele și devotate.

Trupele din Bunyoro au întreprins incursiuni în ținuturi îndepărtate, prădînd vite și tot felul de bunuri, înscăunînd domnitori bito în statele cucerite și obligîndu-le să plătească tribut regatului. Se știe că au invadat Ruanda, situată departe la sud de Bunyoro. Tradițiile din Ruanda vorbesc despre invazii ale trupelor din Bunyoro în anii 1500—1550, descriindu-le ca „nespus de înspăimîntătoare și numeroase ca boabele de mei cînd recolta-i bună" și purtînd sulițe „de fier dintr-o bucată", și scuturi atît de rezistente încît săgețile războinicilor din Ruanda nu le puteau străpunge. În ciuda acestei faime, trupele din Bunyoro nu au reușit să cucerească Ruanda, deoarece regii acestui stat și-au sporit cu timpul forța de apărare.

În cursul secolului al XVI-lea micul regat Buganda, de pe țărmurile lacului Victoria, unde azi se află orașul modern Kampala, era doar unul din multele mici state supuse regatului Bunyoro. Vechea dinastie domnitoare din Buganda (numită dinastia chwa în tradiția acestui stat, dar probabil chwezi) a fost detronată de o dinastie luo.

Scanned with OKEN Scanner

Noii stăpînitori au fost absorbiți de populația bantu din Buganda în mai mare măsură decît în majoritatea celorlalte regate cucerite de către luo-bito. Pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, se pare că domnitorii din Buganda îi considerau dușmani pe cei din Bunyoro : un dușman căruia erau obligați să-i plătească tribut, dar al cărui jug doreau să-l scuture atît dinastia cît și populația din Buganda. Cam cu douăsprezece generații în urmă, în timpul domniei lui Kabaka Katerega (*kabaka* înseamnă „rege"), Buganda a profitat de o perioadă de slăbiciune a regatului Bunyoro după o serie de înfrîngeri în regatele Ankole, Ndorwa și Karagwe (acesta din urmă situat pe teritoriul unde se află Tanzania modernă). Trupele din Buganda au invadat cîteva mici regate vecine, le-au învins și au pus căpetenii de-ale lor să le conducă. Anexarea acestor state (Butambala, Gomba, Mawokota și Singo), în timpul domniei lui Kabaka Katerega, a mărit mai mult de două ori teritoriul regatului Buganda.

Kabaka Katerega a încorporat definitiv aceste state între hotarele țării lui, iar pe locuitorii lor i-a obligat să adopte cultura din Buganda și să se considere parte integrantă a populației regatului. Kabaka era înrudit prin căsătorie cu majoritatea viceregilor lui, iar aceștia, la rîndul lor, își luaseră soții din populația locală. Pe la începutul secolului al XVII-lea Buganda întemeiase, datorită acestor căsătorii mixte, un sistem feudal trainic. Regatele anexate erau simple comitate în cadrul statului unificat Buganda, iar conducerea comitatelor se transmitea ereditar în familii înrudite cu Kabaka.

În cursul secolului al XVIII-lea regatul Buganda a continuat să se extindă și să devină tot mai puternic pe măsură ce regatul Bunyoro slăbea. Încetul cu încetul, state mici tributare regatului Bunyoro au fost anexate la Buganda. Armatele din Bunyoro, cîndva vestite, nu mai aveau forța să alunge trupele din Buganda. În cursul expansiunii imperiale din secolul al XVI-lea, Bunyoro se

Scanned with OKEN Scanner

întinsese pe un teritoriu considerabil și mulți dintre tributarii regatului, în trecut ținuți în frîu prin teama de forța lui militară, acum nu se mai simțeau legați să-i fie credincioși. Chiar și subdinastiile bito din aceste state tributare suportau greu stăpînirea din Bunyoro și multe din ele încheiaseră alianțe cu statul Buganda în continuă ascensiune.

În cursul secolului al XVIII-lea, cînd aproape își dublase iarăși întinderea, Buganda și-a perfecționat treptat organizarea militară și a înlocuit vechiul sistem feudal printr-o formă de administrație mai puțin feudală și mai mult birocratică. La începutul acestui secol a luat ființă o gardă personală a regelui, alcătuită din soldați de profesie. Pretutindeni în „regiunea dintre lacuri", soldații fuseseră înainte simpli agricultori, care erau chemați la oaste numai în caz de război sau campanii de jaf, iar cînd războiul sau campania lua sfîrșit, se întorceau la îndeletnicirile lor obișnuite. Garda regală locuia în baracamente speciale, construite în jurul palatului regal, erau hrăniți și îmbrăcați pe socoteala regelui și primeau recompense generoase pentru serviciu credincios. Odată cu înființarea acestei mici armate permanente, autoritatea lui Kabaka a sporit. Dacă interveneau amenințări de răzvrătire sau acte de nespunere, putea să ia fără întîrziere măsuri represive ; iar cînd pleca la războaie de cucerire, trupa de elită a soldaților de meserie servea pentru trupele de recruți drept model de comportare în lupte.

În noua organizare administrativă, creată în cursul secolului al XVIII-lea, regatul era gospodărit de funcționari numiți, pricepuți în administrație și credincioși lui Kabaka. Spre sfîrșitul secolului, majoritatea posturilor din întregul regat erau ocupate de acești administratori numiți, fără drepturi ereditare la slujbele lor, pe care Kabaka îi putea înlocui în caz de serviciu necorespunzător sau infidelitate.

Scanned with OKEN Scanner

Vechiul sistem feudal, care servise la asimilarea de noi populații în cadrul regatului, a fost treptat înlocuit cu noul sistem. Între timp, regatul Buganda crescuse ca întindere și populație, iar din punct de vedere cultural și politic era perfect omogen. Kabaka (sprijinit de garda lui personală) deținea acum puteri nelimitate.

Între „regiunea dintre lacuri" și coastă (unde domnea sultanul din Zanzibar, a cărui dinastie refăcuse economia aproape complet distrusă de portughezi), se dezvoltase un sistem de legături comerciale la mare distanță. Din interiorul Africii răsăritene, atît de îndelung izolată de coastă, acum soseau sclavi și fildeș, în schimbul cărora de pe coastă veneau obiecte străine de sticlă și porțelan, țesături, unelte de fier și mărgele. Arabii și aliații lor swahili au jucat un rol important în dezvoltarea acestui trafic comercial; populațiile bantu — care în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea se extinseseră în zona centrală aridă a „regiunii dintre lacuri", sub conducerea neamului nyamwezi din Tanzania — au contribuit de asemenea la înlesnirea acestui schimb de mărfuri, ca mijlocitori și cărători. La începutul secolului al XIX-lea, majoritatea regatelor bine organizate „dintre lacuri" participau la acest negoț, iar Buganda domina îndeosebi comerțul din regiunile de la nordul lacului Victoria. Cîteva importante regate din această regiune erau însă sau complet izolate de traficul comercial cu coasta, sau nu aveau acces la avantajele acestui trafic decît prin intermediul Bugandei, care controla cele mai multe drumuri spre coastă din jurul lacului Victoria.

Datorită acestei situații, importanța curții lui Kabaka a sporit. În sipetele lui intrau noi bogății. La curtea lui veneau tot mai mulți străini, mai ales negustori arabi și swahili, iar cînd interesul europenilor pentru interiorul Africii și eventuale cîștiguri materiale a crescut, primii exploratori care au pătruns în „regiunea dintre lacuri" au ajuns curînd în Buganda. Exploratorul englez John Han-

Scanned with OKEN Scanner

nimg Speke, căruia îi revine meritul de a fi stabilit că Nilul izvorăşte din lacul Victoria, a fost primul vizitator european la curtea lui Kabaka, în timpul domniei lui Mutesa I (1856—1884), vizită despre care a publicat o relatare.

Creşterea puterii lui Kabaka şi a prosperităţii regatului Buganda, datorită cîştigurilor din valorificarea produselor proprii şi din negoţ, precum şi evoluţia formei de stat, au continuat neîntrerupt în cursul secolului al XIX-lea, mai ales sub Kabaka Suna, a cărui domnie a sfîrşit în 1856, şi sub Mutesa, care i-a urmat. Sub aceşti doi regi, garda palatului a fost sporită şi transformată într-o armată permanentă, iar sub domnia lui Suna au fost importate primele arme de foc (de tipul celor vechi încărcate prin ţeavă) pe care le foloseau doar cîţiva soldaţi de elită. Mutesa a importat un număr şi mai mare de arme de foc şi a organizat un corp de muşchetari, înarmat cu aproape o mie de arme de foc, care lupta ca unitate aparte în cadrul armatei de suliţaşi. Ambii kabaka au continuat să reducă puterea căpeteniilor şi slujbaşilor cu drepturi ereditare şi au sporit numărul administratorilor numiţi.

Speke a ajuns în „regiuneaa dintre lacuri“ prin anii 1858—1859, venind de la sud, din Zanzibar, dar în această expediţie nu a mers mai departe de ţărmul sudic al lacului Victoria. În 1860 a plecat împreună cu James Grant într-o nouă expediţie, în parte şi pentru a dovedi supoziţia că lacul Victoria, denumit Ukerewe de africanii din acea vreme, era izvorul Nilului. În 1861 au pornit să viziteze Buganda, atraşi de relatările extraordinare auzite în sudul „regiunii dintre lacuri“ despre puterea şi bogăţia acestui stat. După ce au rămas cîtva timp la regele Rumanika, domnitorul regatului Karagwe, au plecat spre Buganda, situată la nord. I-a însoţit un ofiţer al lui Kabaka, cu numele de Maula, care fusese trimis cu un grup mare de soldaţi şi persoane oficiale ca să-l aducă în capitală.

Scanned with OKEN Scanner

Îndată ce au intrat în Buganda, li s-a adus la cunoştinţă că regele ţării era Mutesa :

„Maula m-a condus direct la el acasă, o locuinţă foarte frumoasă, în care mi-a oferit o încăpere mare, curată şi confortabilă, unde adusese o mare cantitate de plantane pentru mine şi oamenii mei. Mi-a spus : — Acum că vă aflaţi cu adevărat în regatul Uganda, pe viitor nu veţi mai cumpăra alimente. Oriunde vă veţi opri în timpul zilei, ofiţerul însoţitor vă va aduce plantane, pentru ca oamenii voştri să nu fie nevoiţi să le culeagă singuri din grădini, deoarece acesta e obiceiul locului cînd oaspetele regelui călătoreşte prin ţara noastră. Oricine ar fi găsit că vă vinde ceva, fie dumitale, fie oamenilor dumitale, ar fi pedepsit".

Lui Speke nu i-a fost de prea mare folos această dărnicie, deoarece oamenii lui erau originari de pe coastă şi din regiunile de şes, unde meiul şi sorgul erau alimentele de bază. Au refuzat să mănînce plantanele din Buganda şi pînă la urmă au fost nevoiţi să calce instrucţiunile lui Maulă şi să cumpere grîne.

După cîteva săptămîni de la intrarea în regat. Speke a ajuns în capitală, care se afla pe locul unde se găseşte azi actuala capitală a Ugandei, Kampala :

„Priveliştea era splendidă. Un deal întreg era acoperit cu colibe uriaşe, cum nu mai văzusem înainte în Africa. Mi-am exprimat dorinţa să mă urc imediat la palat, dar ofiţerii mi-au spus : — Nu se poate, în Uganda s-ar socoti o necuviinţă ; trebuie să vă strîngeţi oamenii şi să-i puneţi să-şi slobozească armele de foc, ca regele să afle că aţi sosit ; apoi, vă vom arăta unde veţi locui, iar mîine veţi fi fără îndoială chemaţi, deoarece regele nu v-ar putea primi acum cînd plouă".

A doua zi, aşa cum spuseseră ofiţerii, Kabaka Mutesa a trimis să-l cheme pe Speke. Extrasele ce urmează prezintă cîteva aspecte ale protocolului curţii, al cărui fast

Scanned with OKEN Scanner

l-a uimit chiar și pe Speke, despre care se știe că disprețuia în general pe africani și manierele lor :

„...M-am pregătit pentru prima prezentare la curte, îmbrăcat cît mai corect, deși în hainele mele am făcut figură de sărăntoc alături de eleganții waganda. Purtau mantii splendide confecționate din coajă de copac, dar care părea cea mai fină catifea reiată, cu falduri care cădeau ca scrobite, iar peste acestea un fel de supra-mantii din piei de antilopă, foarte iscusit cusute între ele cum nici un mănușar englez nu le-ar fi executat mai bine ; drept acoperămînt al capului foloseau turbane din „abrus“ [1], împodobite cu colți de mistreț foarte bine lustruiți, talismane, mărgele sau cochilii ; iar la gît, brațe și glezne purtau alte talismane din lemn sau mici coarne umplute cu praf vrăjit și fixate pe șnururi învelite în general cu piele de șarpe.

...Palatul și locuințele din jur m-au uimit prin dimensiunile extraordinare și frumusețea lor. Pe întreaga margine și pe pantele dealului se aflau uriașe colibe cu acoperișuri din ierburi aranjate în perfectă ordine, ca niște capete frizate de coafori londonezi, și împrejmuite cu trestii galbene înalte de iarba-tigrului, plantă foarte răspîndită în Uganda ; înăuntrul împrejmuirii, șirurile de colibe erau așezate sau una lîngă asta, sau despărțite prin îngrădiri din aceeași iarbă. Aici stăteau majoritatea celor trei, patru sute de femei ale lui Mutesa, celelalte locuind împreună cu mama regelui, căreia i se spunea aici N'yamasore, adică regina-mamă.

...După ce am trecut de prima curte, am fost și mai uimit de neobișnuitul ceremonial care mă aștepta. Curteni de rang înalt, îmbrăcați cu foarte mult gust, au înaintat spre mine ca să mă salute. Au apărut șiruri de bărbați și femei, și tauri, cîini și capre duși de zgărzi ; găini și cocoși purtați în brațe de bărbați ; și paji tineri cu turbane de frînghie, care zoreau încoace și-ncolo cu fel de fel de mesaje,

[1] Plantă din țările calde, din ale cărei boabe se fac șiraguri de mătănii și coliere. (N.t.)

ca și cum viața lor atîrna de iuțeala cu care le transmiteau, fiecare ținîndu-și mantia de piele strînsă în jurul corpului ca nu cumva, din întîmplare, să i se vadă picioarele goale.

...muzicanți cîntau din gură și la harpe mari cu nouă coarde, asemănătoare cu tamburelele nubiene, acompaniate de armonici...

...se spune că pe rege nu-l poți vedea decît rareori, cînd dorește să participe la ceremoniile curții...

...Regele, un tînăr chipeș, înalt, cu siluetă zveltă, în vîrstă de douăzeci și cinci de ani, sta așezat pe o pătură roșie așternută pe o estradă pătrată din ferigă regală, îngrădită cu trestii de iarba-tigrului, îmbrăcat cu mult gust într-o *mbugu* nouă (veșmînt de pînză din coajă de copac). Părul capului era tuns scurt, cu excepția creștetului, unde părul era pieptănat în formă de creastă înaltă, care mergea din față pînă în spate, ca o creastă de cocoș... Pe fiecare deget de la mîini și de la picioare purta inele de alamă, intercalate cu inele de aramă, iar deasupra gleznei pînă la jumătatea gambei ciorapi din mărgele foarte frumoase. Totul era atrăgător, simplu și elegant într-un anumit fel ; nu puteai găsi nimic lipsit de gust în dichiseala lui. Drept batistă ținea în mînă o bucată bine împăturită din coajă de copac și o bucată de mătase brodată cu fir de aur, pe care le folosea tot timpul ca să-și ascundă gura-i mare cînd rîdea și ca s-o șteargă după fiecare dușcă de vin de plantane, din care bea copios, servit în mici cupe frumoase din tărtăcuțe, de doamnele lui de onoare care îi erau totodată surori sau neveste...

...Acum doream nespus să încep conversația, dar nu cunoșteam limba și nici unul de lîngă mine nu îndrăznea să vorbească sau măcar să-și ridice capul de teamă să nu fie învinuit că se uită la femei ; așa că și eu și regele am stat holbîndu-ne unul la altul timp de o oră întreagă — eu fără să scot o vorbă, iar el arătînd spre mine și comentînd cu cei din jurul lui despre însoțitorii mei și înfățișarea mea generală, ba chiar cerîndu-mi să scot pălăria,

Scanned with OKEN Scanner

să închidem și să deschidem umbrelele de soare, ca apoi oamenii din garda lui să se răsucească și să se fudulească cu mantiile lor roșii — căci asemenea oameni ciudați nu mai văzuseră în Uganda".

Speke a petrecut șase luni la curtea lui Mutesa, întîlnindu-l deseori și tratîndu-i mama de diferite suferințe. De nenumărate ori i-a cerut regelui permisiunea și ajutorul să-și continue călătoria în scopul de a trasa cursul Nilului. Cu toate că suspecta motivele lui Speke și ale celor care îi finanțau călătoria, iar pe de altă parte dorea să-l rețină ca să cunoască mai bine un om cu o cultură atît de diferită și cu cunoștințe atît de vaste, pînă la urmă Mutesa i-a împlinit rugămintea. I-a îngăduit lui Speke să meargă spre răsărit în regatul Busoga care, deși independent, fusese nevoit să-i cedeze regatului Buganda o parte din teritoriu și era deseori invadat de vînătorii bugandezi.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, Buganda era un stat foarte întins și puternic, condus de un rege semidivin, căruia nici un stat nu îndrăznea să i se împotrivească. Avea mari profituri din comerțul cu coasta și începea să cunoască situația din afara „regiunii dintre lacuri" și chiar de dincolo de hotarele Africii. În această regiune din interiorul continentului mai existau, însă, și alte state ceva mai puțin puternice. Unele din aceste state, deși din punct de vedere militar mai slabe și cu sisteme administrative nu atît de bine organizate ca în Buganda, realizaseră progrese în artă, poezie, dans și în modul de a gîndi, care nu erau mai prejos de cele din Buganda, poate chiar superioare. În multe privințe, aceste state progresau într-un ritm asemănător statelor din regiunile împădurite ale Africii de Vest. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, dezvoltarea lor în continuare a fost însă zădărnicită de cuceririle europenilor.

Scanned with OKEN Scanner

XIII

EUROPA ȘI AFRICA : CONTACTELE DE PE COASTĂ ȘI COMERȚUL CU SCLAVI

Înainte de secolul al XV-lea, Europa a jucat un rol neînsemnat în istoria Africii. Acest rol s-a limitat la cuceririle și coloniile grecești și romane din Africa de Nord și la influența reciprocă crescîndă (inclusiv cruciadele) dintre Europa și țările din nordul Africii după secolul al XII-lea. Populațiile Africii de Nord și vastele ținuturi neproductive ale Saharei constituiau un obstacol atît de greu de trecut între Europa și Africa subsahariană, încît europenii aproape nu știau că exista o Africă Neagră.

În secolul al XV-lea, corăbiile portughezilor au pornit să exploreze coastele de vest și apoi cele de est ale Africii. A început o lungă perioadă de contacte între Europa și africanii negri de pe coaste și din vecinătatea coastelor. În secolul al XIX-lea au pătruns în interiorul Africii exploratori, misionari și negustori. După ei au urmat, la sfîrșitul secolului, armate europene care au împărțit teritoriul Africii în colonii și sfere de influență ale țărilor industriale expansioniste din Europa occidentală.

Faptul că Europa cunoștea prea puțin Africa înainte de perioada explorării este ușor de înțeles. Europa însăși nu fusese pînă atunci un continent prea dezvoltat. În pofida influențelor civilizatoare ale Romei, popoarele Europei au progresat foarte încet timp de aproape o mie de ani după prăbușirea civilizației romane. Țările din nordul Europei

erau cele mai înapoiate ; cele din sud, de pe țărmurile Mediteranei, nu numai că au păstrat o bună parte din moștenirea romană și greacă, dar după declinul Romei au beneficiat de contacte strînse cu civilizația islamică.

Între secolele al V-lea și al XV-lea, în timp ce nordul Europei se afla într-o stare de cvasistagnare, țările mediteraneene își însușiseră o mică parte din cultura islamică. Ca țări cucerite, au rămas însă la periferia civilizației islamice, mai ales de cînd și-au manifestat preferința de a rămîne fidele creștinismului și de a nu se converti la noua credință a cuceritorilor. Informațiile scriitorilor musulmani despre Africa ajungeau doar cînd și cînd la cunoștința europenilor din Spania, Portugalia sau Italia.

Lumea musulmană, care se întindea din Maroc pînă în stepele Asiei, a fost secole de-a rîndul o barieră în calea comunicațiilor dintre Europa și restul lumii, chiar după ce imperiul islamic a început să decadă. În secolul al XIII-lea, creștinii din Portugalia și Spania au reușit să-i izgonească pe cuceritorii lor mauri, dar nici ei nici celelalte țări europene nu au putut să cucerească fortărețele islamice din nordul Africii și din Orient sau să treacă dincolo de bariera islamică.

La începutul secolului al XV-lea Europa începea să se trezească din lunga somnolență a Evului Mediu. Au apărut năzuințe și preocupări noi. Una din aceste preocupări era descoperirea unui drum de acces direct la bogățiile Asiei și Africii, ocolind lumea islamică. Regii și nobilii europeni visau să găsească avuții fantastice în aceste ținuturi — Cathay, China, Mali și Indii — de care fuseseră istoric izolați pînă atunci. În cursul secolelor de dominație islamică, multe din cele mai prețuite mărfuri importate în Europa proveneau din țările musulmane și din cele de dincolo de lumea islamică : piper și mirodenii, aur, fildeș, pietre prețioase, giuvaere, obiecte de metal, piei, porțelanuri și sticlărie chinezești, hîrtie de scris și o mulțime de alte produse asociate cu viața civilizată și îmbelșugată.

Scanned with OKEN Scanner

Europa vedea în Orient și în Africa o posibilă sursă a bunătăților la care jinduia, dacă putea găsi un drum care să ocolească țările musulmane.

La această dorință fierbinte de noi bogății și legături comerciale se adăuga o legendă din timpul cruciadelor, cum că dincolo de ținuturile musulmane s-ar afla un mare regat creștin, țara regelui Preot Ioan. Nu se știa unde era situat acest regat. Unii spuneau că s-ar afla în interiorul Africii, iar alții în India. (Legenda Preotului Ioan s-ar putea să fi pornit din Ethiopia). Mulți europeni credeau că realizarea unei legături cu regatul Preotului Ioan ar putea avea drept rezultat constituirea unei noi alianțe creștine puternice împotriva Islamului, care ar duce la bun sfîrșit încercările întreprinse dar nereușite ale cruciaților.

Nici un regat european nu dorea mai mult decît Portugalia să găsească un drum în jurul Islamului, pe care să ajungă la bogățiile Indiei și ale Africii și totodată să realizeze alianța cu Preotul Ioan. Această mică țară fusese multă vreme sub stăpînire musulmană și acum, după ce izbutise să-i izgonească pe cuceritorii musulmani și să-și recapete libertatea, era un dușman înverșunat al Islamului.

La începutul secolului al XV-lea, cînd marinarii, intelectualii și nobilii portughezi discutau aprins găsirea unui drum de acces direct spre Orient, un membru cu vederi avansate al familiei regale, prințul Henric (1394—1460), a imprimat o nouă direcție cercetărilor din țara lui. Bogat și ambițios, Henric — care nu era marinar, deși în istorie este cunoscut sub numele de „Navigatorul“ — avea ferma convingere că corăbiile cu o anumită construcție ar putea naviga în josul coastei vest-africane și pînă la urmă să ajungă în Oceanul Indian și astfel în Indii.

Era o idee îndrăzneață pentru acele vremuri. Marinarii portughezi navigaseră adesea în Oceanul Atlantic în căutare de noi pămînturi, dar s-au întors relatînd că nu au

Scanned with OKEN Scanner

întîlnit decît ocean fără de sfîrșit, sau nu s-au mai întors deloc ; iar cei care au navigat în josul coastei africane au constatat că dincolo de capul Bojador din Maroc nu-și puteau continua drumul de-a lungul coastei. La sud de Bojador vîntul suflă cea mai mare parte a anului spre sud și vest. La începutul secolului al XV-lea, portughezii, ca majoritatea europenilor, nu se pricepeau să navigheze contra vîntului. Arabii, indienii și chinezii știau de multă vreme cum să construiască vele care să permită corăbiei să navigheze contra vîntului (sau cel puțin în unghi cu direcția vîntului, încît navigînd în zig-zag, puteau să mențină direcția dorită).

Prințul Henric a întemeiat un centru de cercetări maritime, unde învățații și marinarii studiau noi metode, examinau atent toate hărțile existente, proiectau corăbii mai bune și discutau planuri de explorare. În 1434, prima corabie pentru explorări a prințului Henric reușea să treacă de capul Bojador, să navigheze cîteva zile de-a lungul coastei și să se întoarcă în Portugalia. Deși nu a adus noi informații despre coastă sau populațiile ei, din punct de vedere psihologic a fost o mare realizare. În fiecare an au pornit tot mai multe corăbii, navigînd tot mai departe în josul coastei vest-africane, întîlnind cînd și cînd africani și completînd hărțile maritime cu noi date precise. În anii 1445—1446 au ajuns la gura fluviului Senegal și acolo s-a făcut primul contact între Europa Albă și Africa Neagră.

Între anii 1469 și 1475, Fernão Gomes, din noua promoție de căpitani de marină portughezi, a explorat coasta mai departe, pînă la Coasta de Aur, denumire dată de Gomes acestei porțiuni a coastei deoarece a găsit mari cantități de aur la regii africani cu care a luat contact. În 1483, Diogo Cão a luat contact cu vechiul regat Kongo în timp ce explora coasta dintre fluviul Congo și Angola ; iar în 1488, Bartholomeo Dias a înconjurat Capul Bunei Speranțe și a intrat în Oceanul Indian. A fost primul

Scanned with OKEN Scanner

european care a atins acest obiectiv de multă vreme dorit. Portughezii aveau în sfîrșit drumul deschis pentru exploatarea bogățiilor din Orient.

Pînă acum, corăbiile navigau pe lîngă coastă. Marea convexitate a coastei vest-africane lungea însă călătoria spre extremitatea de sud a continentului. În cunoscuta călătorie din anul 1497—1499, Vasco da Gama a navigat de la convexitatea coastei vest-africane direct spre sud-est, scurtînd mult călătoria pînă la Capul Bunei Speranțe. Odată ajunsă aici, flota condusă de da Gama a înconjurat Capul Bunei Speranțe, pătrunzînd în Oceanul Indian. După aceea, da Gama a navigat în susul coastei est-africane ca să obțină informații despre această regiune și și-a continuat călătoria în India, împlinind astfel grandiosul plan inițiat de prințul Henric cu mai mult de jumătate secol înainte. Portughezii s-au grăbit să profite de calea deschisă de Dias și da Gama și în cîțiva ani Oceanul Indian a ajuns de fapt o mare portugheză.

În fiecare loc vizitat, primii căpitani portughezi i-au întrebat pe localnici dacă auziseră de Preotul Ioan sau de un mare regat creștin din Africa. Pe coasta est-africană au primit răspunsuri afirmative (deși destul de vagi), care le-au întărit speranțele. Nu l-au descoperit însă niciodată pe Preotul Ioan și nici regatul lui, în ciuda multor decenii de întrebări și căutări, deși pînă la urmă au luat contact direct cu Ethiopia, singura țară creștină din lumea islamică în vremea cruciadelor și după aceea, care putea fi eventual cea menționată în legenda Preotului Ioan.

În cursul infructuoaselor căutări ale regatului Preotului Ioan, portughezii au constatat că coasta răsăriteană a Africii de la nord de Mozambic nu era o sursă prea îmbelșugată de aur, pietre prețioase și alte bogății. Portugalia nu a realizat mare lucru pe coasta est-africană, în afară de faptul că a sugrumat negoțul care susținuse multă vreme civilizația swahili. În Oceanul Indian și-a concentrat aten-

Scanned with OKEN Scanner

ția îndeosebi asupra Indiei și a insulelor și regiunilor continentale din sud-estul Asiei, precum și asupra Mozambicului care o interesa atît pentru aurul și fildeșul din regiune cît și ca bază navală și de reaprovizionare intermediară între Europa și Orientul Îndepărtat.

Africa de Vest era însă altceva. Cu toate că nu s-a dovedit a fi chiar sursa de bogății pe care portughezii speraseră să le găsească aici, merita totuși să continue a o explora. Aur se găsea în multe locuri și africanii erau dornici să-l schimbe cu mărfuri portugheze. Fildeș, piper, rășini, piei, ceară de albine, pene de struț și sclavi se găseau pretutindeni de-a lungul coastei vest-africane.

Sub multe aspecte esențiale, coasta vest-africană se deosebea de cea est-africană. Avea mai puține porturi naturale și negoțul se făcea în mare parte prin corăbii ancorate în larg sau la gura unui fluviu. Trimiteau la țărm șalupe care făceau schimb de mărfuri și apoi plecau. Nu existau orașe sau centre comerciale mari ca Mombasa, Kilwa și Malindi, pline de avuții pe care puteau pune stăpînire cu armele. În Africa de Vest, regii trăiau în sate mici și bogățiile lor, în afară de puțin aur și alte bunuri personale, trebuia să fie aduse din regiunile învecinate, prin schimb cu mărfuri străine. Asta nu însemna că portughezii nu au încercat să pună mîna cu forța pe bogățiile din Africa de Vest și că au respectat integritatea corporală și libertatea băștinașilor africani. Una din cele mai vechi cronici ale peripețiilor portugheze în Africa de Vest (*Cronica Guineei*, scrisă prin 1453 de Gomes Eames de Azurar) menționează aceste apucături ale portughezilor :

„Și cînd s-au apropiat de gura lui [a fluviului Senegal], au coborît ancorele dinspre mare și echipajul caravelei lui Vicente Diaz a lăsat barca la apă și în ea au sărit opt oameni, printre care se afla și cavalerul de Lagos, cu numele de Stevam Affonso... Și îndată ce au ajuns la mal, Stevam Affonso a sărit din barcă și odată cu el alți cinci, după care au pornit așa cum fuseseră sfătuiți de ceilalți

Scanned with OKEN Scanner

[adică pe furiș, deoarece portughezii aflaseră deja că vest-africanii nu erau pretutindeni prietenoși și pașnici]. Și mergînd așa pitulați pînă s-au apropiat de o colibă, au zărit ieșind din colibă un băiat negru gol pușcă, cu o suliță în mînă. Îndată l-au înșfăcat și ajungînd lîngă colibă au dat peste o fetiță, sora lui, care să tot fi avut opt ani...“

Azurar istorisește că băiatul a primit învățătură creștină în Portugalia, sub ocrotirea prințului Henric, dar descriind această brutală răpire a copilului nu lasă cîtuși de puțin să se înțeleagă că fapta era o nelegiuire.

Portughezii au aflat însă curînd că vest-africanii nu erau o pradă ușoară și că răpirea unui copil fără apărare nu era tot una cu o debarcare pe coastă în mijlocul unei comunități de africani adulți. Azurar istorisește ce s-a întîmplat cînd echipajul aceleiași corăbii a încercat să debarce în apropierea unui sat :

„Și pentru că pe coastă se aflau foarte mulți negri și nu îndrăzneau să debarce nici ziua nici noaptea, Gomez Pirez [căpitanul corăbiei] a căutat să le arate că dorea să vină în mijlocul lor în mod pașnic ; în acest scop a pus pe țărm o turtă, o oglindă și o foaie de hîrtie pe care a desenat o cruce. Dar cînd băștinașii au venit la locul unde le lăsaseră și le-au găsit, au călcat în picioare turta și au azvîrlit-o departe, și-au împlîntat asagaiele în oglindă pînă au făcut-o fărîme, iar hîrtia au rupt-o, arătînd astfel că nu-i interesau aceste lucruri.

Dacă-i pe-așa — le-a spus Gomez Pirez arbaletierilor lui — trageți în ei, ca măcar să priceapă că putem să le facem și rău dacă nu vor să se înțeleagă cu noi prietenește.

Dar negrii, dîndu-și seama ce gînduri aveau ceilalți, au început să le răspundă la fel, trăgînd în ei cu săgeți și asagaie, dintre care oamenii noștri au adus cîteva în țară“.

Pe măsură însă ce corăbiile portugheze au navigat tot mai în josul coastei africane, condițiile favorabile negoțului s-au înmulțit și prilejurile de conflict s-au împuținat, ceea ce i-a determinat pe portughezi să organizeze negoțul

pe baze mai trainice. În acest scop, în anii 1480—1481 au construit pe Coasta de Aur un puternic fort și o agenție comercială într-un loc care a ajuns curînd să fie numit Elmina (*el mina* însemnînd „mina"), pentru că se afla pe aceeași coastă unde căpitanul Fernão Gomes găsise, în primii ani după 1470, regi care posedau aur.

Regele Juan al II-lea, care a luat mai tîrziu îndrăzneața inițiativă de a trimite misionari în vechiul Kongo, a hotărît construirea fortului Elmina trecînd peste împotrivirea dîrză a sfetnicilor și nobililor lui, care se îndoiau că profiturile vor justifica costisitoarele cheltuieli și marile riscuri pe care această acțiune le implica. Ruy de Pina, care a scris o cronică a domniei regelui Juan al II-lea, relatează că fortul (care stă și azi neclintit și este conservat ca monument istoric de guvernul Ghanei independente) a fost o lucrare de mare amploare :

„După ce i s-au prezentat aceste obiecții, regele a hotărît totuși să se construiască. În acest scop a poruncit ca toată lemnăria și pietrele de construcție, necesare pentru porți, ferestre, grinzi de susținere a zidurilor, turn și alte accesorii să fie de îndată tăiate și fasonate în această țară, pentru ca lucrarea să înceapă fără întîrziere. Afară de asta, s-a pregătit o mare cantitate de var, țigle și cărămizi, cuie și scule de fier, rezerve de hrană din belșug și tot ce mai trebuia pentru lucrare. Și a mai poruncit să fie trimiși 600 de salahori, 100 de meșteri zidari și dulgheri și 500 de ostași pentru apărare..."

Regele Juan al II-lea a încredințat sarcina construirii fortului unui cavaler de la curte, Diego de Azambuja, despre care se spune că era un diplomat abil, priceput la vorbă și în probleme militare și poseda cunoștințe practice de construcție și administrație. Din relatarea care urmează rezultă neîndoios că Azambuja era un om dibaci care, deși nu cunoscuse înainte pe africani, aflase că nu trebuia să-i trateze cu dispreț cînd se afla la ei acasă. Îndată ce flota a ancorat, Azambuja a coborît pe țărm, însoțit de un mare

Scanned with OKEN Scanner

grup de ostaşi, a înălţat un altar de rugăciune şi au prînzit :

„Apoi, după ce au prînzit, [Azambuja] a poruncit să se construiască o estradă bogat împodobită ; a luat loc pe estradă, însoţit de subalternii lui de frunte şi de oameni cu trîmbiţe, tamburine şi tobe [Azambuja fusese informat de negustorii portughezi întîlniţi înainte pe coastă despre unele obiceiuri africane şi despre însemnele regalităţii şi ale oamenilor lor de mare vază], toate semnificînd pace şi dorinţa de a-l primi acolo şi de bună voie pe stăpînul locului — care se numea Caramansa şi căruia negrii îi spuneau rege — şi să stea de vorbă cu el. Regele a venit precedat de o mare larmă de goarne, tălăngi şi cornuri de vînătoare, care sînt instrumentele lor muzicale, şi însoţit de o nesfîrşită mulţime de negri, unii cu arcuri şi săgeţi şi alţii cu asagaie şi scuturi ; persoanele de vază erau urmate de tineri servitori cu scaune de lemn, de felul taburetelor. Regele a venit gol [este probabil o eroare ; din alte mărturii se ştie că regii din acel ţinut purtau veşminte de pînză în acea vreme] ; braţele, picioarele şi gîtul îi erau acoperite cu lănţişoare şi giuvaere de aur de felurite forme, iar din părul bărbii şi al capului îi atîrnau nenumăraţi clopoţei şi mărgele mari de aur. Căpitanul a coborît de pe estradă şi l-a întîmpinat în sunetul puternic al instrumentelor lui muzicale ; regele i-a făcut căpitanului obişnuitul semn al păcii, atingîndu-l cu degetele şi apoi apropiindu-se unul de celălalt, el spunînd în limba lui *«bere, bere»*, care în limba noastră înseamnă «pace, pace», iar căpitanul făcîndu-i la rîndu-i aceeaşi urare... Cînd toţi s-au aşezat, căpitanul a început să le vorbească, cu ajutorul unui negru cunoscător al limbilor străine care traducea pe loc. În esenţă, i-a spus : că, întrucît regele, suzeranul său, primise informaţii favorabile despre ei şi despre felul prietenos în care toţi oamenii acelui ţinut îi trataseră pe supuşii lui care obişnuiau să vină acolo pentru negoţ, Înălţimea Sa îl trimisese să-i

Scanned with OKEN Scanner

asigure de veşnică pace şi prietenie şi să trateze cu ei ca acel loc şi nu altul, din acel ţinut, să poată deveni şi într-adevăr să fie un centru comercial permanent cu multe şi foarte frumoase şi luxoase mărfuri, astfel încît ei şi descendenţii lor să poată duce, în schimbul atitudinii lor prieteneşti, un trai foarte îmbelşugat şi nobil.

...Şi întrucît pentru asta era nevoie de o casă, deoarece era firesc ca mărfurile pe care le aduceau acum şi vor sosi în viitor să poată fi păstrate în bună stare şi în siguranţă, îi ruga să le dea un loc şi învoire şi chiar ajutor ca această casă să fie clădită la gura fluviului, deoarece de la o asemenea casă şi de la creştinii care vor locui în ea vor primi totdeauna ocrotire, cîştiguri şi hatîruri. Regele... luă apoi cuvîntul, spunîndu-i că puţinii creştini care veniseră acolo pînă atunci erau oameni de rînd şi netrebnici, dar că cei care soseau acum erau foarte diferiţi şi mai ales el, care după veşminte şi înfăţişare trebuie să fie fratele sau fiul regelui Portugaliei. Atunci căpitanul i-a răspuns că nu era nici fratele nici fiul regelui, suzeranul său, ci doar unul din vasalii lui foarte umili, deoarece regele era un suzeran atît de mare şi puternic încît în regatele peste care domnea şi îi dădeau ascultare se aflau 200.000 de oameni mai nobili, mai de vază şi mai bogaţi decît el. Auzind acestea, ei mult s-au minunat şi în semn de admiraţie, după obiceiul lor, au bătut tare din palme... şi i-au dat învoire să clădească acea casă, aşa cum dorea..."

La începutul secolului al XVII-lea, cînd portughezii au fost alungaţi din Elmina de olandezi, acest tratat a fost întocmit în scris. Printre comorile luate mai tîrziu din Denkyira de armatele invadatoare ale imperiului Asante se afla şi înscrisul prin care Elmina era închiriată olandezilor.

În 1486, Portugalia şi-a făcut legături comerciale şi cu Benin. O misiune oficială portugheză l-a vizitat pe oba (domnitor) iar oba a trimis un ambasador la Lisabona. Iată ce istoriseşte Ruy da Pina despre acest eveniment :

„Deoarece regele din Benin dorea să cunoască mai bine ţinuturile de unde veneau aceşti oameni, sosirea lor considerînd-o un neobişnuit eveniment, a trimis regelui [Portugaliei], ca ambasador, un negru numit Ugato [Gwato], care era unul din căpitanii lui dintr-un port la ocean. Acest ambasador era un om înzestrat cu darul vorbirii şi inteligenţă naturală. În onoarea lui au avut loc grandioase festivităţi şi i s-au arătat multe din lucrurile de seamă ale regatului nostru. S-a întors în ţara lui pe o corabie a regelui, care i-a dăruit la plecare veşminte luxoase pentru el şi soţia lui ; iar prin intermediul lui i-a trimis şi regelui în dar multe lucruri din cele pe care, după cîte a înţeles, le preţuia mult. Afară de asta le-a trimis pe cei mai cuvioşi sfetnici catolici ai lui ca să-i îndemne la credinţa cea bună şi să-i dojenească pentru ereziile, idolii şi fetişurile în care credeau negrii din acel ţinut. Tot atunci au mers acolo împreună cu el alţi oameni ai regelui, care aveau să rămînă în acea ţară ca să tîrguiască piper şi alte mărfuri pentru întreprinderile comerciale ale regelui. Dar, deoarece s-a constatat după aceea că ţinutul era bîntuit de boli primejdioase şi nici atît de profitabil pe cît se spera, s-a renunţat la negoţ".

În această relatare Pina nu pomeneşte nimic de faptul că prin anul 1500 oba a interzis comerţul cu sclavi, dîndu-şi probabil seama că pentru el era mai avantajos să păstreze în Benin întreaga mînă de lucru disponibilă. Încă de atunci Portugalia manifesta un interes crescînd pentru comerţul cu sclavi. Faptul că nu mai putea cumpăra sclavi din Benin trebuie să fi fost adevărata cauză care a determinat-o să-şi retragă misiunea comercială.

În jurul anului 1500, Portugalia se instalase temeinic de-a lungul coastelor vest-africane, cu misiuni oficiale în Elmina, Benin şi Kongo, iar în alte locuri existau numeroşi negustori portughezi care şedeau acolo săptămîni, luni şi chiar ani pentru a face comerţ. Dintre ţările europene,

Scanned with OKEN Scanner

Portugalia stăpînea de pe acum comerțul cu aproape întreaga Africă. Majoritatea țări or europene, care aveau să devină mai tîrziu mari puteri, erau mult înapoiate față de Portugalia în privința dezvoltării comerțu.ui pe mare. Anglia, Franța, Olanda, Danemarca, Suedia și orașele ligii hanseatice se mulțumeau să-și dezvolte comerțul în regiunea Atlanticului de nord și a Mării Baltice sau în ținuturile din jurul Mării Mediterane.

Unele țări mediteraneene își dezvoltaseră totuși destul de mult marina ca să poată întreprinde vaste călătorii de felul celor inițiate de Portugalia. Spania a început să organizeze călătorii internaționale de explorare pe scară mare abia în 1492, cînd a finanțat mica flotă a lui Columb. După întoarcerea lui Columb, Spania și-a concentrat atenția asupra Lumii Noi, lăsînd Africa și Orientul Îndepărtat pe seama portughezilor. Genova și Veneția, care întreprinseseră mici călătorii de explorare în secolul al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, se limitaseră numai la comerțul mediteranean, care le aducea mari profituri și pe care îl dominau. Amîndouă erau principalii mijlocitori comerciali între lumea islamică și Europa.

Portugalia a căutat să-și consolideze descoperirile și legăturile comerciale din Africa și Orientul Îndepărtat prin acorduri internaționale care le recunoșteau monopolul comerțului cu aceste părți ale lumii. Roma a recunoscut în linii mari pretențiile Portugaliei, îngreunînd și mai mult străduințele celorlalte state europene de a intra în competiție cu Portugalia în comerțul cu Africa. Pentru toate aceste motive, între anii 1450 și 1600 contactul Europei cu Africa nu a fost posibil decît aproape exclusiv prin intermediul Portugaliei. Africa fusese totuși vizitată de corăbiile altor țări, dar foarte rar și totdeauna cu riscul represaliilor portugheze dacă erau interceptate.

Prima călătorie engleză cunoscută spre Africa a fost aceea a căpitanului William Hawkins din 1540. Această

Scanned with OKEN Scanner

călătorie a fost menționată pe scurt în cunoscuta culegere de explorări engleze în lume, a lui Richard Hakluyt, publicată în 1600 :... „cu care ocazie — se arată în această culegere — a făcut trei lungi și vestite călătorii pe coasta Braziliei... în cursul căror călătorii a acostat la gura rîului Sestos de pe coasta Guineei, unde a făcut negoț cu negrii de acolo luînd de la ei colți de elefant și alte produse".

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, călătoriile de felul celor ale lui Hawkins au devenit ceva obișnuit cînd Anglia, Franța și Olanda au trimis corăbii în Africa, Lumea Nouă și Orientul Îndepărtat, în căutare de legături comerciale cu teritorii la care accesul le fusese multă vreme interzis din cauza priorității revendicate de Portugalia și Spania. Olanda a fost cea dintîi care, acționînd cu multă îndrăzneală și operativitate, a înfruntat direct pretențiile monopoliste ale Portugaliei. Corăbii comerciale olandeze, înarmate sau însoțite de vase de război, au pornit să cutereiere apele oceanelor Atlantic și Indian și curînd au început să captureze și să ocupe baze portugheze. Fortărețele portugheze din insula Arguin, Gorée și Elmina au fost cucerite și luate definitiv în stăpînirea lor, iar cîteva baze portugheze din regiunea Kongo-Angola au fost pentru scurt timp ocupate. La începutul secolului al XVII-lea prezența portughezilor în Africa se limita la cîteva puncte din Senegambia, Angola și Mozambic, iar pe la 1650 concurența dintre olandezi, englezi, francezi, danezi și suedezi pentru ocuparea de poziții în Africa lua adesea forme dușmănoase.

În 1663, un agent comercial englez de la Ardrah din Dahomey și-a exprimat într-un raport îngrijorarea că „olandezii i-au spus regelui din Ardrah că ei cuceriseră bazele Portugaliei, cele mai puternice din acele ținuturi, că i-au alungat pe danezi și suedezi și că în scurt timp vor face la fel cu englezii, vorbe cu care i-au împiedicat pe agenții Companiei să mai facă negoț..."

Scanned with OKEN Scanner

În același an, agentul comercial englez din Komenda, de pe Coasta de Aur, a adus la cunoștința superiorilor lui un incident care nu era singurul :

„...olandezii [de pe un vas de război cu baza la Elmina], au trimis trei ambarcațiuni mari cu oameni înarmați și au început să tragă în canoele care voiau să facă negoț cu englezii, iar canoelor care amaraseră lîngă corabia engleză le-au tăiat amara... și oamenii din aceste ambarcațiuni ne-au adresat vorbe atît de murdare încît nu le-am mai putut răbda și corabia engleză a ridicat ancora..."

Atît englezii cît și francezii nu înțelegeau să respecte pretențiile olandezilor asupra coastelor, așa cum nu respectaseră nici pretențiile portughezilor. Ambele țări au început să-și întemeieze baze proprii în locurile avantajoase din punct de vedere comercial. Francezii și-au concentrat atenția asupra coastei din Senegal, iar englezii s-au luptat cu olandezii pentru acapararea Coastei de Aur și a coastelor din Nigeria și Dahomey. În cursul secolului al XVII-lea, poate chiar o perioadă mai lungă, Coasta de Aur a atras cel mai mult atenția europenilor. În 1700 existau pe Coasta de Aur, unde se află azi Ghana modernă, douăzeci și opt de forturi construite de portughezi, olandezi, englezi și danezi. La începutul secolului al XVIII-lea se mai construiseră alte douăsprezece. Forturile variau de la mici construcții de piatră, înconjurate cu metereze de pămînt, pînă la construcții complicate din mortar, cu galerii întortocheate, instalații sanitare și de alimentare cu apă și cu puternice șanțuri de apărare, ziduri și foișoare. Toate forturile erau construite pe terenuri luate cu chirie de la conducătorul sau regele locului, în baza unui tratat sau contract prin care se recunoșteau drepturile de suveranitate și proprietate ale domnitorului african asupra teritoriului închiriat.

În primele două secole și jumătate de contacte și relații comerciale cu europenii, reacțiile populațiilor și statelor africane au variat de la regiune la regiune. În general,

Scanned with OKEN Scanner

africanii au privit cu ochi buni dezvoltarea acestor relaţii, considerîndu-le ca fiind în interesul lor. În Africa de Vest, de la Mauritania pînă la fluviul Congo, contactele cu europenii s-au desfăşurat de pe poziţii de egalitate. Cu excepţia insulelor situate departe de coasta africană — de exemplu, Fernando Po, Principe, São Tomé — europenii nu au încercat să întemeieze colonii permanente. Micul număr de rezidenţi europeni s-a strîns lîngă gurile şi meandrele inferioare ale fluviilor Senegal şi Gambia, de-a lungul Coastei de Aur, în forturi şi în oraşele africane de pe coasta din Dahomey şi vestul Nigeriei.

În cursul perioadei de dominaţie comercială a Portugaliei şi în următoarele două secole de intensă activitate comercială a celorlalte state europene, o mare varietate de mărfuri au ajuns să fie solicitate în Africa. Mărfurile africane dorite de europeni consistau, însă, dintr-un număr relativ mic de produse : praf de aur, fildeş, răşină, piei, pene de struţ, ceară de albine şi sclavi. Cu timpul, sclavii au ajuns să fie cel mai solicitat produs din această listă. La începutul secolului al XVIII-lea, cererea europeană de sclavi depăşea cu mult importul tuturor celorlalte mărfuri africane.

John Barbot, un francez domiciliat în Anglia, a călătorit de multe ori în Africa şi a scris una din cele mai răspîndite descrieri ale comerţului cu acest continent, în *A Description of the Coasts of North and South Guinea* (Descrierea coastelor din Guineea de Nord şi de Sud), publicată prin 1682. În această lucrare a consacrat aproape o pagină întreagă numai simplei enumerări a numeroaselor mărfuri de uz obişnuit şi de lux, pe care negustorii francezi le aduceau pe coasta Senegambiei. Cîteva din articolele enumerate în listă ilustrează gama largă a mărfurilor care se importau în Africa :

„...pînză obişnuită roşie, albastră şi stacojie, inele de alamă, vase din imitaţie de cristal... pumnale olandeze, farfurii de cositor... hîrtie franţuzească, amnare... sfoară, în-

Scanned with OKEN Scanner

călţăminte... ibrice de alamă... săbii marinăreşti olandeze, drepte şi arcuite, cîrpe... zahăr alb, gloanţe pentru muschete, cuie de fier, alice... oglinzi în rame simple sau aurite... cuişoare, scorţişoară, foarfeci, ace, aţă de diferite culori... bare de aramă în greutate de o livră... dar mai ales mari cantităţi de rachiu şi bare de fier..."

Timp de aproximativ patru secole, de la primele contacte portugheze din secolul al XV-lea pînă la interzicerea comerţului cu sclavi în ultima parte a secolului al XIX-lea, toate aceste şi multe alte mărfuri europene au fost importate în Africa prin sutele de agenţii comerciale presărate pe coastele africane între Mauritania modernă şi sudul Angolei. Cu toate că negustorii europeni dirijau în oarecare măsură comerţul, regii africani de pe coastă sau din regiunile interioare vecine participau activ la stabilirea mărfurilor pe care doreau să le cumpere sau să le vîndă, precum şi a preţurilor respective.

În 1758, ministrul englez al comerţului descria astfel situaţia într-un raport prezentat primului ministru, William Pitt :

„Profiturile englezilor de pe urma bazelor comerciale depind în primul rînd, dacă nu exclusiv, de bunăvoinţa şi prietenia băştinaşilor, care nu ne îngăduie nici măcar aceste mici posesiuni limitate la peticele de pămînt sterp pe care sînt situate forturile şi contoarele noastre, dacă nu le plătim o chirie anuală... Băştinaşii s-au arătat totdeauna foarte bănuitori de cîte ori europenii au încercat să afle ce fel de produse se găsesc în ţara lor şi mai ales în privinţa aurului".

Europenii fuseseră nevoiţi să se limiteze aproape numai la coastă, din cauza politicii prudente a africanilor, a dificultăţilor fizice de a călători în interior, a bolilor care secerau numeroase vieţi europene şi a faptului că se fereau să-şi pericliteze cîştigurile abătîndu-se de la modalităţile tradiţionale ale comerţului de pe coastă.

Scanned with OKEN Scanner

În cursul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, portughezii au încercat totuși în mai multe rînduri să pătrundă în interior. În 1494 și 1534, misiuni portugheze au călătorit în susul fluviului Senegal și apoi pe uscat pînă în Mali. La începutul secolului al XVI-lea, grupuri de portughezi au vizitat de cîteva ori, ca trimiși ai regelui Juan al II-lea, orașele Tekrur și Timbuktu. Prin 1623, o expediție portugheză a deschis o mină de aur la cincisprezece mile de la coastă, pe marginea rîului Ankobra (care se varsă în ocean cam la șaizeci de mile la vest de Elmina). Mina s-a dovedit a fi foarte bogată, dar în 1636 a fost distrusă de un cutremur de pămînt. (Localnicii, observînd că mina fusese forată într-un deal de multă vreme socotit sacru și bănuind că cutremurul a fost un semn de mînie divină, i-au strîns pe cei cîțiva supraviețuitori portughezi și i-au îngropat de vii în deal drept jertfă.)

Documentele referitoare la aceste cîteva încercări ale portughezilor de a se aventura în interior au fost eliminate din arhivele strict păzite ale Portugaliei, pentru ca europenii din alte țări să aibă cît mai puține informații despre Africa. Distanțele lungi ce trebuiau parcurse pentru a ajunge la marile centre comerciale din interior, lipsa unor ape curgătoare navigabile, nesiguranța în privința atitudinii binevoitoare a numeroaselor state africane ce aveau de traversat și marele număr de îmbolnăviri și decese, i-au descurajat chiar pe portughezi și treptat au renunțat la aceste riscante încercări.

Dificultățile fizice care stăteau în calea pătrunderii europenilor în interiorul Africii erau într-adevăr foarte greu de înfruntat. Pe coasta Africii de Vest există puține porturi naturale. Majoritatea rîurilor nu sînt navigabile pe mai mult de cîteva mile de la coastă. Apoi erau întinsele păduri ploioase din Africa de Vest pe care europenii le considerau practic de nestrăbătut. (Pădurile ploioase nu sînt chiar atît de înspăimîntătoare și greu de traversat

Scanned with OKEN Scanner

pe cît au ajuns să le creadă primii europeni, credință deseori întemeiată pe exagerările tendențioase ale africanilor ; dar în jurul lor s-a răspîndit o faimă care dăinuie și azi, cum că Africa este în cea mai mare parte acoperită de jungle).

Molimele africane, îndeosebi malaria, de asemenea au descurajat expedițiile europenilor în interior. Mortalitatea marinarilor angajați în comerțul vest-african era foarte ridicată. Un vechi cîntec fredonat de marinarii englezi astfel îi avertiza :

„Păzește-te și ai grijă
De țărmurile din Benin,
Pentru unul care scapă
Patruzeci acol-rămîn".

Întreaga zonă vest-africană, de la coastă pînă în Sudan, era populată de comunități agricole prospere care începuseră să întemeieze state bine organizate, conduse de regi. Aceste state participau la negoțul practicat pe vasta rețea de drumuri comerciale care acoperea aproape întreaga Africă de Vest. Sosirea corăbiilor europene, pline cu mărfuri atrăgătoare și cu oameni dornici să le schimbe pe mărfuri africane, a oferit statelor din pădurile vest-africane o nouă și mult mai vastă piață de desfacere a produselor proprii. Aceste state nu doreau ca europenii să le ocolească și să ajungă direct în ținuturile îndepărtate din interior ; iar cînd comerțul pe Atlantic s-a organizat mai temeinic și a sporit, nu au mai vrut, din invidie, ca europenii să vină în contact direct cu statele mai bogate din interior.

Această situație a caracterizat întregul sistem de relații comerciale africano-europene și economia Africii de Vest. În secolul al XV-lea, cînd primele corăbii portugheze au început să viziteze coasta, centrele economice din Africa de Vest se aflau în Sudan, în regiunile propice de pe cursurile superioare ale fluviilor Senegal, Gambia și Niger, în punctele terminale ale rutelor comerciale transsahariene și la

Scanned with OKEN Scanner

încrucișările naturale de drumuri (ca, de pildă, cele din statele Hausa și orașele Bobo-Dioulasso și Kong), către care se îndreptau produsele din regiunile păduroase, pentru a fi transportate mai departe spre tîrgurile sudaneze. Majoritatea statelor situate în sau aproape de regiunile păduroase, se aflau la periferia acestei rețele comerciale, deși participau la negoțul practicat pe această rețea. În grupul acestor state intrau cele ale populațiilor wolof, serer, mende, temne, bambara, voltaice, akan (din Denkyira), akyem, akwapim, asante, ga, ewe, fon, yoruba și comunitățile neconstituite în state din regiunile unde se află azi Nigeria răsăriteană și Camerunul apusean.

Cele mai multe din aceste state erau mici și mai sărace decît statele din Sudan situate în centrul rețelei comerciale. (Statul Benin era o excepție ; a ajuns foarte devreme înfloritor și puternic, deși se afla la marginea sistemului comercial sudanez.) Comerțul european a creat o situație pînă acum necunoscută în Africa de Vest : mărfurile din regiunile sudice ale Sudanului și ținuturile păduroase puteau fi transportate pe distanțe relativ scurte la tîrgurile de pe coastă sau aproape de coastă. Pentru prima oară statele de pe coasta Atlanticului și din păduri se aflau în centrul unei importante activități comerciale.

Comerțul de pe coasta Atlanticului a adus o modificare a circulației mărfurilor. Treptat, circulația mărfurilor spre nord, către Sudan, s-a redus, iar cea spre sud, către Atlantic, a sporit. Această modificare a avut loc în decurs de secole și nu a ajuns niciodată să distrugă centrele comerciale din interior. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, după peste o sută de ani de la începerea comerțului de pe coasta Atlanticului, statele Songhai și Kanem-Bornu se aflau la apogeul înfloririi lor, iar statul Mali, deși puterea și prosperitatea lui erau în ușor declin, nu-și pierduse cîtuși de puțin strălucirea. Statele populațiilor hausa, situate în apropierea centrelor comerciale sudaneze și în relații strînse cu aceste centre, au prosperat și s-au extins în

Scanned with OKEN Scanner

cursul perioadei de dezvoltare a comerțului de la Atlantic, în parte datorită și poziției lor unice de a putea să participe activ atît la acest comerț cît și la cel sudanez transsaharian.

Rețeaua comercială sudaneză aducea produse din zone întinse în cîteva centre importante de colectare a mărfurilor : unul se afla în apropiere de Tekrur ; altul, în vestul Sudanului în jurul cursurilor superioare ale fluviilor Senegal și Niger ; altul, în regiunea Timbuktu-Jenne-Gao, unde Nigerul face marele cot spre nord ; altul, în apropierea ținutului locuit de populația hausa ; și altul, mai departe la est, aproape de lacul Ciad, în regiunea Kanem-Bornu. Tot astfel, traficul comercial cu Atlanticul era concentrat în cîteva importante centre de colectare, spre care convergeau drumurile de acces din interior. Un asemenea centru se afla la gurile fluviului Senegal. Aici se scurgeau mărfurile din Mauritania, din ținuturile situate de-a lungul fluviului Senegal, din platoul Futa Toro, Tekrur și din o bună parte a regiunii unde se afla vechea Ghana. La cîteva sute de mile spre sud se afla un alt asemenea centru, în regiunea dintre gura fluviului Gambia și insulele din fața coastei Guineei (Bissau) moderne. În această regiune se scurgeau mărfurile din Futa Jallon, din ținuturile situate de-a lungul fluviului Gambia și din cele ale populațiilor bambara și ale altor neamuri mande. Pe o mie de mile de coastă mai la sud nu s-a dezvoltat nici un centru comercial de importanța acestora în secolele de organizare a comerțului prin Atlantic.

De-a lungul Coastei de Aur, respectiv Ghana modernă, s-a dezvoltat una din cele mai importante zone comerciale. Această zonă, deși avea puține porturi naturale bune, s-a dovedit a fi o excelentă piață comercială, deoarece aici se aflau state foarte bine organizate (statele Fante de pe coastă și statele Denkyira, Asante și ale altor populații akan din interior), care aduceau produse dintr-un întins și bogat hinterland. În numeroasele baze comerciale, care

Scanned with OKEN Scanner

s-au întemeiat curînd aici, se scurgeau mărfuri din ținuturile populațiilor voltaice (unde se află acum partea de răsărit a Coastei de Fildeș, Ghana modernă și regiunea de vest a statului Togo). De-a lungul Coastei de Aur ținutul este relativ uscat și neîmpădurit și deci mai sănătos și mai atrăgător pentru europeni, un factor în favoarea dezvoltării comerțului în această regiune. Următorul centru comercial important de colectare era coasta Dahomey, unde se scurgeau mărfuri îndeosebi din Togo, Dahomey, regiunea răsăriteană a Voltei Superioare, regiunea apuseană a Nigeriei și din nord-vestul Nigeriei în jos de-a lungul centurii sudaneze pînă la Ardrah, Ouidah și alte orașe comerciale. Un alt centru comercial important s-a dezvoltat în jurul orașelor Badagry și Lagos, unde veneau mărfuri din ținuturile care formează în prezent Nigeria de vest și regiunile vestice ale Nigeriei de nord.

Urma apoi delta Nigerului (mai tîrziu denumită „rîurile uleiului", deoarece aici se aducea foarte mult ulei de palmier). Regiunea deltei deservea Beninul de est, regiunea Ibo și bogatul ținut situat de-a lungul fluviului Niger și al rîului Benue. (Europenii nu știau că prin „rîurile uleiului" se vărsa în ocean fluviul Niger). La est de delta Nigerului se aflau ultimele mari centre comerciale și anume: gura fluviului Calabar și coasta învecinată cu Camerunul de vest, împreună cu insula Fernando Po din largul coastei. Restul de șase-șapte sute de mile ale coastei erau o zonă de comerț sporadic, comparabilă ca importanță cu coasta dintre Sierra Leone și Coasta de Aur. De la Loango, din actualul Congo (Brazzaville), începea însă o bogată regiune comercială pînă la actuala Luanda, capitala Angolei. Între gura fluviului Congo și Luanda se afla regatul Kongo și de ambele laturi ale acestuia existau alte state înfloritoare, care aveau produse de schimb și erau destul de bine organizate ca să asigure condiții prielnice de negoț. Această regiune a devenit cea mai importantă sursă de

Scanned with OKEN Scanner

sclavi pentru comerțul portughez și singura asupra căreia puteau practic să-și impună monopolul.

La sud de Luanda nu mai exista altă regiune comercială importantă în afară de cea unde se află orașele angoleze moderne Lobito și Benguela. Dincolo de aceste orașe, coasta este tot mai puțin populată pînă se contopește cu marele deșert al coastei namibiene, una din cele mai aride regiuni de pe pămînt. Nici un centru comercial nu a putut să se dezvolte de-a lungul acestei neospitaliere coaste și nici de-a lungul coastelor din Africa de Sud, deoarece ținuturile interioare erau puțin populate și sărace. Începînd de la Benguela și continuînd în jurul extremității de sud a continentului, următoarea regiune comercială importantă era Mozambicul.

Regiunile de concentrare comercială dintre gura fluviului Senegal și Angola canalizau produsele unei zone în care trăiau cam două treimi din populația Africii Negre. Prin aceste regiuni se scurgea în Africa o mare varietate de mărfuri europene în schimbul unei mai mici varietăți de mărfuri africane. Cîrmuitorii africani acumulau mari avuții din taxele încasate pe mărfurile care intrau și ieșeau din regatele lor. Articolele de lux importate din Europa sporeau fastul domnitorului, al curții și al vasalilor lui, iar din prisosul avuțiilor putea să răsplătească fidelitatea supușilor și să întrețină o armată și aparatul administrativ al statului. Cu timpul, armele de foc, iarba de pușcă și gloanțele importate, cu care și-au echipat trupele, le-au sporit autoritatea. În regiunile unde se cumpărau mari cantități de mărfuri europene, ca de pildă în statele neamurilor fante de pe Coasta de Aur, producția de unelte indigene a suferit. Importanța prelucrării fierului, de exemplu, a scăzut cînd au putut să importe cuțite, săbii, securi, bărzi și sape europene mai ieftine decît cele produse în Africa. Pînza europeană ieftină concura ușor pînza relativ scumpă țesută de africani. Așadar, pe lîngă mărfurile de lux, a apărut o mare cerere de articole utile. Multă vreme dom-

Scanned with OKEN Scanner

nitorii africani și supușii lor și-au procurat din import o serie de mărfuri cu care se obișnuiseră.

Dintre produsele africane cerute de europeni, nici unul nu era însă mai mult prețuit ca sclavii. Pe măsură ce comerțul de la Atlantic se dezvolta, cumpărarea și vinderea de sclavi devenea tot mai importantă. Comerțul cu sclavi a ajuns să constituie principalul obiectiv al europenilor în relațiile comerciale cu africanii, fapt nemaiîntîlnit în relațiile lor cu vreo altă parte a lumii.

Nu însă europenii au început comerțul cu sclavi. Comunitățile africane practicaseră o formă de sclavie cu secole înainte de a veni în contact cu Europa. Africanii își vînduseră sclavi între ei și pentru export în Africa de Nord și Asia, prin Sahara și prin Ethiopia și porturile azaniene ; dar volumul fără seamăn al comerțului cu sclavi peste Atlantic și cruzimea cu care erau tratați sclavii africani, constituie o trăsătură fundamentală care deosebește comerțul european cu sclavi de orice altă formă de sclavie din Africa.

Regii africani și negustorii de sclavi nord-africani și egipteni capturau sclavi africani și îi vindeau în Egipt, Asia și în sudul Europei încă din primul mileniu înaintea erei noastre. Esop, ale cărui fabule sînt cunoscute în întreaga lume apuseană, era african, fiu de sclavi negri cumpărați de greci bogați. Esop s-a născut probabil în anul 620 î.e.n. În aceste vechi timpuri nu exista însă un comerț organizat cu sclavi africani ; dar prizonierii luați în cursul luptelor duse de egipteni, libieni, fenicieni și alții, cu africanii negri și berberii, erau adesea vînduți.

În primul mileniu al erei noastre s-a făcut un comerț redus, totuși continuu, cu sclavi negri, prin Sahara și prin rețeaua comercială dintre Marea Roșie și Oceanul Indian. Sclavii erau transportați dincolo de Sahara cu caravanele care circulau între Ghana, Tekrur și Maroc și între vechiul Kanem și Libia. Prin secolul al IX-lea volumul comerțului de sclavi cu Africa de Est era destul de important ca să

Scanned with OKEN Scanner

ducă la apariția unei numeroase populații de negri în Irak și în Persia ; aceștia s-au răsculat în cursul așa-numitei „rebeliuni zanj" din 869—883 și au întemeiat un stat autonom de scurtă durată în jurul orașului Basra din Irak.

În acea vreme, sclavii erau de obicei prinși în bătălii sau în incursiuni cu alte scopuri. În comerțul dintre Kanem și Africa de Nord și dintre Africa răsăriteană și Arabia, traficul de sclavi era la fel de important ca negoțul cu fildeș, aur și piei. Nu există totuși dovezi că sclavii capturați erau folosiți îndeosebi ca marfă de schimb. Se pare că obiceiul capturării de sclavi a fost consecința expansiunii unor state africane, ca Axum, Kanem și Meroe, ai căror conducători îi foloseau ca să-și sporească numărul de muncitori agricoli, ostași și meșteșugari. Sclavii erau folosiți ca mînă de lucru și soarta lor atîrna de bunul plac al regelui sau cîrmuitorului respectiv. Nu erau deci consideraţi doar o simplă marfă și nu toți erau vînduți ; dar conducătorii și regii puteau să-i vîndă și de fapt îi vindeau cînd produsele primite în schimbul lor păreau mai valoroase decît munca pe care puteau să le-o presteze. Dacă regele era un domnitor puternic al cărui teritoriu se învecina cu un ținut dens populat, dar slab organizat, trupele lui puteau să captureze un număr suficient de sclavi ca să-și acopere nevoia de slugi și să-i mai rămînă cîțiva pe care să-i vîndă peste hotare.

În statele care nu erau puternic organizate, străinii făceau deseori incursiuni în scopul de a prinde sclavi. Aceasta s-a petrecut îndeosebi de-a lungul coastei răsăritene a Africii, unde arabii s-au stabilit în număr destul de mare ca să poată trimite grupuri înarmate la cîteva mile în interior cu misiunea de a captura sclavi. Berberii au făcut de asemenea astfel de incursiuni în unele regiuni din vestul Saharei. (Cîteodată rolurile se inversau, berberii sfîrșind ca sclavi ai regilor negri).

Scanned with OKEN Scanner

Este probabil imposibil să se stabilească volumul comerțului de sclavi preeuropean. În orice caz a fost destul de important, cel puțin în anumite perioade și zone, cum rezultă din existența a aproximativ 100.000 de sclavi africani în Irak și Persia. Egiptul a capturat în cursul milenarei lui istorii un mare număr de sclavi din țara cușiților și din ținuturile de la sud. Acești sclavi au fost absorbiți pînă la urmă în populația din valea Nilului. În celelalte țări care au venit în contact cu Africa antică — Grecia, Roma, Persia antică, India, China — numărul sclavilor africani nu a fost probabil prea mare înainte de perioada arabă islamică. În aceste țări, deși se știe că au existat sclavi africani, numărul lor era mic în raport cu cel al sclavilor din celelalte părți ale Asiei și Europei.

Odată cu apariția imperiului arab, comerțul cu sclavi africani a sporit, îndeosebi în ținuturile de baștină ale arabilor și în cele învecinate din Irak, Persia și Orientul Apropiat. În aceste regiuni s-au întreprins mari lucrări agricole și de construcție, iar mîna de lucru necesară lipsea. Între anii 700 și 1400 au fost importați sclavi africani, ca mînă de lucru, și în orașele nou-apărute din Africa de Nord, controlate de arabi. Pretutindeni, în imperiul arab, războinicii africani cumpărați ca sclavi erau repartizați trupelor. Armatele arabe cuprindeau mari unități alcătuite din acești sclavi. Cei care acceptau să se convertească la islamism — și foarte mulți au acceptat — dacă se distingeau prin merite militare și servicii personale aduse sultanilor și emirilor, puteau să ajungă în funcții înalte și să-și recîștige libertatea.

Nu există evaluări demne de încredere în ce privește volumul acestei vaste circulații a sclavilor africani. Numărul lor nu a fost însă atît de important ca să ducă la apariția de mari mase de populații africane pure sau corcite în vreo parte a lumii, în afară de cîteva regiuni limitate din Irak și Persia. În Africa de Nord se întîlnesc azi numeroși indivizi cu trăsături rasiale negroide, dar este greu

Scanned with OKEN Scanner

de stabilit în ce măsură această corcire a rezultat din încrucișările descendenților din sclavi cu berberi sau din căsătoriile berberilor cu negri din ținuturile limitrofe. Cert este că ambele procese au fost multă vreme active ca să producă amestecul de trăsături rasiale atît de obișnuit întîlnite în unele regiuni ale Africii de Nord.

În interiorul Africii, sclavia a îmbrăcat două forme, nici una însă comparabilă cu nemiloasa robie practicată în comerțul cu sclavi peste Atlantic. Cea mai mare parte a „sclavilor" din Africa erau mai degrabă servi sau vasali. În această categorie intrau populațiile care trăiau în regatul sau imperiul care le cucerise și erau considerate diferite și într-o categorie socială întrucîtva inferioară față de populația stăpînitoare. Acești servi erau obligați să presteze munci pe ogoare și în variate meserii. De regulă nu erau vînduți, iar datina îl oprea pe cîrmuitor să-i trateze abuziv. Această formă de „sclavie" se practica în multe state din Sudan și din ținuturile păduroase. Cealaltă formă de sclavie era similară celei practicate de musulmani. Potrivit acestei a doua forme, prizonierii luați în cursul războaielor erau duși din țara lor de baștină în țara învingătorului și folosiți ca sclavi în slujba regelui sau a vasalilor lui. Acești sclavi — ai căror descendenți se contopeau treptat în masa populației stăpînitoare — erau deseori folosiți de rege ca soldați, paznici ai palatului, slugi personale și meșteșugari. De multe ori reușeau să ocupe funcții înalte de răspundere.

Willem Bosman, un agent comercial olandez pentru negoțul cu sclavi de pe Coasta de Aur, scria în însemnările lui din 1704, despre comunitățile și obiceiurile africane, că adesea caravanele care aduceau sclavi din interior pentru negustorii de sclavi europeni erau conduse de sclavi :

„Cei care vin din ținuturile interioare ca să ne vîndă sclavi sînt în general sclavi. Unul dintre ei, în care stăpînul are mare încredere, este șeful caravanei ; dar, cînd

Scanned with OKEN Scanner

vine la noi nu este tratat ca sclav, ci ca negustor de vază și avem toată grija să ne purtăm amabil cu el... De fapt, am observat că unii dintre acești sclavi sînt mai ascultați de slugile stăpînului decît stăpînul însuși, deoarece se află tot timpul sub comanda lor ; făcînd comerț pe cont propriu ajung să posede și ei cîțiva sclavi și cu timpul capătă o influență atît de mare asupra patronilor lor încît aceștia nu ies din vorba lor..."

R. S. Rattray, care a scris un amplu studiu despre populația asante (ashanti) de pe Coasta de Aur, a observat că un sclav al acestei populații, „putea să se însoare, să stăpînească o proprietate, să posede el însuși un sclav, să depună jurămînt, să fie ascultat ca martor și chiar să-și moștenească stăpînul... Acestea erau pe scurt drepturile unui sclav din statul Ashanti. S-ar părea că în multe situații aveau practic aceleași drepturi ca un om liber asante... În nouă din zece cazuri, un sclav din regatul Ashanti devenea un membru adoptiv al familiei care-l stăpînea și cu timpul descendenții lui ajungeau, prin căsătorii cu rudele stăpînului, să fie atît de intim asimilați încît puțini își mai cunoșteau adevărata origine..."

Pentru un rege african sclavii și servii constituiau factori importanți ai bunăstării și puterii lui ; el avea deci tot interesul ca aceștia să ducă o viață mulțumitoare ca să-și îndeplinească cu destoinicie îndatoririle. Într-adevăr, ca agricultori harnici, sporeau producția de merinde cu care cîrmuitorul își hrănea numeroasa-i suită și familie. Merindele erau folosite de rege și pentru a răsplăti serviciile oamenilor de încredere. Ca meșteșugari, sclavii lucrau mobilă, podoabe personale, unelte și chiar arme, care erau foarte necesare pentru prestigiul regelui. Ca soldați, își apărau cu credință regele întrucît, fiind de alt neam, nu aveau nici un interes să se lase atrași în uneltirile celor care îi rîvneau tronul. Un cîrmuitor înțelept răsplătea fidelitatea sclavilor lui și un sclav chibzuit îl slujea credincios. Stăpînii și sclavii s-au abătut adesea de la

Scanned with OKEN Scanner

aceste relații ideale și Africa a cunoscut atît acte de sadică cruzime ale posesorilor de sclavi, cît și răzvrătiri și trădări ale sclavilor. Acestea au fost totuși excepții de la regulă și mai puțin obișnuite decît relațiile fundate pe înțelegerea sinceră a intereselor reciproce care îi legau.

Europenii au început să captureze sclavi africani la scurt timp după ce primele lor corăbiii au vizitat coasta Africii de Vest. În 1441, în cursul uneia din aceste călătorii, un căpitan portughez, Antam Gonçalvez, s-a gîndit să se întoarcă în țară cu cîțiva „mauri" capturați, ca să-i facă o surpriză prințului Henric, sub comanda căruia slujea. Împreună cu un alt tînăr căpitan portughez, Nuño Tristão, s-au întors în țară cu doisprezece captivi, cu gîndul să-i ofere ca sclavi prințului Henric. Acești captivi au stîrnit mult interes în Portugalia, mai ales cînd unul din ei le-a spus că era de viță regală și că putea fi răscumpărat cu un număr mai mare de sclavi. A fost înapoiat în țara lui în schimbul a zece sclavi negri.

În acea vreme existau tîrguri de sclavi în mai multe orașe din Europa. Atît Portugalia cît și Spania aveau nevoie de mîna de lucru a sclavilor în casele nobililor și ale negustorilor bogați, pe ogoare, pe corăbii și în armată ; iar în cîteva orașe comerciale europene, îndeosebi în Veneția și Genova, captivii erau în mod obișnuit vînduți musulmanilor din Africa de Nord și din răsăritul Mediteranei, unde munca sclavilor juca un rol și mai important în viața economică. Biserica din Roma a început să se îndoiască de îndreptățirea morală a sclaviei și a interzis vînzarea ca sclavi a creștinilor ; dar biserica nu putea să impună practic interzicerea sclaviei și, în ciuda osîndirii sclaviei proclamate la Roma, negustorii puternici, fără scrupule religioase, au continuat să vîndă și creștini.

Așadar, primii marinari portughezi care au navigat spre Africa în alte scopuri și nu pentru a prinde sclavi, și-au dat repede seama că ușurința cu care puteau să captureze și să vîndă sclavi din Africa de Vest însemna

Scanned with OKEN Scanner

un cîştig în plus din expediţiile lor. Prinţul Henric, care cheltuise mulţi bani pentru cercetările maritime, construirea de corăbii şi pentru expediţii, a început să fie privit într-o lumină mai favorabilă de criticii lui : „... cînd au văzut primii captivi mauri aduşi în ţară — scrie cronicarul portughez G. E. de Azurar — şi a doua încărcătură de captivi care a urmat, au început să se îndoiască de opiniile pe care le exprimaseră la început ; iar cînd au văzut a treia încărcătură adusă în ţară de Nuño Tristão, capturate într-un timp atît de scurt şi cu atît de puţină osteneală, au renunţat la orice critică..."

Aproape imediat după sosirea încărcăturilor de sclavi aduse de Gonçalvez şi Nuño Tristão, capturarea de sclavi a căpătat prioritate în expediţiile portugheze pe coasta africană. În 1444 a fost trimisă pe coasta marocană o flotă de şase corăbii, care s-a întors cu 235 bărbaţi, femei şi copii, capturaţi de grupuri portugheze înarmate. În zece ani se organizase un comerţ regulat de sclavi şi se trecuse de la capturarea lor directă la cumpărarea de la căpeteniile locale berbere, care la rîndul lor cumpărau sclavi de la domnitorii africani ai statelor situate la sud de Sahara, mai ales din regiunea unde se află acum Mauritania. Alvise da Ca Da Mosto, un veneţian care în 1456 a călătorit pe corăbii portugheze pînă la fluviul Gambia, a lăsat o descriere a modului cum se practica comerţul cu sclavi :

„Aceştia [berberii] au mulţi cai de rasă arabă, pe care îi iau cu ei în ţara negrilor şi îi negociază contra sclavi cu cîrmuitorii lor. De obicei, se dă zece pînă la cincisprezece sclavi... pentru unul din aceşti cai..."

Insula Arguin, din largul coastei marocane, a fost prima bază folosită de portughezi pentru acest nou comerţ de sclavi. Da Mosto scrie că, după numai cincisprezece ani de la capturarea primilor sclavi de către Gonçalvez, se trimitea din Arguin în Portugalia cîte o mie de sclavi anual. Duarte Padheco Pereira, scriind pe la 1506

Scanned with OKEN Scanner

despre comerțul cu sclavi de pe coasta vest-africană, aprecia că „după organizarea temeinică a comerțului; această regiune livra peste 3.500 de sclavi, foarte mulți colți de elefant, aur, bumbac fin și multe alte mărfuri".

În primele decenii ale acestui comerț, sclavii aduși în Portugalia proveneau din Africa de Vest, Kongo și Angola. Acești sclavi erau vînduți în tîrgurile din Portugalia și Spania și cumpărați îndeosebi de spanioli, care îi foloseau ca muncitori pe întinsele lor domenii. Cererea de sclavi din Spania și Portugalia era totuși redusă. O nouă piață s-a organizat însă la scurt timp în insulele colonizate de Spania și Portugalia în largul coastei vest-africane : Madeira, Canare, Capul Verde, São Tomé și Principe. Pe cîmpiile fertile ale acestor insule, coloniștii au plantat viță de vie, trestie de zahăr, legume și pomi fructiferi, care toate cereau mînă de lucru ieftină. La începutul secolului al XVI-lea, aceste insule au devenit o piață pentru sclavi, mai mare chiar decît cea din zona mediteraneană și astfel comerțul cu sclavi nu a încetat să se dezvolte.

Continuele expediții întreprinse de spanioli în Lumea Nouă, după călătoriile lui Columb, au deschis o piață pentru sclavi, cu o cerere la început mică dar aparent nelimitată. Pe la 1500, corăbiile spaniole explorau frecvent insulele Indiilor de Vest și regiunile continentale de pe marginea Mării Caraibilor. Monopolul exploatării acestor pămînturi fusese atribuit coroanei spaniole și erau atît de promițătoare în zăcăminte de aur, argint și pietre prețioase încît în cursul secolului al XVI-lea Spania și-a concentrat asupra lor întreaga atenție. S-au descoperit mine de aur și argint, care cereau multe brațe de muncă. Pentru istovitoarele munci din mine au fost aduși la început spanioli și sclavi din Spania (mauri, africani și muncitori spanioli angajați cu contract). Apoi au încercat să ceară băștinașilor indieni să muncească în mine și pe plantații. Caraibii s-au opus însă măsurilor de a-i constrînge să muncească ; afară de asta mulți dintre ei au murit din

Scanned with OKEN Scanner

cauza bolilor aduse de europeni, la care nu erau imuni, precum și în urma samavolniciilor săvîrșite de cruzii supraveghetori spanioli. În 1547, protestele unui preot spaniol, episcopul Bartolomé de las Casas, care a dat pe față cruzimile îndurate de muncitorii indieni, l-au convins pe regele Carol al Spaniei să interzică folosirea muncii forțate a indienilor.

Întrucît biserica și coroana s-au împotrivit folosirii pe scară întinsă a creștinilor europeni ca muncitori în grelele condiții de lucru ale minelor din Lumea Nouă, s-a luat hotărîrea de a se importa un număr mai mare de sclavi africani. Las Casas însuși propusese această soluție, ca singura alternativă acceptabilă. Autoritățile spaniole din Lumea Nouă nu s-au arătat prea mulțumite cu această hotărîre. Mîna de lucru africană se folosea deja și se dovedise a nu fi lipsită de unele neajunsuri, din cauza îndeosebi a atitudinii refractare a africanilor față de munca forțată și condiția de sclavi. Plantatorii și administratorii s-au plîns că sclavii africani, aduși în Lumea Nouă din Spania, deseori fugeau și în mai multe rînduri instigaseră pe indieni să se răscoale. În cele din urmă au acceptat de nevoie să folosească mai mulți sclavi africani ca brațe de muncă și astfel a început trimiterea de sclavi din Africa de Vest direct în Lumea Nouă.

Sclavii africani s-au dovedit cu timpul a fi cea mai bună soluție a marii cereri de brațe de muncă în minele și pe plantațiile din Lumea Nouă, dar totodată nu au încetat să-și arate dorința de libertate și aversiunea față de condiția de sclavi. De cîteva ori s-au răsculat ; în 1522 în Hispaniola ; în 1527 în Puerto Rico ; în 1529 în Santa Marta ; și în 1531 în Panama. De aceea, s-a simțit nevoia organizării unei poliții special instruite pentru înăbușirea răscoalelor de sclavi și urmărirea fugarilor. În cursul răscoalelor, africanii s-au aflat într-o situație dezavantajoasă : erau adesea izolați de familiile, prietenii și chiar de confrații lor de trib ; nu cunoșteau ținutul și de multe ori nici limba

Scanned with OKEN Scanner

și obiceiurile populației băștinașe. Foarte mulți fuseseră luați sclavi la vîrstă fragedă și nu cunoscuseră altă viață decît cea de sclavi. În Lumea Nouă, aptitudinea lor înnăscută de a executa lucrări grele în condițiile tropicale din Africa i-a ajutat totuși, nu numai să supraviețuiască (în orice caz într-o proporție mai mare decît sclavii indieni), dar să și muncească cu randament bun în condiții grele și nemiloase.

În decurs de cîteva generații, sclavii africani din Lumea Nouă s-au adaptat de nevoie la noua viață de silnicie, de care nu aveau cum să scape. Numărul lor, la care s-au adăugat mereu noi și tot mai mari transporturi de sclavi, a crescut. Pînă în 1550 fuseseră debarcați în America spaniolă aproximativ 12.500 de sclavi. În 1600, acest număr crescuse la 75.000 și alți 50.000 fuseseră transportați în Brazilia portugheză. În cursul secolului al XVI-lea volumul comerțului cu sclavi a crescut continuu cînd portughezii și-au construit forturi și organizat baze comerciale din Maroc pînă în Angola. De fapt, capturarea directă a sclavilor încetase. Sclavii erau cumpărați indirect, pe baza unor relații comerciale de tip nou, în care negustorii portughezi de sclavi făceau schimb de mărfuri contra sclavi cu cîrmuitorii berberi și africani și cu intermediarii lor de pe întreaga coastă africană a Oceanului Atlantic.

În secolul al XVI-lea, cînd fluxul de sclavi africani a crescut în medie cu 1,5 la sută anual, acest comerț era în mare parte în mîna portughezilor. Coloniștii spanioli și portughezi din Lumea Nouă erau acum cei mai mari cumpărători de sclavi, în timp ce cererea de sclavi în Europa și în insulele Oceanului Atlantic a înregistrat un ușor regres. Între 1450 și 1600, aproximativ 55 la sută din sclavii expediați din Africa au fost vînduți în Lumea Nouă, care pe la sfîrșitul acestei perioade era aproape singura piață de sclavi. Minele, deși încă produceau mari cantități de aur și argint, au cedat pasul marilor plantații,

Scanned with OKEN Scanner

îndeosebi culturilor de trestie de zahăr și prelucrării zahărului, care începeau acum să se dezvolte.

În 1515, după numai douăzeci și trei de ani de cînd Columb descoperise Lumea Nouă, primul transport de zahăr produs cu mîna de lucru a sclavilor pleca din Indiile de Vest spaniole și tot în cursul acestui secol volumul producției de zahăr nu a încetat să crească. Zahărul era în 1600 cel mai important dintre produsele transportate pe una din laturile „triunghiului" format de rutele comerciale pe care circulau : articole manufacturate din Europa în Africa ; sclavi din Africa de Vest în Lumea Nouă ; și zahăr, aur, argint, indigou, tutun și alte produse din Lumea Nouă în Europa. Cele mai mari profituri din acest comerț „triunghiular", la care s-au adăugat curînd uriașele profituri realizate în Lumea Nouă, reveneau Portugaliei și Spaniei. Africa aducea cea mai mică cotă de profituri. Această disproporție a profiturilor a dăinuit mulți ani și în comerțul celorlalți colonizatori din Lumea Nouă : englezi, olandezi, francezi, danezi, etc. În decursul secolelor, alte produse valoroase ale Lumii Noi — rom, bumbac, piei, articole alimentare și material lemnos — au ocupat, alături de zahăr și metale, un loc de frunte în componența comerțului cu Europa ; dar sclavii au rămas, pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, principalul articol al comerțului dintre Africa și America.

Englezii și francezii au intrat în comerțul cu sclavi pe la jumătatea secolului al XVI-lea și numai pe scară foarte mică, ca intruși într-un comerț pe care portughezii îl revendicau drept un monopol al lor. Corăbiile engleze și franceze se strecurau prin vasta rețea de vase portugheze, uneori făcînd schimb de mărfuri contra sclavi cu cîrmuitorii africani, cîteodată debarcînd mici grupuri, înarmate și capturînd direct un mic număr de sclavi, iar alteori capturînd corăbii portugheze și luîndu-le încărcătura de sclavi. Căpitanii corăbiilor engleze și franceze erau siguri că în Lumea Nouă puteau găsi o piață dornică să le cumpere

la un preț bun captura de sclavi. Îndrăznețele lor intruziuni în comerțul cu sclavi au constituit unul din motivele furiei care l-a determinat pe regele Spaniei (care la acea vreme domnea și peste Portugalia) să trimită faimoasa Armada împotriva Angliei, în 1588.

La începutul secolului al XVII-lea, olandezii s-au alăturat străduințelor anglo-franceze de a pune capăt monopolului spaniolo-portughez în Africa și în Lumea Nouă, întreprinzînd acțiuni mai bine organizate și mai reușite. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, Africa era în mare măsură deschisă comerțului european, iar interesul crescînd al englezilor, olandezilor și francezilor de a-și întemeia colonii proprii în Lumea Nouă, i-a stimulat să participe activ la comerțul cu sclavi africani.

În cursul secolului al XVI-lea, în afară de Spania și Portugalia, celelalte mari state europene jucaseră un rol minor în explorarea și colonizarea Lumii Noi ; dar în primii ani ai secolului al XVII-lea au început să pătrundă în Indiile de Vest și în America de Nord. La sfîrșitul acestui secol, Anglia, Franța și Olanda ocupau poziții puternice în nordul continentului american. Aceste trei state, la care s-a adăugat Danemarca, întemeiaseră colonii înfloritoare și în regiunea Mării Caraibilor. În trecut, negustorii din aceste state se aventuraseră în comerțul cu sclavi africani ca să cîștige din vînzarea lor în coloniile spaniole și portugheze. Acum coloniile propriilor lor concetățeni erau dornice de sclavi. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, corăbiile portugheze și spaniole transportau mult mai puțini sclavi decît corăbiile negustorilor de sclavi din nordul Europei.

Pe la jumătatea secolului al XVII-lea plantatorii englezi și francezi din Indiile de Vest au început să cultive trestie de zahăr și tutun. La fel ca portughezii și spaniolii, aveau nevoie de sclavi ca să desțelenească și să lucreze ogoarele. Pe măsură ce culturile cu trestie de zahăr s-au extins, nevoia de sclavi a sporit.

Scanned with OKEN Scanner

Între 1600 și 1650, cînd cea mai mare nevoie de sclavi o simțeau coloniile spaniole și portugheze, importul de sclavi a fost în medie de 7300 anual. După 1650, media anuală a crescut continuu, odată cu dezvoltarea celorlalte colonii europene.

Între 1651 și 1675 media anuală s-a dublat, ajungînd la 14.700. Între 1676 și 1700 s-a ridicat la 24.100. În 1720 depășea 45.000 și a continuat să crească, ajungînd în perioada 1761—1780 la aproximativ 65.000 de sclavi pe an. Între timp, producția de bumbac din Indiile de Vest și din coloniile engleze din sudul Americii de Nord, nu numai că ajunsese la fel de importantă ca producția de trestie de zahăr și cea de tutun, dar începuse să le depășească.

Volumul continuu crescînd al comerțului de sclavi este numai un aspect al acestei rușinoase istorii. Mult mai trist este aspectul uman, începînd cu capturarea, marșurile forțate spre tîrgurile de sclavi de pe coastă, întemnițarea în așteptarea vînzării și a încărcării lor pe corăbii, torturile îndurate în cursul traversării Atlanticului pînă la vînzarea lor în Lumea Nouă și viața de trudă și suferință de acolo.

Fiecare din aceste etape ale înrobirii însemna noi spaime și chinuri pentru bieții oameni smulși din țara lor și de lîngă familie, deseori la vîrstă fragedă și neștiutori ai soartei ce-i aștepta. Deși ar părea ciudat, capturarea, oricît de înspăimîntătoare și crudă, nu era cea mai chinuitoare etapă a acestei cumplite experiențe. Capturarea în cursul războaielor și al incursiunilor altor neamuri africane se cunoștea de multă vreme în comunitățile din Africa, dar era urmată în general de o perioadă de aservire care nu se deosebea prea mult de viața dinainte. Autobiografia lui Olaudah Equiano, un african ibo capturat și vîndut ca sclav la vîrsta de zece ani, este o emoționantă descriere a suferinței omului ajuns în stare de sclavie. Spre deosebire de marea majoritate a sclavilor, Equiano a primit învățătură și cu timpul a cîștigat suficienți bani ca să-și răscumpere libertatea de la un stăpîn mai omenos.

Scanned with OKEN Scanner

Equiano s-a născut în jurul anului 1745, aproape trei secole după ce începuse comerțul de sclavi. În acea vreme, 55.000—60.000 de sclavi erau debarcați anual în Lumea Nouă. Ca african ibo, Equiano a trăit într-o comunitate care, deși dezvoltată din punct de vedere cultural, nu avea o organizare politică centrală. Africanii ibo au suferit extrem de multe incursiuni ale răpitorilor de sclavi, deoarece erau foarte prețuiți pentru inteligența și îndemînarea lor de a executa felurite munci. Cînd Equiano a fost capturat, traficul de sclavi se răspîndise atît de mult încît băștinașii își puneau zilnic copiii la pîndă în copaci. De îndată ce răpitorii apăreau (de obicei în grupuri mici, nu în cete mari înarmate), copiii dădeau alarma. Equiano însuși reușise în mai multe rînduri să-i repereze pe răpitori, dar la vîrsta de zece ani norocul l-a părăsit :

„Într-o bună zi — scrie el — cînd toți ai noștri plecaseră ca de obicei la treburile lor și rămăsesem doar eu și scumpa mea soră de pază acasă, doi bărbați și o femeie au sărit peste zidul gardului nostru și într-o clipă ne-au înșfăcat pe amîndoi și, fără a ne mai da răgaz să strigăm sau să ne împotrivim, ne-au astupat gura și au fugit cu noi în pădurea din apropiere. Aici ne-au legat mîinile și au continuat să ne mîne cît mai departe pînă la lăsarea nopții, cînd am ajuns la o căsuță unde răpitorii s-au oprit să mănînce și să petreacă noaptea. Atunci ne-au dezlegat, dar nu am fost în stare să mîncăm ceva. Eram însă istoviți de oboseală și amărăciune și puținul somn care ne-a cuprins ne-a alinat pentru scurt timp nefericirea".

Două zile mai tîrziu, cînd Equiano și sora lui încă se mai aflau în țara neamului ibo, au fost despărțiți și vînduți fiecare unor traficanți de sclavi diferiți, procedeu care s-a repetat cu el de mai multe ori pînă a ajuns la coastă :

„Ziua următoare mi-a adus o suferință mai mare decît cea cunoscută pînă atunci, deoarece eu și sora mea am fost despărțiți în timp ce ne țineam strîns unul în brațele celuilalt. În zadar i-am implorat să nu ne despartă ; a fost

Scanned with OKEN Scanner

Equiano s-a născut în jurul anului 1745, aproape trei secole după ce începuse comerțul de sclavi. În acea vreme, 55.000—60.000 de sclavi erau debarcați anual în Lumea Nouă. Ca african ibo, Equiano a trăit într-o comunitate care, deși dezvoltată din punct de vedere cultural, nu avea o organizare politică centrală. Africanii ibo au suferit extrem de multe incursiuni ale răpitorilor de sclavi, deoarece erau foarte prețuiți pentru inteligența și îndemînarea lor de a executa felurite munci. Cînd Equiano a fost capturat, traficul de sclavi se răspîndise atît de mult încît băștinașii își puneau zilnic copiii la pîndă în copaci. De îndată ce răpitorii apăreau (de obicei în grupuri mici, nu în cete mari înarmate), copiii dădeau alarma. Equiano însuși reușise în mai multe rînduri să-i repereze pe răpitori, dar la vîrsta de zece ani norocul l-a părăsit :

„Într-o bună zi — scrie el — cînd toți ai noștri plecaseră ca de obicei la treburile lor și rămăsesem doar eu și scumpa mea soră de pază acasă, doi bărbați și o femeie au sărit peste zidul gardului nostru și într-o clipă ne-au înșfăcat pe amîndoi și, fără a ne mai da răgaz să strigăm sau să ne împotrivim, ne-au astupat gura și au fugit cu noi în pădurea din apropiere. Aici ne-au legat mîinile și au continuat să ne mîne cît mai departe pînă la lăsarea nopții, cînd am ajuns la o căsuță unde răpitorii s-au oprit să mănînce și să petreacă noaptea. Atunci ne-au dezlegat, dar nu am fost în stare să mîncăm ceva. Eram însă istoviți de oboseală și amărăciune și puținul somn care ne-a cuprins ne-a alinat pentru scurt timp nefericirea".

Două zile mai tîrziu, cînd Equiano și sora lui încă se mai aflau în țara neamului ibo, au fost despărțiți și vînduți fiecare unor traficanți de sclavi diferiți, procedeu care s-a repetat cu el de mai multe ori pînă a ajuns la coastă :

„Ziua următoare mi-a adus o suferință mai mare decît cea cunoscută pînă atunci, deoarece eu și sora mea am fost despărțiți în timp ce ne țineam strîns unul în brațele celuilalt. În zadar i-am implorat să nu ne despartă ; a fost

Scanned with OKEN Scanner

smulsă brutal de lîngă mine, iar eu am rămas într-o stare de disperare ce nu se poate descrie. Am plîns și m-am zvîrcolit și cîteva zile nu am mîncat decît ce mi-au băgat cu de-a sila în gură".

După aproximativ șase luni, timp în care Equiano a cunoscut și bunătatea și cruzimea multor oameni prin mîinile cărora trecuse, a ajuns la ocean și a fost dus la bordul uneia din numeroasele corăbii ale traficanților de sclavi ancorate de-a lungul coastei din Biafra. Aici, suferința lui a început să sporească, agravată de faptul că vedea pentru prima oară oameni albi (pe care, ca mulți africani, îi bănuia că sînt canibali) :

„Primul lucru cu care am dat ochii cînd am sosit la coastă a fost marea și o corabie pentru sclavi, care în acel moment sta ancorată în așteptarea încărcăturii. Văzîndu-le, m-a cuprins uimirea, care curînd avea să se prefacă în groază cînd am fost dus la bord. Imediat am fost pipăit și aruncat în sus de cîțiva oameni din echipaj ca să vadă dacă eram sănătos ; și acum nu mai aveam nici o îndoială că intrasem într-o lume a duhurilor rele care aveau să mă omoare... Atît de îngrozit și speriat eram în acea clipă încît, dacă întreaga lume ar fi fost a mea, m-aș fi lipsit bucuros și aș fi ales în schimb soarta celui mai umil sclav din țara mea. Cînd m-am uitat împrejur și am văzut un cuptor uriaș și un cazan de aramă în clocot, și o mulțime de băștinași negri de tot soiul înlănțuiți laolaltă, fața fiecăruia exprimînd deznădejde și tristețe, n-am mai avut nici o îndoială ce fel de soartă mă aștepta ; și copleșit de groază și disperare, am căzut în nesimțire pe punte și am leșinat...

...Nu m-au lăsat însă multă vreme în această stare nenorocită ; imediat m-au dus sub punte, unde m-a izbit în nas un miros cum nu mai cunoscusem în viață ; și de scîrba duhoarei și impresionat de larma văicărelilor m-am simțit atît de îngrețoșat și de abătut încît nu am mai fost în stare să mănînc sau măcar să bag ceva în gură.

Acum nu mai doream decît ca ultimul meu prieten, moartea, să-mi aline suferința ; dar, spre și mai marea mea suferință, doi dintre oamenii albi mi-au oferit mîncare și, la refuzul meu de a o mînca, unul din ei m-a prins îndată de mîini, m-a culcat, cred, pe vinciul ancorei, mi-a legat picioarele și celălalt m-a biciuit crunt. Nu mai cunoscusem înainte o astfel de umilință..."

Mai tîrziu, Equiano s-a liniștit întrucîtva, cînd unii dintre africanii adulți i-au spus că îi vor duce în alt loc să muncească și nu vor fi mîncați. Curînd, însă, teama de ciudații oameni albi i-a revenit :

„Atunci am prins puțin curaj, gîndind că din moment ce nu mă aștepta ceva mai rău decît munca, situația mea nu era atît de disperată ; totuși, am început iarăși să mă tem că voi fi omorît de acești oameni albi cu înfățișare și purtări atît de crude ; căci nu mai văzusem niciodată la oamenii din neamul meu asemenea dovezi de cruzime sălbatică, și nu numai față de noi negrii ci și față de unii albi.

Cînd ne-au îngăduit să stăm pe punte, am văzut, de pildă, un alb biciuit atît de nemilos cu o funie groasă lîngă arborele trinchet, încît în urma acestei torturi a murit ; după care l-au azvîrlit peste bord ca pe un stîrv de animal. Asta m-a făcut să-mi fie și mai mult teamă de ei și mă așteptam să se poarte și cu mine la fel".

După cîteva săptămîni petrecute pe corabia-închisoare, a sosit o corabie pentru transportul sclavilor peste ocean, și Equiano și semenii lui au început supliciul faimoasei „middle passage" [1], de șase pînă la zece săptămîni, spre Lumea Nouă :

„În cele din urmă, cînd corabia pe care am fost îmbarcați și-a luat întreaga încărcătură, ne-au gonit cu stri-

[1] Ruta obișnuită a corăbiilor care transportau sclavi din Africa de Vest în Indiile de Vest (America). (N.t.)

găte înfiorătoare sub punte, așa că nu am putut să vedem cum manevrau vasul... În timpul cît ne-am aflat pe coastă, duhoarea din cală devenise atît de insuportabilă încît era periculos să stăm acolo multă vreme, și unora dintre noi li se îngăduise să stea pe punte ca să respire puțin aer proaspăt ; dar acum cînd întreaga încărcătură a vasului se afla grămădită laolaltă, duhoarea era absolut pestilențială. Strîmtoarea locului și căldura specifică climatului, adăugate la mulțimea celor din interiorul vasului — care ședeau atît de înghesuiți încît abia aveau loc să se întoarcă — aproape ne sufocau. Asta a produs o abundentă transpirație, aerul a devenit curînd irespirabil din cauza mirosurilor scîrboase și printre sclavi s-a răspîndit o molimă din care mulți au murit, căzînd astfel victime ale nestăpînitei lăcomii — cum aș numi-o — a cumpărătorilor. Această jalnică situație a fost și mai mult agravată de rosăturile lanțurilor care deveniseră acum insuportabile, și nu mai puțin de prezența dezgustătoare a hîrdaielor [folosite ca closet], în care copiii adesea cădeau și erau scoși aproape sufocați ; iar țipetele femeilor și gemetele muribunzilor dădeau întregii priveliști aspectul unei inimaginabile scene de groază".

În altă parte a mărturiilor lui, Equiano istorisește cum a fost vîndut ca sclav într-un tîrg din Barbados, o insulă din Indiile de Vest engleze :

„Nu am rămas multe zile în închisoarea negustorului și am fost vînduți după procedeul obișnuit, care este acesta :

La un semnal (de pildă, bătăi de tobă), cumpărătorii năvăleau imediat în țarcul unde erau închiși sclavii și își alegeau pe cei care le plăceau mai mult. Zgomotul și vacarmul care însoțeau această alegere și aviditatea vizibilă de pe fețele cumpărătorilor nu puțin contribuiau să sporească temerile îngroziților africani, care aveau toate mo-

Scanned with OKEN Scanner

tivele să-i considere uneltele soartei nenorocite ce le era de acum încolo hărăzită. În acest fel, fără nici o mustrare de conștiință, rudele și prietenii erau despărțiți, cei mai mulți fără să se mai revadă vreodată. Îmi amintesc că pe corabia care m-a adus se aflau în secția bărbaților mai mulți frați care în cursul vînzării au fost cumpărați în loturi diferite ; și cît de înduioșător era să-i vezi și să le auzi plînsetele cu acest prilej..."

Willem Bosman — un negustor de sclavi olandez care a publicat una din puținele relatări cuprinzătoare despre viața africanilor de pe Coasta de Aur în cursul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea — a descris modul în care erau strînși și cumpărați sclavii la un contoar pentru sclavi de pe coasta Dahomey. Relatarea lui prezintă amănunte mai interesante chiar decît cea a lui Equiano :

„Cînd acești sclavi ajung la Fida [Ouidah], sînt întemnițați toți laolaltă... sînt examinați în amănunțime, pînă la cele mai intime părți ale corpului, atît bărbații cît și femeile complet goi, fără nici o deosebire sau jenă. Cei găsiți buni sînt așezați de o parte, iar cei schilozi sau cu alte defecte sînt așezați de cealaltă parte, ca neputincioși... În această categorie intră cei în vîrstă de peste 35 de ani sau care au brațele, mîinile și picioarele schilodite, un dinte lipsă, părul cărunt sau pieliță pe ochi, precum și cei cu afecțiuni venerice sau alte boli.

Neputincioșii și schilozii sînt respinși... restul sînt numărați... În acest timp pe jeratic se află un fier de marcat cu emblema sau denumirea companiilor cumpărătoare și cu care sclavii sînt marcați pe piept.

Nu mă îndoiesc că acest comerț vă pare nespus de barbar ; dar, din moment ce este absolut necesar, practicarea lui trebuie să continue ; totuși, avem pe cît posibil grijă să nu fie arși prea tare, mai ales femeile care sînt mai sensibile decît bărbații.

Scanned with OKEN Scanner

...cu prima ocazie îi trimitem la bordul corăbiilor noastre, nu înainte însă ca stăpînii lor să-i despoaie de toate veşmintele de pe ei ; astfel că la bord ajung goi puşcă, atît bărbaţii cît şi femeile ; şi în această stare sînt nevoiţi să rămînă, dacă stăpînul corăbiei nu se îndură (ceea ce de obicei face) să le dea o zdreanţă cu care să-şi acopere goliciunea".

Un alt european, medicul englez Alexander Falconbridge, care a slujit în mai multe călătorii ca medic de bord pe vase cu sclavi, a fost atît de impresionat de ce-a văzut încît a devenit un aboliţionist de vază, iar în 1788 a scris despre faimoasa „middle passage" peste Atlantic :

„...după ce au închis hublourile şi au acoperit grătarele, negrii s-au îmbolnăvit de diaree şi de friguri... Am coborît deseori la ei, dar cu timpul căldura din încăperile lor devenea atît de sufocantă încît doar pentru scurt timp puteam să stau acolo... Puntea, respectiv podeaua încăperilor lor, era atît de murdară de sînge şi de mucozităţi, ca urmare a diareii, încît semăna cu un abator. Mintea omenească nu-şi poate imagina o situaţie mai groaznică şi dezgustătoare. Mulţi sclavi leşinau şi erau duşi pe puntea principală, unde cîţiva au murit, iar ceilalţi cu greu şi-au venit în simţiri. Am fost la un pas să păţesc şi eu la fel."

Falconbridge istoriseşte că o măsură de menţinere a sănătăţii sclavilor în cursul călătoriei era de a-i aduce pe punte şi a-i sili să facă exerciţii fizice, de obicei să danseze :

„...dacă le fac fără tragere de inimă, adică fără să se mişte sprinten, sînt biciuiţi ; în acest scop, tot timpul stă lîngă ei un ins cu un gîrbaci cu nouă şfichiuri în mînă. În aceste ocazii muzica după care dansează consistă din bătăi de tobă... Deseori bieţii de ei sînt siliţi să şi cînte, şi atunci cîntecele lor sînt de obicei, cum era firesc de aşteptat, triste tînguiri despre pribegia din ţara lor de baştină".

Scanned with OKEN Scanner

Aceste scene descrise de Equiano, Bosman și Falconbridge s-au repetat de mii de ori în decurs de patru secole. Mintea oamenilor de azi se înfioară aflînd condițiile barbare în care se desfășura comerțul cu sclavi și se întreabă cum de a fost cu putință să se practice pe scară atît de întinsă și să dureze atît de mult acest groaznic trafic de vieți omenești.

Aproape tot timpul cît comerțul cu sclavi a fost înfloritor lumea europeană a avut doar vag cunoștință de existența lui. În multe porturi din Africa și în instituțiile de stat și agențiile comerciale din Europa s-au păstrat documente privitoare la numărul sclavilor cumpărați, numărul corăbiilor autorizate să facă acest comerț, numărul sclavilor vînduți în Lumea Nouă, etc. Dar diversitatea ținuturilor de origine, a sistemelor de transport și vînzare, și a țărilor de destinație, a fost atît de mare încît niciodată nu s-a făcut un studiu cantitativ cuprinzător al comerțului cu sclavi. Nimeni nu poate spune cu precizie, de pildă, care regiuni din Africa au furnizat cei mai mulți sclavi, cu atît mai puțin care triburi au suferit cele mai mari pierderi de pe urma comerțului cu sclavi.

Este însă de la sine înțeles că, în general, ținuturile dens populate din interiorul Africii de Vest și din Africa centrală — de la Guineea (Bissau) modernă și Senegal pînă în Angola — au furnizat mai mulți sclavi decît ținuturile îndepărtate din interiorul Sudanului, interiorul Africii de Est și coasta răsăriteană a Africii. Angola, care a fost exploatată de portughezi în tot cursul secolelor cît s-a practicat comerțul cu sclavi, a fost exploatată și de englezi, olandezi și francezi între sfîrșitul secolului al XVI-lea și ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Această țară, nu numai că a furnizat tot timpul mari contingente de sclavi, dar a suferit din această cauză și

Scanned with OKEN Scanner

o gravă depopulare și dezorganizare politică și socială. Un mare număr de sclavi au provenit din Africa de Vest ; zona dintre Senegal și sudul Angolei a furnizat aproximativ 80—85 la sută din totalul sclavilor exportați în Lumea Nouă. Aproape nici un nume de trib din această zonă nu lipsește din rapoartele care precizau originile etnice ale sclavilor ; deosebit de greu lovite, într-o perioadă sau alta, au fost triburile populațiilor wolof, malinke, mende, akan, ewe, fon, yoruba și ibo.

Cu toate că numărul sclavilor proveniți din diferite zone ale Africii a variat mult în decursul timpului, numele marilor centre ale traficului de sclavi sînt cunoscute : Gorée în Senegal, Guineea (Bissau), insula James (la gura fluviului Gambia), cîteva orașe de pe Coasta de Aur (Assini, Elmina, Seccondi, Dixcove, Anamabu, Accra), cîteva orașe din Dahomey (Popo, Ardrah, Ouidah) și numeroase orașe și forturi de pe actuala coastă nigeriană (Badagry, Lagos, Gwato și Warri lîngă Benin, Bras, Bonyy, Calabar și mai multe mici sate comerciale aproape de gura fluviului Cross). De-a lungul coastei unde se află azi Camerun și Gabon au funcționat, pînă la întemeierea primului stat Gabon, cîteva mari antrepozite de sclavi, dar și după aceea corăbiile traficanților de sclavi au vizitat frecvent această zonă a coastei. Între gura fluviului Congo și coasta angoleză, pînă în regiunea Benguela, au existat numeroase baze comerciale. Exportul de sclavi s-a practicat aici mai constant decît în aproape orice altă parte a Africii.

Rutele parcurse de sclavii aduși din interior spre bazele comerciale de pe coastă sînt greu de trasat cu precizie. În general, acestea nu erau drumuri amenajate în acest scop și de cele mai multe ori fluxul de sclavi dintr-o anumită regiune nu era suficient de regulat și susținut ca să lase poteci durabile. Au fost însă și excepții. Fluviile Senegal și Gambia, care se întind pînă departe în interior,

au fost multă vreme folosite pentru transportul sclavilor și al altor produse africane spre orașele comerciale importante de la gurile lor. Grupurile de traficanți asante își aduceau sclavii de departe din nord, precum și din est și vest, prin centrul imperiului Asante, pînă la porturile stăpînite de ei pe Coasta de Aur, în special la Elmina și Accra. Sclavii, capturați în teritoriul care azi cuprinde Ghana răsăriteană, Togo, Dahomey și Nigeria apuseană, erau îndrumați spre îngusta coastă din Dahomey, unde vînzarea lor avea loc în orașele Ardrah, Ouidah și Popo.

Sclavii din Nupe, Borgu, ținutul Hausa, platoul nigerian și ținutul Yoruba erau aduși pe mai multe drumuri care convergeau spre Abomey și Lagos, deși unii din cei capturați departe în nord erau transportați în josul rîului Benue și al fluviului Niger și vînduți în numeroase baze comerciale de pe cursurile de apă din delta Nigerului. Gurile fluviilor Calabar și Cross serveau drept centre de concentrare a sclavilor capturați în nord-estul Nigeriei și vestul Camerunului. În nordul Angolei nu existau drumuri clar marcate și nici ape curgătoare pe care sclavii puteau fi transportați din interior direct spre coastă ; totuși se aduceau sclavi în zonele portuare unde se află azi Luanda și Benguela.

Cea mai mare parte a comerțului cu sclavi se făcea, mai ales după secolul al XVI-lea, prin intermediul unor filiere bine organizate, la care participau firme comerciale europene și regi africani. Fiecare stat european important, care se ocupa cu comerțul de sclavi, avea companii autorizate de coroană (de pildă, Compania regală africană a Angliei). Acestor companii li se acorda un drept de monopol asupra comerțului de sclavi și de alte mărfuri din anumite regiuni ale Africii. (Concurența companiilor aparținînd celorlalte mari state europene, precum și a numeroaselor corăbii particulare, făcea însă imposibil ca o companie să-și exer-

Scanned with OKEN Scanner

cite prea multă vreme monopolul). În regiunile unde existau state africane bine organizate, comerțul era în mare măsură controlat de regi, iar în regiunile unde nu existau state puternice era condus de negustori băștinași. De-a lungul deltei Nigerului, regiune unde nu s-au dezvoltat niciodată state cu organizare centralizată, negustorii băștinași se asociau în companii comerciale, de obicei pe bază de legături familiale și de clan. De fapt, acești negustori erau regii unor mici teritorii. Aveau mici armate, flote de război, compuse din canoe și o vastă rețea de agenți comerciali.

Modul în care se desfășura acest comerț este descris cu multe amănunte într-o relatare a lui Thomas Phillips, care a călătorit în anii 1693—1694 la Ouidah, pe vasul pentru sclavi *Hannibal :*

„În această dimineață am coborît pe țărmul de la Whidaw (Ouidah), însoțit de medicul și agentul comercial de pe vasul nostru, de domnul Clay, actualul comandant al vasului *East-India Merchant*, medicul și agentul comercial de pe vasul lui și de vreo zece marinari înarmați, ca gardă, în scopul de a rămîne aici pînă ce reușim să cumpărăm 1 300 de sclavi negri și anume, 700 pentru vasul *Hannibal* și 600 pentru vasul *East-India Merchant*, cum prevedeau contractele noastre de navlosire cu Compania regală africană ; pentru cumpărarea acestor sclavi am rămas aici cam nouă săptămîni.

Îndată ce regele a aflat de debarcarea noastră, a trimis doi dintre *cappasheirii* (nobilii) lui la agenția noastră, ca să ne salute... și să ne poftească la el în acea noapte, spunînd că ne aștepta și că toți căpitanii dinainte obișnuiau să-l viziteze în prima noapte ; drept care, ca nu cumva călcînd obiceiul să jignim pe maiestatea sa, ne-am luat hamacurile, iar domnul Peirson, eu, căpitanul Clay, medicii și agenții noștri și vreo 12 oameni înarmați, ca gardă, am

Scanned with OKEN Scanner

fost conduși în orașul regelui, care se compune din vreo 50 de case...

Potrivit înțelegerii, ne-am prezentat la maiestatea sa cu mostrele mărfurilor noastre și ne-am înțeles asupra prețurilor, deși nu prea ușor ; el și cappasheirii lui au cerut foarte mult, dar pînă la urmă ne-am împăcat, ca de obicei, în ultima clipă ; apoi ni s-a pus la dispoziție o magazie pentru mărfuri, o bucătărie și locuință, dar nici una din camerele noastre nu aveau uși și a trebuit să le facem noi și să le punem lacăte cu chei ; a doua zi am plătit dările noastre către rege și cappasheiri, cum se arată mai departe ; apoi s-a dat poruncă să se sune clopotul spre a se da de știre tuturor să-și aducă sclavii la butuc pentru a ni-i vinde...

Cînd am ajuns la butuc, primii sclavi oferiți spre vînzare aparțineau regelui, deși mă îndoiesc că erau ai lui, dar cappasheirii au stăruit foarte mult să-i cumpărăm, oarecum silindu-ne, deoarece ne-au spus că abia după aceea ne vor prezenta pe ceilalți, adăugînd că aceștia erau Reys Cosa [1] [termen care trădează vechea influență portugheză] și că trebuie să nu-i refuzăm, cu toate că am remarcat că erau, în general, sclavii de cea mai inferioară calitate de la butuc și că îi plăteam mai scump decît pe ceilalți, dar nu am avut încotro, deoarece vînzarea sclavilor este una din prerogativele maiestății sale. După aceea, fiecare cappasheir și-a adus sclavii lui, în ordinea rangului și a poziției sociale, primii fiind cei mai de vază, iar medicul nostru i-a examinat în fel și chip, ca să vadă dacă aveau răsuflarea și membrele sănătoase, punîndu-i să sară, să-și întindă repede brațele și uitîndu-se în gura lor ca să le aprecieze vîrsta ; căci cappasheirii sînt tare vicleni și-i bărbieresc înainte de a ni-i arăta, ca noi să nu le putem

[1] În portugheză, proprietatea regelui. (N. t.)

Scanned with OKEN Scanner

vedea părul cărunt de pe cap și din barbă și să ne dăm seama ce vîrstă au ; apoi îi ungeau și-i lustruiau bine cu ulei de palmier, încît nu puteai să-i deosebești pe cei bătrîni de cei de vîrstă mijlocie, decît după starea dinților ; dar principala noastră grijă era să nu cumpărăm nici un sclav sifilitic, ca să nu infecteze pe ceilalți de pe vas..."

În cursul secolelor de comerț cu sclavi de-a lungul coastei vest-africane, Africa răsăriteană a fost ocolită pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cu excepția unui relativ mic număr de sclavi luați din Mozambic. De fapt, în ținuturile de la nord de Mozambic nu s-au capturat sclavi în această perioadă (deși din centrele comerciale de pe coastă au fost duși un număr neînsemnat de sclavi în Arabia). În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, însă, au intervenit doi factori noi care au contribuit la deplasarea comerțului de sclavi spre Africa răsăriteană. Primul a fost faptul că un număr de state europene au început să conteste justificările morale și economice ale sclaviei și, ca urmare, cererea tîrgurilor de sclavi din America de Nord, Caraibii englezi și din insulele stăpînite de Franța, Olanda și Danemarca în Marea Caraibilor, a scăzut. Chiar unii regi africani au început să conteste validitatea acestui comerț. Al doilea factor a fost faptul că francezii colonizau și plantau trestie de zahăr pe fertilele insule Mauritius și Réunion din Oceanul Indian, arabii întemeiau noi așezări prospere în Zanzibar și Pemba, iar domnitorii sakalava din Madagascar începeau să cumpere sclavi pentru cultivarea pămîntului și creșterea vitelor. Cererile franceze au provocat un nou val de sclavi din Mozambic și din ținuturile de la nord, în special din Tanzania ; iar pricepuții organizatori arabi și swahili au început să construiască, în colaborare cu noile state africane din interior (Yao din sudul Tanzaniei și Malawi și Nyamwezi din centrul și vestul Tanzaniei), o vastă rețea de drumuri care duceau pînă la coastă,

Scanned with OKEN Scanner

îndeosebi la importantele tîrguri de sclavi din Kilwa și Zanzibar.

În 1735, cînd valul de sclavi din Mozambic spre insulele Mauritius și Réunion s-a transformat într-un trafic regulat, numărul sclavilor vînduți era de numai trei sau patru sute pe an. Pe măsură ce plantațiile cu trestie de zahăr s-au extins, pentru a se satisface cererile de zahăr din Europa și Asia, numărul lor a crescut treptat pînă la peste 4 000 pe an în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. În 1776, un traficant de sclavi francez, Jean-Vincent Maurice, a semnat o convenție cu sultanul din Kilwa pentru cumpărarea de sclavi din Kilwa și din Zanzibar. Acești sclavi erau destinați cererilor crescînde de brațe de muncă din Mauritius, Réunion și Madagascar și astfel ritmul livrărilor de sclavi în aceste regiuni a sporit cu aproximativ 1 000 pe an. Prin 1811, între 6 000 și 10 000 de sclavi treceau anual prin înfloritoarea piață de sclavi din Zanzibar, care era acum centrul economic și politic al întregii coaste din Kenya și Tanzania. În 1818 s-a introdus în Pemba și Zanzibar cultura cuișoarelor (arbust care cerea multe brațe de muncă pentru defrișare, cultivare, elagare, recoltare etc.), ceea ce a dus la apariția unei importante cereri de sclavi pentru mîna de lucru necesară noilor imigranți arabi și vechilor proprietari de pămînt swahili. În 1839, prin tîrgurile de sclavi din Zanzibar treceau între 40 000 și 45 000 de sclavi pe an, iar din registrele vamale din Kilwa rezultă că între anii 1862 și 1867 treceau prin piața acestui oraș peste 19 000 de sclavi pe an (deși o parte din aceștia erau trimiși spre revînzare în Zanzibar).

Pentru locurile de destinație ale sclavilor livrați în insulele din Oceanul Indian există deci date mai precise decît în privința locurilor lor de origine. Tot astfel și pentru livrările de sclavi în Lumea Nouă. Următorul tabel [1]

[1] Din *The Atlantic Slave Trade : a Census* (Comerțul de sclavi din Oceanul Atlantic : un recensămînt), de Phillip Curtin, Madison, University of Wisconsin Press, 1969.

recapitulează principalele cifre ale acestor livrări pe toată durata comerțului de sclavi peste Atlantic, între anii 1451 și 1870 :

Zona de importare (destinația)	Numărul de sclavi (1451—1870)
Brazilia	3.646.800
Insulele Caraibilor engleze	1.665.000
Insulele Caraibilor franceze	1.571.900
America spaniolă (Insulele Caraibilor, Mexic, America Centrală și America de Sud)	1.552.000
Insulele Caraibilor olandeze	500.000
America de Nord britanică (Statele Unite și Canada)	427.300
Insulele Caraibilor daneze	28.000
Lumea Veche (Europa, insulele din Oceanul Atlantic)	175.000
Numărul total de sclavi	9.566.000

Aceste cifre îi miră pe foarte mulți americani, deoarece multă vreme s-a crezut că Statele Unite ale Americii au fost unul dintre cei mai mari cumpărători de sclavi, iar aceste cifre nu concordă cu cele ale populațiilor moderne de origine africană din Emisfera Occidentală. Explicația neconcordanței rezidă în marile deosebiri dintre indicii de mortalitate a sclavilor din diferitele regiuni ale Lumii Noi, deși nu se cunoaște bine cauza acestor mari deosebiri. Sclavii din Statele Unite au avut de la început un indice de mortalitate scăzut și un indice de natalitate ridicat, și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea numărul sclavilor a crescut repede, independent de noile importuri. În schimb, sclavii din Insulele Caraibilor au avut multă vreme un indice de mortalitate mai ridicat decît indicele de natalitate. Pînă în secolul al XIX-lea au fost necesare noi importuri de sclavi pentru ca numărul lor să poată

Scanned with OKEN Scanner

rămîne corespunzător cererilor de brațe de muncă din insule. Brazilia, care a cumpărat peste o treime din totalul sclavilor livrați în Lumea Nouă, a avut de asemenea multă vreme un indice de mortalitate mai ridicat decît indicele de natalitate și o cerere tot mai mare de sclavi pentru brațe de muncă, concomitent cu extinderea suprafețelor plantate cu trestie de zahăr și cafea.

Spania, ale căror colonii americane au fost în secolele al XVI-lea și al XVII-lea principalele piețe de sclavi, a importat relativ puțini sclavi, ținînd seama de lunga durată a acestei perioade și de enorma întindere a coloniilor spaniole. Cuba, care s-a dezvoltat repede la începutul secolului al XIX-lea, a importat 702 000 de sclavi, aproape jumătate din numărul sclavilor importați de întreaga Americă spaniolă. Numeroasele mici insule fertile din Marea Caraibilor, colonizate de englezi, olandezi și francezi, au cumpărat peste trei milioane și jumătate de sclavi, cifră care, avînd în vedere mica întindere a acestor insule, reflectă folosirea pe scară foarte mare a sclavilor.

Comerțul de sclavi peste Atlantic a crescut continuu pînă în 1760, cînd a atins cel mai înalt nivel (între 50 000 și 60 000 pe an), la care s-a menținut cincizeci de ani. După 1810, media anuală a început să scadă încet pînă în 1840, după care a scăzut foarte repede. În 1870, comerțul de sclavi peste Atlantic a luat definitiv sfîrșit, cu excepția cîtorva mici importuri de contrabandă. Plafonarea la un nivel înalt a comerțului de sclavi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se datorește mai multor cauze : în unele din insulele Caraibilor s-a ajuns la un oarecare echilibru în privința mîinii de lucru în sensul că, deși importurile de sclavi au continuat, cotele anuale nu au crescut ; în alte insule, sporul natural al populației a redus numărul de sclavi necesar ; iar în altele (de pildă, Cuba), cererile crescînde de sclavi au fost compensate de numărul tot mai mic de sclavi importați în unele insule britanice și olandeze.

Scanned with OKEN Scanner

Declinul comerțului de sclavi după 1800 s-a datorat în primul rînd scăderii cererilor de sclavi în America de Nord și în insulele Caraibilor britanice, franceze și olandeze. Între timp, cifra populației de sclavi din aceste regiuni era aproape staționară sau în creștere, astfel că tot mai puțini sclavi noi erau necesari pentru satisfacerea cererilor de brațe de muncă. În Statele Unite și în insulele britanice, străduințele aboliționiștilor au dus la declararea ilegală a comerțului de sclavi după 1808, ceea ce a contribuit la reducerea în continuare a transporturilor de sclavi spre Lumea Nouă.

Acțiunile pentru abolirea comerțului de sclavi au avut un larg ecou în opinia publică mondială, dar au trecut mulți ani pînă să dea rezultatele practice dorite. Încă pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd comerțul cu sclavi atingea volumul maxim, grupuri de preoți creștini, oameni politici liberali, foști sclavi — ca Equiano, a cărui scriere *Travels* (Călătorii), citată în acest capitol a fost larg folosită ca propagandă împotriva comerțului de sclavi — și intelectuali din Danemarca, Franța, Anglia și Statele Unite luptau pentru abolirea acestui comerț. Acțiunea lor a început să dea roade din primii ani ai secolului al XIX-lea. În 1805, Danemarca a interzis vaselor și negustorilor ei negoțul cu sclavi și coloniilor ei să cumpere sclavi. În 1808, Statele Unite și Marea Britanie i-au urmat exemplul, dar aceste țări luaseră deja cu cîțiva ani înainte unele măsuri de interzicere a cetățenilor lor să transporte sclavi. Statele Unite au întîrziat puțin aplicarea efectivă a interzicerii importului și comerțului de sclavi, din cauza problemelor lor interne și a războiului din 1812, dar Marea Britanie a început să aplice tot mai riguros interzicerea cetățenilor ei să practice acest negoț, și să exercite presiuni asupra celorlalte state de a-i urma exemplul.

Prin 1825, se importau puțini sclavi în ținuturile americane stăpînite de Marea Britanie, Franța, Danemarca,

Scanned with OKEN Scanner

Olanda și Statele Unite. Portugalia, Spania și Brazilia — independentă după 1822 — au continuat să cumpere, să transporte și să vîndă sclavi. În această perioadă, vasele portugheze și braziliene au fost principalii cărăuși de sclavi, deoarece Portugalia și Brazilia se înțeleseseră cu Marea Britanie să nu le stînjenească negoțul cu sclavi la sud de ecuator. (Vasele de război britanice, la care s-au alăturat mai tîrziu vase franceze și americane, supravegheau coasta vest-africană cu misiunea de a interzice comerțul de sclavi din această zonă). La nord de ecuator comerțul de sclavi era prohibit, deși mulți ani traficanții de sclavi brazilieni și portughezi au continuat să facă negoț de sclavi și la nord de ecuator, strecurîndu-se printre puținele vase care supravegheau coasta.

Ca urmare a acestor acțiuni, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea comerțul cu sclavi de pe coasta vest-africană a scăzut destul de repede. În marile tîrguri de pe coasta nigeriană și în Dahomey, regii africani erau totuși încă dornici să practice acest comerț (cererea de tutun brazilian era foarte mare în aceste ținuturi), iar patrulele de vase antisclavagiste nu reușeau să supravegheze îndeajuns numeroasele baze comerciale de pe coastă unde cumpărau sclavi traficanții brazilieni și portughezi. În același timp, situația internă din Nigeria favoriza mai mult ca oricînd capturarea de sclavi : din cauza războiului sfînt al fulanilor musulmani, un mare număr de africani s-au refugiat pe platoul nigerian și în Yorubaland, unde erau o pradă ușoară, iar tulburările politice din statele Yoruba au sporit numărul lor. De aceea, numeroase centre comerciale de pe coasta din Benin și Biafra, de la actualul Dahomey pînă la Camerun, au continuat să facă negoț de sclavi pînă în anii 1850—1860, cînd Marea Britanie s-a hotărît să lanseze o mare ofensivă antisclavagistă, ocupînd Lagos și organizînd acolo o bază pentru interceptarea vaselor care transportau sclavi.

Scanned with OKEN Scanner

Ofensiva antisclavagistă a determinat deplasarea comerțului de sclavi mai departe, la sud. Zona dintre actualele Cabinda și Luanda a devenit centrul celui mai intens export de sclavi. Un număr tot mai mare de sclavi din Mozambic și Africa răsăriteană erau dirijați spre tîrgurile de la Oceanul Atlantic, pentru a se satisface nesățioasele cereri din Brazilia, Cuba și Puerto Rico. Pînă la urmă, însă, țările respective au luat măsuri tot mai aspre împotriva cetățenilor lor care cumpărau, transportau sau importau sclavi. În 1870 comerțul cu sclavi de pe coasta Atlanticului a luat sfîrșit.

Comerțul cu sclavi a continuat totuși în Africa de Est, cu toate străduințele continue ale englezilor de a-l convinge pe sultanul din Zanzibar să-i pună capăt ; pînă la urmă, în 1873, sultanul a semnat cu Marea Britanie o convenție de interzicere a acestui comerț ; astfel, a luat curînd sfîrșit și în Africa răsăriteană, cu excepția unei restrînse contrabande care a mai durat cîțiva ani.

În cele patru secole și jumătate de comerț cu sclavi, aproape zece milioane de africani au fost vînduți peste Oceanul Atlantic și alte două milioane în Oceanul Indian. Aceste cifre nu arată însă cîți au murit în această perioadă. În condițiile inumane de pe corăbiile care îi transportau peste Atlantic, mortalitatea s-a ridicat în medie la aproximativ 15 la sută. Aceasta înseamnă că cel puțin un milion și jumătate de africani au murit în cursul traversării oceanului din Africa în Lumea Nouă. Nu există cifre în privința numărului de sclavi care au murit în timp ce așteptau îmbarcarea, în cursul marșurilor din locurile unde erau capturați pînă în antrepozitele de sclavi de pe coastă, sau în cursul luptelor și incursiunilor în care erau prinși. (Din relatările de la mijlocul secolului al XIX-lea, ale observatorilor englezi din Africa răsăriteană, printre care cunoscutul dr. David Livingstone, rezultă că mortalitatea în cursul capturărilor și al marșurilor spre coastă era foarte ridicată). Se apreciază că pentru un african vîndut

Scanned with OKEN Scanner

pe coastă cel puțin unul murea înainte de a fi vîndut. Așadar, cam 25—26 milioane de africani au fost uciși sau transportați din Africa între 1451 și 1870, ca urmare a comerțului cu sclavi de pe coastele de vest și est ale continentului.

Ce efect a avut acest monstruos trafic asupra vieții din Africa ?

La această întrebare nu se poate da un răspuns clar. A trecut prea mult timp, există prea puține informații și s-au întreprins prea puține studii. Încercările de a se răspunde la această întrebare s-au limitat, în general, la trei aspecte : demografia Africii ; viața politică și economică africană ; atitudinea și etica europenilor în relațiile cu africanii.

În ce privește demografia Africii în timpul și înaintea comerțului de sclavi, datele de care dispunem sînt prea puține ca să putem trage concluzii semnificative. Numai în două zone, Angola și regiunea Mozambic-Tanzania-Malawi, există dovezi neîndoielnice de depopulare ca urmare a comerțului de sclavi. Africa de Vest, care a dat cel mai mare număr de sclavi între anii 1700 și 1850 (perioada de vîrf a acestui comerț), este azi una din cele mai dens populate zone de pe continent. S-ar putea ca aici negoțul de sclavi să fi servit (la fel ca războaiele și molimele în alte părți ale lumii) pentru prevenirea înmulțirii prea repede a populației în raport cu resursele alimentare ale regiunii. Cu alte cuvinte, s-ar putea ca negoțul de sclavi să fi servit ca mijloc de frînare a indicelui de creștere a populației. Oricum, cert este că Africa de Vest, în ciuda pustiirilor provocate de secolele de comerț cu sclavi, nu este o zonă depopulată și nici măcar slab populată.

Chiar dacă negoțul cu sclavi a redus simțitor, în perioada de vîrf, numărul băștinașilor din diferite regiuni ale Africii, populațiile lor (cu excepția celor din Angola și o parte a Africii răsăritene) s-au înmulțit după aceea

Scanned with OKEN Scanner

destul de repede ca să compenseze cel puțin în parte reducerile. Se poate deci conchide că în general comerțul cu sclavi nu a produs reduceri importante de lungă durată ale populației africane, în afară de cele două zone unde populațiile nu au reușit pînă de curînd să umple golurile provocate de acest comerț.

Efectele comerțului cu sclavi și cu alte produse africane, asupra condițiilor politice și economice din Africa, au fost însă mai importante decît efectele demografice. Dar și acest aspect a fost insuficient studiat. Mulți europeni au susținut că majoritatea statelor din Africa de Vest (Wolof, Asante, Dahomey, Oyo, Yoruba, Benin, Kongo și altele) se găseau, în cel mai bun caz, într-un stadiu rudimentar înainte de comerțul cu sclavi și că s-au dezvoltat și au ajuns puternice cînd s-au angajat în acest comerț. Studiile istorice au dovedit însă neîndoios că procesul de formare și dezvoltare a statelor din Africa a început cu mult înaintea contactelor de orice fel cu Europa și sigur ar fi continuat chiar fără intervenția acestor contacte sau a comerțului cu sclavi.

Comerțul cu Europa în general și comerțul cu sclavi în particular au jucat totuși un rol în evoluția politică a Africii. Despre un singur stat, Dahomey, se poate spune că numai datorită marilor profituri trase de pe urma cometului cu sclavi a ajuns prosper și puternic. Statele vecine, Asante și Benin, care au beneficiat de pe urma acestui comerț, s-ar fi dezvoltat, fără îndoială, și altminteri. De fapt, Benin se afla la apogeul dezvoltării încă înainte să fi început comerțul cu sclavi și a refuzat să participe la acest comerț pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Decăderea celorlalte state mari, ca de pildă Kongo și Mwene Mutapa, pare să se fi datorat totuși în oarecare măsură participării lor la comerțul cu sclavi.

Cînd viitoarele cercetări vor stabili precis efectele comerțului cu sclavi asupra fiecărei comunități africane în parte, inclusiv asupra celor care nu aveau o structură

Scanned with OKEN Scanner

politică centralizată, se va vedea că populaţiile slab organizate au suferit mai mult decît cele cu cîrmuiri centrale puternice. Populaţiile ibo, pe care Equiano le dă ca exemplu, au fost multă vreme o pradă uşoară, deşi din punct de vedere social şi cultural erau foarte dezvoltate. Nu aveau însă o organizare politică centrală, care le-ar fi oferit putinţa să se apere unite împotriva incursiunilor şi a răpitorilor de oameni. Populaţiile edo din Benin au fost mai puţin expuse la astfel de incursiuni şi răpiri, deoarece aveau un rege şi o structură statală puternică. (Totuşi, cum arată cazul statului Kongo, o cîrmuire centrală puternică nu a fost totdeauna o garanţie că populaţia putea să fie ferită de calamităţile comerţului cu sclavi.)

Comerţul cu sclavi a stimulat dezvoltarea acelor state ai căror regi s-au îmbogăţit din cîştigurile ce le aducea. Din dările percepute pentru proteguirea mărfurilor care se scurgeau prin regatul lui, regele îşi putea permite să etaleze un fast mai strălucitor al curţii, să răsplătească loialitatea supuşilor şi să întreţină o armată şi suprastructura birocratică necesară administrării unui mare stat sau imperiu. Înainte de contactul cu europenii, cîrmuitorii statelor sudaneze au strîns avuţii îndeosebi din controlul drumurilor comerciale. Odată cu stabilirea contactului comercial direct între Europa şi populaţiile africane de pe coastă şi din ţinuturile pădurcase, populaţiile din păduri s-au aflat în situaţia de a controla drumurile comerciale în curs de dezvoltare. Treptat, bogăţia şi puterea regilor din ţinuturile păduroase au sporit, în timp ce bunăstarea şi puterea regilor din Sudan au scăzut, iar la această schimbare au contribuit fără îndoială creşterea continuă a comerţului cu Europa şi, ca o consecinţă directă, declinul comerţului transsaharian.

Sclavii nu erau singura marfă pe care o aveau de vînzare cîrmuitorii africani din apropierea coastelor. În afară de sclavi, au început să exporte tot mai mari cantităţi de aur, argint, fildeş, mirodenii, piei, răşini, grîne,

ceară și alte mărfuri. În schimbul acestor mărfuri, regii și populațiile lor primeau o varietate de mărfuri europene destul de mare ca să întrețină o intensă activitate economică în sînul statelor respective. Cu cît un regat producea sau tranzita mai multe mărfuri, inclusiv sclavi, cu atît mai multe mărfuri importate puteau primi regele și populația lui. Printre mărfurile importate primeau și arme europene, cu care regele putea să-și echipeze o parte din soldați, ceea ce îi oferea o mare superioritate față de populațiile vecine care luptau cu arme africane tradiționale ; iar mărfurile străine atrăgătoare constituiau pentru susținătorii și vasalii regelui un puternic stimulent ca să-l ajute în războaie de cuceriri, care de obicei se soldau cu capturi de mărfuri africane, inclusiv sclavi.

Cîrmuitorii africani își dădeau desigur seama că sclavii capturați în război le sporeau bogăția și puterea. Dahomey, de pildă, a dus războaie în care capturarea de sclavi pentru a-i vinde era un important obiectiv, chiar dacă mai urmăreau și alte scopuri. Regatul Dahomey și-a întemeiat puterea și prestigiul pe profiturile din comerțul cu sclavi mai mult decît oricare alt stat vest-african.

Uitîndu-ne înapoi de la jumătatea secolului al XX-lea, nu se poate să nu recunoaștem că cele mai durabile și dăunătoare cosecințe ale comerțului de sclavi și-au avut originea în opiniile greșite ale europenilor despre Africa și africani, și totodată să nu constatăm cît de justificat este sentimentul de strigătoare injustiție istorică pe care îl simt africanii de azi și „africanii din diaspora“ (cum se consideră mulți negri americani), cînd își aruncă privirea peste secolele de comerț cu sclavi și nefericitele lui urmări.

Opiniile europenilor despre africani au pornit de la o serie de născociri defăimătoare pe seama Africii și a băștinașilor ei. Africa era descrisă drept un „continent misterios“, cu jungle și smîrcuri de nepătruns, iar africanii erau socotiți niște sălbatici fără un trecut istoric și

Scanned with OKEN Scanner

nici un fel de „cultură". La mitul inferiorității africanilor a contribuit, desigur, și faptul că europenii nu cunoșteau ținuturile din interiorul Africii, dar în răspîndirea acestui mit un rol mai important l-a jucat comerțul cu sclavi. Cei mai mulți europeni, cînd au venit cît de cît în contact cu africanii, au avut în fața lor sclavi africani și nu băștinași, oamenii liberi, iar situația deplorabilă de om smuls din mediul lui și înrobit, îl punea pe african într-o lumină cu totul nefovorabilă.

Nu aceasta a fost, însă, situația dintotdeauna.

În primele două secole ale contactelor dintre europeni și africani, relațiile s-au desfășurat de la egal la egal. Cu toate că în privința culturii și a tehnologiei erau superiori băștinașilor, europenii recunoșteau inteligența, talentele și agerimea înnăscute ale africanilor pe care îi vizitau. Chiar scrierile trufașilor portughezi nu conțineau reflecții care să dea de înțeles că-i socoteau pe africani inferiori din naștere. Agenții comerciali portughezi își luau adesea soții africane și astfel învățau cum să trateze cu cîrmuitorii africani și interpușii lor. De asemenea, sporadicele scrieri ale altor europeni (englezi, francezi și olandezi), din aceeași perioadă, nu reflectă cîtuși de puțin opiniile rasiste care aveau să predomine în cursul secolului al XVII-lea și mai tîrziu.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea au început să apară mai multe cărți despre Africa. De cele mai multe ori scrise de europeni care își petrecuseră o parte din viață în Africa, de obicei în comerțul cu sclavi. Una din cele mai citite cărți din această perioadă — *Description of the Coasts of North and South Guinea* (Descrierea coastelor din Guineea de Nord și de Sud), de John Barbot — ilustrează tendința crescîndă de a-i prezenta pe africani într-o lumină nefavorabilă. Într-un capitol al cărții, Barbot descria pe băștinașii de pe Coasta de Aur ca „oameni cu judecată sănătoasă și destul de inteligenți, cu minte ageră și pricepuți în afaceri comerciale", iar pe cei din Sene-

Scanned with OKEN Scanner

gambia ca „politicoși și amabili în felul lor, dar nespus de ignoranți și leneși... în general, extrem de senzuali, pungași, răzbunători, nerușinați, mincinoși, insolenți, mîncăcioși, excentrici în manifestările lor și atît de necumpătați la băutură, încît beau rachiu de parcă ar fi apă".

Într-un alt capitol al cărții Barbot afirma că negoțul de sclavi oferea africanului de rînd o soartă mai bună decît viața jalnică pe care o ducea în Africa :

„Regele și negrii de vază din Accra [în prezent capitala Ghanei moderne] erau, pe vremea mea, foarte bogați în aur și sclavi, datorită întinsului comerț pe care băștinașii îl făceau cu europenii de pe coastă și cu statele vecine care nu aveau ieșire la mare...

Acești sclavi sînt tratați foarte neomenos de stăpînii lor, care îi hrănesc insuficient și îi bat fără milă, cum se poate vedea după urmele și rănile de pe trupurile multora dintre ei, cînd ne sînt vînduți. Abia dacă le lasă un petic de zdreanță ca să-și acopere goliciunea, dar și pe acela li-l iau cînd îi vînd europenilor ; și totdeauna merg cu capul descoperit. Cînd sclavii se căsătoresc, nevestele și copiii lor devin de asemenea sclavii stăpînului ; iar cînd mor, nu-i îngroapă ci le aruncă trupurile într-un loc din apropiere, ca să fie devorați de păsări sau de animalele de pradă...

Față de cruzimea cu care sînt tratați acești nenorociți, soarta celor care sînt cumpărați de europeni și transportați de pe coastă în America sau în alte părți ale lumii este mai puțin jalnică decît a celor care își sfîrșesc zilele în țara lor de baștină ; căci, odată îmbarcați, cumpărătorii lor au tot interesul să-i hrănească bine și să-i mențină sănătoși, iar cînd sînt vînduți în America, noii lor proprietari au același interes să-i trateze bine, ca să trăiască și să le fie de trebuință cît mai multă vreme. Fără a mai menționa inestimabilul folos pe care îl pot trage sclavii convertindu-se la creștinism și obținînd mîntuirea sufletului dacă se poartă ca buni creștini..."

Scanned with OKEN Scanner

Între 1700 și 1750, într-o vreme cînd comerțul cu sclavi se afla în plin avînt, numărul cărților despre Africa a sporit. În această perioadă au fost publicate douăzeci de scrieri engleze și șapte franceze. Aceste lucrări nu au contribuit însă cîtuși de puțin la adevărata cunoaștere a Africii. În această perioadă, cunoscutul om de litere englez lordul Chesterfield scria :

„Africanii sînt cei mai ignoranți și primitivi oameni de pe lume, doar ceva mai puțin sălbatici decît leii, tigrii, leoparzii și celelalte fiare sălbatice, care trăiesc în mare număr în ținuturile lor".

Iar în 1782, în a doua ediție a lucrării *New Universal Geographical Grammar* (Noi noțiuni elementare de geografie universală), autorul ei, geograful Thomas Salmon, consacra Africii numai două din cele 700 de pagini ale cărții, în care își mărturisea deschis ignoranța asupra acestei părți a lumii. „Acest imens teritoriu — scria el — este foarte puțin cunoscut ; nici un călător nu a pătruns dincolo de coastele ei și de aceea nu cunoșteam hotarele și nici măcar denumirile țărilor din interior".

Europa creștină și cultă (cum se considera) nu a avut cum să iasă din situația delicată în care o punea justificarea morală a comerțului cu sclavi decît promovînd opinia că africanii erau făpturi inferioare speciei umane. La începutul secolului al XIX-lea, această opinie era atît de adînc înrădăcinată în mentalitatea europenilor încît era considerată un adevăr de la sine înțeles.

Pînă la urmă, comerțul cu sclavi a ajuns totuși să fie privit cu repulsie și neprofitabil în Europa, îndeosebi în statele industriale în curs de dezvoltare din nordul Europei, și a fost abolit ; dar moștenirea rasistă lăsată de comerțul cu sclavi nu putea să fie curmată numai prin măsuri legislative. Dacă după sfîrșitul și abolirea comerțului cu sclavi ar fi urmat un secol de relații egalitare și prietenești între africani și europeni, poate că rasismul ar fi început să dispară sub influența înțelegerii treptate a

Scanned with OKEN Scanner

nejustificării lui și ca urmare a sporirii informațiilor europene cu privire la valorile culturale și înfăptuirile africane. Dar nu așa avea să se petreacă ; chiar în momentul cînd mișcarea abolițională ajunsese destul de influentă ca să-și poată atinge țelurile, revoluția industrială din Europa avea să ducă la apariția unor noi exigențe economice, pentru satisfacerea cărora Africa devenea principalul obiectiv. Aceste noi exigențe au stimulat explorarea ținuturilor din interiorul continentului și apoi luarea lor în stăpînire. Doctrinarii noii goane după profituri în Africa recunoșteau argumentele incontestabile ale aboliționiștilor ; dar nu au întîrziat să plăsmuiască o nouă justificare în sprijinul exploatării, susținînd că în acest fel se deschidea accesul populațiilor africane la cultura creștină și valorile spirituale ale țărilor europene și totodată li se oferea posibilitatea să învețe meserii și astfel să-și amelioreze condițiile materiale. Se mai spunea că, angajîndu-se pe acest drum, africanii aveau să se convingă de superioritatea idealurilor democratice europene și cu timpul vor putea să se elibereze din cătușele stării de subjugare tiranică în care erau ținuți de cîrmuitorii lor.

Argumentul implicit al acestei teze, pe care îl împărtășeau chiar mulți aboliționiști și africani eliberați, era faptul că africanii erau inferiori europenilor. Singura deosebire importantă dintre noua teză și vechile argumente în sprijinul sclaviei era ideea că africanii erau totuși apți să învețe și să-și ridice nivelul intelectual. În cursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, acest nou punct de vedere a dat însă apă la moară vechii teze rasiste a inferiorității africanilor. Așa că nefasta moștenire a comerțului de sclavi a continuat să dăinuiască, deși sub o formă oarecum diferită, încă un secol și jumătate după abolirea sclaviei.

Scanned with OKEN Scanner

XIV

EXPLORARE, EXPLOATARE ȘI CUCERIRE

La începutul secolului al XIX-lea, fabricanții europeni, recent apăruți în urma revoluției industriale, aveau nevoie de tot mai multe materii prime : bumbac, lînă, cherestea, cărbune, minereuri și uleiuri vegetale. Fabricile lor în plină dezvoltare aveau de asemenea nevoie de piețe mari de desfacere pentru cantitățile, în continuă creștere, de pînzeturi, stofe, unelte, săpun, veselă, sticlărie, oale, cratițe, arme de foc și sute de alte articole, pe care le produceau.

Între prima perioadă și începutul celei de a doua perioade ale contactelor comerciale europeano-africane nu a intervenit o întrerupere categorică, nici în Europa nici în Africa. Timp de decenii după abolirea comerțului cu sclavi, mulți au fost de părere (în Europa și de asemenea în Africa), că acest comerț ar trebui reluat și de fapt contrabandiști din Anglia, Franța, Statele Unite și din alte țări au continuat să-l practice pînă cînd au constatat că profiturile nu mai meritau riscurile. Și, cu mult înainte ca Europa să înceapă a se preocupa de ținuturile din interiorul Africii și de profiturile pe care le-ar putea avea din comerțul cu acestea, nu au întîrziat să se facă auzite opinii profetice în legătură cu perspectivele economice pe care le ofereau aceste ținuturi.

Scanned with OKEN Scanner

Malachi Postlethwayt, unul din cei mai de vază economiști ai secolului al XVIII-lea, care nu privea cu ochi răi comerțul cu sclavi, semnala astfel importanța economică excepțională a Africii, în una din numeroasele lui scrieri :

„Nu, oare, datorită acestor prețioși oameni, africanii, avem noi zahăr, tutun, orez, rom și toate celelalte produse ale plantațiilor ? Și nu, oare, exporturile fabricilor engleze în Africa vor crește cu cît mai mulți negri vor fi importați de acolo în coloniile noastre, plătindu-i cu mărfurile noastre ?... Nu putem, așadar, spune... că flota maritimă a Marii Britanii își datorează în general dezvoltarea și strălucirea, comerțului cu coloniile ei americane și africane ?“

În anul următor, 1745, Postlethwayt formula în sprijinul acestei afirmații un nou argument, care în acea vreme a fost o anticipare profetică, dar un secol mai tîrziu avea să devină un adevăr evident :

„Dacă negoțul cu Indiile Spaniole și cu Brazilia este atît de atrăgător, tot așa de sigur este că dezvoltarea la timp a negoțului cu ținuturile din interiorul continentului african... poate să aducă profituri prea puțin inferioare, dacă nu chiar egale celor aduse de negoțul cu acele țări laolaltă. Continentul african este foarte întins și foarte dens populat, dar acest negoț, din cauza lipsei de încurajare de pînă acum, se află abia în fașă“.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1758, aducea noi completări acestui argument :

„Dacă am putea face negoț cu acești oameni și am convinge cîteva sute de mii dintre ei să se îmbrace cu produsele noastre și să-și construiască locuințe pe care să le mobileze cu mobila noastră, și să trăiască în stil oarecum european, un asemenea comerț nu s-ar dovedi, oare, mai rentabil decît dacă ne-am limita doar la comerțul cu sclavi ?“

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, în 1759, Postlethwayt ajungea la concluzia care avea să devină politica europeană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea :

„Dacă în acest ținut s-ar întemeia colonii și așezări stabile, s-ar clădi orașe și centre comerciale și populația ar fi atrasă să locuiască în ele, ca pe plantațiile americane, cam cum au făcut deja portughezii în Africa, întregul comerț din această parte a lumii ar putea, după toate probabilitățile, să se dezvolte, prin cumpărăturile acestor oameni, considerabil mai mult decît a fost vreodată".

Europa nu era încă pregătită să răspundă la îndemnul lui Postlethwayt. Pentru europeni Africa era un continent complet necunoscut, despre care auziseră doar povestiri fanteziste. Excepție făcea Portugalia, care însă ajunsese între timp un stat mic fără putere, incapabil să exploateze vastele teritorii africane pe care le revendica, mulțumindu-se doar cu cele cîteva așezări de pe coasta Angolei, din jurul fluviului Zambezi și din cîteva insule de pe coasta Mozambicului. Puțini europeni erau dispuși să-și consacre timpul, banii și forța fizică pentru a verifica valabilitatea tezei lui Postlethwayt.

Evenimentele petrecute în următorii cincizeci de ani în Anglia aveau totuși să pună teza lui Postlethwayt într-o lumină mai atrăgătoare. Anglia se afla în prima linie a revoluției industriale și era cea dintîi țară care simțea o nevoie stringentă de noi surse de materii prime și de noi piețe de desfacere pentru surplusul ei de produse în continuă creștere.

Mișcarea abolițiónistă engleză, mai puternică decît mișcările similare din celelalte țări, manifesta tendința de a nu se limita la suprimarea sclaviei. Unii aboliționiști se simțeau răspunzători să repare consecințele sclaviei, îndeosebi prin introducerea creștinismului și a civilizației occidentale în Africa. Se credea că pe această cale populațiile Africii vor fi aduse în relații cu restul lumii pe o

Scanned with OKEN Scanner

bază mai egalitară. În afară de aceasta, societatea intelectuală a Angliei era tot mai dornică să cunoască flora, fauna, geografia și obiceiurile din întreaga lume.

Pe scurt, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Anglia era pregătită să înceapă o nouă perioadă de întreprinderi îndrăznețe și explorări.

În 1756 a izbucnit războiul de șapte ani și Marea Britanie a dus un război naval și colonial cu Franța la mari depărtări, în oceanele Atlantic și Indian, în America de Nord și Marea Caraibilor, în India și pe coastele Africii. Împreună cu Prusia, a înfruntat cu succes pe continentul european o puternică alianță a Franței, Austriei, Rusiei și a statelor germane. Din acest război, care a luat sfîrșit în 1763, Marea Britanie a ieșit cu un simțămînt național de încredere în puterea și destinul ei, pe care mulți istorici l-au comparat cu starea de spirit din epoca elisabethană. Căpitanul James Cook a întreprins în 1768 o serie de călătorii, care aveau să îmbogățească cunoștințele englezilor și ale europenilor, în general, despre Oceanul Pacific. Aceste călătorii au stimulat apetitul englezilor pentru explorări în părți necunoscute ale lumii.

James Bruce, faimosul explorator englez, a ajuns la vîrsta adultă în această perioadă cînd englezii erau doritori să cunoască lumea. Născut în 1730, fiul cel mai mare al unui gentleman scoțian, Bruce a primit o bună educație ; dar în timp ce studia dreptul la universitatea din Edinburg a fost profund dezamăgit de severitatea disciplinei din învățămînt. A renunțat la studii și a petrecut mai mulți ani la țară, unde a deprins o mare îndemînare în călărie, vînătoare și tragere la țintă. S-a căsătorit cu fiica unui negustor de vinuri și a intrat în lumea afacerilor comerciale ; după moartea soției, a renunțat însă la negustorie și a început să studieze limbile străine și desenul. Între timp, Bruce se gîndise serios să se dedice exclusiv călătoriilor în scop științific. În 1759, după ce a călătorit cîțiva ani în Europa, a intrat din nou în comerț, ca asociat la o

Scanned with OKEN Scanner

turnătorie de fontă. A avut un deosebit succes în această aventură comercială și după doi ani dispunea de un substanțial venit personal. La vîrsta de treizeci de ani, Bruce avea o situație financiară excelentă, cunoștea multe limbi și obiceiuri străine și era încă obsedat de dorința de a călători și de a cunoaște alte locuri. (Mai tîrziu, în prefața faimoasei lui cărți, *Travels to Discover the Source of the Nile* (Călătorii pentru descoperirea izvoarelor Nilului), Bruce caracteriza astfel climatul spiritual al vremurilor care îi captivase atît de mult imaginația: „A fost o epocă de aur, care a insuflat omenirii dorința de a-și îmbogăți cunoștințele și a contribuit ca bărbați cu vederi largi și educație, consacrați celei mai nobile dintre toate îndeletnicirile, aceea a explorării ținuturilor îndepărtate ale globului, să nu mai fie înjosiți și trataţi aproape la fel ca aventurierii și piraţii, deoarece pînă atunci aproape la fel cu aceștia fuseseră socotiți în privința purtărilor".

Prietenul lui Bruce, lordul Halifax, secretar de stat în acea vreme, i-a propus să se ducă în Africa de Nord ca agent consular englez la Alger, făgăduindu-i că va putea să-și numească un viceconsul și după aceea să plece să exploreze ruinele din Africa de Nord. Halifax i-a mai sugerat lui Bruce să rezolve una din cele mai faimoase enigme care preocupa Europa, localizarea izvoarelor Nilului.

Bruce a fost numit consul la Alger în 1762. A întreprins o serie de călătorii, dar fără a face uz de latitudinea făgăduită de Halifax de a-și numi un ajutor. Vederile ferme ale lui Bruce și personalitatea lui independentă i-au creat mulți dușmani printre oamenii de afaceri englezi din Alger și în 1765 numirea lui ca agent consular a luat sfîrșit. Apoi, la vîrsta de 35 de ani, și-a început explorările care aveau să-l facă cunoscut ca unul din cei mai faimoși exploratori din istoria Marii Britanii și ca primul european modern care a pătruns în interiorul Africii. Situația financiară personală i-a permis lui Bruce să-și acopere

Scanned with OKEN Scanner

cheltuielile călătoriilor din propriu-i buzunar. Era robust, înalt de 1,90 m, avea părul roşu şi o ţinută semeaţă, iar datorită variatei experienţe acumulate în cursul vieţii ajunsese la un înalt grad de iscusinţă în numeroase domenii ; călărie, tragere la ţintă, scrimă, desen, ştiinţă, limbi străine, geologie şi cartografie. Interesul cu care a studiat lumea islamică şi şederea din Africa de Nord i-au oferit prilejul să-şi însuşească o desăvîrşită cunoaştere a limbii şi obiceiurilor arabe ; purta îmbrăcăminte arabă şi se dădea drept cărturar musulman, fără de care nu ar fi reuşit să treacă prin numeroasele comunităţi musulmane ostile care încercuiau Ethiopia.

După ce între anii 1765 şi 1768 a colindat mai multe ţări din jurul Mediteranei răsăritene, Bruce a sosit în Egipt şi a început să-şi facă planul unei vizite în Ethiopia. A luat legătura cu multe personalităţi de seamă, printre care cu patriarhul din Alexandria (care era şeful spiritual recunoscut al bisericii ethiopiene) şi cu Ali, beiul mamelucilor din Cairo, care i-a procurat scrisori de recomandaţie pentru diferiţi monarhi şi demnitari musulmani. Dîndu-se drept cărturar arab evlavios şi înarmat cu aceste preţioase scrisori, Bruce a pornit în 1769 din Cairo în josul Mării Roşii, pînă la Jidda, de unde a traversat marea la Massawa, principalul port de pe ţărmul african. După numeroasele halte şi neaşteptate întîlniri primejdicase (cu toate scrisorile de recomandaţie) a ajuns în februarie 1770 la Gondar, capitala Ethiopiei. Acolo, Bruce a prezentat scrisoarea de recomandaţie de la patriarhul din Alexandria şi şi-a lepădat travestiul arab. Bruce a rămas în Ethiopia aproape trei ani, sub ocrotirea tînărului rege Tecla Haimanot şi a lui Ras Mihail, „ducele“ provinciei Tigre şi cea mai importantă personalitate din Ethiopia.

În 1773, Bruce s-a întors în Marea Britanie după o absenţă de aproape zece ani. Istorisirile din călătoriile lui au fost primite cu viu interes la Londra, dar vechiul lui năravde a vorbi deschis şi arogant, acum şi mai nestăpî-

Scanned with OKEN Scanner

nit, i-a adus curînd mai mulţi critici decît admiratori. Treptat, interesul ce-i arătase la început elita mondenă şi intelectuală londoneză a scăzut. În cele din urmă, Bruce s-a retras în Scoţia, s-a recăsătorit şi timp de zece ani nu s-a mai auzit nimic despre el. Apoi, a doua soţie a murit şi a început să scrie marea lui operă, *Travels* (Călătorii), pe care a publicat-o în 1790. Cartea, cum scria lordul Sheffield prietenului său Edward Gibbon, avea curînd „să se găsească pe fiecare masă".

Bruce a lămurit puţine din problemele geografice care interesau Europa : afirmaţia lui că descoperise izvoarele Nilului s-a dovedit inexactă (vizitase izvoarele Nilului Albastru, dar nu culesese nici o informaţie despre Nilul Alb, mult mai important). Afară de asta, iezuiţii portughezi vizitaseră cu 150 de ani înainte locurile cercetate de el. Bruce a atras însă atenţia cărturarilor din Europa asupra existenţei dramatice a unui regat creştin îndepărtat, necunoscut celor mai mari învăţaţi europeni, descriindu-l cu amănunte impresionante de o mare varietate. A adus de acolo numeroase desene originale de plante, păsări şi animale, ample note despre limba şi cultura locuitorilor şi o serie de indicaţii cartografice precise ; iar relatările lui despre viaţa la curte, uneltirile, campaniile militare, relaţiile dintre biserică şi stat şi cultura Ethiopiei medievale, au oferit Europei o evaluare a Africii, pe care nici un alt scriitor nu o realizase înainte.

Vizitele lui Bruce la Londra, din anii 1773—1774, au coincis cu o perioadă în care Marea Britanie manifesta un viu interes pentru explorări. Cartea lui a stimulat şi mai mult acest interes şi a exercitat o puternică înrîurire. În cei şaptesprezece ani dintre întoarcerea lui Bruce din Ethiopia şi publicarea cărţii lui, alte evenimente îndreptaseră tot mai stăruitor atenţia Europei spre Africa. În deceniul 1780—1790 apăruseră autobiografia lui Olaudah Equiano şi alte două cărţi scrise de africani liberaţi,

Scanned with OKEN Scanner

Ottobah Cugoano, un african fante, și Ignatius Sancho, născut pe o corabie cu sclavi și adus în Anglia la vîrsta de doi ani. Aceste trei cărți, scrise într-o engleză onorabilă de africani cu minte ascuțită, au avut imediat un mare succes de editură. Cartea lui Equiano a avut opt ediții în cinci ani și în fruntea listei de cumpărători cu anticipație figura un duce din familia regală. Cartea lui Sancho (care conținea două piese de teatru, mai multe poeme, o lucrare despre teoria muzicii și scrisori dintre autor și o serie de prieteni printre care și strălucitul actor David Garrick), se spune că a avut cea mai lungă listă de cumpărători cu anticipație dintre publicațiile apărute de la primul număr al periodicului *Spectator*, cu cincizeci de ani înainte.

Joseph Jekyll, membru al parlamentului și o proeminentă personalitate mondenă londoneză, a strîns lucrările lui Sancho și le-a publicat cu o introducere anonimă, la scurt timp după moartea lui Sancho, în 1780. Folosul cunoașterii reale a Africii (din păcate, neîndestulătoare ca să înlăture definitiv născocirile defaimătoare), era astfel prezentat în introducerea lui Jekyll :

„Cel care ar putea să pătrundă în interiorul Africii ar descoperi fără îndoială opere de artă și forme de guvernămînt ale negrilor, prea puțin corespunzătoare ignoranței și aspectului primitiv al sclavilor din insulele zahărului, îndobitociți sub biciul vechililor. Și cel care observă gradul de inteligență la care a ajuns Ignatius Sancho prin autoeducație, va conchide probabil că dezvoltarea facultăților mintale nu depinde de o anumită conformație a craniului sau de culoarea pielei".

Aceste trei cărți scrise de africani, de fapt uitate pînă de curînd, au jucat un rol important în stimularea curiozității englezilor de a cunoaște Africa. De asemenea, au pregătit drumul pentru o mai bună înțelegere a cărții lui Bruce, publicată numai cîțiva ani mai tîrziu.

În 1788 a luat oficial ființă Asociația Africană, care avea să încurajeze și să patroneze explorarea temeinică

Scanned with OKEN Scanner

a Africii de către englezi, al cărei pionier fusese Bruce. Cu toate că Bruce nu a jucat un rol direct în întemeierea ei, relatările lui au exercitat o mare influență asupra multora din cei care s-au prezentat la sediul Asociației, oferindu-și serviciile în explorarea ținuturilor din interiorul Africii.

Asociația Africană — oficial denumită „Asociația pentru încurajarea descoperirii ținuturilor interioare ale Africii" — și-a desfășurat activitatea de la 1788 pînă la 1815, dar cele mai importante realizări ale ei au apărut în primii paisprezece ani. Întemeiată de doisprezece oameni bogați, dintre care opt erau membri ai parlamentului și toți cu vederi largi și spirit practic, Asociația a organizat o serie de explorări în interiorul Africii de Vest, care au oferit Europei primele informații reale despre această regiune, pînă atunci plină de taine. În primul deceniu de activitate a inițiat sau a încercat să inițieze nouă importante călătorii de explorare, dintre care cîteva nereușite și majoritatea pînă la urmă fatale pentru exploratorii care le-au condus. Aceste explorări au îmbogățit totuși informațiile Europei despre interiorul Africii, îndeosebi despre regiunile sahariene și sudaneze, și au reușit să stîrnească un interes mai larg pentru Africa printre intelectualii și fruntașii politici englezi și în cercurile comerciale și industriale din Anglia.

Vizita lui Mungo Park în Niger și cartea lui, *Travels in the Interior Districts of Africa* (Călătorii în ținuturile interioare ale Africii), publicată la încheierea călătoriilor, reprezintă cea mai importantă realizare a Asociației. S-a spus în ironie, că principalul succes al lui Park a fost descoperirea că marele fluviu Niger curge spre răsărit — fapt cunoscut de milioane de africani sudanezi și probabil de numeroși negustori arabi și berberi care vizitaseră Nigerul cu peste o mie de ani înainte ; dar, pînă la călătoria lui Park, Europa știa doar că marele fluviu curgea undeva în interiorul Africii.

Scanned with OKEN Scanner

Principala contribuție a călătoriei lui Park a fost însă cartea lui, care în multe privințe era comparabilă cu a lui Bruce. Era excepțional de bine scrisă și cuprindea multe capitole pline de amănunte și informații autentice și obiective despre o vastă zonă care fusese pînă atunci subiect de speculații hazardate, lipsite de orice bază.

Apreciată din perspectiva prezentului, contribuția lui Park consistă din informațiile despre un grup de regate puternice, situate în jurul cursurilor superioare ale fluviilor Senegal, Gambia și Niger : Bondou, Bombuk, Galam, Kasson, Kaarta și Bambara (Segu). Aceste state, locuite de populații de limbi mande, apăruseră după declinul marilor imperii Ghana și Mali. Kaarta și Segu, ambele locuite de populații bambara, erau probabil cele mai puternice. Se războiau adesea între ele și cu vecinii lor, fiecare străduindu-se să pună stăpînire pe teritoriile și pe drumurile comerciale care aparținuseră cîndva imperiilor din Sudan. Așa cum Bruce a vizitat Ethiopia într-o perioadă de dezbinări interne, tot astfel Park a vizitat Sudanul într-un moment de lupte între state. Din situațiile periculoase în care s-a aflat, mai ales cînd încerca să treacă dintr-un stat în altul, relatate în cartea lui, rezultă că se destrămase întinsul sistem de pază și siguranță organizat de imperiile sudaneze. Contactele lui cu oameni amabili și inteligenți, atît nobili cît și de rînd, ilustrează caracteristicile ospitaliere și generoase ale populațiilor africane din Sudan. Asistînd la întîlnirea unuia din însoțitorii lui, un fierar african, cu bătrîna lui mamă oarbă, Park și-a notat următoarele observații : „Din această întrevedere m-am convins pe deplin că, indiferent de deosebirile dintre negri și europeni în ce privește conformația nasului și culoarea pielei, nu există nici o deosebire în privința manifestărilor afective și a celorlalte caracteristici ale firii noastre".

Park ilustrează această comunitate de trăsături afective dintre africani și europeni cu o mișcătoare descriere

Scanned with OKEN Scanner

a bunătății ce i-a arătat o bătrînă din neamul fulanilor în cea mai disperată situație din viața lui. Stătuse întemnițat mai multe luni în statul berber Ludamar, la nord de regatul Bambara. Jefuit de bagaje, înfometat, trăind sub amenințarea torturii și a morții, Park a reușit în cele din urmă să evadeze. A pornit la sud spre Bambara și cu cîteva zile înainte de a ajunge la hotarele acestui regat a întîlnit pe binefăcătoarea lui într-un mic sat al fulanilor ;

„Cam pe la apusul soarelui, însă, ...o femeie care se întorcea de la munca cîmpului s-a oprit să se uite la mine și, observînd cît eram de istovit și amărît, m-a întrebat ce mi s-a întîmplat, ceea ce i-am explicat pe scurt ; după care, cu priviri de profundă compasiune, mi-a luat frîul și șaua și mi-a spus s-o urmez. După ce m-a condus la coliba ei, a aprins un felinar, a întins pe podea o rogojină și mi-a spus că pot să rămîn acolo peste noapte. Dîndu-și seama că eram foarte înfometat, mi-a spus că îmi va căuta ceva de mîncare. Așadar, a ieșit și după scurt timp s-a întors cu un pește foarte frumos, pe care, după ce l-a prăjit pe jeratec, mi l-a oferit drept cină. Ceremonialul ospitalității fiind astfel îndeplinit, nobila mea binefăcătoare (arătînd spre rogojină și spunîndu-mi că pot să dorm acolo fără teamă), le-a poftit pe celelalte femei din familia ei, care tot timpul se uitaseră la mine uimite, să-și reia munca de toarcere a bumbacului ; cu care au continuat să se îndeletnicească o bună parte din noapte. Pentru a-și face munca mai plăcută, au cîntat tot felul de cîntece, dintre care unul a fost compus atunci pe loc, iar subiectul cîntecului eram eu însumi. Îl cînta una din tinerele femei și celelalte o acompaniau în... cor. Era un cîntec tînguitor plăcut, iar vorbele, traduse cuvînt cu cuvînt, erau acestea : «Vînturile vuiau și ploaia cădea, sărmanul om alb, prăpădit și istovit, a venit să se așeze sub copacul nostru. Nu are mamă să-i aducă lapte, nici nevastă să-i macine grîu. Corul : să ne îndurăm de omul alb, nu are mamă să... etc.,

etc.» Chiar dacă acest recital i-ar părea hazliu cititorului, pentru un om în situaţia mea a fost nespus de înduioşător. O asemenea neaşteptată bunătate m-a copleşit şi nu am putut închide ochii toată noaptea. A doua zi de dimineaţă i-am oferit milostivei mele gazde doi din cei patru nasturi de alamă ce-mi mai rămăseseră la jiletcă ; singurul lucru ce-i puteam dărui în semn de recunoştinţă pentru bunătatea ei".

Din aceste pasaje şi multe altele din cartea lui Park, era de aşteptat ca Europa să-şi formeze o imagine mai reală a firii africanilor, iar relatările lui despre oraşele, comerţul şi formele de guvernare africane, să risipească credinţa tot mai răspîndită a europenilor, că interiorul Africii era un vast ţinut locuit numai de sălbatici. Un exemplu tipic al acestor relatări este descrierea oraşului Segu, capitala principalului stat Bambara :

„Sego, capitala statului Bambara, în care sosisem acum, se compune propriu-zis din patru oraşe distincte : două pe malul de nord al Nigerului, numite Sego Korro şi Sego Boo ; şi două pe malul de sud, numite Sego Soo Korro şi Sego See Korro. Sînt înconjurate de ziduri înalte din pămînt ; casele sînt clădite din lut şi de formă pătrată, cu acoperişuri plate ; unele au două caturi şi multe sînt văruite. Pe lîngă aceste clădiri, în fiecare cartier se văd moschei maure ; iar străzile, deşi înguste, sînt destul de late pentru trebuinţele dintr-o ţară unde mijloacele de transport cu roţi sînt cu totul necunoscute. Din informaţiile culese de mine, cred că întregul Sego are aproximativ 30.000 de locuitori... Aspectul acestui mare oraş, numeroasele canoe de pe fluviu, populaţia densă şi culturile din ţinutul înconjurător dau o impresie de civilizaţie şi măreţie cum nu mă aşteptasem să găsesc în adîncul Africii".

Totuşi, relatările lui Mungo Park, la care s-au adăugat cele ale exploratorilor trimişi în interiorul Africii de Asociaţia Africană şi mai tîrziu de guvernul britanic şi

Scanned with OKEN Scanner

de diferitele organizaţii particulare şi guvernamentale din Franţa, Olanda, Germania, Suedia şi Danemarca, nu au reuşit să zdruncine mitul inferiorităţii şi sălbăticiei africanilor, adînc înrădăcinat în mintea europenilor. Simplul fapt că mulţi exploratori au murit, din cauza bolilor, accidentelor sau omorîţi de briganzi, părea mai convingător în sensul caracterului neospitalier al Africii decît constatările favorabile din relatările scrise ale numeroşilor exploratori. Park a fost ucis în a doua călătorie din 1805, cînd el şi grupul lui au fost atacaţi de războinici. Din spusele unui membru african al expediţiei, care a scăpat şi a povestit după aceea cele întîmplate englezilor de pe coastă, rezultă însă că în timp ce barca expediţiei trecea peste repezişurile unei porţiuni înguste a fluviului Niger, Park şi unul din însoţitorii lui au căzut în fluviu şi s-au înecat.

La fel cum influenţa relatărilor lui Park, larg răspîndite în Anglia (cartea se găseşte şi azi în librării), a fost contracarată de moartea lui tragică de mînă africană, tot astfel şi dispariţia lui Frederik Hornemann, un tînăr explorator german trimis în Africa de Asociaţia Africană, pare să fi cîntărit mai greu împotriva Africii, decît relatările favorabile din scrisorile lui. Într-o scrisoare trimisă Asociaţiei Africane din Fezzan (în sudul Libiei), capitala statului Marzuk, Hornemann scria: „Avem o foarte greşită părere despre aceşti oameni, în privinţa nu numai a culturii şi capacităţii lor naturale, dar şi a bogăţiilor şi puterii lor".

Argumentele potrivnice africanilor, bazate pe faptul că Park, Hornemann şi alţi exploratori au fost întîmpinaţi cu ostilitate de unii africani, precum şi rapoartele despre posibile bogăţii şi produse agricole cu care englezii ar face schimburi comerciale, au modificat radical interesul englezilor pentru Africa. În decurs de zece, cincisprezece ani, accentul ce se punea iniţial pe explorarea în interesul ştiinţei şi pe contactul cu interiorul în folosul Africii, a

Scanned with OKEN Scanner

făcut loc unui interes egoist, hrăpăreț, de a pătrunde în interior pentru a-i exploata resursele comerciale. Susținătorul acestui nou punct de vedere era Sir Joseph Banks, al cărui nume a ajuns să simbolizeze explorarea Africii. În 1799, după întoarcerea lui Park din prima călătorie, Banks declara : „Datorită domnului Park, am deschis o poartă spre interiorul Africii, pe care poate acum ușor să intre orice stat și să-și extindă comerțul și descoperirile de la coasta de vest pînă la cea de est ale acestui imens continent".

Sir Joseph era de părere că cele cîteva sute de mile dintre cursurile superioare ale fluviilor Gambia și Niger era ruta firească pe care s-ar putea abate comerțul transsaharian spre Atlantic (și în corăbiile nesățioșilor negustori englezi). De asemenea, credea că o trupă de cinci sute de soldați bine aleși, dintre care două sute înarmați cu tunuri de cîmp, ar putea să înfrîngă „toate armatele pe care Africa le-ar putea aduce împotriva lor". După care, membrii Asociației Africane au hotărît că Marea Britanie ar trebui să depună toate străduințele „să ia în stăpînire malurile fluviului Joliba [Niger]".

Banks a comunicat imediat această rezoluție ministrului comerțului, sugerîndu-i să o aducă la cunoștința guvernului. Banks a propus ca mai întîi guvernul britanic „să asigure, fie prin cucerire fie prin tratat, stăpînirea Coroanei britanice asupra întregii coaste a Africii, de la Arguin la Sierra Leone ; sau cel puțin să obțină cedarea fluviului Senegal [sfera tradițională de influență și comerț a Franței], deoarece acel fluviu va permite totdeauna trecerea ușoară a unui stat dușman care ar încerca să hărțuiască ținuturile de pe malurile fluviului Joliba [Niger]".

Procedîndu-se astfel, adăuga Banks, „nu se îndoiește cîtuși de puțin că în cîțiva ani s-ar putea întemeia o Companie controlată direct de guvern, care și-ar lua

Scanned with OKEN Scanner

asupra ei toate cheltuielile acestei acțiuni, i-ar guverna pe negri mult mai blînd și i-ar face mult mai fericiți decît sînt în prezent sub tirania samavolnicilor lor prinți, și-ar cîștiga simpatii în Anglia prin convertirea lor la religia creștină, insuflînd minților lor sălbatice blîndețea învățăturii morale a credinței noastre și înfăptuind astfel cea mai minunată reducere posibilă a sclaviei, pe baza principiilor justiției naturale și a beneficiilor comerciale".

În această perioadă, cînd imperialismul modern începea să prindă primele rădăcini, Marea Britanie și Franța erau angajate într-o serie de războaie. Sub Napoleon Bonaparte, puterea navală a Franței, din primii ani de război, scăzuse simțitor. Cu toate că nu încetase să o intereseze Africa, atenția Franței era îndreptată spre luptele de pe continent, problemele ei interne și Mediterana. (Era vremea cînd Napoleon invada Egiptul și-l stăpînea trei ani, anticipînd acțiunile de cucerire și stăpînire a Africii întreprinse mai tîrziu de statele europene).

Pe puținii exploratori francezi îi preocupau Africa de Nord și regiunea fluviului Senegal. Chiar și în aceste zone interesele francezilor au avut de suferit în cursul războaielor anglo-franceze, cînd Marea Britanie a blocat centrele lor comerciale de pe coasta Senegambiei și a capturat importantele baze de la Goreé (aproape de actualul Dakar) și de la St. Louis în Senegal, pe aceasta din urmă stăpînind-o pînă în 1817, cînd a restituit-o Franței.

Cu toate piedicile care i-au stînjenit explorările și expansiunea în Africa, Franța nu a dat cu totul uitării continentul african. În 1802, Napoleon comunica următoarele instrucțiuni guvernatorului din St. Louis, F. Blanchot, care, deși nu au putut fi aduse la îndeplinire, arătau ambițioasele năzuințe ale politicii lui Bonaparte :

„Pînă acum Senegalul a fost considerat doar un contoar limitat la exploatarea anumitor ramuri ale comerțului cu băștinașii. Cetățeanul Blanchot să-și îndrepte atenția spre planuri mai vaste decît aceste înguste obiective. Puterea

Scanned with OKEN Scanner

Franței metropolitane crește cu fiecare zi sub conducerea celor care o guvernează ; este necesar ca și coloniile să dovedească același dinamism. Nu este îndeajuns ca Senegalul să existe ca un simplu țăruș al republicii implîntat în bogatele teritorii ale Africii ; el trebuie să devină o bază de extindere, folosind orice formă posibilă de contacte..." Mai departe, se ordona guvernatorului să dezvolte „orice gen de relații utile între Senegal și interiorul Africii".

Aproape imediat după trimiterea acestor instrucțiuni, Franța s-a văzut atrasă în noi conflicte europene. În 1804, Napoleon s-a proclamat împărat și în 1808 a început un mare război continental, cu Anglia și Franța iarăși în tabere opuse. Înfăptuirea grandiosului plan al legării Senegalului cu interiorul Africii a zăbovit pînă la numirea ca guvernator a lui Louis Faidherbe, în 1854.

În al treilea deceniu al secolului al XIX-lea a apărut însă un mare explorator francez al Africii Negre : Réne Caillié.

S-a născut în 1799 și în tinerețe l-au pasionat istorisirile marilor exploratori englezi, îndeosebi ale lui Bruce și Park. Pînă în 1820 făcuse două călătorii în Senegal ; în 1824 a început să studieze araba și religia islamică, așa cum făcuse și Bruce înainte cu cincizeci de ani, iar în 1827 a pornit din colonia britanică Sierra Leone, deghizat în egiptean, cu intenția de a ajunge la Timbuktu, obiectiv pe care l-a realizat după o călătorie de un an (inclusiv cinci luni de boală). Caillié a fost primul european modern care a vizitat Timbuktu, multă vreme cel mai mare oraș din Africa interioară. Pentru această faptă eroică, Societatea geografică din Paris i-a acordat o înaltă distincție și un mare premiu în bani. De la Timbuktu, Caillié a traversat Sahara, pe vechiul drum al caravanelor care lega vechea Ghana și Mali cu Maroc, încheindu-și călătoria la Fez.

Concomitent cu explorarea lui Caillié, începea un nou val de explorări britanice. Poziția de cea mai mare putere

Scanned with OKEN Scanner

navală din lume i-a permis Marii Britanii să-și continue explorările pentru descoperirea și exploatarea de noi bogății, înainte ca Franța sau altă putere să întreprindă acțiuni similare. Compania Sierra Leone, fundată cu scopul de a întemeia o patrie pentru sclavii liberați de pe coasta vest-africană, s-a bucurat de un substanțial sprijin britanic pentru orice inițiativă de expansiune în interiorul Africii. Sierra Leone a servit ca punct de plecare pentru mai multe expediții (inclusiv cea a lui Caillié) și drept centru de informare cu privire la condițiile din interior.

În 1808, guvernul britanic și-a asumat oficial răspunderea pentru Sierra Leone, declarînd-o colonie a coroanei. În acest fel, Marea Britanie se angaja să desfășoare în Africa o acțiune cu totul diferită de simpla subvenționare a marilor companii comerciale sau de încurajare a societăților de genul Asociației Africane.

Cam în aceeași vreme, activitatea de explorări a Asociației Africane începea să scadă, în parte pentru că cei mai zeloși membri îmbătrîniseră și fuseseră înlocuiți cu alții noi, pe care îi preocupa îndeosebi mișcarea pentru abolirea sclaviei și suprimarea comerțului cu sclavi, iar pe liberalii bogați care ar fi putut să sprijine explorările Asociației îi atrăgea mai mult mișcarea antisclavagistă. Guvernul britanic începuse însă a-și da seama de avantajele potențiale ale explorării și să subvenționeze mici expediții, reluînd activitatea întreruptă a Asociației Africane.

În 1820, dr. Walter Oudney era trimis în Africa de Nord ca să investigheze drumurile care traversau Sahara. În 1822, dr. Oudney (căruia i se alăturaseră între timp căpitanul Hugh Clapperton, ofițer de marină scoțian, și maiorul Dixon Denham), a plecat din Tripoli și a traversat Sahara pînă la lacul Ciad. Oudney, Clapperton și Denham au fost primii europeni cunoscuți care au văzut lacul Ciad.

Oudney a murit curînd după ce a părăsit lacul Ciad, dar Clapperton a mers mai departe, reușind să fie primul european care a vizitat Kano și Sokoto. La Sokoto a fost

Scanned with OKEN Scanner

primit de sultanul Bello, vestitul fiu al lui Usman dan Fodio. Întrucît Bello i-a refuzat permisiunea de a-şi continua călătoria spre sud pînă la Niger, Clapperton s-a întors la lacul Ciad, s-a reîntîlnit cu Denham şi împreună au traversat înapoi Sahara pînă la Tripoli.

Îndată ce a ajuns în Anglia, Clapperton a fost rugat să întreprindă altă expediţie, de astă dată să exploreze drumul de la ocean spre nord pînă în ţinutul Hausa, pornind din regiunea Lagos-Badagry, şi să negocieze cu sultanul Bello stabilirea de relaţii diplomatice oficiale cu Anglia. Clapperton a plecat din Badagry la începutul anului 1825, însoţit de Richard Landers (ca servitor al lui Clapperton, dar care avea să devină mai tîrziu un explorator mai celebru chiar decît Clapperton), şi de alţi trei englezi. În cîteva zile, doi dintre cei trei englezi au murit, al treilea s-a despărţit ca să urmeze de unul singur o rută prin Dahomey, iar Clapperton şi Landers şi-au continuat drumul spre Kano. Clapperton l-a lăsat pe Landers în Kano şi a plecat mai departe la Sokoto ca să ia contact cu sultanul Bello. La Sokoto a aflat însă că sultanul era plecat din capitală într-o campanie militară. Pînă la urmă, Clapperton l-a găsit pe Bello, dar acesta era prea preocupat cu războiul lui ca să-l mai intereseze un tratat cu Anglia. Pentru un cîrmuitor puternic de soiul lui Bello, Anglia era o ţară necunoscută şi prea îndepărtată. Clapperton a murit în cursul acestei expediţii, dar Landers şi-a terminat cu bine călătoria şi a scris o foarte apreciată descriere a peripeţiilor prin care au trecut în ţinutul Hausa.

După aceea, Landers, deşi de condiţie umilă, a convins guvernul britanic să finanţeze o nouă expediţie în care îşi propunea să verifice teoria că Nigerul se vărsa în ocean în regiunea coastei din Biafra. În 1830, Landers a plecat din Anglia spre Badagry, de unde a pornit spre Hausa, însoţit de fratele lui mai tînăr, John. După ce au călătorit în josul Nigerului, în canoe, fraţii Landers au ajuns pînă la urmă în oraşul comercial Brass, din delta Nigerului.

Scanned with OKEN Scanner

Reușitele expediții ale lui Richard Landers au marcat sfîrșitul primei etape de explorare a Africii apusene de către europeni. Între 1832 și 1860, atît guvernul britanic cît și un număr de companii particulare (dintre care o parte s-au unit în 1879 într-o singură companie, denumită mai tîrziu Compania regală a Nigerului), au trimis mai multe expediții în sudul Nigerului. Aceste expediții au întemeiat consulate și baze comerciale, au experimentat navigația pe nave cu abur și au instaurat treptat hegemonia britanică asupra întregului curs inferior al Nigerului, din Hausa pînă la ocean. (În această perioadă, Hausa era cel mai bogat ținut din Africa sudaneză, depășind în prosperitate marile orașe de altădată, Timbuktu, Jenne și Gao).

Odată cu explorarea stăruitoare și începutul exploatării de către Marea Britanie a Nigerului inferior, Franța a căutat să joace un rol similar pe cursul superior al Senegalului, pînă la Nigerul superior, reușind pînă la urmă să controleze Nigerul superior și mijlociu, în timp ce Marea Britanie controla Nigerul inferior, inclusiv Hausa. Cam în aceeași perioadă, 1850—1860, Marea Britanie începuse să-și organizeze și consolideze controlul asupra ținuturilor de la gurile fluviului Gambia și din Sierra Leone, Coasta de Aur și regiunea Lagos. Dahomey mai făcea negoț de sclavi cu Brazilia și refuza să accepte supremația vreunei alte puteri asupra propriilor coaste, astfel că Marea Britanie, Franța, Germania. Brazilia, Portugalia și alte cîteva state au continuat să facă negoț cu acest stat (cumpărînd însă îndeosebi copra și nuci de cocos și nu sclavi). Europa cunoștea însă acum, cel puțin în linii mari, Africa de Vest, din Sahara și Sudan pînă jos la ocean, iar de-a lungul celor trei mari fluvii — Senegal, Gambia și Niger — precum și pe coastă, numărul bazelor comerciale era în continuă creștere.

În cursul acestei părți a secolului al XIX-lea, în sînul comunităților sudaneze din interiorul Africii de Vest a

Scanned with OKEN Scanner

avut loc un important proces politic. Factorul prinicpal al acestui proces era tendința, larg răspîndită în masa comunităților musulmane, spre reforme religioase și politice. Aceste mișcări reformiste au dus la încercări de creare a unor noi imperii, bazate pe respectarea riguroasă a dreptului și principiilor de administrație islamice. Marele Jihad întreprins de Usman dan Fodio în Nigeria a fost cea mai reușită și durabilă dintre aceste mișcări reformatoare, dar acțiuni similare au fost întreprinse și în Sudanul central și de vest.

La începutul secolului al XIX-lea, Sudanul central și de vest era fragmentat într-un mare număr de state în majoritate state mici, dar și cîteva destul de mari. Aceste state erau conduse de regi din diferite grupuri etnice mande, atlantice și voltaice. Cel mai puternic era probabil statul Bambara, cu capitala în orașul Segu, pe care îl vizitase Mungo Park. Islamismul era larg răspîndit, deși mai mult în orașe decît la țară. Multe state cu un mare număr de locuitori musulmani erau încă conduse de regi de altă religie. Pentru musulmanii fanatici, faptul că religia lor era subordonată religiilor africane băștinașe din aceste state constituia o sursă de nemulțumiri. În lumea islamică, în general, cîndva centrul puterii și civilizației mondiale, islamismul făcea impresia că dădea înapoi în fața forțelor creștine sau păgîne.

În întreaga lume islamică se manifestau în acest timp curente reformiste care își propuneau ajutorarea credincioșilor musulmani de a duce la bun sfîrșit misiunea de căpetenie înscrisă în Coran : răspîndirea credinței în ținuturile necredincioșilor, la nevoie prin forța armelor. Frățiile religioase musulmane atrăgeau tot mai mulți adepți. O astfel de frăție religioasă, Qadiriyya — care ființa din secolul al XII-lea, cînd a fost întemeiată de Abd al-Qadir, un drept-credincios din Bagdad — atrăsese mulți fanatici musulmani fulani, printre care și pe vestitul Usman dan Fodio.

Scanned with OKEN Scanner

Frăția Quadiriyya era larg răspîndită în centrul și vestul Sudanului, dar nu era singura. Mulți credincioși musulmani erau atrași spre o nouă mișcare, Tijaniyya, întemeiată de Ahmad al-Tijani din Arabia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Mai mistică și mai riguroasă decît celelalte frății musulmane, Tijaniyya lupta pentru extinderea controlului islamic asupra cîrmuirilor politice ori de cîte ori era cu putință și susținea că credința adepților ei era superioară celei propovăduite de toate celelalte frății, cu toate că colabora cu acestea cînd țelurile ei puteau fi mai ușor atinse prin acțiuni comune.

Războaiele religioase din Sudan au fost puternic influențate de succesul mișcării lui dan Fodio în ținutul Hausa. Unul dintre adepții lui, Seku Ahmadu, un fulan din statul Masina, situat în vestul Sudanului, a strîns o armată și a declarat război sfînt pentru a elibera Masina de sub stăpînirea musulmanilor care colaborau cu păgînii. Dan Fodio i-a trimis lui Ahmadu un stindard sfințit și în 1818 armata lui Ahmadu a început războiul religios de cucerire. Între 1818 și 1844 (cînd a murit), Ahmadu a întemeiat un mic imperiu islamic care se întindea de la Jenne la Timbuktu.

Imperiul lui Seku Ahmadu, în care Masina era doar o mică parte, a fost curînd absorbit într-un imperiu mai mare, rezultat dintr-un nou război religios, dezlănțuit de Al-Hajj Umar, un tukulor din Futa Toro care aderase la frăția Tijaniyya în cursul unui pelerinaj la Mecca. După întoarcerea în Africa, Umar a locuit în Hausa, unde a luptat alături de sultanul Bello în mai multe campanii. S-a căsătorit cu una din fiicele lui Bello și a devenit posesorul unui mare număr de sclavi. Deși făcea parte din Tijaniyya, Umar a dat ascultare frăției Qadiriyya și preceptelor mișcării lui dan Fodio, dar cînd s-a întors în țara lui, în 1839, s-a arătat profund nemulțumit de colaborarea la care se ajunsese în lipsa lui, între descendenții

Scanned with OKEN Scanner

lui Seku Ahmadu și diferiții regi puternici păgîni din centrul și vestul Sudanului. Hotărît să reînceapă războiul sfînt, s-a stabilit în Futa Jallon, unde a început să convertească un număr tot mai mare de adepți la credința lui și să cumpere arme de foc de pe coasta Atlanticului contra sclavi și produse locale.

În 1848, Umar și adepții lui au pornit o *hijra*, adică emigrație sfîntă, din Futa Jallon în Dinguiray, un mic regat vecin cu Futa Toro. Acolo a continuat să strîngă trupe pînă cînd a socotit că era timpul să înceapă războiul lui sfînt. În 1862, după patruzeci de zile de meditație, Umar a primit chemarea sfîntă și a dezlănțuit atacul, la început împotriva regatului Futa Toro, propria-i țară. A fost respins, deși în timp ce se retrăgea numeroși băștinași tukulori l-au urmat, îngroșîndu-i rîndurile armatei.

Cu forțele astfel sporite, Umar a cucerit o serie de orașe și mici regate din vestul Sudanului, capturînd pînă la urmă Segu și Masina. Între timp, însă, a intervenit un factor nou în viața politică a Sudanului : trupele franceze ale guvernatorului Faidherbe. Armatele lui Umar au dat mai multe bătălii cu trupele franceze, dar armele de foc ale acestora (printre care și cîteva tunuri mici de cîmp) erau superioare. A urmat o stagnare. Umar nu a mai putut înainta în josul Senegalului și în Futa Toro ; dar și Faidherbe a fost nevoit să-și oprească înaintarea în susul Senegalului, în imperiul slab închegat al lui Umar.

În cei peste douăzeci de ani de campanii, armatele lui Umar cuceriseră multe din marile orașe ale Sudanului central și de vest : Masina, Jenne, Timbuktu, Kaarta și Segu. Umar a domnit așadar pentru o scurtă perioadă peste un imperiu care se apropia de întinderea imperiilor Mali și Songhai. Presiunile franceze din vest și continua împotrivire a conducătorilor de triburi și de oști, atît musulmani cît și păgîni, din ținuturile cucerite, au contribuit însă la instabilitatea și scurta durată a imperiului lui Umar. În 1878, francezii au început iarăși să înainteze

Scanned with OKEN Scanner

în teritoriul lui, iar din sud îl amenința puterea crescîndă a regatelor malinke. Curînd imperiul lui Umar s-a fărîmițat și odată cu asta a luat sfîrșit și fanatismul reformist al războaielor islamice din Sudanul central și de vest.

Înainte însă ca întreaga zonă să fie cucerită de francezi, în Sudanul de vest a avut loc altă încercare de creare a unui mare imperiu african. Această ultimă încercare, inițiată de Samori Touré, un negustor soninke și soldat de meserie, nu urmărea însă în primul rînd scopuri religioase. Samori a reușit să întemeieze marele lui imperiu în jurul cursului superior al Nigerului și în regiunile păduroase vecine din Guineea și Sierra Leone. Între 1860 și 1870 a pus stăpînire pe micul regat Kumadugu, stabilindu-și capitala în Bissandugu, principalul oraș al acestui regat. (Samori era musulman și în 1874 și-a luat titlul de Al-mami, care însemna conducător politic și religios. Credința musulmană pare să nu fi jucat însă un rol important în gîndirea și metodele lui).

Acționînd din Bissandugu, Samori a cucerit pe rînd micile state vecine și a organizat un sistem administrativ în care aproximativ douăzeci de sate constituiau un district. (Pînă la urmă au fost 162 de districte). Districtele erau grupate în zece provincii, fiecare condusă de un guvernator, rudă sau susținător fidel al lui Samori. Conducătorii districtelor și provinciilor primeau sprijin militar de la Samori. A avut totuși grijă ca dările să fie destul de mici, ca să nu-și înstrăineze supușii.

Samori și-a creat o gardă personală, compusă din cinci sute de soldați bine înarmați cu puști cu repetiție (cumpărate de la englezii din Sierra Leone) și echipați cu uniforme compuse din bonetă, tunică și pantaloni galbeni. Fiecare din cele zece provincii avea o trupă permanentă în cadrul unui sistem național de serviciu militar obligatoriu, fiecare sat avînd îndatorirea să dea un soldat pentru zece din bărbații satului. Acești rezerviști se în-

Scanned with OKEN Scanner

deletniceau cel puțin șase luni cu munca cîmpului, cu excepția cazurilor de primejdie națională neprevăzute. În fiecare an, chiar în timp de pace, rezerviștii erau folosiți în campanii de extindere a imperiului prin cuceriri de noi teritorii.

Dîndu-și seama că trupele lui nu se puteau măsura cu soldații francezi, care erau înarmați cu artilerie și mitraliere, Samori se bizuia îndeosebi pe propria-i metodă a războiului de gherilă, evitînd lupta din poziții fortificate. Armata lui se compunea din trei grupuri. Un grup, înarmat cu puști cu tragere repede, avea misiunea de a da lupte de apărare cu francezii. Al doilea grup, înarmat cu arme de foc mai vechi, răspundea de siguranța internă, apărarea populației civile și evacuarea ei la nevoie. Al treilea grup, înarmat la fel ca al doilea, era folosit pentru extinderea teritoriului prin războaie de cucerire. Întrucît cea mai mare parte a teritoriilor cucerite se aflau la răsărit, iar francezii erau la vest, principalele organe de guvernare și armata lui Samori se deplasau spre est de fiecare dată cînd erau prea tare încolțite de francezi ; astfel că, după o slabă rezistență opusă de unitățile lui rapide, francezii găseau teritoriul evacuat.

Samori era un bun diplomat și din cînd în cînd lua contact cu englezii din Sierra Leone și cu francezii de pe malurile Senegalului, ca să discute condițiile încheierii unei păci cu francezii sau ale unei alianțe cu englezii. A fost însă nevoit să cedeze treptat tot mai multe teritorii francezilor (deși a dobîndit altele pe seama imperiului lui Umar), iar manevrele lui diplomatice nu l-au ajutat decît să-i amîne înfrîngerea definitivă. De fapt, un demers diplomatic i-a adus prăbușirea. În 1898, în timp ce negocia cu francezii, a fost capturat de un grup de pușcași francezi pe care garda lui îi luase drept negociatori francezi. Samori a fost exilat într-o insulă din largul coastei gaboneze, unde a murit în 1900.

Scanned with OKEN Scanner

Începînd cu întemeierea coloniei franceze de la gurile Senegalului și a coloniei britanice din Sierra Leone, instalarea europenilor de-a lungul coastei vest-africane s-a extins continuu în cursul secolului al XIX-lea. Liberia, întemeiată în 1822 cu sprijin american ca patrie a sclavilor eliberați, nu a devenit niciodată colonie a Statelor Unite, ca Sierra Leone pentru Marea Britanie. A păstrat însă strînse legături cu cercurile filantropice americane și cu negrii americani, creîndu-și un sistem politic și cultural după modelul american.

În Coasta de Aur, cîrmuitorii asante s-au străduit o bună parte a secolului al XIX-lea să-și păstreze întinsul lor imperiu. În interior, au dus frecvente mici războaie de înăbușire a răscoalelor izbucnite în statele vasale, dar populațiile din ținuturile situate departe de coastă au continuat să se mențină prospere datorită comerțului cu sclavi, aur, fildeș, mirodenii și cacao. Pe coasta propriu-zisă, suzeranitatea comercială britanică, manifestată prin amestecul tot mai direct în politica statelor fante și ga, a dus la proclamarea, în 1874, a coloniei britanice Coasta de Aur.

Dahomey, situat la răsărit de Coasta de Aur, s-a străduit în cursul secolului al XIX-lea, la fel ca Asante, să-și păstreze integritatea teritorială. Interzicerea comerțului de sclavi, cu toată împotrivirea regelui din Dahomey, a slăbit serios imperiul fonilor, care depindea de acest comerț mai mult decît oricare alt stat african ca să-și procure arme de foc, muniție și mărfuri de lux. Lipsit de bogății naturale, Dahomey a rămas la sfîrșitul comerțului de sclavi doar cu producția de copra din cocotierii lui. Către finele celui de al treilea sfert al secolului, cu puțin înainte să înceapă concurența dintre statele europene pentru ocuparea teritoriului african, Dahomey se găsea în cea mai precară situație.

Mai departe, la răsărit, de-a lungul coastei din Yoruba, Lagos și Badagry rămăseseră ultimele antrepozite importante ale comerțului cu sclavi. Dispariția imperiului Oyo

Scanned with OKEN Scanner

și marile războaie civile din Yoruba au produs noi contingente de sclavi ; totodată, însă, au frînat producerea altor mărfuri, în afară de sclavi. În 1861, Marea Britanie a luat în stăpînire Lagos, ca să stîrpească negoțul de sclavi ce se făcea în acest centru comercial, dar și pentru a-l folosi ca bază a acțiunii de pacificare a ținutului Yoruba și de stimulare în acest fel a comerțului cu alte produse locale.

Delta Nigerului, multă vreme un important centru al exportului de sclavi, a fost una din primele regiuni unde s-a dezvoltat o producție de înlocuire a comerțului cu sclavi. Căpeteniile neamurilor ijaw și efik — care populau ținuturile cu dense plantații naturale de manglieri și palmieri oleaginoși din jurul deltei și care au trăit în comunități politice descentralizate pînă cînd comerțul cu sclavi i-a ajutat să strîngă bogății și să creeze mici state — au început să se îndeletnicească cu comerțul uleiului de palmieri. Aceleași căpetenii întreprinzătoare creaseră pentru negoțul lor cu sclavi o rețea comercială de-a lungul Nigerului și în ținutul Ibo. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, simțind că negoțul lor va avea nevoie de alte produse, în afară de sclavi, au început să folosească această rețea pentru a stimula producția nucilor de palmieri oleaginoși și transportarea lor cu canoe pentru vînzare în porturile Brass, Bonny și altele. Fabricanții europeni apreciau mult uleiul din aceste nuci, pentru fabricarea săpunului, a loțiunilor medicinale și alte întrebuințări industriale. Cînd negoțul cu sclavi a început să decline, comerțul cu ulei ajunsese o importantă sursă de cîștiguri.

După ce frații Landers au trasat cursul Nigerului spre ocean, comerțul căpeteniilor din deltă a venit în conflict direct cu interesele englezilor, care trimiteau nave cu abur pentru procurarea de la sursă a nucilor de palmier și a altor produse. Căpeteniile din deltă vedeau în aceste ambarcații cu abur o amenințare directă a poziției lor de intermediari ai comerțului cu nuci de palmier. Între 1840 și 1860, canoe înarmate au atacat deseori ambarcațiile bri-

Scanned with OKEN Scanner

tanice, iar producătorii africani care făceau comerț direct cu englezii au suferit represalii din partea căpeteniilor africane. După 1860, însă, englezii și francezii și-au instalat baze comerciale în tot lungul Nigerului, iar canonierele britanice patrulau pe fluviu departe spre nord pînă la confluența rîului Benue cu fluviul Niger. Începînd din acest moment situația economică a statelor ijaw și efik a decăzut.

În această perioadă, între englezi și francezi era pace și cooperau, deși nu prea cordial, în comerțul african. Anglia dispunea de poziții mai bune de-a lungul Nigerului, din Hausa pînă la mare, dar din motive internaționale ezita să-i oprească pe francezi sau pe ceilalți cetățeni ai altor țări să facă comerț în această regiune. Chiar pe la mijlocul secolului al XX-lea, companiile comerciale franceze încă lucrau în zonele britanice și cele britanice (dar pe scară mai redusă) în zonele franceze.

Așadar, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, englezii și francezii se instalaseră temeinic de-a lungul coastei vest-africane și începeau să pătrundă în interior, îndeosebi în susul fluviilor Senegal și Niger. La sud de Niger, însă, situația din precedentele trei secole nu se schimbase mai deloc : bazele comerciale și micile forturi ale guvernelor europene sau ale companiilor comerciale autorizate continuau să facă negoț de-a lungul coastei, dar ținuturile din interior erau, în general, neexplorate. Pe coastele din Camerun, Gabon și Zair, negustorii englezi și francezi controlau cea mai mare parte a comerțului. Cînd comerțul cu sclavi a decăzut, principalul produs exportat din această regiune a fost fildeșul, adus de departe, din interior, de intermediari din neamul fang pe coasta dintre Camerun și Gabon și din neamul teke pe coasta congoleză.

În Gabon, Franța își stabilise în 1849 un cap de pod asemănător celui al englezilor din Sierra Leone. Orașul Libreville din Gabon, la fel ca Freetown din Sierra Leone, era sediul principal al sclavilor eliberați și al ocrotitorilor

Scanned with OKEN Scanner

lor francezi. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, comerțul portughez din Angola se limita tot la bazele de pe coastă, îndeosebi cele de la Luanda și Benguela, deși numeroși metiși africano-portughezi, cunoscuți sub denumirea de „pombeiros", se stabiliseră în orașe africane din interior, unde se ocupau cu dirijarea mărfurilor spre și de la coastă.

Coasta africană de la Oceanul Indian îi interesa mai puțin pe europeni. Portughezii se limitau tot la comerțul de pe coasta din Mozambic și de pe cursul inferior al fluviului Zambezi, iar pe englezi îi interesa numai comerțul cu sultanul din Zanzibar, care stăpînea coastele Africii răsăritene de la fluviul Rovuma, din sudul Tanzaniei, pînă în Somalia. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, sultanul își extinsese influența comercială în interior, dar nu-și exercita autoritatea politică decît asupra ținuturilor situate la cîteva mile de coastă. Agenții lui comerciali arabi și swahili se stabiliseră în jurul lacului Tanganyika, de-a lungul afluenților fluviului Congo și în unele părți ale „regiunii dintre lacuri", unde practicau un înfloritor comerț cu sclavi și fildeș.

Unul dintre cei mai marcanți negustori arabo-swahili era Muhammed bin Hamad, cunoscut de europeni sub numele de Tippu Tib, născut din tată swahili și mamă arabă (o imigrantă din Oman). Tippu Tib își crease o întinsă rețea de centre și baze comerciale în Africa centrală, deseori în tovărășie cu mari state africane, ca de pildă Nyamwezi, și în 1870 ajunsese cel mai puternic om din regiune ; se zice că la apogeul puterii comanda o armată care dispunea de cincizeci de mii de arme de foc. Tippu Tib era, în realitate, împărat peste un întins imperiu din interior, deși spunea că nu era decît un simplu negustor și un fidel supus al sultanului din Zanzibar. De fapt, după 1880, prevăzînd pătrunderea europenilor în interiorul Africii, a încercat să obțină recunoașterea europeană a zonei lui de influență, ca parte din imperiul sultanului, deși fără succes.

Scanned with OKEN Scanner

Cu toate că principala zonă de influență comercială a negustorilor cu baza în Zanzibar erau ținuturile unde se află azi Tanzania și partea de răsărit a Zairului, ei s-au extins în secolul al XIX-lea și în Bunyoro, Buganda, Karagwe și în diferite regiuni din Kenya și Mozambic, unde au stabilit legături permanente cu negustorii africani. Prosperele state din această zonă nu avuseseră relații cu comerțul de pe coastă ; dar în deceniile care au urmat după ce negustorii arabi și swahili de pe coastă au intrat în relații cu ele, marile state din „regiunea dintre lacuri" au început să participe activ la comerțul din Oceanul Indian și îndelunga lor izolare a luat treptat sfîrșit.

În primele două treimi ale secolului al XIX-lea, cînd în vestul și estul Africii se petreceau aceste evenimente, în general sub controlul conducătorilor africani, în Africa de Sud se desfășura un proces cu totul diferit. Acolo, Marea Britanie își consolida și extindea prezența în regiunea care fusese multă vreme zonă de influență olandeză. În Africa de Sud, influența europeană domina deja situația și africanii pierdeau tot mai mult controlul, copleșiți de forțe prea puternice ca să li se poată opune.

Prima colonie olandeză de la Cape Town se extinsese încet între 1652 (data întemeierii ei) și sfîrșitul secolului al XVIII-lea : din Olanda au venit puțini coloniști noi și pămîntul disponibil era atît de vast încît sporul demografic natural al burilor nu le permitea să-și exercite dominația decît pe o rază de cîteva sute de mile de la Cape Town, iar Olanda nu întreprindea campanii de extindere în interior. Abia în 1770 au început primele contacte între coloniștii buri și locuitorii negri africani. Cînd coloniștii buri au ajuns la fluviul Fish, au găsit acolo populația xhosa, o seminție de limbă bantu, numeroasă și relativ puternică.

O versiune istorică modernă sud-africană susține că la sud de fluviul Fish nu existau africani cînd acest teritoriu a fost luat în stăpînire de coloniștii olandezi și că populația xhosa, pe care au găsit-o la răsărit de fluviul Fish, abia

Scanned with OKEN Scanner

sosise. Această versiune ignoră miile de boşimani şi hotentoţi, care trăiau la vest de fluviul Fish cînd au sosit olandezii. Anii de lupte dintre olandezi şi hotentoţi au dus la dispariţia hotentoţilor. De altfel, africanii de limbă bantu colonizaseră ţinutul de la răsărit de fluviul Fish încă din secolul al XIV-lea, dar nu migraseră la vest de acest fluviu deoarece ţinutul era deja colonizat de păstori hotentoţi.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, Marea Britanie a început să-şi dea seama de importanţa oraşului Cape pentru interesele ei navale din Oceanul Indian şi în cursul primului război napoleonian, în 1795, a pus stăpînire pe oraşul Cape şi pe provincia cu acelaşi nume administrate de olandezi. Între timp, Olanda intrase în sfera de influenţă franceză şi era aliata Franţei. Una din primele acţiuni ale Marii Britanii în acest război a fost să ia în stăpînire coloniile olandeze din diferitele părţi ale lumii, ca să-şi extindă comerţul, dar şi ca să împiedice flota franceză să folosească porturile lor. În 1803, în baza tratatului de la Amiens, Cape a fost înapoiată Olandei. În 1806, însă, cînd războiul a reînceput, englezii a luat-o din nou în stăpînire şi de atunci au stăpînit-o fără întrerupere.

Liberalismul englez în problema sclaviei s-a reflectat şi în administraţia britanică a coloniei Cape. Începînd din 1806, Marea Britanie a introdus o serie de reforme liberale. După 1830, aceste reforme au devenit insuportabile pentru mulţi colonişti buri, pentru că le ameninţa modul lor de trai bazat pe folosirea mîinii de lucru a sclavilor şi a servilor. În cursul aşa-numitei „Great Trek“ [1], numeroase familii olandeze din apropierea regiunii Cape şi-au vîndut sau abandonat pămînturile şi, grupate în mari caravane (asemănătoare celor folosite de pionierii americani ca să traverseze „marile cîmpii“), au migrat sute de mile la nord şi est de stăpînirea britanică. Abolirea sclaviei şi introducerea de legi pentru ocrotirea umilitei populaţii africane

[1] În olandeză din Africa de Sud, emigrare în masă, marea emigrare. (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

din Cape erau considerate de buri drept o jignire adusă cîtorva dintre credinţele lor cele mai profunde, aşa cum arăta într-o scrisoare Anna Steenkamp, sora unuia dintre conducătorii aşa-numitei „Great Trek" :

„...Nu atît liberarea lor [a sclavilor] ne-a mînat în asemenea depărtări, cît faptul că au fost puşi pe picior de egalitate cu creştinii, contrar legilor lui Dumnezeu şi deosebirilor naturale dintre rasele şi religiile noastre, încît orice bun creştin nu a mai putut îndura să se plece sub un asemenea jug ; de aceea am preferat să plecăm ca să ne păstrăm preceptele noastre neîntinate".

Liberalismul britanic a fost însă numai un aspect al noii administraţii. Marea Britanie şi-a dat seama, mult mai clar decît primele autorităţi olandeze şi chiar decît mulţi buri, că Cape nu era doar un ţinut plăcut şi o bază strategică, ci că putea deveni o colonie cu aceleaşi perspective promiţătoare ca primele lor posesiuni din Lumea Nouă şi din Australia şi Noua Zeelandă. Ţelurile planului britanic — dezvoltarea unei economii moderne prin atragerea coloniştilor şi negustorilor englezi la Cape şi implantarea civilizaţiei apusene printre băştinaşi — au dus la mari schimbări în Africa de Sud în cursul secolului al XIX-lea. Tendinţa firii independente a burilor de a migra spre interiorul Africii nu a stingherit cîtuşi de puţin planul britanic. Pe pămînturile părăsite de buri au putut fi colonizaţi imigranţi englezi, iar emigrarea spre interior a burilor a deschis mai tîrziu posibilităţi de extindere a Marii Britanii în acea zonă.

Istoria Africii de Sud, după începutul secolului al XIX-lea, a fost un necontenit conflict între buri şi neamurile bantu şi între buri şi englezi. Convingerea emigranţilor buri că sînt un popor superior unic, diferit de toate celelalte popoare ca mod de viaţă, i-a dus la lupte continue cu populaţiile xhosa, sotho, zulu, tswana şi alte neamuri africane, ale căror pămînturi pentru păşunat şi agricultură erau necesare aşezărilor şi expansiunii burilor.

Scanned with OKEN Scanner

Emigrarea burilor spre nord a fost un factor important la originea așa-numitei „mfecane", vremea tulbure, descrisă în capitolul XI. Această perioadă a dus în prima jumătate a secolului al XIX-lea la creșterea puterii militare a zulușilor și la migrația unui mare număr de africani în tot sudul și centrul Africii. Între 1860 și 1870, africanii au opus o neînfricată rezistență militară în fața armelor de foc ale dîrjilor pionieri buri, dar în general fără succes ; însă, după descoperirea zăcămintelor de diamante din Kimberley, cînd africanii au putut să cumpere arme de foc de la negustorii europeni (aceștia îi plăteau uneori pe muncitorii africani cu arme de foc în loc de bani), trupele africane au început să cîștige bătăliile cu europenii. Între 1870 și 1890, guvernul din Cape s-a văzut nevoit în numeroase rînduri să trimită mici armate împotriva trupelor de care dispuneau acum populațiile xhosa, basuto zulu, tswana și pedi ; iar în 1877, sub pretextul ocrotirii populației europene împotriva campaniilor victorioase ale populației bapedi, condusă de căpetenia lor Sekukuni, guvernul britanic a anexat pentru scurt timp republica Transvaal, fondată de buri.

Populația bapedi era ramura răsăriteană a semințiilor sotho ; alte ramuri se stabiliseră în Basutoland (Lesotho modern) și în Bechuanaland (Botswana modernă). Bapedii trăiau în regiunea Transvaal și aveau mari necazuri din cauza încălcărilor burilor pe pămînturile lor tradiționale pentru pășunat și agricultură. În timpul perioadei „mfecane", populația bapedi suferise o grea înfrîngere în luptele cu semințiile nguni, dar după aceea, nevoia de a-și apăra pămînturile și turmele de vite i-a silit să-și organizeze mai bine apărarea militară. Pînă la urmă, trupele lor au fost însă înfrînte în războaiele cu burii și englezii, dar nu înainte de a se apăra cu dîrzenie și curaj în fața forțelor europene mai bine instruite și înarmate. Deplasările spre nord ale burilor au adus englezilor și celorlalți europeni prea puține informații despre interiorul Africii de Sud.

Scanned with OKEN Scanner

Burii nu erau oameni prea culți, iar cei culți nu aveau nici un interes să scrie relatări din care europenii ar fi putut culege informații despre locurile lor. Explorările burilor aveau ca scop să descopere noi ținuturi pentru așezările lor, iar coloniștii buri nu doreau decît să fie lăsați să-și făurească în liniște propria soartă din Africa. Misionarii din Franța și îndeosebi din Marea Britanie au fost cei care au adus în Europa informații despre geografia, populațiile și condițiile economice ale regiunilor din sudul și centrul Africii.

Misionarii Societății misionare din Paris și-au desfășurat activitatea în Basutoland cu sprijinul entuziast al regelui Moshesh, iar Societatea misionară din Londra a activat mai departe, la vest, în regiunea unde se află azi Botswana. Robert Moffat, un misionar de vază din grupul de la Londra, a informat cercurile liberale și creștine britanice despre continuele agresiuni ale coloniștilor buri împotriva agricultorilor și păstorilor africani. Strădaniile lui de a atrage atenția asupra ocrotirii acestor africani au contribuit în mare măsură la întărirea îndreptățirii Marii Britanii la posesiunea Africii de Sud și la trimiterea de numeroși misionari în aceste ținuturi. Unul dintre acești misionari înflăcărați a fost David Livingstone, care a fost convins de Moffat să-și închine viața și cunoștințele lui medicale activității misionare, ajungînd pînă la urmă cel mai vestit explorator european al Africii.

Livingstone l-a întîlnit pe Moffat spre sfîrșitul studiilor lui de medicină la Glasgow. Moffat l-a îndemnat să nu se ducă în locuri cunoscute, ci să pătrundă în regiuni neexplorate. Începînd din acel moment, în mintea lui Livingstone s-a aprins ambiția să meargă în Africa și să caute sate unde nu mai fuseseră misionari. În decembrie 1840, după ce și-a luat diploma de medic și a fost hirotonisit pastor de Societatea misionară din Londra, a plecat din Anglia la Cape Town. Avea atunci vîrsta de douăzeci și șapte ani și vreme de peste treizeci de ani, pînă la moarte

Scanned with OKEN Scanner

în 1873, a călătorit aproape fără întrerupere în Africa. L-au interesat nespus de mult oamenii, spre deosebire de unii exploratori ai Africii apusene și răsăritene, pe care i-au atras mai mult aventura în sine și descoperirea de noutăți geografice și situații ciudate.

În cursul marilor lui călătorii dintre anii 1841 și 1873, Livingstone a străbătut mii de mile din teritoriul Africii centrale și de sud, unde se află azi Angola, Botswana, Zair, Malawi, Mozambic, Rhodesia, Africa de Sud, Tanzania și Zambia. Era o perioadă caracterizată prin mari migrații, conflicte între populațiile africane și coloniștii albi, rivalități comerciale, introducerea mijloacelor de război moderne și barbarele pustiiri ale comerțului de sclavi. Livingstone a luat contact cu populațiile celor mai multe state mari bantu — Botswana, Makololo, Matabele, Lozi, Mashona, Mwene Mutapa, Mwata Yamvo, Mwata Kazembe și Bemba — petrecîndu-și deseori timpul în mijlocul lor. A traversat Africa centrală de la Luanda (în Angola) pînă la Quilimane în Mozambic, a explorat fluviul Zambezi de la Oceanul Indian pînă la izvoarele lui, a „descoperit" cascada Victoria și lacul Nyassa și a cercetat cu de-amănuntul marele platou continental care separă fluviile Congo și Zambezi, culegînd informații.

Livingstone era înzestrat cu un deosebit talent literar și cărțile lui aveau numeroși cititori în Europa și în America. Multă vreme descoperirile lui au înlesnit cartografilor să completeze cu mare precizie mari spații goale din hărțile Africii de Sud. În Europa s-a făcut cunoscut și apreciat pentru numeroasele informații culese în cursul explorărilor lui.

Marele merit al lui Livingstone a fost însă interesul arătat populațiilor africane și obiectivitatea cu care le-a descris, calitate rar întîlnită la ceilalți exploratori europeni din secolul al XIX-lea. Pregătirea lui religioasă și vocația de misionar l-au condus să exprime multe aprecieri etice

Scanned with OKEN Scanner

severe asupra situației din Africa. Totuși, spre deosebire de cei mai mulți misionari ai vremii, și-a aruncat adesea privirea și dincolo de sfera de preocupări a misiunii lui, relatînd datini și credințe africane, uneori cu naivitate dar în general cu obiectivitate. Această calitate a lui de a-i privi pe africani ca ființe umane, vrednice de aceeași stimă ca și celelalte ființe umane, i-a creat prietenii cu mulți africani, printre care cîțiva conducători vestiți.

Livingstone și-a petrecut foarte mult timp în compania a doi șefi africani, Sechele al clanului bakwena și Sebituane al clanului makololo. Descrierile și aprecierile lui despre aceștia sînt cu totul diferite de cele aduse din interiorul Africii de vînători de vînat mare, negustori și călători buri. Sechele era șeful numerosului clan bakwena al populației tswana, care azi cuprinde o bună parte a populației din Botswana. În 1885 a fost nevoit să accepte protectoratul britanic pentru a opri încălcările burilor pe teritoriul lui. Africanii lui Sechele erau oameni pașnici, care se îndeletniceau cu cultivarea cerealelor și creșterea vitelor pe pășunile sărace din ținutul lor. Clanul makololo, condus de Sebituane, era înrudit cu populația tswana și membrii lor vorbeau limba sotho, dar migraseră departe spre nord din cauza incursiunilor zulușilor. După lupte cu alte grupuri etnice, sub conducerea pricepută a lui Sebituane, au ajuns pînă la urmă în regiunea care constituie în prezent sudul Zambiei, unde au cucerit regatul foarte bine organizat al lozilor. Atît Sechele cît și Sebituane erau descriși de detractorii lor europeni ca ignoranți și sălbatici (amîndoi avuseseră conflicte cu burii). Descrierile lui Livingstone relevă inteligența, abilitatea politică, calitățile de conducători și istețimea lor.

Sebituane, scria Livingstone, „era fără îndoială cel mai înzestrat dintre șefii băștinași cunoscuți de mine“... „în bătălii mergea totdeauna în fruntea ostașilor lui“... și dovedea „dîrzenie în înfrîngere“, „compasiune“ și „bunăvoință chiar pentru străinii umili“.

Scanned with OKEN Scanner

Înțelegerea arătată de Livingstone față de africani și credințele lor este ilustrată de acest pasaj referitor la vracii aducători de ploaie ai clanului bakwena condus de Sechele :

„Deoarece oamenii din tribul bakwena credeau că trebuie să existe o oarecare legătură între prezența „cuvîntului lui Dummezeu" în orașul lor și repetatele secete nimicitoare [de la sosirea lui Livingstone nu mai căzuseră ploi], priveau fără simpatie spre clopotul bisericii, totuși continuau să ne trateze cu amabilitate și respect. Nu știu să fi avut vreun dușman în trib. Singura cauză de nemulțumire mi-a fost mărturisită deschis de un om cu multă influență și judecată, unchiul lui Sechele :

— Ne sînteți foarte drag, ca și cum v-ați fi născut printre noi ; sînteți singurul alb cu care ne-am putut împrieteni ; dar dorim să renunțați la aceste nesfîrșite predici și rugăciuni, cu care nu ne putem deloc obișnui. Vedeți, doar, că, în timp ce la noi nu cade pic de ploaie, triburile care nu se roagă ca noi au ploaie din belșug.

Era adevărat. Am văzut adesea ploaia căzînd pe dealurile de la zece mile depărtare, fără ca spre noi — cum spun ei — *să se uite măcar cu un ochi.* Chiar dacă duhul văzduhului nu avea nici un amestec în arșița care ne pîrjolea, deseori mai că l-am crezut în stare de asta.

Cît despre vracii aducători de ploaie, ei se bucurau de încrederea oamenilor, și nu fără temei... și ca să le înțelegem puterea, trebuie să ne punem în situația lor și să credem, la fel ca ei, că toate leacurile medicale acționează în virtutea unui efect miraculos".

Două pasiuni arzătoare l-au condus pe David Livingstone în cursul celor aproape treizeci și cinci de ani de explorări : o nepotolită sete de a explora ținuturi necunoscute și de a cunoaște lucruri noi și o profundă aversiune față de sclavie și de nelipsita ei consecință, disprețuirea africanilor. În acord cu mișcarea liberală europeană, Livingstone credea că înrobirea și exploatarea africanilor ar putea fi curmată cu cele mai bune rezultate deschizînd

Scanned with OKEN Scanner

drumuri de acces spre africanii din interiorul Africii, convertindu-i la creștinism și la gusturile occidentale și înlocuind traficul de sclavi cu un comerț pașnic de mărfuri.

Atitudinea lui față de africani, părintească și condescendentă după criteriile de azi, reprezenta în acea vreme cea mai avansată poziție a liberalismului european.

În ultima lui mare expediție, Livingstone a ajuns la Marile Lacuri, unde a încercat să exploreze bazinul și izvoarele fluviului Congo. În 1865 îi scria lui Sir Roderick Murchison, președintele Societății Regale de Geografie, rugîndu-l să-i aprobe această misiune de explorare. „Ceea ce mă îndeamnă să o prefer este dorința de a intra în legătură cu băștinașii și de a face tot ce pot ca să-i lămuresc asupra relelor comerțului cu sclavi și să-i ajut să înțeleagă cît de cît religia noastră... aș avea o mare mulțumire și aș considera că-mi îndeplinesc o datorie", declara el. Livingstone a plecat din Zanzibar în martie 1866, cu destinația spre gurile fluviului Rovuma. Planul lui era să urmeze cursul acestui fluviu pînă la lacul Tanganyika și zona pe care trebuia s-o exploreze. După plecare, Europa nu a mai primit nici o știre de la el : scrisorile lui, trimise la intervale regulate în țară, nu au sosit niciodată. Între timp faima lui Livingstone se răspîndise pretutindeni și „dispariția" lui a făcut mare vîlvă.

În 1869, ziarul *New York Herald* l-a trimis pe Henry Morton Stanley, unul din cei mai curajoși reporteri, ca să dea de urma lui Livingstone. Stanley a sosit la Zanzibar în ianuarie 1871, a organizat un numeros corp expediționar și la 10 noembrie în același an l-a întîlnit pe dr. Livingstone la Ujiji, cînd i s-a adresat cu cuvintele azi intrate în legendă : „Dr. Livingstone, presupun ?" După ce a petrecut patru luni cu Stanley, Livingstone și-a continuat explorările și a murit la 1 Mai 1873 în timp ce încă se afla în Africa.

În cursul călătoriei pentru a da de urma lui Livingstone, Stanley începuse să se pasioneze pentru explorarea Africii. Timp de cîțiva ani, a explorat regiunea Marilor Lacuri, a

Scanned with OKEN Scanner

descoperit izvoarele fluviului Congo, a urmat cursul fluviului de la lacuri pînă la Atlantic și a marcat pe hartă zona bazinului Congo. Pe Stanley l-a interesat însă și altceva, în afară de explorare. La scurt timp a început să fie obsedat de perspectivele economice ale exploatării de către europeni a acestui mare centru vital al Africii, care era bazinul Congo. Explorările lui Stanley și importanța acordată de el acestor perspective au jucat un rol esențial în cuceririle întreprinse de europeni pe teritoriul Africii în ultimii ani ai secolului al XIX-lea.

Explorările lui Livingstone au jucat de asemenea un rol important în strategia exploatării de mai tîrziu a sudului și centrului Africii. Privite în lumina istoriei, rapoartele lui asupra vastelor ținuturi situate între zonele colonizate de europeni în sudul Africii și cele din sudul Tanzaniei au contribuit la completarea informațiilor geografice culese în cursul altor explorări britanice disparate în Tanzania, Marile Lacuri ale Africii de Est și în valea cursului superior al Nilului și astfel la cunoașterea întregii geografii a Africii răsăritene.

Între 1850 și 1860, patru exploratori britanici, toți oameni curajoși cu mare experiență în vînătoarea de vînat mare, problemele militare și călătoriile în regiuni neexplorate, au început o serie de expediții, care au dezlegat ultimele enigme ale geografiei africane.

În 1854—1855, Sir Richard Francis Burton, care cîștigase o mare experiență militară și vînătorească în India, a întreprins prima expediție europeană de la coasta Somaliei spre interior pînă la Harar și ținutul locuit de populația galla. Grav rănit și trecînd prin numeroase primejdii, Burton și-a încheiat cu succes expediția, pe care a făcut-o în mare parte pe cheltuială proprie, și s-a întors în Anglia cu multe informații despre Somalia și sudul Ethiopiei. Mai tîrziu, cu sprijinul financiar al Societății Regale de Geografie și al guvernului britanic, a explorat țara lui

Scanned with OKEN Scanner

Tippu Tib, însoţit de John Hanning Speke, şi a fost primul european care a vizitat lacul Tanganyika, doar cu cîţiva ani înainte de Livingstone.

John Hanning Speke, de asemenea militar cu experienţă în India, l-a însoţit pe Burton numai o parte a expediţiei lui în Somalia, ca secund al acestuia. În cursul expediţiei, Speke s-a despărţit de Burton şi a plecat pe alt drum descoperind lacul Victoria. A fost primul european cunoscut care l-a vizitat şi s-a întors susţinînd că acest mare lac, cel mai mare din Africa, era izvorul Nilului. (În cursul acestor expediţii, Burton şi Speke au devenit mari duşmani, fiecare prezentîndu-l pe celălalt într-o lumină nefavorabilă în relatările lor). În a doua expediţie din 1861—1863, Speke, de astă dată însoţit de James Grant, un companion mai plăcut decît Burton, a vizitat Buganda şi a descoperit izvorul Nilului la extremitatea de nord a lacului Victoria.

Sir Samuel White Baker, un om bogat, care cunoştea Europa (studiase în Germania) şi Ceylon, era unul dintre cei mai vestiţi vînători de vînat mare din acea vreme. În 1862 a plecat din Khartoum într-o expediţie pe cont propriu în cursul căreia spera să exploreze Nilul şi să-i întîlnească pe Speke şi Grant în drumul lor spre nord în josul fluviului. A călătorit cu trei corăbii şi o sută de oameni, întîmpinînd mari dificultăţi din cauza problemelor de navigaţie şi a nesupunerii echipajului. A vizitat regatul Bunyoro în 1864 (unde regele Kamraşi l-a silit să-i dea o bună parte din puţinele provizii ce-i mai rămăseseră, aşa cum acesta procedase şi cu Speke şi Grant cu cîteva luni înainte), a descoperit lacul Albert şi pînă la urmă s-a întîlnit cu Speke aproape de oraşul Gondokoro de pe Nil. Baker şi soţia lui s-au întors apoi în Egipt. Baker a primit titlul de cavaler şi a fost mult lăudat pentru explorările Nilului. În 1869—1873, s-a întors împreună cu soţia în sudul Sudanului şi Uganda, de astă dată ca guvernator general al bazinului Nilului, numit în această funcţie de

Scanned with OKEN Scanner

chedivul Egiptului. Misiunea lui era să ajute la stîrpirea brutalului comerţ cu sclavi din acea regiune şi să încerce să extindă frontierele Egiptului pînă în Uganda.

Aceste explorări britanice au constituit primele surse de informare ale Europei asupra vastei regiuni dintre lacul Tanganyka şi Egipt ; tot în legătură cu această regiune şi cea din interior unde se află azi Tanzania şi Kenya, au adus multe informaţii şi misionarii germani. John Ludwig Krapf şi John Rebmann, de exemplu, ambii angajaţi de Societatea misionarilor bisericii, au fost primii europeni care au vizitat muntele Kilimanjaro, cel mai înalt din Africa, şi au venit în contact cu avansata populaţie chagga care trăia pe povîrnişurile acestui munte.

După aceste importante călătorii, interiorul Africii răsăritene era deschis pătrunderii europene şi an de an numărul misionarilor, exploratorilor, vînătorilor şi negustorilor a sporit.

În deceniile 1860—1880, cea mai mare parte a continentului african era cunoscută în Europa. Aşezările timpurii de pe coastă — din Senegal, Gambia, Sierra Leone, Coasta de Aur, Nigeria, Angola, Africa de Sud, Mozambic şi din unele regiuni ale Africii de Nord — au fost folosite ca baze de extindere a influenţei şi stăpînirii europene în interior.

Acţiunile europene din Africa de Nord — care s-a aflat în contact mult mai strîns cu Europa atît din punct de vedere geografic cît şi istoric — au ajutat de asemenea la pregătirea cuceririlor de mai tîrziu. La fel ca Africa de Sud, această întinsă parte a Africii a cunoscut primele forme ale colonialismului european. În cursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, cînd acţiunile europene din vestul şi estul Africii se limitau încă la comerţul de pe coastă şi explorarea interiorului, Europa formula deja pretenţii de posesiune faţă de ţinuturile prospere ale Africii de Nord, mai ales de cînd Napoleon cucerise Egiptul.

Scanned with OKEN Scanner

Amestecul Europei în Africa de Nord își are în parte originea în îndelungul conflict dintre Europa creștină și statele islamice din Africa de Nord și Orientul Mijlociu. Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, acest conflict provocase numeroase stări de încordare între Europa și imperiul otoman. Turcii stăpîniseră multă vreme o parte a Europei, îndeosebi Grecia și Albania, și europenii erau foarte interesați să-i alunge înapoi în Asia. Europa ajunsese să considere Mediterana ca o mare europeană, iar Africa de Nord — asupra căreia (cu excepția Marocului) imperiul otoman încă revendica drepturi de stăpînire — drept o zonă de legitim interes. Faptul că Africa de Nord continua să controleze prosperul comerț cu Sudanul, și că fertilele ei cîmpii de pe coastă produceau importante exporturi de grîne, măsline, curmale și vinuri pentru piețele europene, precum și faptul că porturile ei puteau fi folosite ca baze pentru corăbiile europene sau ca adăposturi pentru pirați, toate acestea sporeau interesul Europei.

Spre deosebire de cea mai mare parte a Africii, nordul acestui continent fusese multă vreme locuit de populații urbane și bogate, care trăiseră în strîns și direct contact cu Europa. Corăbiile nord-africane navigau pe Mediterana și vizitau porturile europene, iar în fiecare mare centru comercial nord-african funcționau consulate și agenții comerciale ale diferitelor țări europene. Africa de Nord juca un rol important în comerțul și politica din Marea Mediterană, chiar dacă importanța acestui rol scăzuse odată cu declinul imperiului musulman.

La începutul secolului al XIX-lea, Egiptul se afla într-o stare de vădită slăbiciune din cauza dezbinărilor interne și a corupției. Nominal, era condus de sultanul otoman. În 1798, Napoleon a invadat Egiptul ca răspuns la ocuparea Africii de Sud de către englezi și în foarte scurt timp armata egipteană a fost înfrîntă. Deși trei ani mai tîrziu armatele franceze au fost alungate cu ajutor britanic,

Scanned with OKEN Scanner

Egiptul a fost primul stat african care în timpurile moderne a suferit o importantă invazie și cucerire europeană.

După alungarea francezilor, Egiptul a cunoscut o perioadă cvasihaotică. În cursul acestui interval, caracterizat prin insurecții, uneltiri și dispute între diferitele facțiuni, un bei de origine albaneză, Muhammad Ali, a preluat cîrmuirea și în 1805 a fost numit pașă, adică guvernator, al Egiptului. Timp de peste șase ani, Muhammad Ali s-a luptat să-și consolideze autoritatea. În 1811, reușise să ucidă sau să alunge pe toți mamelucii, inclusiv pe albanezii care îl ajutaseră să pună mîna pe putere. A condus Egiptul ca reprezentant al sultanului otoman, plătind acestuia un tribut anual simbolic, dar în fapt era independent și în multe privințe mai puternic decît suzeranul lui turc. În 1839, armata egipteană modernizată a lui Ali a cîștigat o mare victorie împotriva armatei turcești a sultanului. Ali ar fi putut să devină conducătorul întregului imperiu otoman, dacă nu ar fi intervenit puterile europene.

Muhammad Ali era un amestec complex de autocrat antic și dictator modern ; nu admitea nici o știrbire a puterii lui personale, dar a introdus multe reforme care au dus la modernizarea Egiptului. A construit un mare canal care lega portul Alexandria cu Nilul și a introdus cultura pe scară mare a bumbacului în delta Nilului. De asemenea, a zdrobit influența turcilor și a creat o nouă clasă de slujbași cu sentimente și vederi egiptene sincere. S-a străduit să obțină capital, tehnologie și cunoștințe științifice europene pentru dezvoltarea economică a Egiptului. În urma unei vaste campanii militare de extindere a teritoriului egiptean, a cucerit cea mai mare parte a ținuturilor care alcătuiesc în prezent Republica Sudan.

Prima acțiune internațională cu scop agresiv a lui Ali a fost reorganizarea armatei egiptene. Toți ofițerii turci și albanezi au fost înlăturați și înlocuiți cu cadre noi de ofițeri egipteni și negri africani ; pentru instruirea noii armate echipate cu arme europene, a angajat instructori

Scanned with OKEN Scanner

europeni. În 1820, Ali a considerat că armata lui era suficient de pregătită ca să fie trimisă în Sudan ; și, în timp ce înaintau în susul Nilului, trupele s-au dovedit la înălțimea năzuințelor lui. Au capturat Dongola și Sennar, și Ali a întemeiat o nouă capitală la Khartoum, de unde un guvernator egiptean putea cîrmui întregul teritoriu cucerit. An de an armata lui a înaintat tot mai departe în sud, dar dîrjii băștinași shilluk, în ciuda lipsei de arme moderne, au frînat înaintarea trupelor egiptene, care abia în 1841 au reușit să pătrundă în țara lor. Populațiile shilluk, dinka, nuer și alte neamuri nilotice nu au fost însă niciodată complet cucerite. Din pricina atitudinii lor de ostilitate și de continue răzvrătiri, ocupația egipteană a fost mai mult formală. Mai tîrziu, Egiptul l-a trimis pe Sir Samuel Baker în ținuturile locuite de populațiile nilote cu misiunea de a încerca să extindă stăpînirea egipteană în Uganda, dar acțiunea lui nu a avut succes. Dominația egipteană efectivă s-a oprit la hotarul actual dintre Sudan și Uganda.

Ambițiile imperialiste ale lui Ali nu s-au limitat la Africa. A ocupat deșertul Sinai, Palestina, Siria și ținuturile vecine și le-a stăpînit mulți ani, pînă cînd a fost silit de amenințările Angliei și ale altor state europene să se retragă în regiunea Suez. Și-a creat o importantă flotă și la cererea sultanului a trimis o armată compusă din nave de război și trupe de uscat în Grecia, care în acea vreme se lupta să-și recapete neatîrnarea de sub stăpînirea otomană. Flota lui Ali, condusă de fiul lui, Ibrahim, a înfrînt flota greacă și era pe punctul să zdrobească și armata greacă, cînd intervenția europeană l-a obligat pe Ali să-și retragă trupele.

Ali a guvernat prin metode aspre și necruțătoare, dar și prin arta de a băga zînzanie printre vrăjmași, în care era maestru, o calitate necesară în Egiptul mamelucilor. Sub domnia lui, țăranii egipteni — felahii — au dus-o greu din cauza dărilor apăsătoare, a muncii forțate și a obligațiilor militare ; iar veniturile țării erau peste măsură

Scanned with OKEN Scanner

de împovărate de costisitoarele lui reforme de modernizare și dezvoltare. Totuși a lăsat Egiptului o grandioasă moștenire, iar schimbările introduse în organizarea administrativă, militară și economică au creat Egiptului condiții de participare pe picior de egalitate la politica marilor puteri moderne.

Ali a murit în 1841. Primii lui doi succesori s-au dovedit incapabili să ducă mai departe politica de expansiune a Egiptului. După 1860, însă, nepotul lui, Ismail, care s-a proclamat chediv, a reluat programul lui Ali. A terminat canalul Suez (început în 1859) și a încerçat să se extindă de-a lungul Mării Roșii pînă la Oceanul Indian și coasta Somaliei și a Kenyei. Cînd însă a pornit să ia în stăpînire aceste ținuturi, armata lui a fost înfrîntă de ethiopieni, iar ostilitatea sultanului din Zanzibar, susținut de englezi, l-a împiedicat să cucerească coastele Oceanului Indian. Ismail a continuat eforturile de modernizare, întărind armata și perfecționînd sistemul educativ și administrația publică. Aceste eforturi au necesitat însă împrumuturi atît de mari încît Egiptul s-a aflat aproape în stare de insolvabilitate în 1879, cînd a fost demis de sultanul otoman. În 1881, un grup de ofițeri au reușit un puci împotriva conducerii care a urmat după Ismail, dar între timp anglo-francezii luaseră hotărîrea unei intervenții militare comune pentru recuperarea importantelor împrumuturi acordate Egiptului. Din cauza problemelor interne, armata franceză nu a putut participa și în 1882 trupele britanice au intervenit singure în Egipt, ocupîndu-l și stăpînindu-l multă vreme. Această cucerire unilaterală britanică a Egiptului a fost prima scînteie care a declanșat lupta dintre statele europene pentru ocuparea Africii, ce avea să înceapă după 1884.

Amestecul crescînd al Europei în Africa de Nord — după precedentul creat de invazia lui Napoleon în Egipt din 1798 — a luat prima formă permanentă în Algeria în 1830, cînd Franța a invadat-o și pînă la urmă a anexat-o

Scanned with OKEN Scanner

cu statut de colonie. În cursul războaielor napoleoniene din 1792—1815, Algeria ajutase Franța aprovizionînd-o cu o bună parte din grînele necesare purtării acestor războaie. După înfrîngerea Franței, noul guvern care l-a înlocuit pe Napoleon a refuzat să plătească uriașele sume datorate Algeriei. După ani de încordări între cele două țări, Franța a invadat Algeria și în 1832 a înfrînt armatele beiului, ocupînd toate orașele și cîmpiile de pe coastă. Dîrjii berberi independenți din munți nu au putut fi însă ușor îngenuncheați și nici păstorii arabi stabiliți de multă vreme în regiunile de stepă din vecinătatea Saharei. Vechii cîrmuitori turci ai Algeriei îi lăsaseră în voia lor pe berberi și pe arabi și Franța părea înclinată să facă la fel. Arabii și berberii erau însă musulmani evlavioși și fanatismul lor religios le cerea să ia o atitudine ostilă față de ocupația franceză. Pentru prima oară în decursul secolelor arabii și berberii s-au unit într-o confederație, în scopul de o se opune stăpînirii franceze.

Conducătorul ales al acestui nou stat a fost Abd el-Kader. Deși era foarte tînăr — în jur de douăzeci și cinci de ani — își cîștigase o mare faimă ca om evlavios, înțelept și bun conducător. În 1832, un grup de triburi arabe din vestul Algeriei, ținutul lui de baștină, l-au rugat să fie emirul lor și să ia conducerea unui război religios împotriva francezilor. Abd el-Kader a pornit imediat să strîngă în jurul lui sutele de mici comunități arabe și berbere din ținuturile îndepărtate de coastă ale Algeriei. A organizat un sistem fiscal cu o visterie centrală, o armată, un vast aparat administrativ, școli și curți de judecată care aplicau riguros preceptele coranice. În 1840, Abd el-Kader dispunea de un stat puternic organizat după principiile etice islamice. Statul întemeiat de Kader nu avea un obiectiv pur politic și nici religios ; între timp, strînsese o armată de 10.000 de oameni, bine instruiți și echipați cu arme de foc. De asemenea, construise un lanț

de fortărețe strategice de-a lungul colinelor de la poalele munților învecinați cu cîmpiile ocupate de francezi.

La început, francezii l-au recunoscut pe Abd el-Kader ca domnitor al unui stat autonom în interiorul Algeriei, concentrîndu-și atenția asupra colonizării europenilor în orașe și pe cîmpiile fertile. Foarte curînd au început însă conflicte, care după 1840 s-au transformat într-un adevărat război. În 1846, francezii, care ajunseseră să considere Algeria o pradă demnă de mari sacrificii, organizaseră o puternică armată cu un efectiv de 108.000 de oameni. În 1847, forțele franceze au împresurat trupele lui Kader, reușind să-l capturele și pe Kader. A fost trimis în exil, dar rezistența adepților lui a continuat cu intermitențe pînă în 1879. Din acest moment, Algeria a fost stăpînită de Franța, dar pentru populația algeriană cucerită, numele lui Kader a rămas un simbol de mîndrie națională.

Pe coasta Algeriei au fost atrași colonișți francezi, spanioli, italieni și din alte țări mediteraneene. Armata franceză i-a ajutat să se stabilească pe pămînturile mai fertile ale fermierilor algerieni, pe care i-a obligat să se mute mai departe spre interior. În 1840 trăiau în Algeria 100.000 de colonișți europeni, iar în 1880 numărul lor crescuse la 350.000. Curînd, au luat ființă întreprinderi — prăvălii, ateliere, industrie ușoară — și cooperative agricole de producție. Algeria a început să livreze importante cantități de strugure, măsline, grîne și fructe pentru piețele franceze și spaniole. La mijlocul secolului al XIX-lea, o întinsă regiune a Africii devenise astfel prima mare stăpînire colonială europeană.

În Tripoli, după o perioadă de tulburări interne, stăpînirea otomană a fost reînscăunată în 1835. Trupele sultanului turc nu au putut însă să-și impună stăpînirea și pe regiunea Fezzan, marea oază și ținutul muntos din sudul Libiei, care a continuat să se mențină ca teritoriu autonom. Tripoli fusese multă vreme un antrepozit comercial spre care se îndrepta cea mai mare parte a comerțului trans-

Scanned with OKEN Scanner

saharian de sclavi, aur și fildeș din Hausa, Kanem-Bornu și din statele sudaneze răsăritene Wadai și Bagirmi. Între 1830 și 1850, acest comerț a fost întrerupt din cauza luptelor interne din Bornu și a vrajbelor dintre familiile de frunte din Fezzan; în tot cursul acestei perioade doar o caravană mare pe an putea să ajungă la Tripoli și numai sub pază puternică.

În 1843 și în anii următori, o altă mare mișcare religioasă mahomedană, din cele care au jucat un rol important în istoria Africii de Nord și de Vest, a restaurat pacea în centrul și răsăritul Saharei și traficul comercial spre Tripoli a fost reluat și chiar extins. Această mișcare, numită frăția Sanusiyya, a fost fundată de un cărturar și reformator religios cu numele de Muhammad al-Sanusi. Născut în 1787, în Algeria, al-Sanusi a călătorit mult în Africa de Nord și Arabia. În 1837 a întemeiat la Mecca un ordin religios, al cărui scop era de a-i convinge pe musulmani să revină la modul de viață și guvernare din primele timpuri ale islamismului. Împotrivirea bășinașilor din Arabia l-a obligat pe al-Sanusi să se întoarcă în Africa, unde s-a retras într-o oază izolată, Jaghbub, din deșertul de la sud de Cyrenaica, provincia răsăriteană a Libiei. Acolo a clădit o mănăstire, a atras mulți adepți și a transformat oaza Jaghbub într-un mare centru intelectual și religios. Cei atrași inițial în ordinul lui al-Sanusi erau arabi beduini din răsăritul Saharei, dar pe măsură ce prestigiul mișcării creștea i s-au alăturat numeroși berberi și negri africani.

În cîțiva ani numărul adepților fervenți ai frăției Sanusiyya din Cyrenaica sporise și începuseră să se răspîndească spre vest, de-a lungul drumurilor comerciale sahariene, în Fezzan, Wadai și Tibesti (un alt platou din centrul Saharei, unde se află în prezent nordul statului Ciad și sudul Libiei). Așezările sanusiyyenilor nu erau numai locuri de izolare evlavioasă, ci și centre de educație, comerț, activitate financiară, relații sociale și chiar politice. Mulți

membri ai frăției Sanusiyya erau negustori și proprietari de caravane, iar calitatea de membru al frăției crease între ei strînse legături de cooperare și întrajutorare. Mișcarea Sanusiyya nu a reușit să întemeieze un imperiu politic comparabil cu cel al lui Usman dan Foddio din Nigeria, dar controla întreaga Cyrenaica și exercita o mare influență asupra vieții politice și comerciale din centrul și răsăritul Saharei. Chiar Tripoli, care nu era un centru sanusiyyan, a beneficiat mult de pe urma păcii instaurate de această mișcare în Sahara.

În secolul al XIX-lea, Libia se afla departe de centrele de activitate europene din Africa de Nord ; doar Italia o considera zonă de interes special. Datorită însă unității și prosperității interne, precum și slăbiciunii interne a Italiei, Libia a rămas, în general, în afara influenței italiene și a celorlalte state europene, pînă în secolul al XX-lea. (În secolul al XIX-lea, Libia nu era un stat unitar ; cele două mari provincii, Tripoli și Cyrenaica, erau guvernate separat de împuterniciți otomani, în Cyrenaica participînd la cîrmuire și frăția Sanusiyya. Abia în secolul al XX-lea Libia a devenit un stat unitar).

Tunisia, cea mai avansată și occidentalizată țară din Africa de Nord în secolul al XIX-lea, era prea strîns legată de interesele statelor europene ca să fie ferită de intervenția acestora. Sub luminata conducere a unor bei în mare măsură autonomi, a căror dependență de sultanul otoman se limita la plata unui tribut, Tunisia a abolit de timpuriu sclavia și comerțul cu sclavi și a fost unul din primele state africane care au adoptat un sistem constituțional de guvernare în anii 1857—1861. Îngrijorată de agresiunile franceze din Algeria vecină, Tunisia a căutat și a reușit, în 1837, să-și facă legături strînse cu Marea Britanie. Totuși, în ciuda bunelor relații anglo-tunisiene, proximitatea francezilor din Algeria a sporit influența Franței, în vreme ce influența britanică a scăzut.

Scanned with OKEN Scanner

Firmele comerciale franceze s-au instalat trainic în Tunisia, iar Franța a ajuns să considere tot mai fățiș Tunisia ca o sferă a ei de interese. În 1881, după cîțiva ani de conflicte comerciale și diplomatice cu Italia — pe care între timp începuse să o intereseze Africa de Nord — Franța a invadat Tunisia și l-a obligat pe bei să semneze un tratat prin care îi ceda controlul finanțelor și al relațiilor externe. Deși beiul a continuat să conducă treburile interne, Tunisia a ajuns astfel altă victimă a invaziei europene în Africa.

Dintre toate țările nord-africane, Marocul păstrase o atitudine de izolare, atît față de otomani cît și față de europeni. A evitat legăturile cu aceștia, iar vizitatorii străini nu erau la fel de bine primiți ca în celelalte țări nord-africane ; sultanul, care, ca suveran independent fusese ferit de imixtiunile otomane din celelalte țări nord-africane, se temea ca nu cumva străinii să se amestece în treburile interne ale țării lui, așa cum făcuseră în Algeria vecină și în Tunisia ; iar populația marocană, musulmană prin tradiție, privea cu suspiciune pe necredincioși.

Țara era condusă de sultan, dar guvernatorii regionali *ulama* (conducători spirituali islamici) și căpeteniile berbere dețineau mari puteri, care frînau eventualele abuzuri ale sultanului și-l obligau să domnească cu tact și să rezolve cu chibzuință frecventele rivalități interne. În fața primejdiilor din afară, Marocul era însă unit, iar numeroasa lui populație și politica de independență și neutralitate pe care o ducea îl făceau mai puțin vulnerabil, decît vecinii lui, la intervenția europeană.

După 1840, însă, sultanul, care urmărea îndeaproape evenimentele africane și internaționale, l-a ajutat pe Abd el-Kader, aprovizionîndu-l cu alimente și acordîndu-i azil. Franța a luat hotărîrea să-l pedepsească. În 1844, armata franceză din Algeria a intrat în Maroc și a înfrînt armata sultanului. Guvernele și agenții comerciali europeni au devenit îndată mai îndrăzneți. Tot mai mulți consuli și

negustori au intrat în țară, navele cu abur au început să-i viziteze regulat porturile, iar nobilii și negustorii marocani unelteau cu semenii lor străini cum să scape de dările și de sub autoritatea sultanului. Sidi Muhammad, un sultan inteligent și abil, a domnit de la 1859 pînă la 1873, reușind să inițieze un program de modernizare, cu toată opoziția subversivă a numeroșilor negustori europeni și a intereselor financiare și conservatoare ale elementelor xenofobe din țară. La începutul domniei lui Muhammad, Spania a invadat Marocul și armata marocană a fost iarăși înfrîntă de o armată echipată cu arme europene moderne. În baza tratatului de pace, Marocul a fost obligat să recunoască dreptul Spaniei de a stăpîni orașele de pe coastă, Ceuta și Melilla, și să-i plătească o importantă sumă în schimbul retragerii trupelor spaniole.

Între 1860 și 1880, influența intereselor comerciale și financiare europene a sporit, iar sultanul a avut de luptat cu tot mai mari dificultăți ca să mențină unitatea internă a statului. În 1873, pe tronul lui Sidi Muhammad s-a suit sultanul Mawlai al-Hassan, care a continuat modernizarea armatei, dezvoltarea porturilor, construcția de drumuri și un număr de reforme administrative printre care și restabilirea autorității centrale asupra guvernatorilor regionali. Al-Hassan a domnit pînă în 1894 și țara s-a bucurat de o mai mare stabilitate internă decît cunoscuse în deceniile precedente. Cu toate că nu a mai suferit invazii sau intervenții militare, imixtiunea europeană a continuat să sporească, deoarece tot mai multe firme comerciale și-au instalat agenții în țară, iar diferitele puteri europene au căzut de acord între ele asupra privilegiilor ce-și rezervau în Maroc. În general, Marocul și-a păstrat totuși intacte suveranitatea și structura internă o bună parte a secolului al XX-lea.

În 1884, cînd a început lupta pe față dintre puterile europene pentru cucerirea Africii, numeroase ținuturi ale Africii de Nord căzuseră deja victime ale expansionismului

Scanned with OKEN Scanner

european : Algeria în 1830, Tunisia în 1881 și Egiptul în 1882 ; doar Marocul și Libia mai rămăseseră de cucerit. Odată cu instalarea fermă a Marii Britanii în Africa de Sud, vaste porțiuni din nordul și sudul Africii se aflau acum sub stăpînire europeană.

În cursul acestei perioade, numai trei puteri europene — Marea Britanie, Franța și Portugalia — se menținuseră — continuu prezente pe solul african. Celelalte state — Italia, Spania, Statele Unite, statele germane, Belgia și Olanda — participaseră la comerțul african, trimiseseră misionari sau din cînd în cînd își manifestaseră un oarecare interes pentru Africa, dar nu ca să se instaleze oficial și permanent pe teritoriile africane. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, în Europa domnea însă o situație încordată, caracterizată prin războaie, dispute comerciale și diplomatice și tot felul de alianțe și conflicte. Cu toate că lupta europenilor pentru Africa începuse mai demult, acum luase o formă mai acută, îndeosebi din cauza complicatelor evenimente politice din Europa.

Invazia britanică a Egiptului, în 1882, a fost un important factor activator al acestor lupte. Caracterul unilateral al invaziei britanice a produs o profundă dezamăgire în Franța, care a început să se îndoiască de intențiile britanice în privința restului Africii, unde timp de mai multe decenii cooperaseră pe tărîm comercial. Franța, a cărei mîndrie națională fusese grav rănită de înfrîngerea și pierderea Alsaciei-Lorenei în războiul franco-prusian din 1870, avea motive să se teamă că Marea Britanie urmărea planuri mai vaste la sud de Sahara. (Cu cîțiva ani înainte de 1882, Marea Britanie și Franța avuseseră interese comune în Egipt, deoarece finanțaseră cu mari credite programul de modernizare al chedivului Ismail).

Otto Bismark, faimosul cancelar al Germaniei, a profitat de aceste noi motive de neîncredere a Franței în intențiile britanice, ca să-și consolideze poziția personală în alegerile germane din 1884 și ca să distragă atenția fran-

cezilor de la Alsacia-Lorena și de la alte cauze de încordare franco-germane. A început să pună și el la îndoială intențiile britanice cu privire la Africa și, îndeosebi, să critice sprijinul acordat de Marea Britanie revendicărilor portugheze asupra ținuturilor de la gurile fluviului Congo, pe care mulți francezi le considerau o amenințare a pozițiilor franceze din Gabon.

Pentru a înțelege această evoluție critică a situației din Europa, este necesar să revenim la Henry Morton Stanley și să examinăm relațiile lui cu regele Leopold al II-lea al Belgiei. După cîțiva ani de la prima lui expediție, ca să-l găsească pe Livingstone, Stanley a întreprins o a doua expediție ca să exploreze Marile Lacuri și fluviul Congo. În cursul expediției, traversînd continentul de la Zanzibar pînă la gurile fluviului Congo, și-a dat seama că bazinul Congo era o sursă de vaste bogății și fluviul o excelentă cale de transport pentru exploatarea acestor bogății. Îndată ce a ajuns la Atlantic, în 1877, după călătoria lui de trei ani prin Africa centrală, a plecat în Europa cu intenția de a atrage atenția guvernului britanic asupra marilor perspective pe care le oferea regiunea Congo.

Într-o scrisoare către ziarul *London Daily Telegraph*, Stanley scria :

„Sînt convins că această excepțională cale fluvială va deveni cu timpul o problemă politică... Dacă nu mi-ar fi teamă că lungimea scrisorilor mele v-ar face să pierdeți interesul pentru Africa și acest extraordinar fluviu, v-aș putea explica puternicele motive pentru care rezolvarea fără întîrziere a acestei importante probleme ar fi o mare înfăptuire politică. Aș putea să vă dovedesc că țara care ar stăpîni fluviul Congo ar domina, în ciuda cataractelor lui, întregul comerț cu vastul bazin pe care-l străbate. Acest fluviu este și va fi marea cale principală spre Africa centrală de Vest".

Pentru multe motive, Marea Britanie nu era interesată în acea vreme să-și asume răspunderea administrării

Scanned with OKEN Scanner

și dezvoltării bazinului Congo. Cu toate că negustorii englezi de pe coastă aveau relații comerciale cu Congo, guvernul socotea să interesele comerciale britanice erau în siguranță și fără intervenția politică oficială a Marii Britanii în Africa centrală.

Spre deosebire de guvernul britanic, regele Leopold al Belgiei considera însă că Congo oferea o strălucită perspectivă. În 1876, înainte chiar ca Stanley să-și încheie călătoria, Leopold constituise Asociația Internațională Africană cu scopul, chipurile, să lupte împotriva comerțului cu sclavi și să ocrotească și să extindă acțiunile misionarilor creștini în Africa răsăriteană și centrală. Mai probabil, Asociația avea ca scop să-i ofere lui Leopold, suveran foarte ambițios al unui mic stat, un alibi acceptabil pentru a revendica drepturi în Africa.

Îndată ce Stanley a ajuns în Europa, în 1877, agenții lui Leopold au început să-l ademenească să intre în serviciul lui și pînă la urmă Stanley a acceptat ; deși oficial era în slujba Asociației Internaționale Africane, de fapt lucra sub îndrumarea directă a lui Leopold și în strînsă legătură cu el.

Misiunea lui Stanley era să încheie cu căpeteniile și regii africani din Congo acorduri care să-i permită organizarea unei rețele comerciale și de transport fluvial în întregul bazin Congo. Metodele lui au fost crude și sinnice ; în numeroase ocazii a folosit înșelăciunea și șiretlicul, ca să-i convingă pe conducătorii africani să semneze acorduri și să-i ofere mînă de lucru și produsele lor. Cînd a fost necesar, s-a folosit de forță și de mijloace de intimidare. Dar cu aceste metode de intimidare a reușit, din 1879 pînă în 1884, să pună bazele uneia din cele mai rentabile întreprinderi coloniale din Africa.

Unii francezi, dacă nu chiar guvernul francez, urmăreau cu interes acțiunea Leopold-Stanley și în 1880 un ofițer francez de marină, Pierre S. de Brazza, sprijinit de Comitetul francez al Asociației Internaționale Africane,

Scanned with OKEN Scanner

și dezvoltării bazinului Congo. Cu toate că negustorii englezi de pe coastă aveau relații comerciale cu Congo, guvernul socotea să interesele comerciale britanice erau în siguranță și fără intervenția politică oficială a Marii Britanii în Africa centrală.

Spre deosebire de guvernul britanic, regele Leopold al Belgiei considera însă că Congo oferea o strălucită perspectivă. În 1876, înainte chiar ca Stanley să-și încheie călătoria, Leopold constituise Asociația Internațională Africană cu scopul, chipurile, să lupte împotriva comerțului cu sclavi și să ocrotească și să extindă acțiunile misionarilor creștini în Africa răsăriteană și centrală. Mai probabil, Asociația avea ca scop să-i ofere lui Leopold, suveran foarte ambițios al unui mic stat, un alibi acceptabil pentru a revendica drepturi în Africa.

Îndată ce Stanley a ajuns în Europa, în 1877, agenții lui Leopold au început să-l ademenească să intre în serviciul lui și pînă la urmă Stanley a acceptat ; deși oficial era în slujba Asociației Internaționale Africane, de fapt lucra sub îndrumarea directă a lui Leopold și în strînsă legătură cu el.

Misiunea lui Stanley era să încheie cu căpeteniile și regii africani din Congo acorduri care să-i permită organizarea unei rețele comerciale și de transport fluvial în întregul bazin Congo. Metodele lui au fost crude și silnice ; în numeroase ocazii a folosit înșelăciunea și șiretlicul, ca să-i convingă pe conducătorii africani să semneze acorduri și să-i ofere mînă de lucru și produsele lor. Cînd a fost necesar, s-a folosit de forță și de mijloace de intimidare. Dar cu aceste metode de intimidare a reușit, din 1879 pînă în 1884, să pună bazele uneia din cele mai rentabile întreprinderi coloniale din Africa.

Unii francezi, dacă nu chiar guvernul francez, urmăreau cu interes acțiunea Leopold-Stanley și în 1880 un ofițer francez de marină, Pierre S. de Brazza, sprijinit de Comitetul francez al Asociației Internaționale Africane,

Scanned with OKEN Scanner

dar pe sub mînă lucrînd pentru guvernul francez, a organizat o expediție franceză din Gabon în interiorul Africii. De Brazza s-a îndreptat spre Stanley Pool de pe fluviul Congo, cu intenția să încheie cu căpeteniile africane acorduri care să legitimeze drepturile Franței asupra teritoriului de la nordul fluviului.

Fără o împuternicire clară a guvernului francez, deoarece aparent lucra pentru Asociația Internațională Africană, de Brazza a semnat un tratat cu regele Makoko al populației bateke, care stăpînea cea mai mare parte a teritorului de la nordul fluviului. Cu toate că la început Franța nu a recunoscut acest tratat, la scurt timp l-a ratificat, proclamîndu-l baza legală a drepturilor franceze în imperiul Congo, de la Gabon pînă la fluviul Congo.

Între timp, Portugalia începuse să-și dea seama că aceste acțiuni ar putea să-i invalideze drepturile vechi de patru sute de ani asupra cursului inferior al Congoului — drepturi pe care nu le exercitase, dar nici nu-i fuseseră contestate. De aceea, s-a adresat Marii Britanii, care i-a făgăduit să-i sprijine dreptul de control asupra Congoului. Această făgăduială a fost însă curînd contestată de firmele comerciale britanice de pe cursul inferior al fluviului, care considerau suveranitatea portugheză o amenințare a intereselor lor. Pe la sfîrșitul anului 1883, problema Congo a declanșat o complicată dispută între Marea Britanie, Franța, Portugalia, regele Leopold și Germania.

În 1884, Leopold a anunțat constituirea statului Independent Congo, sub patronajul Asociației Internaționale Africane, declarînd că întregul bazin Congo și cursul inferior al fluviului vor fi deschise comerțului liber al tuturor statelor și al firmelor autorizate. După cîteva luni, Germania și Statele Unite au recunoscut oficial Statul Independent Congo, iar Franța le-a urmat exemplul. În același timp, Germania a propus faimoasa Conferință de la Berlin din decembrie 1884, care urma să rezolve complicata problemă Congo și să aplaneze disputele în legătură

Scanned with OKEN Scanner

cu expansiunea colonială. În momentul cînd toate statele europene interesate, inclusiv Statele Unite, își anunțaseră acordul să participe la Conferința de la Berlin, Germania făcea cunoscut, spre surprinderea tuturor, că devenise și ea o putere colonială în Africa, proclamînd drept protectorate germane Camerunul, Africa de Sud-Vest, Africa de Est și Togo.

Acțiunea Germaniei a fost o surpriză, deoarece pînă atunci jucase un rol minor în Africa. Chiar în cele patru teritorii anexate, revendicările ei nu se bazau pe vreo prezență sau investiție comercială germane reale. Misionarii germani întemeiaseră numeroase baze în aceste teritorii, precum și în alte regiuni africane, iar firmele industriale și comerciale germane începuseră să intre în relații comerciale cu Africa ; dar în fiecare din teritoriile pe care Germania le revendica, Marea Britanie, Franța și alte state europene jucaseră un rol la fel de important și, în general, de mult mai îndelungată vreme. Acțiunea Germaniei a pornit îndeosebi din convingerea crescîndă în opinia publică germană, că coloniile erau o necesitate pentru prestigiul ei internațional. Cele patru teritorii alese de Germania fuseseră explorate într-o oarecare măsură de germani și nici unul din statele rivale nu creaseră în aceste regiuni agenții comerciale importante, consulate sau alte forme de interese internațional recunoscute. (Africa de Est germană, actuala Tanzania, era o excepție ; Marea Britanie avea acolo interese mai temeinice, datorită rolului jucat multă vreme în activitatea comercială și politică din Zanzibar ; procedînd cu abilitate, Germania a anexat numai regiunea din interior. Tanganyika, unde atît autoritatea sultanului cît și prezența britanică se afirmaseră mai puțin decît în Zanzibar și pe coasta Kenyei). Fără îndoială, Bismark făcea un joc îndrăzneț și evenimentele au arătat că politica lui s-a dovedit fructuoasă — cel puțin în următoarele trei decenii, pînă la izbucnirea primului război mondial.

Scanned with OKEN Scanner

Cele patrusprezece puteri care au participat la Conferința de la Berlin, au acceptat, ca un *fait accompli* [1], Statul Independent Congo al regelui Leopold și noile achiziții germane, precum și revendicările anterioare ale Marii Britanii, Franței și Portugaliei asupra diferitelor părți ale continentului african. Au fost adoptate, de asemenea, o serie de rezoluții în scopuri nobile, ca de pildă necesitatea stîrpirii oricăror vestigii ale comerțului cu sclavi, asigurarea comerțului liber pe fluviile Congo și Niger ; totodată, s-a căzut de acord ca viitoarele achiziții de teritorii africane să nu fie recunoscute decît dacă se bazează pe ocupație și administrare efective. Ultimul punct avea ca scop să împiedice revendicarea de teritorii africane prin simplă proclamare. În schimb, a încurajat împărțirea Africii prin ocupație militară și prin impunerea cu forța a controlului străin asupra conducătorilor africani care se opuneau ocupării teritoriilor lor.

Tonul aproape filantropic în care erau formulate acordurile conferinței a fost descris în 1888, în termeni abili (dar care trădau multă credulitate), de Emile Banning, directorul arhivelor statului belgian și un colaborator apropiat al reglui Leopold :

„Conferința de la Berlin a adus la îndeplinire o îndoită misiune. A aprobat crearea, în însăși inima Africii Ecuatoriale, a unui mare stat interior, deschis din punct de vedere comercial tuturor statelor, dar ferit din punct de vedere politic de rivalitățile dintre ele. Totodată, a pus bazele unei legislații economice, care era imediat aplicabilă în zona centrală a continentului, dar care necesita o aplicare practică mai extinsă. Aceste reglementări, inspirate din cele mai liberale idei menite să stăvilească abuzurile exploatării egoiste, vor ocroti atît pe băștinași, cît și pe europeni în relațiile lor cu puterile colonizatoare. De asemenea, conferința a adoptat principiile — pe bună drep-

[1] În franceză, fapt împlinit. (N.t.)

tate dragi epocii noastre — de libertate religioasă și cetățenească și de competiție loială și pașnică, punînd astfel capăt vechilor practici ale sistemului colonial din trecut".

S-a spus adesa, că goana pentru cucerirea Africii a început odată cu încheierea Conferinței de la Berlin, și de fapt, în cele două decenii dintre 1885 și 1905, au fost cucerite toate acele părți ale Africii care nu se aflaseră încă sub stăpînire europeană. Dar evenimentele din perioada 1885—1905 au fost precedate de altele similare. Conferința de la Berlin, oricît de importantă a fost, a însemnat doar semnalul accelerării unei curse care începuse mai demult.

În momentul cînd conferința sfîrșea, Africa de Nord se afla în mare parte sub stăpînire colonială europeană. Egiptul fusese ocupat de Marea Britanie, Algeria făcea oficial parte din Franța și Tunisia era protectorat francez. Numai Marocul și Libia erau conduse de africani.

În Africa de Vest, Franța continuase să-și extindă posesiunile de-a lungul cursului superior al fluviului Senegal. În 1879, o armată franco-senegaleză a mărșăluit spre izvoarele Nigerului și a invadat imperiul lui Ahmadu Sefu, fiul lui al-Hajj Umar. După cîțiva ani de lupte, rezistența lui Ahmadu a fost înfrîntă și în 1883, Bamako a fost capturat. Înaintarea francezilor de-a lungul Nigerului a continuat, atît înainte cît și după Conferința de la Berlin, deși între 1880 și 1898 a fost mult îngreunată de armata lui Samori ; dar în 1894 Timbuktu a fost cucerit, iar în 1896 orașul Say din actualul Niger a fost de asemenea ocupat, francezii ajungînd astfel pînă la Hausa, care între timp intrase sub stăpînirea Marii Britanii.

La rîndul ei, Marea Britanie își asumase oficial protectoratul asupra Coastei de Aur și se afla în relații încordate cu regatul Asante, pe care avea să-l invadeze în 1896. Colonia din Lagos devenise centrul forțelor militare britanice. După Conferința de la Berlin, Marea Britanie s-a extins repede din Lagos în Yoruba și spre interior. Pretutindeni în Nigeria se instalaseră firme engleze, care dis-

Scanned with OKEN Scanner

puneau de trupe pentru a-şi exercita autoritatea asupra conducătorilor băştinaşi. Franţa încercase mai înainte să conteste supremaţia britanică asupra cursului inferior al Nigerului, dar pînă la urmă a renunţat cînd şi-a dat seama că englezii controlau efectiv această regiune.

Formele expansiunii coloniale înainte de conferinţa de la Berlin şi accelerarea ei după conferinţă au fost influenţate de condiţiile economice din Europa. Înainte de 1880, Marea Britanie ajunsese cea mai dezvoltată putere industrială a lumii. Această superioritate a determinat guvernul britanic să prefere politica de „laissez faire", de libertate a comerţului cu Africa, şi să considere că asumarea oficială a întemeierii şi administrării de colonii era costisitoare şi implica prea mare bătaie de cap. Atîta timp cît negustorii britanici aveau acces relativ liber la mărfurile şi pieţele africane, superioritatea industrială britanică le asigura o poziţie avantajoasă faţă de toţi concurenţii. În unele zone, ca de pildă pe Coasta de Aur şi pe Nigerul inferior, unde englezii exercitau o influenţă internaţională recunoscută, Marea Britanie aplica tarife vamale reduse şi permitea negustorilor din alte ţări să-şi desfăşoare activitatea mai mult sau mai puţin liber. Politica liberală din aceste zone a îndrituit Marea Britanie să pledeze împotriva monopolurilor şi în favoarea comerţului liber din alte vaste zone, ca în Camerun şi în Congo.

Franţa, datorită îndeosebi faptului că industriile ei, mai puţin avansate şi mai puţin rentabile, nu puteau face faţă concurenţei britanice, căuta să-şi asigure poziţii de monopol pe pieţele africane. Îndată ce dispunea de suficiente mijloace ca să controleze pe mare şi pe uscat comerţul dintr-o anumită zonă, Franţa lua măsuri restrictive împotriva negustorilor britanici şi din alte ţări. De exemplu, pe Senegalul inferior, pe coasta Guineei franceze, pe Coasta de Fildeş şi în Gabon, Franţa a dus o politică de descurajare a concurenţilor străini prin tarife vamale ridicate, refuzul de a colabora cu ei şi chiar interzicerea dreptului

Scanned with OKEN Scanner

de a face comerț. Așadar, în ciuda marilor cheltuieli pe care le implicau campaniile de cucerire și administrația coloniilor, Franța începuse cu mult înainte de Conferința de la Berlin să-și extindă zonele de control, îndeosebi în susul fluviului Senegal și de-a lungul Nigerului superior. După invazia britanică a Egiptului, Franța a continuat cu și mai multă stăruință politica de expansiune colonială.

Germania, care nu participase la acțiunile colonialiste din Africa și avusese prea puține relații comerciale cu acest continent în cursul secolului al XIX-lea, își crease între timp o puternică industrie care rivaliza cu cea a Marii Britanii. Federalizarea statelor germane în 1870—1871 și zdrobitoarea înfrîngere a Franței în războiul franco-prusian, au trezit în Germania un suflu nou de mîndrie națională. Dobîndirea de teritorii coloniale, de care Germania nu se bucurase pînă acum, a devenit o problemă de mare interes public. Marile întreprinderi comerciale și industriale germane doreau să li se asigure accesul liber pe piețele străine și la materiile prime.

Portugalia, acum o țară mică și săracă, fără prestigiu în arena internațională, se mulțumea să ducă o politică defensivă în lupta dintre puterile europene pentru Africa, căutînd pe căi diplomatice să-și păstreze vastele posesiuni asupra cărora revendicase drepturi vreme de peste patru secole. La ședințele Conferinței de la Berlin, Portugalia a obținut un surprinzător succes ținînd seama de slaba ei poziție politică : și-a păstrat vastele zone din Angola și Mozambic, mica regiune continentală și insulară a Guineei (Bissau) din Africa de Vest și insula São Tomé. La Angola i s-a adăugat mica enclavă Cabinda, care a rămas sub stăpînire portugheză chiar după ce Leopold a obținut o cale de acces la ocean pentru Statul Liber Congo, între Cabinda și Angola.

Spania, al cărei interes în Africa s-a limitat la porțiunea de nord-vest a continentului, a jucat un rol minor în lupta pentru colonii africane. Pînă la urmă i s-au recu-

Scanned with OKEN Scanner

noscut drepturile asupra Saharei spaniole, multă vreme revendicată de Maroc, precum și asupra porturilor Ceuta și Melilla de pe coasta marocană.

Atenţia Italiei era concentrată asupra Libiei și Cornului Africii (inclusiv Ethiopia, Eritrea și Somalia). Nici Ethiopia, nici Libia nu fuseseră „date" Italiei la Conferinţa de la Berlin, dar Italia a încercat mai tîrziu să participe la cucerirea acestor teritorii africane.

Dintre cele trei state puternice, cu mari interese în Africa — Marea Britanie, Franţa și Germania — Marea Britanie era mai puţin dornică, decît Franţa și Germania, să ocupe teritorii ; încrederea ei în avantajele comerţului liber o făcea să subestimeze graba celorlalte puteri de a-și proteja interesele comerciale prin cuceriri coloniale. Astfel că iuţeala cu care Germania și-a proclamat drepturile asupra unor teritorii din Africa, în 1884, a luat-o prin surprindere ; și, de asemenea, graba lui Leopold de a-și consolida poziţia din Statul Liber Congo și rapiditatea cu care Franţa a pătruns în interiorul Africii de Vest. La începutul anului 1885, Marea Britanie constata că superioritatea tradiţională a comerţului ei cu Africa era serios ameninţată de acţiunile acestor state. O bună parte a Africii de Nord și de Vest era pe cale să devină sferă de influenţă franceză. Revendicările Germaniei asupra Camerunului și Africii de Sud-Vest puneau pe neașteptate capăt exercitării libere a intereselor comerciale britanice din aceste regiuni. Leopold domina bogatul comerţ din Congo, iar o mare parte a Africii răsăritene ieșise de sub controlul sultanului din Zanzibar și al mentorilor lui britanici. Pînă și în Africa de Sud independenţa, cu strășnicie apărată, a republicilor burilor din Transvaal și Statul Liber Orange erau un motiv de permanentă preocupare și un potenţial obstacol pentru exploatarea britanică nestingherită a sudului Africii.

În 1885, lordul Salisbury, devenit prim-ministru al Marii Britanii, a pornit o acţiune de recîștigare a supe-

Scanned with OKEN Scanner

rioritățiі britanice în Africa. A rămas în această funcție pînă în 1892, dar în acest răstimp a recuperat întîrzierea Marii Britanii în cursa de cucerire colonială a Africii. Principalele obiective ale politicii lui Salisbury în Africa erau continuarea ocupării Egiptului, consolidarea și extinderea posesiunilor britanice din Africa de Sud și instaurarea suzeranității britanice asupra întregului teritoriu dintre Cape și Cairo. Ca să atenueze dezamăgirea Franței în legătură cu Egiptul, Salisbury i-a lăsat pe francezi să se extindă în voie în Africa de Vest, mulțumindu-se în această regiune să întărească pozițiile britanice existente din Gambia, Sierra Leone, Coasta de Aur și Nigeria.

Dîndu-și seama că Bismark era un mare strateg și diplomat, Salisbury s-a grăbit să tranșeze direct numeroasele probleme dificile ridicate de anexiunile germane din 1884. În 1886, Salisbury și Bismark au încheiat un acord prin care își recunoșteau reciproc legitimitatea intereselor proprii din Africa de Est. În 1890, Marea Britanie a cedat Germaniei insulele Heligoland din Marea Nordului, în schimbul recunoașterii drepturilor britanice în Zanzibar, Kenya, Uganda, Rhodesia de Nord, Bechuanaland (învecinată cu Africa de Sud-Est germană) și în Nigeria răsăriteană (învecinată cu Camerunul german). În 1890, Marea Britanie a proclamat Zanzibar și insula vecină Pemba protectorat englez, care a fost imediat recunoscut de Germania conform acordului dintre Bismark și Salisbury. Sultanul din Zanzibar, care cu cîteva decenii înainte fusese un monarh puternic, nu a avut altă alternativă decît să se supună acțiunii britanice.

Acordul Bismark-Salisbury a atenuat tensiunile dintre Marea Britanie și Germania, și Salisbury și-a îndreptat atenția spre celălalt mare rival al Marii Britanii în Africa, Franța. Două regiuni erau principala cauză a tensiunii dintre Franța și Marea Britanie : Madagascar și Nigeria răsăriteană. În Madagascar, unde englezii aveau importante baze comerciale și numeroși misionari, Franța între-

Scanned with OKEN Scanner

prindea acțiuni tot mai agresive. În 1883, flota franceză a capturat Tamatave, unul dintre principalele porturi din Madagascar. În 1885, francezii l-au obligat pe regele statului Hova al populației merina, cel mai puternic monarh din Madagascar, să semneze un tratat prin care încredința Franței relațiile externe ale insulei. În zonele comerciale importante din Nigeria răsăriteană, care cuprindeau o parte din delta Nigerului și regiunea de la gurile fluviului Calabar, negustorii francezi contestau dreptul englezilor de a controla comerțul. Marea Britanie avea nevoie de recunoașterea neîndoielnică a supremației ei asupra Nigeriei răsăritene, pentru a-și proteja investițiile în plină dezvoltare de pe cursul inferior al Nigerului și din Hausa și Yoruba.

În 1890, Salisbury a încheiat cu Franța un tratat prin care recunoaștea protectoratul francez din Madagascar, Franța renunțînd în schimb să-i mai conteste revendicările britanice asupra Nigeriei răsăritene. Odată cu aplanarea acestei tensiuni, Salisbury și-a concentrat întreaga atenție spre al treilea dintre marile lui obiective : controlul britanic asupra Africii de Sud.

În cursul negocierilor pentru alte părți ale Africii, atenția lui Salisbury nu se abătuse o clipă de la marile interese britanice din Africa de Sud. În 1886 s-au descoperit zăcăminte de aur în districtul Witwatersrand din republica Transvaal, ceea ce a atras imigrarea unui mare număr de prospectori și mineri britanici. În strînsă colaborare cu Cecil Rhodes — un englez din Africa de Sud, care se îmbogățise din exploatarea zăcămintelor diamantifere din Kimberley și un înfocat adept al expansiunii spre nord a coloniștilor englezi — Salisbury s-a străduit să rezolve două probleme : tensiunile cu republicile burilor din Statul Liber Orange și din Transvaal și stabilirea hotarelor dintre posesiunile britanice și portugheze.

În ambele probleme, Salisbury trebuia să acționeze în deplină înțelegere cu Cecil Rhodes, pe atunci prim-mi-

Scanned with OKEN Scanner

nistru al coloniei Cape și unul dintre cei mai bogați oameni din lume. Rhodes s-a născut în 1853. În 1870 a fost nevoit să plece la fratele lui, colonist în Natal, ca să-și îngrijească sănătatea șubredă. În doi ani, nu numai că își fortificase sănătatea, dar se alăturase, împreună cu fratele lui, minerilor de diamante din Kimberley, în vestul îndepărtat al provinciei Cape.

În 1881, cînd întreagă Africa de Sud era neliniștită din cauza conflictelor dintre coloniștii englezi și buri, Rhodes a intrat în viața politică, la început ca membru al adunării legislative din Cape. Convingerile politice la care a ajuns curînd aveau să joace un rol de seamă în crearea Uniunii sud-africane. Ca unul ce credea aproape fanatic în marea misiune a imperiului britanic de a conduce întreaga lume, nu i-a fost greu să obțină sprijinul britanic. Rhodes era convins că Africa de Sud avea de jucat propriul ei rol în realizarea acestei misiuni, ca stat autonom în cadrul imperiului în care toți coloniștii albi să-și poată croi, laolaltă, o soartă mai bună. În acest scop a apelat la coloniștii buri din Cape și Natal. La apelul lui au răspuns curînd atît coloniștii buri cît și cei englezi.

Rhodes considera expansiunea britanică pe continentul african ca o îndatorire a lui personală. În 1884, ca urmare a îngrijorării provocate de invaziile burilor în Bechuanaland, Rhodes a fost numit comisar al guvernului în această regiune. Ca să oprească expansiunea burilor, a cerut ajutor Marii Britanii, la a cărei intervenție fuseseră stabilite hotarele vestice ale republicii Transvaal. A obținut să fie trimise trupe britanice în Bechuanaland și cu ajutorul lor a reușit să-i oprească pe buri să mai invadeze și să terorizeze populația africană de la hotarul dintre această regiune și Transvaal.

Între timp, Germania anexase Africa de Sud-Vest, situată la apus de Bechuanaland, și Rhodes a început să se teamă că Germania și Transvaal ar putea să se alieze și să împiedice expansiunea britanică la nord de Bechuana-

Scanned with OKEN Scanner

land. I-a trimis emisari personali lui Lobengula, regele matabelilor de pe platoul rhodesian (cumi a fost numit mai tîrziu acest platou pentru cinstirea lui Rhodes), propunîndu-i să intre în relaţii comerciale. În 1889, a reuşit să întemeieze Compania Britanică Sud-Africană, care era împuternicită să facă comerţ în teritoriul dintre posesiunile portugheze Angola şi Mozambic, situat la nord de Bechuanaland, să-l exploateze şi să ajute la administrarea lui. Acest teritoriu cuprindea regiunile cunoscute mai tîrziu sub denumirea de Rhodesia de Nord (Zambia), Rhodesia de Sud (Zimbabwe) şi Nyasaland (Malawi). Anexarea teritoriului Tanganyika de către germani, acceptată de englezi, a spulberat visul lui Rhodes de a vedea întreaga Africă de la Cape la Cairo sub stăpînire britanică. Iniţiativa lui din cele două Rhodesii şi Nyasaland şi acţiunile engleze pentru obţinerea controlului asupra Kenyei şi Ugandei au adus însă o mare parte a Africii răsăritene sub stăpînirea britanică.

În 1890, Rhodes a ajuns prim-ministru al coloniei Cape şi cuvîntul lui a cîntărit greu în politica ei faţă de africani în domeniile electoral, educativ şi economic (din iniţiativa lui a fost restrîns dreptul de vot al africanilor şi de a participa alături de albi la gestiunea treburilor obşteşti ale coloniei). Cariera politică a lui Rhodes a luat sfîrşit în 1896, ca urmare a unei incursiuni nereuşite a trupelor Companiei Britanice Sud-Africane, sub comanda lui L. Starr Jameson, administratorul Companiei din Rhodesia. Aceste trupe intraseră în Transvaal, ca să ajute pe minerii şi coloniştii britanici care se răsculaseră împotriva guvernului burilor. Deşi mai tîrziu s-a dovedit că Rhodes nu avusese nici un amestec în incursiunea lui Jameson din Transvaal, simpla bănuială i-a creat o atmosferă atît de ostilă, încît a fost obligat să demisioneze.

Rhodes şi-a petrecut ultimii ani a vieţii în Rhodesia (a murit în 1902), ajutînd la dezvoltarea acestui vast dominion. A construit calea ferată care leagă Africa de Sud cu

Scanned with OKEN Scanner

Bulawayo [1], a extins exploatările miniere rhodesiene și a atras colonişti englezi în această ţară. În 1899, cînd a izbucnit războiul dintre Marea Britanie și cele două republici ale burilór, Rhodes a revenit în Africa de Sud și a ajutat la apărarea orașului minier Kimberley, asediat și amenințat cu înfometarea de trupele burilor. A murit cu puţin înainte de semnarea tratatului de pace și deci nu a fost martor la victoria englezilor, care avea să îndeplinească una din marile lui năzuințe : federalizarea ținuturilor Cape, Natal, Statul Liber Orange și Transvaal într-o Africă de Sud unită.

Lordul Salisbury (al cărui nume îl poartă capitala Rhodesiei) a continuat să sprijine expansiunea britanică spre nord prin Bechuanaland, să cucerească cele două Rhodesii și Nyasaland și să negocieze hotarele dintre posesiunile africane portugheze și britanice.

Între timp, Franța s-a străduit să ia în stăpînirea vastele teritorii din Africa de Nord și de Vest, care pînă în 1886 intraseră în sfera ei de influenţă. În 1896, înaintarea francezilor de la izvoarele Senegalului spre cursul superior al Nigerului ajunsese pînă la Hausa, unde a fost oprită de Compania Regală Britanică a Nigerului care își extindea controlul asupra ţinuturilor de pe cursul superior al acestui fluviu.

Compania Regală a Nigerului, sub conducerea lui George Goldie, încheiase un tratat cu sultanul din Sokoto, prin care obţinea liber acces legal spre o mare parte a imperiului fulanilor, din nordul Nigeriei. Trupele emiratelor din Nupe și Ilorin se opuseseră acţiunilor lui Goldie de a extinde controlul comercial britanic, dar fuseseră înfrînte de armata Companiei Regale a Nigerului. Cînd trupele franceze au ajuns la hotarul cu Hausa, au avut dese ciocniri cu armata Companiei Regale a Nigerului,

[1] Important centru economic în Rhodesia. (N.t.)

dar în 1900 guvernul britanic a preluat controlul direct al teritoriilor libere din nordul Nigeriei.

În 1893, Franța declarase colonii Guineea franceză și Coasta de Fildeș și în același an invadase Dahomey și-l detronase pe regele țării, Behanzin. După ce a obținut controlul asupra întregului ținut Niger, pînă la Hausa, Franța a început în 1896 să-și extindă controlul din Niger pînă la coastele Guineei, Coastei de Fildeș și a Dahomeyului. În 1900, această operație era încheiată. Statele populațiilor mossi și regatele neamurilor mande fuseseră toate înfrînte de armatele franceze, dar în general după o dîrză rezistență.

Cam în aceeași vreme, Franța încerca să unească teritoriile ei din Africa de Nord cu ținuturile recent cucerite în Africa de Vest sudaneză și cu Gabon. Expedițiile franceze au pornit din Algeria spre sud, prin Sahara, din Niger spre răsărit și din Gabon spre nord, urmînd ca, după subjugarea populațiilor întîlnite în calea lor, să se îndrepte spre regiunea lacului Ciad. În 1900, cele trei grupuri militare s-au întîlnit la lacul Ciad. Dar au constatat că și de astă dată englezii acționaseră la fel de repede.

În 1900, misiunile engleze ocupaseră Kano, cel mai bogat dintre statele hausa și revendicaseră o bună parte din statul Bornu, situată la vest de lacul Ciad. (În acest fel, vechiul imperiu Kanem-Bornu a căzut victimă situațiilor ciudate create de stabilirea frontierelor cu prilejul împărțirii Africii : Kanem și o parte din Bornu au revenit Franței, iar cealaltă parte din Bornu a fost luată în stăpînire de Marea Britanie.)

În cursul aceleiași acțiuni din 1900, francezii au ocupat cele mai multe oaze sahariene importante, deși rezistența grupurilor berbere a continuat în unele regiuni pînă în anii 1930—1940. De la lacul Ciad, trupele franceze au înaintat spre est, cucerind statele Wadai și Bagirmi, după lupte crîncene cu armata din Bagirmi, sub conducerea lui

Scanned with OKEN Scanner

Rabih, un arab care întemeiase un întins imperiu comercial.

Ultimul episod dramatic al împărţirii coloniale a Africii s-a petrecut în Sudan şi Ethiopia, în ultimii cinci ani ai secolului al XIX-lea. Sudanul era condus de Sayyid Muhammad Ahmad, care se proclamase în 1881 „Mahdi" (cel pe care Dumnezeu îl conduce pe calea cea bună). În 1884, după o lungă şi victorioasă rebeliune împotriva conducătorilor egipteni ai Sudanului şi a sprijinitorilor lor britanici, Ahmad a capturat Khartoum. Rebeliunea lui Mahdi a fost ultimul mare *jihad* al reformatorilor islamici din istoria africană modernă. Mahdi era un reformator religios fanatic, care a pornit la luptă nu numai ca să-şi libereze ţara natală, Sudan, dar şi ca să restabilească domnia Coranului în lume, cît mai departe cu putinţă.

Cînd Muhammad Ahmad s-a proclamat Mahdi, în 1881, conducătorii politici şi religioşi din Khartoum au refuzat să-l recunoască. Trupele trimise să-l captureze au fost înfrînte, sporind astfel autoritatea lui Mahdi. Au urmat victorii după victorii şi curînd a ajuns stăpîn peste cea mai mare parte a Sudanului apusean. Guvernatorul din Khartoum a cerut ajutor chedivului din Cairo ; dar acesta nu putea în acel moment să-l ajute şi armata lui Mahdi a continuat să sporească. Adepţii lui cuceriseră în scurt timp o bună parte din Sudanul răsăritean, astfel că valea Nilului şi Khartoum erau prinse între două forţe mahdiste.

Marea Britanie, care în acea vreme exercita un strîns control asupra politicii egiptene, a trimis la cererea chedivului o armată, cu baza la Marea Roşie. În întîlnirea din 1883 cu trupele mahdiste, armata britanică a fost nimicită pînă la ultimul om. Chedivul a încredinţat atunci comanda oraşului Khartoum lui Charles George Gordon (zis „Chi-

Scanned with OKEN Scanner

nezul“ [1]), unul dintre cei mai pricepuți ofițeri britanici ai timpului. Gordon, care și-a dat seama că marea popularitate a lui Mahdi își avea originea în nemulțumirile provocate de corupția și cruzimea administrației egiptene din Khartoum, a declarat Sudanul independent de Egipt, iar pe Mahdi l-a recunoscut conducător al provinciei Kordofan. Între timp, însă, valul adepților mahdiști crescuse și Mahdi ajunsese prea puternic ca să se mulțumească cu noua situație creată de Gordon. În martie 1884, Khartoum a fost asediat de trupele mahdiste. În ianuarie 1885, cînd orașul era practic înfometat, oastea lui Mahdi l-a luat cu asalt, ucigîndu-l pe Gordon și pe administratorii care mai rămăseseră. Odată cu căderea orașului Khartoum, Mahdi stăpînea întregul Sudan.

Egiptul și Marea Britanie nu puteau să accepte pierderea Sudanului și, în 1886, lordul Kitchner a pornit în susul Nilului, în fruntea unei mari armate anglo-egiptene. În 1898 a întîlnit oastea mahdistă condusă de Khalifa (succesorul lui Mahdi, care murise după șase luni de la căderea orașului Khartoum), și în bătălia de la Omdurman, în care au pierit 20.000 de sudanezi, armata anglo-egipteană a zdrobit oastea sudaneză, curmînd astfel scurta domnie mahdistă.

Între 1880 și 1900, Italia, care nu participase la împărțirea și cucerirea Africii, a pornit să-și întemeieze un imperiu colonial italian. La început a luat în stăpînire o parte din coasta Eritreei, care fusese revendicată de Ethiopia. Apoi, a încheiat un tratat de pace cu Ethiopia care, în interpretarea italiană, acorda Italiei controlul relațiilor externe ale Ethiopiei.

În 1896, Italia a pus stăpînire pe coasta răsăriteană a Somaliei (coasta de nord a Mării Roșii fusese revendicată

[1] Gordon, Charles-George (1833—1885), explorator și ofițer englez, poreclit „chinezul“ pentru că luptase înainte în serviciul Chinei, împotriva insurgenților chinezi „taï-ping“, denumiți astfel după numele șefului lor. (N.t.)

Scanned with OKEN Scanner

de Marea Britanie) și a luat hotărîrea să aducă sub stăpînire italiană cea mai mare parte a Cornului Africii. A scăpat însă din vedere spiritul de prevedere și dîrzenia lui Menelik al II-lea, împăratul Ethiopiei.

Cînd a constatat că Italia se afișa în fața lumii ca responsabilă pentru afacerile externe ale Ethiopiei, Menelik s-a simțit grav jignit. Ca om energic, inteligent și adînc pătruns de semnificația istoriei antice a Ethiopiei, dar pe deplin conștient de problemele complexe ale lumii moderne, Menelik presimțise că Italia va ridica într-o bună zi pretenții asupra țării lui și se străduise să o consolideze în interior și să-i mărească puterea de apărare. Era un abil diplomat și își dăduse perfect seama că o Ethiopie dezbinată putea fi o pradă ușoară pentru Italia sau alte puteri europene. Cînd s-a suit pe tron, în 1889, la vîrsta de 45 de ani, Ethiopia se afla într-o stare de vădită dezbinare. Conducătorii vechilor provincii — Tigre, Gojjam, Wello, Harar, Kaffa, Wellegga, etc. — pretindeau cît mai multă independență și se împotriveau autorității împăratului ori de cîte ori acesta dădea dovadă de slăbiciune.

Procedînd cu multă diplomație, Menelik și-a cîștigat sprijinul conducătorilor provinciali puternici. Totodată, a adus la cunoștința marilor puteri europene intenția sa de a fi domn peste un imperiu ethiopian independent. Controversatul tratat cu Italia îl semnase în anul în care se suise pe tron și, îndată ce și-a dat seama cum îl interpreta guvernul italian, l-a denunțat, restituind importantul împrumut pe care această țară i-l acordase în baza tratatului. În 1891, a trimis o scrisoare conducătorilor Marii Britanii, Franței, Germaniei, Italiei și Rusiei, în care le făcea cunoscut care sînt hotarele imperiului ethiopian și își expunea clar poziția :

„Acestea sînt hotarele de azi ale imperiului meu, dar dacă dumnezeu mă ajută să trăiesc și să rămîn în putere, mă voi strădui să restabilesc vechile hotare ale Ethiopiei

pînă sus la Khartoum și pînă la lacul Nyanza, inclusiv toate neamurile galla [vasale ale Ethiopiei].

Ethiopia a fost timp de 14 secole o insulă creștină într-o mare de păgîni. Dacă puterile îndepărtate continuă să împartă între ele Africa, nu intenționez să fiu un spectator indiferent !"

De asemenea, Menelik s-a grăbit să cumpere arme de foc și muniții cu care și-a echipat trupele. Poziția lui hotărîtă, în privința unității și a rezistenței Ethiopiei la agresiunea italiană, a avut un puternic ecou în inimile ethiopienilor, care, așa cum au arătat evenimentele de mai tîrziu, s-au dovedit mai fideli lui Menelik decît subordonaților lui din provincii. Italia concentra tot mai multe forțe armate în Eritreea și făcea frecvente incursiuni militare pe teritoriul Ethiopiei. Toate acestea au stimulat și mai mult patriotismul ethiopian.

În 1895, Italia a trimis trupe în provincia Tigre, capturînd orașele Addigrat și Adowa. Menelik a încercat să pună capăt agresiunii italiene pe cale diplomatică, dar nu a încetat să-și întărească în același timp capacitatea militară. Și-a strîns trupele din principalele provincii și a pornit în marș împotriva italienilor din Tigre. (S-au povestit multe despre strategia lui Menelik : a întocmit hărți inexacte pe care le-a lăsat să cadă în mîinile italienilor și avea agenții lui care se dădeau drept călăuze și le ofereau informații eronate). În martie 1896, cele două armate s-au întîlnit la Adowa și italienii au fost zdrobiți în cea mai mare bătălie care a avut loc vreodată între africani și europeni. Numai mici rămășițe răzlețe ale armatei italiene au reușit să scape și înfrîngerea a fost atît de decisivă încît Italia a renunțat să mai întreprindă vreo acțiune în Ethiopia pînă în 1935, cînd Mussolini a jurat să răzbune umilirea încă proaspătă în amintirea italienilor.

Menelik a continuat să reconstituie vechiul imperiu ethiopian. A trimis trupe în ținuturile ocupate de somalezi în Ogaden și în actuala regiune de frontieră dintre

Scanned with OKEN Scanner

Kenya și Ethiopia ; și-a întărit autoritatea asupra provinciilor ethiopiene, a modernizat organizarea administrativă, a creat un sistem modern de învățămînt și a atras în țară consilieri, negustori, tehnicieni și capitaluri din țările europene. A fost întemeietorul statului ethiopian modern și singurul domnitor african care a dovedit că Europa nu era invincibilă. În 1908 a suferit un atac de paralizie și în 1913 a murit, cinstit ca un erou al Ethiopiei și nu mai puțin al populațiilor africane cucerite de europeni.

Cu excepția Ethiopiei (și a micii Liberia, care și-a păstrat independența grație vagilor ei legături de prietenie cu Statele Unite), împărțirea Africii era aproape complet încheiată în 1900. A urmat ocuparea Marocului de către francezi în 1912 și a Libiei de italieni în 1911—1912. Cînd și aceste două vechi țări africane au căzut sub stăpînirea Europei, întreaga Africă — în afară de Ethiopia și Liberia — se aflau în mîinile europenilor în ajunul primului război mondial.

Scanned with OKEN Scanner

XV

INSCĂUNAREA STĂPÎNIRII COLONIALE

Emil Banning, directorul arhivelor statului belgian, a rezumat în termeni entuziaşti noua concepţie a colonialismului din Africa :

„Interesele naţionale sînt puse de acord cu interesele universale într-o sinteză al cărei rezultat final va fi dăruirea unui alt continent lumii cunoscute ; pentru producţie va însemna noi resurse naturale de o bogăţie şi diversitate nebănuite ; pentru omenirea civilizată, o nouă familie ale cărei facultăţi native au provocat deja multe surprize şi care, după un secol de cultură, va oferi şi mai multe generaţiilor viitoare". [1]

Între termenii înflăcăraţi ai acestui comentariu şi sumbra realitate a cuceririi coloniale a Africii a existat prea puţină concordanţă. Deşi împărţirea Africii a decurs destul de paşnic, înscăunarea stăpînirii coloniale peste populaţiile Africii nu a fost deloc paşnică. Tehnologia şi armamentul europenilor nu lăsau nici o îndoială asupra rezultatului final, dar în luptele de înscăunare, care au început curînd după Conferinţa de la Berlin, multe vieţi au pierit.

[1] *Le partage politique de l'Afrique d'après des transactions internationales les plus récentes, 1885 à 1888* (Împărţirea politică a Africii după cele mai recente convenţii internaţionale, 1885—1888), Bruxelles, 1888, traducere de Irene şi Raymond Betts.

Scanned with OKEN Scanner

În 1900, goana pentru teritoriile africane era aproape terminată. Dintre principalele state și regiuni ale Africii, numai Libia, Maroc, Liberia și Ethiopia se mai aflau sub stăpînire africană. (În 1879, Franța a încercat să-și instituie protectoratul asupra Liberiei și chiar a ocupat o parte din teritoriul liberian, dar Statele Unite, în una dintre puținele acțiuni întreprinse în baza răspunderii ce-și asumase față de Liberia, i-a convins pe francezi să renunțe). Libia avea să cadă sub stăpînirea Italiei în 1911—1912. Marocul a revenit Franței și Spaniei în 1912 : Franța a luat cea mai importantă parte a regatului cu titlu de protectorat, Spania rezervîndu-și dreptul asupra ținuturilor aride de coastă și asupra celor vecine din interior, ce aveau să primească denumirea de Sahara spaniolă. Cu aceste acțiuni, împărțirea oficială a Africii a luat sfîrșit.

Cei treizeci de ani dintre 1880 și 1910 au fost ani nefericiți pentru Africa. În acest răstimp puterile europene s-au grăbit să ocupe și să „pacifice" cu forța teritoriile revendicate, pentru a împiedica alte state europene să și le însușească. A fost o perioadă caracterizată prin cuceriri, împotriviri, represalii, rebeliuni și represiuni. Puțini conducători africani au acceptat de bunăvoie pretențiile de protecție și suprasuveranitate ale europenilor. Mulți dintre conducători au semnat astfel de tratate (de exemplu, în Bechuanaland și în Basutoland), deoarece au considerat că protecția europeană era cel mai mic dintre rele. Africanii au constatat însă adesea, că tratatele semnate de ei aveau pentru europeni un sens diferit de cel cu care căzuseră de acord (tratatul lui Menelik cu Italia este cel mai cunoscut exemplu de un asemenea tratat).

Există o falsă credință că africanii au acceptat fără opunere, chiar dornici, stăpînirea colonială, convinși că civilizația europeană îi va scăpa de mizerie. Nimic mai puțin adevărat. Nu numai conducătorii africani, dar și mii de africani de rînd s-au opus cu îndîrjire înscăunării stăpînirii coloniale și a administrației care a urmat.

Scanned with OKEN Scanner

Nu se poate estima numărul de vieți africane sacrificate în cursul războaielor, represaliilor, masacrelor și execuțiilor care au însoțit cucerirea europeană. Cele ţîteva cifre existente sînt însă o sumbră mărturie a spiritului de rezistență african. Aproximativ 20.000 de vieți sudaneze au pierit numai în sîngeroasa bătălie de la Omdurman, cînd Kitchner și armata anglo-egipteană au înfrînt trupele Sudanului mahdist.

Alte două serii de războaie, ambele provocate de acțiunile zise de „pacificare" germane, arată amploarea rezistenței africane și brutala hotărîre a Europei de a-și impune stăpînirea asupra Africii. În Africa de Sud-Vest (numită azi Namibia de Națiunile Unite și de mișcarea africană de eliberare care încearcă să o scoată de sub stăpînire străină), se crede că în războiul herero-german, din 1904—1906, au pierit aproximativ două treimi din întregul neam herero. Acest neam, ramură a populației bantu, trăiește în centrul și vestul Africii de Sud-Vest, cîștigîndu-și existența din cultivarea grînelor și creșterea vitelor. Dintotdeauna au fost seminomazi, trăind în mici așezări familiale pe care și le mutau din cînd în cînd în căutare de ținuturi mai bune pentru pășunat și cultivarea pămîntului în arida lor țară.

Înainte de cucerirea germană, neamul herero alcătuia o societate descentralizată, împărțită în clanuri conduse fiecare de un șef ajutat de sfatul bătrînilor.

Politica germană cerea ca neamul herero să se concentreze în anumite regiuni ca să cultive plante comercializabile și să muncească pentru coloniștii germani, care nu au întîrzit să sosească. Băștinașii herero s-au opus și în încăierările cu nou-veniții au murit mai mulți coloniști germani. Germania a strîns o mică trupă bine instruită și înarmată, hotărîtă să treacă la represalii. În războiul ce a urmat, băștinașii înarmați numai cu sulițe și arcuri au fost uciși în mare număr. Multe comunități au fost decimate fără milă de armata germană de represalii și mii dintre

Scanned with OKEN Scanner

herero au pierit de foame. Cînd rezistența lor a încetat, între 60.000 și 70.000 de herero fuseseră uciși și din întregul neam nu mai rămăseseră în viață decît vreo 25.000—30.000.

În Tanganyika, mortalitatea a fost și mai mare. Acolo, germanii au întîmpinat rezistență aproape din momentul în care au instalat o cîrmuire a lor, la cîțiva ani după 1884. Swahilii de pe coastă au început războiul de rezistență în 1888, cînd primele garnizoane germane puneau stăpînire pe orașele lor. I-au silit pe germani să evacueze Kilwa, Lindi și Mikindani și au atacat principalul fort german de la Dar es Salaam. La început, forțele germane s-au menținut cu greu în defensivă, fără a îndrăzni să atace trupele swahili. În 1889, însă, flota germană, ajutată de vase de război britanice, italiene și portugheze, au blocat coasta, împiedicînd aprovizionarea trupelor swahili cu arme și muniții. În 1890, germanii reușiseră să-i înfrîngă pe swahili și să restabilească o pace precară pe coastă.

Rezistența swahili a fost doar începutul reacției africane la cucerirea germană. În 1891—1894, neamurile hehe și gogo din Tanganyka centrală au luptat cu înverșunare împotriva trupelor germane care veniseră să instaleze garnizoane în ținuturile din interior. Trupele germane superior echipate și brutala tactică germană de a arde satele și de a distruge recoltele și proviziile de alimente, le-au constrîns să se supună. Neamul chagga, care trăiește pe povîrnișurile din jurul muntelui Kilimanjaro, din Tanganyika de nord, și neamurile yao și ngoni din Tanganyika de sud, au rezistat de asemenea vitejește ; dar între 1892 și 1895 au fost și ele înfrînte de superioritatea armelor și organizației germane.

Populațiile africane din Tanganyika și-au arătat clar hotărîrea de a se opune stăpînirii și colonizării germane și de a-și apăra libertatea și pămînturile. În 1890, Macemba, șeful neamului yao din Tanganyika de sud, își

Scanned with OKEN Scanner

preciza astfel poziţia într-o scrisoare în limba swahili, către Herman von Wissman, comandantul campaniei germane din sud :

„V-am ascultat vorbele şi nu văd de ce ar trebui să vă dau supunere — mai degrabă prefer să mor. N-am nici un fel de relaţii cu voi şi nu-mi amintesc să-mi fi dat un pesa [o fracţiune dintr-o rupie] sau un sfert de pesa sau un ac ori un fir de aţă. Caut un motiv pentru care ar trebui să mă supun vouă şi nu găsesc nici măcar unul cît de mic. Dacă doriţi prietenie cu noi, sînt gata s-o accept acum şi pe totdeauna ; dar ca să fiu supusul vostru, asta nu pot primi ; iar dacă război doriţi, atunci sînt gata, dar ca să fiu supusul vostru, asta niciodată... nu cad în genunchi în faţa voastră, pentru că sînteţi o creatură a lui Dumnezeu ca şi mine... Sînt sultan aici în ţara mea. Dumneata eşti sultan în ţara dumitale. Totuşi, vedeţi, eu nu vă cer să vă supuneţi mie, deoarece ştiu că sînteţi un om liber... Cît despre mine, nu voi veni de bunăvoie la dumneata, iar dacă te simţi în stare, vino dumneata la mine". [1]

Cu toate că aceste războaie de rezistenţă au costat mii de vieţi, amploarea lor apare modestă în comparaţie cu marea „rebeliune maji-maji" din Tanganyika, care a început după douăzeci de ani de cînd Germania revendicase prima oară regiunea. În 1904, populaţia africană din Tanganyika centrală fusese „pacificată", dar suporta tot mai greu stilul stăpînirii germane. Cu sprijinul garnizoanelor de mercenari africani, încadraţi cu ofiţeri germani de carieră, administratorii impuseseră dări grele pe toţi bărbaţii adulţi şi folosiseră metode aspre ca să-i silească să muncească la numeroase lucrări de construcţie. Deosebit de odioasă şi lipsită de tact a fost insistenţa germanilor de a experimenta introducerea culturii bumbacului şi de a-i constrînge pe fermierii africani să-l cultive pe micile lor loturi familiale din care îşi cîştigau hrana şi să-l vîndă pe piaţă.

[1] *The African Past* (Trecutul african), de Basil Davidson, Boston Little, Brown and Company, 1964, pp. 357—358.

Scanned with OKEN Scanner

În 1905, cînd valul nemulțumirilor se răspîndise, a luat naștere o mișcare semireligioasă, condusă de preoți africani care predicau că, luînd o anumită poțiune și depunînd jurămînt, oamenii vor deveni invulnerabili la gloanțele germane, care se vor transforma în apă („maji" în limba swahili) cînd vor fi trase asupra lor. Această mișcare s-a întins foarte repede în rîndurile populației nemulțumite și curînd au început atacuri împotriva centrelor administrative, coloniștilor și misionarilor germani. Africanii de pe o întinsă zonă din Tanganyika centrală s-au răsculat, hotărîți să-i alunge pe odioșii asupritori germani de pe pămînturile lor. La început, forțele militare germane au fost înfrînte. Luptătorii africani pentru libertate, care și-au luat denumirea de „askari ya mungu" (oștenii lui Dumnezeu), au tăiat firele telegrafice, au incendiat forturile, au distrus drumurile și podurile și au asediat un mare număr de așezări germane ; dar pînă la urmă germanii s-au dovedit mai puternici. Au recurs iarăși la tactica pămîntului pîrjolit și au urmărit pas cu pas trupele africane. Curînd, populația a început să sufere de foamete și rînd pe rînd grupuri de africani au depus armele și s-au predat. În 1908, cînd rebeliunea luase sfîrșit, numărul morților atinsese între 75.000 și 125.000 de bărbați, femei și copii (raportul oficial german menționa, probabil din prudență, numai 75.000). Mii dintre ei fuseseră uciși în lupte sau executați de trupele germane, iar alții zeci de mii muriseră de foame. Populațiile din Tanganyika, istovite și înfrînte, și-au dat pînă la urmă seama că era cu neputință să mai continue rezistența și cucerirea germană s-a încheiat cu deplin succes.

Populațiile din Togo, Camerun și Ruanda-Urundi (actualele Ruanda și Burundi), de asemenea s-au opus cuceririi germane. Ultima țară a fost anexată de Germania după ce cucerise Tanganyika. În nici una din aceste țări numărul morților nu a fost însă atît de mare ca în Tanganyika și

Scanned with OKEN Scanner

în Africa de Sud-Vest ; dar în fiecare trupele germane au fost obligate să înfrunte și să înfrîngă trupe africane într-o serie de războaie, înainte de a-și impune stăpînirea.

Francezii au avut de dat bătălie după bătălie în anii expansiunii lor în susul Senegalului, în invaziile din Guineea și Dahomey și în cursul ocupării marilor cîmpii ale Sudanului. Acțiunile militare franceze din vastele ținuturi ale imperiului lor au continuat o bună parte a secolului al XX-lea, și multe triburi berbere și arabe din Sahara, cu o îndelungă tradiție de neatîrnare, nu au încetat să se opună stăpînirii franceze pînă în deceniul al cincilea.

Englezii au ocupat cu relativă ușurință unele dintre teritoriile lor, ca de pildă statele populației fante de pe Coasta de Aur ; dar pentru a zdrobi puterea și rezistența populației asante a fost necesară o serie de războaie în cursul cărora au fost uciși cîteva mii de asante. Acțiuni militare de mică amploare au fost necesare și în multe părți ale Nigeriei, înainte de consolidarea stăpînirii britanice. Dacă englezii nu ar fi practicat în regiunea Hausa politica „stăpînirii indirecte", prin intermediul emirilor fulani, ar fi fost nevoiți să ducă un război de lungă durată în această regiune. În acest fel, doar în cîteva state hausa au fost necesare acțiuni militare.

În Africa de Sud, stăpînirea britanică a necesitat o lungă perioadă de frecvente acțiuni militare. Pentru multe populații africane, expuse încălcărilor și exploatării burilor, stăpînirea britanică a însemnat însă o ușurare. David Livingstone — în cartea lui *Missionary Travels and Researches în Africa* (Călătorii și cercetări în cursul misiunilor religioase din Africa), publicată în 1858, descria astfel incursiunile burilor împotriva pașnicei populații bechuana (tswana) :

„Cum se face că băștinașii, care sînt mult mai numeroși decît burii, nu se răscoală și nu-i nimicesc ? Populația în mijlocul căreia trăiesc sînt bechuani, nu kaffiri [kaffiri înseamnă aici războinici zuluși], deși nici un bechuan nu

face deosebire între un kaffir și un bur ; și istoria nu menționează nici un caz în care bechuanii, chiar cei care posedă arme de foc, să fi atacat fie pe buri fie pe englezi... Cînd au fost atacați s-au apărat... dar niciodată nu s-au angajat în operații ofensive împotriva europenilor...

Planul urmat [de buri în cursul incursiunilor] este următorul : unul sau două triburi prietene sînt obligate să însoțească un grup de buri călări, și aceste expediții pot avea loc numai iarna, cînd caii pot fi folosiți fără riscul de a se îmbolnăvi. Cînd ajung la tribul pe care vor să-l atace, triburile prietene sînt aliniate în față ca să formeze, cum spun ei, «o pavăză», apoi, burii trag fără teamă cu arme de foc peste capetele lor pînă ce... tribul atacat o ia la fugă lăsînd vitele, nevestele și copiii în mîinile răpitorilor... Aceasta s-a petrecut de nouă ori în timpul șederii mele în ținuturile din interior și niciodată nu a căzut o picătură de sînge bur...“

Aceste mici incursiuni sălbatice au fost totuși neînsemnate în comparație cu secolele de războaie duse cu neamul xhosa, marile bătălii cu zulușii, războaiele cu triburile basuto și cu rudele lor de la nord, pedi, și nimicirea miilor de hotentoți. Cucerirea europeană a Africii de Sud a început în 1652 și a durat trei secole. Africanii se răzvrătesc și azi împotiva stăpînirii europene din Africa de Sud și incursiunile gherilelor din țările vecine sînt o amenințare permanentă pentru țările guvernate de albi.

Cu totul neașteptat, expansiunea britanică în Africa de Sud a avut de înfruntat rezistența înverșunată a burilor. În 1899, republicile burilor din Transvaal și Statul Liber Orange s-au opus cu armele împotriva numărului crescînd al coloniștilor englezi. În trei ani de crîncene bătălii și de numeroase acțiuni de gherilă, englezii au pierdut 5 774 de oameni și burii cam 4 000, aceste lupte figurînd prin numărul mare al victimelor și durata lor printre cele mai sîngeroase războaie de rezistență împotriva cuceririi coloniale a Africii.

În nordul Africii de Sud, englezii și-au impus la început stăpînirea mai mult sau mai puțin pașnic După cîțiva ani, însă, au întîmpinat rezistență în Nyasaland (Malawi), Rhodesia și în Rhodesia de Nord .(Zambia). Vasta insurecție a populațiilor shona și matabele din Rhodesia a fost cea mai violentă confruntare, comparabilă cu războiul maji-maji în ce privește numărul participanților africani. Totuși, cifra finală a morților, peste 10.000, a fost mică față de cea a răscoalei din Tanganyika.

Compania Britanică a Africii de Sud convinsese cîteva mii de coloniști englezi din Africa de Sud și din Marea Britanie să vină să cultive pămînturile fertile de pe platoul rhodesian. Compania a atras de asemenea numeroși angajați în mine, comerț și administrație. Populația shona, vechii locuitori ai platoului, și populația matabele, cuceritorii părții de vest a platoului cu numai cîteva decenii înainte, au pierdut mari întinderi de pămînt, și-au văzut libertatea de mișcare mult restrînsă și au fost impuși la oneroase dări și munci. În 1896, aceste două populații, acționînd de comun acord, în ciuda vechii dușmănii dintre ele, au atacat fermele, centrele misionarilor și locuințele britanice. De asemenea, au atacat în mari grupuri înarmate orașele mai importante. Atacul a fost atît de puternic încît englezii nu i-au putut rezista și au fost nevoiți să se retragă în adăposturile din cîteva orașe mai mari. Trupele bine echipate ale Companiei Britanice a Africii de Sud, deși completate cu coloniști, au fost nevoite să ceară ajutor guvernului britanic și lui Cecil Rhodes. Ajutorul a sosit fără întîrziere, sub formă de noi trupe și provizii, și curînd africanii au fost respinși din jurul orașelor și din apropierea principalelor drumuri. După mai puțin de un an de la începerea războiului, majoritatea beligeranților africani se limitau la acțiuni de gherilă întreprinse din ținuturi îndepărtate. După alte cîteva luni matabelii erau împresurați și dispuși să discute condițiile de pace, și Rhodes însuși a venit să încheie tratatul. Populația shona a continuat

Scanned with OKEN Scanner

lupta încă aproape un an, pînă cînd majoritatea căpeteniilor ei au fost capturate și executate.

Rezistența africană din Rhodesia a atras majoritatea populației în rîndurile ei, încît a fost mai mult o răzvrătire populară decît simple lupte izolate. La atacurile împotriva odioșilor împilatori albi, au participat bătrînii, femeile și chiar copiii, în ciuda grindinei de gloanțe care îi ucidea cu sutele. Cauzele acestei impetuoase răzvrătiri populare sînt variate, dar principalul mobil a fost sentimentul de mîndrie al populației, insuflat de glorioasa ei istorie. Această regiune era de fapt țara lui Changamire și a Mărețului Zimbabwe, unde populația shona trăise o mie de ani cultivîndu-și ogoarele, în vreme ce conducătorii lor întemeiau o mare cultură și un imperiu. Statul și conducătorii lor rozwi fuseseră zdrobiți cu decenii înainte, cînd forțele zulu ale lui Zwangendaba au distrus Zimbabwe și locuințele și locurile sfinte ale rozwilor. Deși nu mai exista un sistem politic centralizat, iar rozwii dețineau puterea numai în cîteva regiuni, prestigiul lor era încă viu în amintirea multor shona de rînd. Printre conducătorii care au organizat răzvrătirea împotriva englezilor se aflau numeroși rozwi. Trecutul lor nobil i-a încurajat pe shona să creadă că i-ar putea umili pe trufașii albi și, totodată, să restaureze vechea lor strălucire.

Matabelii din vest erau de fapt intruși și detestați de shona ale căror pămînturi le ocupaseră; dar ajunseseră să prindă rădăcini în această regiune și să-și însușească o parte din cultura ei. Aveau, de asemenea, aceleași motive ca shona să-i deteste pe coloniștii englezi. Și-au întocmit împreună planurile de luptă și au întreprins coordonat atacurile. Cînd conducătorii matabelilor au acceptat pacea în 1897, un grup de războinici de-ai lor s-au alăturat populației shona și au continuat lupta.

Expansiunea britanică în Kenya și în Uganda și asumarea răspunderii pentru Zanzibar de către Marea Bri-

Scanned with OKEN Scanner

tanie au decurs în condiţii relativ paşnice, cu prea puţine opuneri în Kenya şi în Uganda. Cea mai importantă rezistenţă africană din aceste zone a apărut mult mai tîrziu, în anii 1951 şi următorii, cînd populaţia Kikuyu, din Kenya, a declanşat rebeliunea „mau mau". [1]

Cel mai mare număr de africani ucişi în cursul cuceririlor europere nu au căzut în aceste bătălii, războaie, răzmeriţe şi rebeliuni, ci în cursul vastei şi sălbaticei campanii întreprinse de Leopold al II-lea, între anii 1884 şi 1908, pentru cucerirea Statului Liber Congo. Această campanie a fost dusă cu intenţia premeditată de genocid. Nelegiurile belgiene, săvîrşite departe în interiorul bazinului Congo, nu aveau cum să ajungă la cunoştinţa lumii din exterior. După 1900, însă, rezultatele lor sîngeroase au început să fie cunoscute din rapoartele negustorilor şi misionarilor, şi în 1908 guvernul belgian s-a văzut nevoit să-şi asume răspunderea administrării Statului Libèr Congo în locul Asociaţiei Internaţionale a Congoului. Cîţiva ani mai tîrziu, o comisie oficială a guvernului belgian a apreciat că în cursul cuceririi Congoului, între 1899 şi 1908, aproximativ jumătate din populaţie fusese ucisă, fie cu armele, fie prin infometare şi subnutriţie.

Una din cauzele acestei scandaloase acţiuni a fost caracterul singular al statutului legal al Statului Liber Congo. Regele Leopold avea vaste năzuinţe. A investit mari sume în diferite întreprinderi industriale şi financiare europene şi urmărea îndeaproape acţiunile celorlalte guverne de a dobîndi concesiuni comerciale şi teritorii coloniale, convins ca şi Stanley că în interiorul Congoului se puteau descoperi imense bogăţii, care aşteptau să fie exploatate. Participarea lui la Asociaţia Internaţională Africană, mai mult ca particular cointeresat decît ca rege, i-a dat posibilitatea să ţină pasul cu explorările pentru noi surse de comerţ şi de minereuri preţioase şi vedea în explorările

[1] Organizaţie secretă a băştinaşilor din Kenya, întemeiată în 1951 împotriva albilor. (N.t.)

și supozițiile lui Stanley o ocazie unică să pună stăpînire pe această zonă din centrul vital al Africii, asupra căreia nici o altă putere europeană nu ridicase încă pretenții.

Cînd Leopold l-a angajat pe Stanley să exploreze sistemul de căi navigabile ale fluviului Congo și să caute a încheia cu conducătorii africani tratate comerciale pe bază de exclusivitate, s-a gîndit la întemeierea unei vaste colonii în interiorul Africii, sub controlul lui personal. Primul pas l-a făcut în 1879, cînd Comitetul belgian al Asociației Internaționale Africane și-a schimbat denumirea în Asociația Internațională a Congoului, controlată de Leopold și cîțiva belgieni în slujba lui. În 1884, Leopold a căutat să obțină recunoașterea internațională a Asociației Internaționale a Congoului ca stat independent. Statele Unite au fost prima putere care i-a acordat această recunoaștere. În 1885, după Conferința de la Berlin, denumirea statului a fost schimbată în „État Indépendant du Congo", mai tîrziu cunoscut sub numele de Statul Liber Congo. În același an, Leopold a convins parlamentul belgian să-l autorizeze să devină suveranul statului Congo. O rezoluție oficială l-a împuternicit pe rege „...să fie șeful statului întemeiat în Africa de Asociația Internațională a Congoului", precizînd că „uniunea dintre Belgia și noul stat al Congoului va fi exclusiv personală".

În acest fel Leopold a devenit un fel de proprietar particular al Congoului. Nu era obligat să răspundă în fața nimănui de administrația teritoriului și era convins că exploatarea Congoului îl va face cel mai bogat om. Leopold își dădea seama că trebuia să organizeze cît mai repede cu putință exploatarea, pe de o parte ca să-și recupereze banii debursați deja din averea personală și pe de altă parte să se asigure ca nu cumva vreo altă putere europeană să se înfrupte din teritoriul lui. (Totuși, în Katanga, Leopold a ajuns curînd față-n față cu Cecil Rhodes, un om la fel de ambițios și activ, deoarece ambii căutau să pună stăpînire pe ținuturile cunoscute mai

Scanned with OKEN Scanner

tîrziu sub denumirea de „centura cuprului". Pînă la urmă, o parte din această zonă a fost inclusă în Congoul lui Leopold, iar cealaltă parte a fost anexată la Rhodesia de Nord). Pentru a-şi consolida stăpînirea, au fost necesare construcţii de drumuri şi căi ferate, înfrîngerea rezistenţei băştinaşilor, organizarea de centre administrative, construirea de vase fluviale cu abur, instalaţii portuare şi alte investiţii şi totodată găsirea modalităţilor de valorificare rentabilă a produselor din regiune.

În primii ani de organizare a exploatării Congoului, Leopold a cheltuit 20 de milioane de franci din fondurile proprii, în afară de sumele împrumutate şi fondurile investite de diferite societăţi comerciale în plantaţii, mine, depozite de mărfuri şi mijloace de transport.

Transformarea vastelor ţinuturi ale Congoului într-o zonă de producţie modernă, ar fi fost o sarcină uriaşă chiar pentru o ţară europeană mare şi bogată, cu atît mai mult pentru o întreprindere particulară, cum era de fapt Statul Liber Congo. Ambiţia lui Leopold era, însă, pe măsura sarcinii şi s-a hotărît să organizeze Congoul fără întîrziere şi să-l facă rentabil cît mai repede cu putinţă. Într-adevăr, resursele lui personale nu-i permiteau să întîrzie prea mult atingerea acestui obiectiv. Unele măsuri luate în prima fază a instalării administraţiei din Congo au urmărit să sporească la maximum profiturile şi să uşureze grăbirea exploatării : toate pămînturile necultivate au fost declarate proprietatea administraţiei (o măsură extrem de păgubitoare pentru africani, care practicau metoda rotaţiei loturilor cultivate, ceea ce necesita ca loturile cultivate într-un an să rămînă necultivate cîţiva ani ca să poată redeveni fertile) ; s-a introdus munca forţată a tuturor congolezilor ; au fost impuse dări în bani sau produse ; şi a fost organizată o forţă poliţienească bine echipată, asemănătoare unei armate de mercenari, cu ofiţeri europeni şi soldaţi africani angajaţi cu contract.

Scanned with OKEN Scanner

Măsurile luate de Leopold s-au lovit de nemulțumirile și rezistența băștinașilor ; dar la ordinul administratorilor, obligați să accelereze exploatarea și să sporească la maximum profiturile, poliția a răspuns rezistenței cu aspre represalii. Șefii recalcitranți au fost pedepsiți și amendați. Pentru a se asigura respectarea măsurilor s-au luat ostateci. Femei și tinere fete erau siluite. Cu timpul, sate întregi au fost prădate și arse, șefii și rebelii executați, cei care întîrziau să-și plătească dările erau pedepsiți în public (deseori prin tăierea mîinilor sau a urechilor) și teroarea a ajuns să fie o stare aproape generală.

Fildeșul și cauciucul sălbatic au fost primele produse puse sub controlul administrației și curînd nu au mai putut fi vîndute decît administrației și firmelor autorizate de aceasta. Se creau astfel condițiile instituirii unui monopol comercial, care încălca acordurile de la Berlin și, în plus, restrîngea sever drepturile africanilor, acum și mai mult la discreția administratorilor și a poliției mercenare.

La toate aceste măsuri s-a adăugat acordarea de concesiuni unor societăți comerciale europene (în general, cu participarea administrației congoleze a lui Leopold), care primeau în exploatare vaste teritorii, adevărate mici state, pentru plantații cu arbori de cauciuc sau cu bumbac, exploatări miniere sau pur și simplu zone pentru recoltarea în exclusivitate a arborilor sălbatici de cauciuc. Astfel a luat ființă marea societate „Union minière du Haut Katanga", alături de multe alte firme care exploatau bogatele zăcăminte de cupru ale acestei zone.

Înainte de 1900 au început să apară rapoarte despre brutala administrație și exploatare din Congo. Cam în aceeași vreme, în Statele Unite și în Marea Britanie se organizau comitete de protest împotriva acestor practici. În 1903, Camera comunelor a cerut în mod oficial guvernului britanic să se consulte cu puterile participante la Conferința de la Berlin „în baza căreia a fost creat Statul

Scanned with OKEN Scanner

Liber Congo, pentru a se lua măsuri de curmare a practicilor brutale din acest stat". Opinia publică belgiană de asemenea s-a alarmat și în 1904 Leopold a numit o comisie de anchetă (compusă din mai mulți juriști belgieni și elvețieni), care să cerceteze veracitatea învinuirilor aduse administrației congoleze. După cîteva luni, comisia, deși a lăudat în termeni rezervați unele aspecte folositoare ale programului de dezvoltare a Congoului, a raportat că multe din învinuirile aduse erau reale.

Comisia a recomandat o serie de măsuri pentru atenuarea unora dintre abuzurile mai brutale și mai înjositoare ale administrației congoleze. Un indiciu al atitudinii europenilor față de africani, în acel moment, era recunoașterea Comisiei că dezvoltarea Congoului făcea necesare metode de felul muncii forțate și al acordării de concesiuni unor societăți particulare, dar nu discuta problema etică a obligării africanilor să muncească în profitul europenilor, mulțumindu-se doar să sugereze măsuri de frînare a exceselor de cruzime. Printre recomandările comisiei figurau interpretarea mai liberală a legilor țării (care opreau pe agricultorii africani să cultive plante pentru hrana lor și a familiilor lor), o supraveghere mai strictă a muncii pentru ca africanii să nu fie forțați să lucreze departe de loturile lor mai mult de patruzeci de ore pe lună, retragerea dreptului societăților concesionare de a folosi măsuri silnice, și o mai bună reglementare a atribuțiilor armatei și ale poliției.

În 1906, Leopold a semnat un decret zis pentru ameliorarea condițiilor din Congo în sensul recomandărilor comisiei, dar caracterul limitat al măsurilor decretate a fost larg criticat. Din Congo au început să vină iarăși rapoarte despre suferințele comunităților africane, folosirea pedepselor aspre și a torturilor și despre foamete și subnutriție. Iritația opiniei publice din Belgia și din alte țări a sporit. Guvernul britanic, Senatul și Președintele Statelor Unite (Theodore Roosevelt), membri ai parlamen-

Scanned with OKEN Scanner

tului belgian și numeroși cetățeni și grupuri din Franța au publicat declarații cerînd în termeni categorici schimbarea radicală a situației din Congo. În 1908, parlamentul belgian a aprobat o rezoluție care, în fapt, confisca drepturile lui Leopold asupra Statului Liber Congo (cu o generoasă despăgubire) și crea o nouă administrație sub controlul guvernului belgian. Astfel au luat sfîrșit cei douăzeci și patru de ani de exploatare personală discreționară a lui Leopold în Congo, cu prețul a nespuse suferințe și moartea a cel puțin un milion și jumătate de africani.

Întreaga istorie a inumanelor represiuni care au caracterizat exploatarea populației congoleze în perioada Statului Liber, nu se va cunoaște niciodată. Leopold a distrus multe documente care le-ar fi putut dezvălui, spunînd : „Pot să-mi ia Congo, dar nu au dreptul să afle ce-am făcut acolo". Leopold a ieșit din această întreprindere cu profituri considerabile. Veniturile din Congo le folosise ca să-și construiască palate și grădini regale în Belgia, iar în despăgubirea acordată de guvernul belgian a fost inclusă și absolvirea tuturor datoriilor contractate cu garanția administrației lui din Congo. În plus, a primit o importantă sumă de bani. Mulți ani după aceea, 20 la sută din veniturile guvernului belgian din exploatarea Congoului au fost alocate pentru plata datoriilor contractate sub administrația lui Leopold.

Aceste cîteva exemple — îndeosebi Tanganyika, Africa de Sud-vest, Africa de Sud, Rhodesia și Congo — ilustrează vasta reacție africană față de împărțirea, cucerirea și administrația Africii de către europeni.

Puțini șefi africani, chiar cei din regiunile îndepărtate și sărace, și-au făcut iluzii în privința scopurilor urmărite de europeni prin instituirea de protectorate și orînduiri juridice pe teritoriul lor. Mulți s-au opus din primul moment și au urmat războaie în care o Europă hotărîtă și excelent echipată dispunea de o vădită superioritate mili-

Scanned with OKEN Scanner

tară. Alţii s-au opus după cîţiva ani de la instaurarea administraţiei europene, cînd s-au convins că prezenţa europenilor însemna modificarea fundamentală a vieţii, culturii şi a bunăstării întregii populaţii. Exemple de acest fel au fost rebeliunea maji-maji din Tanganyika şi răzvrătirile matabelilor în unire cu neamul shona din Rhodesia, care s-au transformat în adevărate războaie civile. Rebeliuni şi acţiuni de rezistenţă similare au izbucnit în repetate rînduri între 1880 şi 1910, cînd armatele europene au reuşit, în sfîrşit, să impună o stare de linişte destul de nesigură.

În cursul acestei perioade sîngeroase, atitudinea europenilor faţă de africani s-a înăsprit mai rău chiar decît în epoca de maximă intensitate a comerţului de sclavi. Africanii erau consideraţi făpturi sălbatice, neumane, ignorante, trîndave, incapabile de simţăminte superioare şi fără o istorie sau cultură. Cea mai grăitoare formulare a acestei opinii se găseşte într-un ordin oficial german din 1911, adresat ofiţerilor germani din Tanganyika, pe care îi informa asupra trăsăturilor caracteristice ale africanilor şi îi instruia cum să se poarte cu ei :

„Negrul nu ne iubeşte ci doar se teme de puterea noastră. Orice gest al nostru pe care l-ar putea socoti un semn de slăbiciune îl va tenta să se ridice împotriva noastră ca să ne alunge din ţara lui. Crud din fire, negrul nu înţelege credinţa, gratitudinea sau loialitatea în sensul nostru.

Aşadar, va sprijini numai pe cei de care se teme sau care îi oferă cele mai mari avantaje materiale.

Acest instinct primitiv este stimulat de superstiţie şi... de ura rasială...

Nu există, desigur, nici un trib pe a cărui loialitate să ne putem bizui cu încredere".

Mitul inferiorităţii africanilor era absolut necesar pentru conştiinţa europenilor, ca să justifice contradicţia izbitoare dintre principiile lor etice superioare şi odioasa ex-

Scanned with OKEN Scanner

ploatare colonială a Africii. Unii pionieri coloniali erau extrem de brutali și animați numai de dorința de profituri și spiritul de aventură ; administrația, poliția și conducerea Companiei congoleze a lui Leopold erau împănate cu asemenea oameni. Alții erau convinși că pînă la urmă exploatarea Africii va fi în folosul băștinașilor ei. Primii slujbași coloniali își împăcau conștiința cu convingerea că africanii nu erau cu adevărat ființe omenești. Aceștia erau mai puțin înclinați spre pedepse crude și nedreptăți izbitoare și își justificau acțiunile lor, așa-zicînd părintești, prin convingerea că africanii erau un fel de copii irresponsabili cu care trebuia să se poarte cu fermitate spre binele lor.

Pornind de la asemenea prejudecăți și-au împărțit europenii Africa, au zdrobit rezistența și rebeliunile băștinașilor și au creat un aparat administrativ nu prea numeros, dar eficient. În ajunul marelui război mondial, cînd relațiile anterioare relativ amicale dintre statele europene în conflict au fost întrerupte, Africa era nu numai împărțită și în mare parte pacificată, dar frontierele diferitelor colonii fuseseră fixate, se puseseră bazele unor rețele administrative și se crease un sistem general de transport pentru facilitarea administrării și a exploatării economice.

După înăbușirea rezistenței și introducerea unui sistem administrativ, a urmat deschiderea cît mai grabnică a ținuturilor din interior pentru comerț și producție. La începutul secolului, guvernele europene erau preocupate îndeosebi de stabilitatea lor internă, problemele electorale, libertatea presei, politica externă și stimularea comerțului și a economiei. Vastul domeniu al serviciilor sociale și de învățămînt era lăsat pe seama instituțiilor particulare și religioase. Cam aceleași erau și preocupările noilor administrații coloniale : reprimarea rezistenței și a încălcărilor legii, administrarea justiției, înlesnirea trans-

Scanned with OKEN Scanner

porturilor și a comunicațiilor și încurajarea întreprinderilor economice. Deși convertirea africanilor la religia, educația și cultura occidentale era considerată scopul final al misiunii coloniale, se credea că această sarcină putea fi mai bine împlinită de misionari și de instituții particulare.

Potențialul economic al celor mai multe teritorii coloniale noi era, în general, prea puțin sau deloc cunoscut. După abolirea comerțului cu sclavi, centrele de influență europeană, care acționaseră multă vreme de-a lungul coastelor Africii de Vest, constataseră dezvoltarea unor noi produse : Senegalul producea arahide ; Coasta de Aur producea ulei de palmier, cacao, cherestea, aur și cauciuc sălbatic ; Dahomey își dezvolta producția de copra și de nuci de cocos ; Lagos și Yoruba produceau cacao, ulei de palmier și cauciuc ; iar Nigeria răsăriteană producea ulei de palmier. În aceste regiuni, populațiile africane trecuseră destul de bine de la vechea economie, bazată pe comerțul cu sclavi, la culturi agricole ale căror produse erau căutate în Europa și pe la 1900 exportau asemenea produse. Administrațiile coloniale s-au folosit de acest precedent și pe măsură ce au pătruns în interiorul fiecărei colonii, i-au încurajat pe agricultuorii africani să cultive pentru vînzare orice fel de plante agricole care puteau crește în regiunile lor.

Principalele produse agricole încurajate astfel erau : cacao, ulei și miezuri de palmier. Producția boabelor de cafea a fost încurajată în regiunile păduroase, iar a arahidelor și a bumbacului în regiunile de savană. Rezultatele bune obținute de Franța cu arahidele cultivate pe cîmpiile din Senegal, au stimulat răspîndirea acestei culturi în cea mai mare parte a vastului teritoriu francez din Africa de Vest situat în zona sudaneză, cu excepția ținuturilor de coastă din Guineea și Coasta de Fildeș. La scurt timp după 1900, Franța și-a contopit întinsele ținuturi cucerite în Africa de Vest într-o singură unitate cu denu-

Scanned with OKEN Scanner

mirea de Africa de Vest Franceză, sub conducerea unui guvernator general cu reşedinţa la Dakar, capitala Senegalului. În afară de Senegal, intrau în acest guvernămînt alte şase unităţi teritoriale şi anume : Mauritania, Soudan (actualul Mali), Guineea, Niger, Coasta de Fildeş, Volta Superioară şi Dahomey.

În toate aceste şapte teritorii politica urmată a fost în linii generale aceeaşi. După forţele militare franceze au venit administratorii civili, care s-au străduit să-i convingă pe fermierii africani să treacă la culturi agricole comercializabile. O bună parte a fondurilor necesare pentru instalarea administraţiilor în aceste teritorii proveneau din veniturile Senegalului. Această ţară se întreţinea de multă vreme din propria-i economie şi guvernul francez se aştepta ca exemplul ei să fie urmat şi în noile teritorii. Întrucît guvernatorul general din Dakar răspundea pentru dezvoltarea şi a celorlalte teritorii, el trebuia să folosească în acest scop fondurile disponibile din Senegal şi din Dahomey, la început singurele care produceau un excedent de venituri. (Fondurile lor proveneau îndeosebi din taxele vamale asupra importurilor şi exporturilor).

Franţa a constatat curînd că cursurile superioare ale fluviilor Senegal şi Niger nu erau căi de transport utilizabile, mai ales pentru ambarcaţiuni mai mari, capabile să poarte încărcături voluminoase. Căile ferate dovediseră deja că pot stimula produsele comercializabile. În deceniul 1880—1890, o linie construită de la Dakar la St. Louis, pe cursul inferior al fluviului Senegal, favorizase creşterea producţiei de arahide de-a lungul liniei şi în susul fluviului. Între 1890 şi 1910, alte linii au fost sau au început să fie construite. Aceste linii legau Nigerul cu fluviul Senegal, portul Conakry din Guineea cu ţinutul cursului superior al Nigerului şi Nigerul cu Abidjan din Coasta de Fildeş şi cu Cotonou din Dahomey. Împrumuturile care au finanţat cele mai multe din aceste lucrări de căi ferate au

Scanned with OKEN Scanner

fost furnizate de veniturile comerciale din Senegal și Dahomey.

Atît în coloniile franceze cît și în cele britanice din Africa de Vest, administrațiile coloniale și-au asumat răspunderea dezvoltării lor economice. Societățile comerciale care doreau să facă negoț sau investiții erau sprijinite, dar s-a renunțat la vechiul sistem al guvernării și exploatării teritoriilor prin mari firme comerciale. Majoritatea pămînturilor au rămas în stăpînirea africanilor, iar formele tradiționale de posesiune și folosință a pămîntului nu au fost prea mult modificate de conducerea colonială.

În cele patru colonii britanice din Africa de Vest — Gambia, Sierra Leone, Coasta de Aur și Nigeria — a avut loc același proces economic, dar fiecare colonie era separat administrată, cu conducere proprie. (Nigeria a fost administrată pînă cu puțin timp înainte de primul război mondial sub formă de trei colonii : Lagos și ținutul Yoruba ; regiunea „Rîurile Uleiului“ [1] ; și Nigeria de Nord). În fiecare din aceste colonii, activitatea economică de pe coastă a produs de la început suficiente venituri ca să acopere cheltuielile de administrație și de dezvoltare ale coloniei, inclusiv pentru construirea de căi ferate spre interior. În teritoriile franceze singurul stimul al construirii de căi ferate au fost culturile de plante comercializabile. În coloniile britanice au fost și minereurile. Minele de aur din Coasta de Aur au stimulat construirea primei căi ferate spre interior, creînd astfel și condiții favorabile dezvoltării unei industrii forestiere. Coasta de Aur era cea mai bogată colonie din întreagă Africa de Vest. În 1914, producea anual cacao în valoare de peste 10 milioane dolari, aur în valoare de peste 8 milioane dolari și cherestea în valoare de peste 1 milion dolari.

---

[1] În engleză, Oil Rivers, cursurile de apă din delta Nigerului, pe care se transporta producția de ulei de palmier din regiune. (N.t.)

În 1906, Marea Britanie a unit protectoratul Lagos cu protectoratul Nigeriei de Sud. Veniturile lor proveneau îndeosebi din taxele vamale pe exportul de cacao din Yoruba și pe produsele palmierilor din regiunea răsăriteană. Nigeria de Nord era mult mai săracă. Trebuia să fie subvenționată de guvernul britanic și pentru administrație a fost nevoită să folosească, în mare măsură, structura administrativă a emiratelor fulane. Cîțiva ani mai tîrziu, minele de cositor și arahidele din nord au produs importante venituri, dar dezvoltarea nordului a rămas tot timpul în urma sudului sub foarte multe aspecte.

Cea mai mare parte a Africii centrale — coloniile germane din Camerun, Togo și Africa de Sud-Vest, coloniile franceze din Africa ecuatorială, Statul Liber Congo al lui Leopold și coloniile britanice din cele două Rhodesii și Nyasaland — nu aveau organizații economice precoloniale, cu ajutorul cărora să se poată elabora și aplica programe de exploatare și dezvoltare. Pentru dezvoltarea ținuturilor din interior, francezii au adoptat sistemul concesiunilor folosit cu mari profituri (dar cu cîte suferințe) în Congo. Drepturile de exploatare minieră și agricolă erau concesionate oricărei societăți comerciale care se angaja să construiască drumuri, căi ferate sau de navigație necesare stimulării producției din teritoriul respectiv. Administrația franceză supraveghea însă activitatea societăților concesionare cu mai multă grijă decît o făcuse administrația lui Leopold. Cazurile de alungare a africanilor de pe pămînturile lor și de muncă forțată s-au împuținat, dar nu au dispărut complet.

Sistemul concesiunilor, chiar dacă descuraja inițiativa africanilor de a produce pe cont propriu pentru piață, oferea administrației coloniale posibilitatea să valorifice un vast teritoriu în relativ scurt timp, fără prea mari subvenții din bugetul statului colonizator. În Africa centrală, administrațiile coloniale au adoptat sistemul concesiunilor ca fiind cel mai puțin costisitor și metoda cea

Scanned with OKEN Scanner

mai expeditivă pentru crearea unei economii producătoare de venituri.

Germania a adoptat un sistem diferit, mai ales în Tanganyika și în Africa de Sud-Vest, încurajînd cetățenii germani să vină să întemeieze ferme, folosind mîna de lucru africană, ieftină și din belșug, ca să cultive pe scară întinsă plante comercializabile. Portugalia, stimulată de graba europenilor de a exploata interiorul, a recurs la același sistem în Angola și Mozambic. Pînă în 1914, mii de coloniști se stabiliseră în Angola, Mozambic, Africa de Sud-Vest și Tanganyika.

Marea Britanie, deși nu a dus o politică oficială de încurajare a așezărilor de coloniști pe teritoriile ei africare, totuși numeroși fermieri englezi au fost atrași pe platourile din Rhodesia de Sud și Kenya. Alți englezi au venit atrași de minele de cupru din Rhodesia de Nord. În 1914, erau peste 10.000 de coloniști englezi în Rhodesia de Sud și cel puțin 3 000 în Kenya și tot atîția în Rhodesia de Nord. Mult mai puțini au venit în Nyasaland și Uganda, unde pămînturile mai bune erau ocupate de populațiile africane, relativ dense. În Uganda, populația baganda, care ajutase pe englezi să cucerească restul Ugandei, primise ca răsplată vaste pămînturi în posesiune și curînd a ajuns să dea o importantă și foarte remuneratorie producție de bumbac. Uganda a reușit repede să se întrețină din propriile ei venituri.

Metodele prin care guvernele europene au creat o economie rentabilă în coloniile lor africane au variat așadar în funcție de situațiile locale, condițiile istorice și politica statului colonizator. În toate cazurile, însă, scopul urmărit era instalarea unei administrații coloniale în stare să mențină pacea și să stimuleze producția agricolă și de minereuri necesară să acopere cheltuielile de administrație și de construcție a rețelelor de drumuri, căi ferate și porturi.

În 1914, teritoriile coloniale produceau mari cantități de bumbac, trestie de zahăr, cauciuc sălbatic (deși cererea

Scanned with OKEN Scanner

acestui cauciuc a scăzut odată cu creşterea producţiei de cauciuc a plantatorilor din Indonesia şi America de Sud), arahide, cafea, ceai, sisal [1] şi banane, pe lîngă ulei de palmier, copra şi fildeş pe care le produseseră şi înainte de stăpînirea colonială. Sierra Leone, Coasta de Aur, Angola, Rhodesia şi Africa de Sud produceau aur şi diamante ; Congo şi Rhodesia de Nord, cupru ; iar Nigeria, cositor. În teritoriile neexplorate ale vastului interior african au venit prospectori tentaţi să descopere zăcăminte de aur, diamant, cositor, pietre semipreţioase, fier, cupru şi cărbune. Cu fiecare nouă descoperire, veniturile sporeau şi noi regiuni prospere apăreau în vecinătatea minelor şi de-a lungul căilor ferate care transportau produsele lor spre mare.

Între 1910 şi 1914, cînd accesul spre interiorul Africii a fost deschis şi noile mine şi ferme au început să producă, exporturile din teritoriile mai dezvoltate şi mai bine utilate au crescut vertiginos. În această perioadă, exporturile din Coasta de Aur au crescut de cinci ori ; cele din Sierra Leone, de patru ori ; iar cele din Nigeria, de trei ori şi jumătate. Dezvoltarea teritoriilor mai izolate şi mai puţin utilate a fost însă foarte lentă. Nyasaland, Togo, Dahomey, Niger, Volta Superioară şi Ruanda-Urundi, de exemplu, au realizat un spor mic de producţie, iar în Rhodesia de Nord (unde minele de cupru foarte rentabile nu erau încă deschise), producţia a fost staţionară. Situaţia economică a Africii de Sud a fost înfloritoare, mai ales datorită producţiei de aur şi diamante în continuă creştere, şi la fel a Rhodesiei de Sud, unde se extrăgeau mari cantităţi de aur.

Aşa cum principalele forme de dezvoltare economică au variat de la un teritoriu la altul, tot astfel şi între sistemele administrative au existat mari deosebiri. Prezentau totuşi cîteva trăsături generale caracteristice. Fiecare pu-

[1] Plantă textilă care creşte în regiunile tropicale, din ale cărei frunze se extrag fibre folosite la fabricarea frînghiilor. (N.t.).

tere colonială a început cu propriile ei preferințe și concepții, adaptîndu-le la cerințele administrării fiecărui teritoriu. Francezii, de pildă, mîndri de istoria lor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, considerau o misiune națională răspîndirea culturii franceze și erau înclinați să acorde o deosebită importanță asimilării populațiilor din teritoriile coloniale și înglobării lor în marea sferă culturală franceză. Aplicaseră această concepție în politica lor față de negrii africani din Senegal, cu rezultatul că numeroși negri și metiși din orașele de pe coastă și din jurul acestora deveniseră francezi convinși, nu mai puțin decît parizienii, votînd în alegerile franceze și jucînd un rol activ în viața politică și în problemele naționale franceze.

Englezii erau mai puțin convinși de necesitatea răspîndirii culturii britanice printre populațiile lumii. În Africa, îndeosebi, pe englezi i-a interesat stimularea comerțului și asigurarea ordinii, și înțelegeau să sacrifice bani, energie și mînă de lucru numai pentru satisfacerea acestui interes. De aceea, Marea Britanie a preferat, mai des decît Franța, să administreze cu ajutorul conducătorilor africani și să lase populațiile africane să-și vadă cum vor de treburile lor, atîta vreme cît dezvoltarea economică și liniștea erau asigurate. Aceste două tipuri de politici coloniale au creat situații esențial diferite în teritoriile coloniale africane ale celor două mari puteri. În timp ce francezul a considerat firesc, ca un african francizat care vorbea bine franțuzește și era familiarizat cu rafinamentele civilizației franceze să fie socotit francez și să voteze, englezul nu a putut să uite niciodată că între ei și toate celelalte popoare existau deosebiri fundamentale. Aceste concepții diferite au influențat mai ales formele de învățămînt. În școlile din Africa colonială franceză, lecțiile erau predate în franceză și principalul lor obiectiv era înrădăcinarea culturii franceze ; pe cînd în teritoriile britanice misionarii învățau limba băștinașilor și predau lecțiile în această limbă. Pe ei îi interesa mai mult să-i învețe să scrie și să citească

și să memoreze dogmele creștine, decît să formeze englezi negri.

În Congo, belgienii au urmat o politică asemănătoare în linii mari cu cea introdusă de Leopold. Primul obiectiv era dezvoltarea economică, și acestui obiectiv îi erau subordonate toate celelalte interese. Nivelul cultural al africanilor nu avea nici o legătură cu atingerea acestui obiectiv. Important era să-i convingă pe africani să muncească, să dorească mărfuri și să producă mărfuri sau să presteze servicii. Învățătura, care începuse să se răspîndească prin intermediul misionarilor încă din vremea Statului Liber Congo, se limita la noțiunile elementare, îndeosebi la scris, citit, aritmetică și glorificarea muncii.

Germanii au urmărit același obiectiv ca belgienii, acordînd prioritate transformării populațiilor din coloniile lor în producători și consumatori de bunuri economice. Administratorii germani căutau să promoveze anumite moduri de viață și de comportament în relațiile economice (ce să cultive și în ce mod, cum să se comporte în general și în timpul muncii, etc.), obligîndu-i pe africani să și le însușească.

Portughezii au avut cea mai puțin coerentă concepție colonială. Pînă a începe lupta celorlalte puteri europene pentru cucerirea Africii, au lăsat teritoriile lor africane să se conducă singure. După ce Portugalia și-a întemeiat propriul imperiu colonial, metodele ei au fost oarecum contradictorii. Ridicînd în slavă valorile străvechii civilizații portugheze, Portugalia declara că administrația coloniilor ei urmărea transformarea populațiilor africane în portughezi negri, cu toate drepturile și privilegiile portughezilor. Între micul număr de „assimilados" din principalele orașe și portughezii de baștină existau puține deosebiri legale. În realitate, însă, politica Portugaliei era cu totul diferită : cetățenii ei foloseau munca forțată și alte metode ca să-i oblige pe africani să producă bunuri econo-

Scanned with OKEN Scanner

mice și să presteze servicii, oferindu-le prea puțin în schimb.

Cu excepția acestor deosebiri, politicile coloniale ale tuturor puterilor erau similare în linii generale și în obiectivele fundamentale urmărite. Scopurile stăpînirii coloniale erau menținerea liniștei și a ordinii, deschiderea continentului african pentru comerț, descoperirea de noi surse de materii prime și organizarea mîinii de lucru africane în aceste scopuri. În general, s-a sperat ca administrația colonială și dezvoltarea Africii să fie finanțate din resurse financiare africane și nu din subsidii ale țării stăpînitoare. Deoarece multe societăți africane nu posedau mijloace bănești, în afară de cele realizate din comerțul cu europenii, în teritoriile coloniale s-a recurs adesea la un sistem de finanțare cu circuit închis : se aplicau dări, de obicei pe „cap de locuitor" sau pe „colibă" (pe fiecare gospodărie) ; aceste dări îi obligau pe africani să cultive plante noi cu care să cîștige banii necesari pentru plata dărilor, ori să-și vîndă brațele de muncă administrațiilor europene sau întreprinderilor comerciale.

Construirea drumurilor a devenit curînd o obligație a africanilor. Administrația colonială întocmea planurile drumurilor și le punea la dispoziție tehnicieni, iar fiecare șef de trib era obligat să procure mîna de lucru pentru construirea porțiunii de drum care trecea prin teritoriul lui și pentru întreținerea drumului după aceea.

Întrucît dările plătite de populațiile africane rareori erau suficiente pentru acoperirea tuturor cheltuielilor de administrație, mai ales pentru construirea de căi ferate și porturi și crearea de întreprinderi economice, s-a recurs la alte două procedee : dări pe importuri și exporturi și muncă forțată. Taxele vamale fuseseră de multă vreme folosite de conducătorii africani pentru a-și acoperi cheltuielile de guvernare. Introducerea lor în practica administrației coloniale africane nu era deci ceva necunoscut ; dar aplicarea lor a scumpit prețurile de vînzare ale

Scanned with OKEN Scanner

mărfurilor importate, peste puterea de cumpărare a africanilor.

Taxele pe cap de locuitor și munca forțată au devenit o problemă deosebit de dificilă pentru majoritatea coloniilor. Un cercetător francez, scriind despre Africa de Vest Franceză, mărturisea cu amărăciune că „ideea colonizării îmi repugnă tot mai mult. Principala preocupare este strîngerea dărilor. Pacificarea și asistența medicală au un singur scop : să domolească populațiile și astfel să înțeleagă că trebuie să-și plătească dările..." [1] Dările erau indispensabile deoarece costul întreținerii administrației coloniale și a forțelor militare era foarte mare și trebuia să fie acoperit aproape în întregime din veniturile teritoriului respectiv. Dările și munca forțată erau însă importante și din alt punct de vedere : de aplicarea și silnicia lor depindea întreaga strategie a asigurării accesului în interiorul continentului și a dezvoltării de noi produse rentabile pentru marile firme comerciale și industriale din țările colonizatoare.

O circulară din 1922, privitoare la politica administrației din Congo, preciza : „Este o greșeală de a crede... că, odată plătite dările și îndeplinite celelalte obligații, băștinașul poate să lenevească. În orice caz, funcționarii și judecătorii nu au voie să exprime o asemenea opinie. O voi considera de fiecare dată o lipsă de disciplină care încalcă directivele guvernului și cele mai categorice îndatoriri ale noastre față de supușii noștri negri".

Metodele politice ale puterilor coloniale au reușit să-i silească pe africani să părăsească sistemele lor economice tradiționale și să treacă la sistemul comerțului cu plată în bani, impus de nevoile de mărfuri, piețe și profituri ale europenilor. Cu secole înainte de era colonială, cele trei

---

[1] Michel Leiris, citat în *Africa Dances : a Book About West Africa Negroes* (Dansurile africane : o carte despre negrii din Africa de Vest), de Geoffrey Gorer, Alfred A. Knopf, Inc., New York, 1935.

Scanned with OKEN Scanner

mari circuite comerciale ale Africii — transsaharian, cel cu coasta Atlanticului și cel arabo-swahili cu Oceanul Indian — contribuiseră la crearea unor forme economice care îi legau pe africani cu lumea exterioară, dar numai pe orășenii și curțile regale dintr-un număr relativ mic de state. În perioada colonială, legăturile comerciale cu străinii s-au extins la totalitatea locuitorilor din interiorul Africii. Între 1880 și 1950, milioane de africani de rînd, constrînși de povara dărilor coloniale și a muncii forțate și ademeniți de salariile cu care puteau să-și cumpere lucruri noi și să capete învățătură, au abandonat, parțial sau total, formele lor economice tradiționale.

Opiniile exprimate de occidentali despre Africa în perioada colonială, rareori au recunoscut profundele schimbări intervenite în viața și valorile spirituale ale africanilor de rînd. Americanii și europenii credeau că în Africa numai un mic procent al băștinașilor din jurul centrelor urbane a început să-și însușească noile moduri de viață și idei și că marea majoritate a populațiilor africane trăia într-un sistem cultural neschimbat. Totuși, prefectul apostolic catolic al districtului Ubangi, din nordul Congoului, referindu-se la o plîngere care nu era singura în regiunea lui, observa că între anii 1920—1930 „în teritoriul Ubangi nu mai există nici un om valid. Majoritatea tinerilor, speranța viitorului, sînt luați din districtul de baștină și transplantați în ținuturile de unde se vor întoarce, dacă se vor mai întoarce vreodată, corupți și contaminați de tot felul de idei subversive pe care le vor răspîndi la întoarcerea aici". [1]

Pentru a-și atinge obiectivele, administrațiile coloniale au avut de ales între două metode posibile de administrare: conducerea directă prin administratori europeni sau africani de profesie; și conducerea indirectă, prin

[1] Citat din *The Native Problem in Africa* (Problema băștinașilor din Africa), vol. II, de Raymond Leslie Buell, The Macmillan Company, Inc., New York, 1928.

structurile politice africane existente. Englezii au preferat în general conducerea indirectă, recomandînd ca model ideal precedentul creat în nordul Nigeriei, unde o mînă de rezidenţi şi ofiţeri de poliţie britanici conduceau din umbră, prin intermediul emirilor fulani. Francezii, folosind experienţa din Senegal, au preferat în general conducerea directă prin administratori francezi şi senegalezi francizaţi, deşi în multe regiuni au instalat şefi sau regi noi după înfrîngerea celor care s-au opus stăpînirii lor. Belgienii, germanii şi portughezii au aplicat aproape exclusiv conducerea directă : necesitatea de a dezvolta repede coloniile lor relativ sărace, după metodele prescrise de guvernele respective, făcea impracticabilă folosirea conducătorilor băştinaşi.

Conducerea, fie directă, fie indirectă, a depins de puterea şi autoritatea orînduirilor politice africane existente. Vastele păduri ploioase din Africa centrală, stăpînite de belgieni şi francezi, erau regiuni sărace din punct de vedere economic, unde nu s-au dezvoltat niciodată mari state. În aceste regiuni conducerea indirectă era imposibilă, deoarece existau puţini conducători africani cu mai mult de cîteva mii de supuşi. Conducerea indirectă a fost, de asemenea, rareori folosită în regiunile unde se aflau colonişti albi, din cauza conflictelor posibile dintre interesele coloniştilor şi cele ale africanilor. Pentru a se menaja sensibilitatea coloniştilor europeni, a fost necesară o conducere prin administratori europeni.

Conducerea directă a dat rezultate bune în numeroase regiuni unde existau conduceri africane puternice, care au acceptat (fie sub ameninţare militară, fie după ce au fost înfrînte) să colaboreze cu autoritatea colonială europeană. Francezii au considerat din punct de vedere politic nerecomandabil să desfiinţeze complexa structură administrativă a sultanului din Maroc şi au creat în această ţară un sistem combinat de conducere directă şi indirectă, aşa cum

Scanned with OKEN Scanner

au procedat în Tunisia. În cea mai mare parte a Sudanului, unde francezii s-au lovit de rezistența conducătorilor africani și au fost nevoiți să-i înfrîngă în lupte, aceștia au fost detronați și în locul lor s-a introdus conducerea directă sprijinită de trupe senegaleze încadrate cu ofițeri francezi. Marea Britanie s-a folosit pentru administrație de emirii fulani din nordul Nigeriei, chiar după ce i-a înfrînt în lupte (deși după cucerire au ales de obicei un emir nou care a acceptat să colaboreze), iar în Uganda s-au folosit îndeosebi de funcționari baganda pentru administrarea coloniei.

Indiferent dacă s-a folosit conducerea directă sau indirectă, rezultatul final al colonialismului a fost slăbirea orînduirilor politice africane tradiționale și substituirea lor cu o formă nouă de guvernare, bazată pe principiile occidentale de organizare și administrare.

În teritoriile coloniale unde conducerea directă a fost aplicată riguros, autoritatea regilor, șefilor de triburi și a sfaturilor sătești a fost repede înlocuită cu autoritatea administratorilor districtuali, de obicei aduși din metropola europeană. Chiar în acele regiuni unde s-a practicat conducerea indirectă, cu un administrator districtual lucrînd prin intermediul și cu sprijinul șefului local, autoritatea acestuia cu timpul a scăzut. Era prea des folosit să aducă la îndeplinire măsuri și obligații neplăcute și nu putea să se opună ordinelor administratorilor europeni. Populația și-a dat tot mai mult seama că adevărata putere o deținea administratorul european și nu șeful lor. Deși autoritatea șefului în domeniul religios și al datinilor a fost în general respectată, autoritatea lui politică și judecătorească a scăzut.

Un fost administrator colonial francez, analizînd rezultatele încercărilor franceze de a folosi conducerea indirectă, ajungea la următoarea concluzie :

„De fapt, sîntem confruntați cu necesități contradictorii : pe de o parte, ne dăm bine seama că este esențial

Scanned with OKEN Scanner

să respectăm vechea poziţie a şefului local, ca să ne folosim de autoritatea lui feudală tradiţională, pe care încă o are ; pe de altă parte, faptul însuşi al colonizării ne sileşte să-l modelăm după concepţia noastră administrativă. Marea noastră greşeală este lipsa unei metode corespunzătoare în relaţiile noastre cu el. Îi cerem prea multe servicii înjositoare şi socotim că numai el le poate executa... facem o parodie din autoritatea lui folosindu-l ca intermediar în treburi mărunte : aprovizionarea unei tabere, primirea unui vaccinator, convocarea martorilor pentru un neînsemnat caz de judecată, asigurarea aprovizionării cu păsări. Ne închipuim că, fiind băştinaş, ducem cu ajutorul lui o politică potrivită cu obiceiurile lor, dar în realitate, punîndu-l să facă treburi de slugă, îl tratăm ca pe un om inferior europenilor“ [1].

În cele mai remarcabile aplicări ale conducerii indirecte, ca de pildă în Nigeria de Nord britanică, administratorii coloniali au reuşit cu mai mult succes să menţină autoritatea conducătorilor africani ; cînd stăpînirea colonială a luat sfîrşit, emirii fulani erau încă puternici şi respectaţi. Conduceau tot după concepţia lor politică tradiţională, dar în cadrul unui stat naţional mai mare bazat pe o concepţie politică radical diferită. Populaţiile lor, care suferiseră profunde înrîuriri economice, educative şi culturale în cursul perioadei coloniale, nu mai ştiau însă cui să-i acorde respect : autorităţii emirilor, care supravieţuise stăpînirii coloniale, sau autorităţii mai puternice a guvernului naţional central.

Aşadar, rezultatul stăpînirii coloniale a fost introducerea unor modificări în structurile politice şi concepţiile africane, care au şubrezit formele tradiţionale de conducere. În Tanzania, unde conducerea directă a fost aplicată cu stricteţe de germani şi într-o mai mică măsură de

[1] *Freedom and Authority in French West Africa* (Libertatea şi autoritatea în Africa de Vest Franceză), de Robert Delavignette, London, 1940.

Scanned with OKEN Scanner

succesorii lor englezi, și unde sistemele de guvernare precoloniale aveau rădăcini mai puțin adînci decît în unele mari organizații statale africane, guvernul național instituit după independență a întîmpinat prea puține dificultăți din partea conducerilor politice tradiționale. În Nigeria de Nord, însă, poziția politică a emirilor în momentul independenței era foarte puternică și guvernul național s-a găsit în fața problemei de a se înțelege cu ei sau de a le tăgădui autoritatea tradițională.

O altă consecință de mare amploare a stăpînirii coloniale a fost răspîndirea educației occidentale, la început printre un mic număr de tineri din vecinătatea coastelor, și apoi printre tot mai mulți copii din interiorul continentului. Educația din școlile occidentale a influențat toate aspectele modului de viață, oferind tinerilor africani inteligenți posibilitatea de a-și însuși ideile și mijloacele de a le pune în aplicare, care stăteau la baza forței politice și economice a Europei.

Administrațiile coloniale au întemeiat rareori școli în primele cîteva decenii ale erei coloniale. Această sarcină a fost lăsată pe seama misionarilor. Numai în regiunile franceze, unde politica oficială a fost asimilarea africanilor prin educație franceză și înglobarea lor în comunitatea franceză, administrația colonială și-a asumat de timpuriu răspunderea învățămîntului, dar chiar în aceste regiuni fondurile de care dispunea administrația colonială au permis crearea doar a unui mic număr de școli.

Înaintea primului război mondial se organizaseră școli numai în regiunile unde europenii se instalaseră de multă vreme în Africa : în Senegal, Sierra Leone, Coasta de Aur, coasta Nigeriei, Gabon și cîteva așezări coloniale din Congo, Africa de Sud și Africa de Nord. În momentul izbucnirii primului război mondial, misionarii începeau să se răspîndească repede în interior, uneori precedînd cucerirea și pacificarea, alteori urmîndu-le. Puterile coloniale erau, totuși, încă preocupate aproape exclusiv de

Scanned with OKEN Scanner

extinderea controlului politic, înăbușirea rebeliunilor și a răzmeriţelor, construirea reţelelor de transport și încurajarea dezvoltării grabnice a culturilor de plante comercializabile și a extracţiei de minereuri. O interesantă excepţie a fost Congo, unde străduinţele administraţiei coloniale de a determina populaţia congoleză să treacă la noi forme de producţie economică și consum, au dus la încurajarea oficială a misiunilor catolice autorizate de guvern. Chiar sub crudul regim al lui Leopold, numărul școlilor elementare crescuse repede și în 1908 erau 100.000 de elevi în aceste școli.

Pretutindeni în Africa colonială masele africane au ajuns curînd să vadă în învăţământul oficial un mijloc de a dobîndi invidiatele cunoștinţe și poziţii superioare ale cuceritorilor europeni. Africanilor nu le-a fost prea greu să-și dea seama că administratorii, misionarii și agenţii comerciali posedau capacitate intelectuală, bunăstare și metode de lucru superioare în comparaţie cu iscusinţele și capacitatea lor și să atribuie superioritatea europeanului educaţiei lui. Atracţia educaţiei a sporit pe măsură ce africanii au înţeles că oamenii educaţi cîștigau mai mulţi bani și dobîndeau poziţii superioare în lumea dominată de europeni.

Perioada de prosperitate ce a urmat după primul război mondial a adus preţuri superioare pentru produsele africane și obiectivele politice coloniale au fost în general revizuite. Cu prilejul acestor revizuiri s-a recunoscut că educaţia prezenta o deosebită importanţă pentru viitoarea bunăstare a coloniilor și că administraţiile coloniale ar trebui să-și asume o răspundere mai mare în acest domeniu. În 1923, secretarul de stat britanic pentru colonii a instituit un prestigios Comitet consultativ pentru educaţia din Africa britanică tropicală. În 1925, comitetul a întocmit un raport cuprinzător asupra noului punct de vedere în această problemă, care conchidea :

Scanned with OKEN Scanner

„Ca urmare, pe de o parte a dezvoltării economice a posesiunilor britanice din Africa, care a sporit veniturile puse la dispoziţia administraţiilor, iar pe de altă parte a recunoaşterii principiului că puterea stăpînitoare are în calitate de mandatar răspundera progresului cultural al populaţiei băştinaşe, conducerile acestor teritorii au datoria să-şi asume o preocupare şi participare mai active în educaţia băştinaşilor, care pînă în ultimii ani a fost lăsată, în general, pe seama asociaţiilor de misionari...

Guvernul acceptă bucuros şi va încuraja orice efort educativ benevol în concordanţă cu politica generală, dar îşi rezervă îndrumarea generală a politicii educative şi supravegherea tuturor instituţiilor educative, prin inspecţie şi alte mijloace...

Educaţia trebuie adaptată la mentalitatea, aptitudinile, îndeletnicirile şi tradiţiile diferitelor populaţii, păstrînd pe cît posibil toate elementele bune şi folositoare din structura vieţii lor sociale, adaptîndu-le, unde este necesar, la circumstanţele schimbate şi ideile avansate care pot contribui la dezvoltarea şi evoluţia lor firească. Scopul ei trebuie să fie crearea unor condiţii de viaţă mai bune pentru fiecare individ, bărbat sau femeie, promovarea progresului întregii comunităţi prin îmbunătăţirea stării de sănătate, pregătirea populaţiei în conducerea şi rezolvarea propriilor ei probleme şi propogarea adevăratelor idealuri civice. *Şcoala trebuie, de asemenea, să ajute la formarea de conducători ai populaţiei, capabili, demni de încredere, patrioţi şi de aceeaşi rasă*“ [sublinierea aparţine autorului].

Cum rezultă din textul subliniat, în deceniul 1921—1930 conducerile coloniale începeau nu numai să-şi asume răspunderea educaţiei, dar deveniseră conştiente de influenţa educaţiei asupra formării unor conducători noi care, în final, aveau să înlocuiască conducătorii şi autorităţile coloniale.

Scanned with OKEN Scanner

În cele patru domenii în care stăpînirea colonială a introdus cele mai importante schimbări în Africa — transport și infrastructură, economie, organizare politică și educație — evoluția situației se poate împărți în mai multe etape, fiecare influențată în mare măsură de evenimentele din Europa și de problemele mondiale.

Prima etapă a durat de la 1885 la 1914 și s-a caracterizat prin acțiuni energice de cucerire și de pacificare, deschiderea pentru comerț a interiorului Africii, organizarea unui sistem eficient de administrație, stimularea de noi culturi agricole și a producției de minereuri și crearea condițiilor pentru schimbarea modului de viață și a concepțiilor africane. Primul război mondial a abătut atenția puterilor coloniale de la aceste acțiuni, dar Africa a fost inevitabil antrenată în conflict, participînd cu un aport substanțial la eforturile de război ale puterilor coloniale din ambele tabere.

Militari și muncitori africani au fost recrutați în armatele europene și mulți au servit în regiuni din afara Africii. Uleiurile, arahidele, copra și grînele africane au fost foarte necesare Europei în cursul războiului. Cu toate că producția a fost sporită, acolo unde a fost cu putință, acțiunea de dezvoltare propriu-zisă a fost în mare măsură întreruptă.

Conflictul dintre Germania și Aliați a adus cu sine importante acțiuni militare în Africa, cînd forțele engleze, franceze, belgiene și sud-africane au invadat coloniile germane și au înfrînt pe apărătorii lor. Africa de Sud și-a asumat invadarea Africii de Sud-Vest (deși mulți buri simpatizau cu cauza germană) și la sfîrșitul războiului a dobîndit dreptul de a administra acest teritoriu. Cînd a luat ființă Liga Națiunilor, Africa de Sud a primit oficial mandatul asupra Africii de Sud-Vest sub tutela Ligii. Trupele belgiene din Congo au înfrînt pe germanii din Ruanda-Urundi, într-o acțiune coordonată cu campania englezilor împotriva trupelor germane din Tanganyika.

Scanned with OKEN Scanner

Belgia și Marea Britanie au acceptat mandatele pentru aceste teritorii încredințate mai tîrziu de Liga Națiunilor. Ca putere mandatară în Tanganyika, Marea Britanie împlinea vechiul vis al lui Cecil Rhodes, de a extinde stăpînirea britanică de la Cape pînă la Cairo. Franța și Marea Britanie au colaborat la atacarea forțelor germane din Togo și Camerun. După război, aceste teritorii au fost împărțite în două zone, una sub administrație britanică și cealaltă sub administrație franceză. Marea Britanie a administrat zona ei din Togo, laolaltă cu Coasta de Aur. iar zona ei din Camerun, laolaltă cu Nigeria. Franța a administrat ținuturile ce i-au revenit din Togo și Camerun, ca părți componente ale Africii de Vest Franceze.

Administrarea teritoriilor coloniale, cu titlu de mandat încredințat de Liga Națiunilor, a marcat o etapă nouă în evoluția condiției juridice a coloniilor. În baza angajamentelor luate cu ocazia întemeierii Ligii Națiunilor, statul mandatar primea administrarea teritoriului colonial respectiv ca „o sacră îndatorire a lumii civilizate" pînă cînd populația teritoriului va fi „în stare să facă față cu proprii mijloace dificilelor sarcini ale lumii moderne". Cu toate că a fost nevoie de mai mulți ani de presiuni ale forțelor anticolonialiste din Africa și din întreaga lume, majoritatea puterilor coloniale au început pînă la urmă să-și onoreze obligațiile asumate ca mandatare ale Ligii Națiunilor.

A doua etapă a durat de la sfîrșitul primului război mondial pînă la începutul celui de al doilea război mondial. În primii ani ai deceniului 1920—1930, cînd a început o nouă perioadă de prosperitate economică mondială, veniturile administrațiilor coloniale au crescut făcînd posibilă elaborarea unor vaste planuri pe termen lung de dezvoltare a coloniilor. Marea criză economică din Statele Unite, care a început în 1929, cuprinde însă întreaga economie mondială și în anii după 1930 prețurile produse-

Scanned with OKEN Scanner

lor africane au scăzut atît de mult încît administrațiile coloniale din Africa s-au văzut nevoite să suspende multe din planurile de dezvoltare elaborate în deceniul precedent. În 1940, cînd economia africană începea iarăși să prospere, a izbucnit al doilea război mondial și Africa a fost din nou antrenată în conflictul european.

A doua implicare a Africii într-un război european a avut consecințe mai importante decît cea precedentă. Zeci de mii de soldați și muncitori africani au fost recrutați în armatele europene și guvernele europene au căutat să se comporte curtenitor în relațiile cu noua elită din teritoriile africane, ca să-și asigure loialitatea ei în lupta cu puterile Axei. Deși acțiunile oficiale de dezvoltare a Africii au fost suspendate, războiul a avut o puternică influență asupra lumii africane. Trupele africane care au luptat în afara Africii au aflat că în Europa existau țărani și clase inferioare care nu semănau cu semeții administratori, agenți comerciali și educatori coloniali văzuți în Africa. Prețurile produselor africane au crescut pe piețele europene, iar trupele europene staționate în Africa au adus cu ele un stil nou de comportare în relațiile sociale dintre africani și europeni.

A treia și ultima fază a erei coloniale a început la cîțiva ani după al doilea război mondial, cînd Europa își revenea din consecințele războiului și cînd curentele de autodeterminare, anticolonialism și egalitarism își făceau simțită influența. Aceste curente, combinate cu transformările din Africa, aveau să grăbească încheierea stăpînirii coloniale de o jumătate de secol a europenilor în Africa și să permită africanilor să-și recîștige libertatea de a-și croi propria soartă, pe care o pierduseră complet în perioada de cucerire dintre 1885—1910.

Era stăpînirii coloniale a adus în Africa o serie de schimbări atît de complexe și radicale încît azi se folosește termenul de „revoluție" pentru acest proces încă activ.

Scanned with OKEN Scanner

Era colonială a însemnat de fapt o accelerare bruscă, impusă din exterior, a unui proces de schimbare care continuase de fapt în tot cursul istoriei africane. Timp de milenii în Africa pătrunseseră mărfuri și idei — din Egipt, de dincolo de Sahara și de Oceanul Indian, iar din secolul al XV-lea, de dincolo de Oceanul Atlantic — și pe aceleași căi, mărfuri și idei circulaseră din Africa spre alte țări. Între comunitățile africane a avut loc un schimb continuu de înrîuriri reciproce, dar ritmul lor a fost treptat, lent, și comunitățile africane le-au putut asimila în mod firesc, nesilit.

Era colonială, deși a durat numai cîteva decenii, a forțat ritmul liniștit al acestui lung proces de schimbare și evoluție. În cea mai mare parte a perioadei coloniale, șocul cuceririi europene i-a împiedicat pe conducătorii africani să exercite mai mult decît neînsemnate și sporadice influențe asupra ritmului accelerat al schimbărilor. Conducătorii tradiționali au fost îndepărtați sau puși sub controlul strîns al administratorilor coloniali. Pînă la sfîrșitul perioadei coloniale, africanii au fost împiedicați să participe la procesul de guvernare. Bărbații au fost siliți, direct sau indirect, să-și treacă vremea cultivînd plante agricole noi pe pămînturile lor sau să-și vîndă brațele de muncă pe plantațiile europenilor, în mine și pentru lucrări de drumuri. Un nou tip de educație a început să-și facă apariția, modificînd ireversibil predilecțiile, ideile și mentalitatea numărului crescînd de tineri care puteau să aibă acces la învățătură.

Privită din afară, fie prin ochii administratorilor coloniali, care nutreau un dispreț profesional pentru aptitudinile și opiniile supușilor lor africani, fie în lumina aprecierilor europene stereotipe care deformau voit realitatea culturilor și a resurselor umane africane, Africa părea adormită înaintea și în timpul perioadei coloniale. Privită, însă, dintr-o perspectivă diferită, fie prin ochii

Scanned with OKEN Scanner

africanilor, fie în lumina istoriei africane, perioada colonială a fost un dureros și umilitor episod în cursul căruia valorile și structurile tradiționale au fost nimicite de invazia intereselor economice și politice europene. În realitate, Africa nu era adormită, ci doar buimăcită. Curînd, africanii s-au recules și au început să ceară a-și croi singuri soarta.

Scanned with OKEN Scanner

XVI

REACȚIA AFRICANĂ : NAȚIONALISM ȘI NEATÎRNARE

În cursul primelor decenii ale perioadei coloniale, africanii au fost aduși într-o stare de totală neputință de a reacționa. Administratorii coloniali europeni și compatrioții lor negustori erau convinși că puterea și tehnologia civilizației occidentale îi îndreptățeau să facă ce vor în Africa. Rapiditatea cu care înăbușiseră rezistența africanilor le-a întărit această convingere.

După ce au înlăturat posibilitatea unei rezistențe organizate, administratorii coloniali au căutat să-și asigure colaborarea conducătorilor băștinași, inițiatorii tradiționali ai oricărei acțiuni africane. În unele teritorii, unde s-a introdus sistemul administrației directe, conducătorii băștinași au fost însă dați deoparte, rămînînd doar niște simpli arbitri ai respectării datinilor și practicilor religioase ; iar în multe regiuni, unde s-a introdus sistemul administrației indirecte, conducătorii locali au fost menținuți atîta timp cît aplicau directivele politicii coloniale, dar dacă se abăteau de la aceste directive erau înlăturați și înlocuiți. Și într-un caz și în celălalt, rezultatul a fost slăbirea instituțiilor africane tradiționale de conducere în cursul perioadei celor mai mari schimbări pe care le cunoscuseră vreodată populațiile africane și structura lor socială.

Scanned with OKEN Scanner

În această perioadă de schimbări fundamentale s-a acordat prea puțină atenție țelurilor pe termen lung ale colonialismului, formulate cu atîta elocință în deceniul 1880—1890. Atenția Europei, cînd se îndrepta cît de cît spre Africa, era preocupată să mențină situația politică existentă și să continue dezvoltarea coloniilor ca unități de-sine-stătătoare din punct de vedere economic, în interesul firmelor comerciale, al societăților miniere și al proprietarilor de plantații din țara colonizatoare. Din termenii mandatelor încredințate de Liga Națiunilor rezulta însă că treptat africanii vor putea, mai curînd sau mai tîrziu, să joace un rol în rezolvarea problemelor lor. Majoritatea administratorilor coloniali și a conducătorilor politici din Europa au acceptat fără prea multă ezitare acest obiectiv pe termen lung ; în realitate, se îndoiau de capacitatea africanilor de a-și rezolva singuri problemele. Pe ei îi preocupa, în primul rînd, cum să sporească mai mult veniturile și producția și amînau orice acțiune necesară ca africanii să-și asume conducerea operei de dezvoltare pe care o înfăptuia Europa.

Senegalul era o excepție de la această situație. Acolo, misionarii francezi, protestanți sau catolici, începuseră să răspîndească știința de carte în regiunile neislamizate încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, la fel ca misionarii englezi din Sierra Leone, Coasta de Aur și Africa de Sud. În 1903, însă, guvernatorul general al Africii de Vest Franceze, Ernest Roume, a elaborat un plan de învățămînt pentru întregul teritoriu ; era prima oară cînd conducătorul unei administrații coloniale din Africa Neagră manifesta un interes oficial pentru educația africanilor. În concepția lui Roume, învățămîntul trebuia să aibă îndeosebi un profil profesional și agricol. Scrisul și cititul în franceză și operațiile aritmetice elementare erau de asemenea considerate esențiale. Roume preciza că pentru elevii apți să urmeze studii medii și superioare învățămîntul va fi identic cu cel din Franța. În același an,

Scanned with OKEN Scanner

administrația a înființat Școala „William Ponty" din Dakar, un centru de învățământ superior pentru pregătirea profesorilor, farmaciștilor și juriștilor necesari în întreaga Africă de Vest franceză.

Interesul lui Roume pentru educația africanilor a fost la început limitat : în general, se făcea tot de misionari creștini, care nu aveau însă voie să-și desfășoare activitatea în întinsele regiuni musulmane din zona franceză, iar administrația aloca fonduri numai pentru construcții de școli noi sau ajutoare pentru școlile misiunilor religioase. Totuși, cu douăzeci de ani înainte ca Marea Britanie să se ocupe de aceeași problemă și ca Franța să-și asume oficial răspunderea învățământului în Africa Ecuatorială Franceză, se făcuse un pas înainte în această direcție.

Pentru administratorul colonial obișnuit din perioada 1890—1920, Africa era înapoiată și retrogradă. El avea tendința să vadă în comportamentul africanului anumite trăsături inferioare ca : rea-voință de a lua o inițiativă, inerție, neîndemînare, uneori lipsă de sociabilitate, naivitate copilărească, atitudine evazivă și lipsa unei motivații sau scop în tot ce făcea.

Administratorul colonial obișnuit vedea, firește, prin prisma prejudecăților lui. Orice individ, obligat să se manifeste într-un mediu cultural nou, fără să fie îndrumat și ocrotit de o instituție a lui proprie, pare neîndemînatic și naiv. Acești oameni își schimbă, însă, continuu comportamentul, asimilînd valorile și modalitățile noului mediu cultural. Africanii, nevoiți să se manifeste în condițiile create de europeni, păreau înapoiați, mai ales celor care doreau să-i vadă așa. În mintea și în sufletul milioanelor de africani se petreceau însă schimbări fundamentale.

Scanned with OKEN Scanner

Cel mai vizibil indiciu al acestor schimbări fundamentale era dezvoltarea continuă a unui gen nou de comunități urbanizate, întemeiate pe modul de a gîndi, gusturile și tehnicile occidentale. Unele regiuni ale Africii aveau de multă vreme populații urbane, dar noile centre urbane create sub influența colonială difereau în totul de cele vechi prin amploarea asimilării acestei influențe. Mii de africani s-au strîns în jurul orașelor St. Louis, Dakar, Freetown, Conakry, Accra, Cape Coast, Cotonou, Lagos, Ibadan, Onitsha și al altor zeci de orașe și centre comerciale, unde au ajuns să intre în economia de schimb de tip european și să caute a se converti la creștinism și să primească educație occidentală ; erau de asemenea foarte dornici de alimentele, îmbrăcămintea, cărțile, bicicletele, uneltele și mărfurile de lux care veneau în aceste centre din Europa.

În fiecare din aceste centre s-a format curînd o elită africană care își însușise cunoștințele și iscusințele europene și putea să facă față cu succes condițiilor de concurență din noul mediu. Africanii din ținuturile îndepărtate de coastă, după ce absolveau școlile misiunilor religioase care acum se răspîndeau repede în interior, migrau în aceste orașe și centre comerciale în căutarea unei educații superioare, a unor slujbe bune și a unui mod de viață mai puțin tradițional. Centrele comerciale atrăgeau, de asemenea, bărbați și femei fără educație, îndeosebi bărbați. Banii și mărfurile occidentale le stîrneau bărbaților dorința de aventură și drumeție sau ambiția de a deveni bogați și puternici ca să se poată duce în centrele comerciale în căutare de slujbe.

Oamenii aveau tendința să migreze continuu în noile centre în curs de dezvoltare, abandonînd modul de viață din regiunile rurale, unde obiceiurile tradiționale încă

Scanned with OKEN Scanner

predominau. În general, păstrau totuși contactul personal cu satele lor de obîrșie și relațiile cu rudele, precum și unele concepții tradiționale. Erau produsul schimbărilor și totodată agenții de propagare a acestora, contribuind la comunicația continuă dintre cultura în rapidă schimbare a centrelor urbane și cultura în mai lentă schimbare de acasă.

În cursul secolului al XIX-lea această clasă socială urbană a jucat un rol important în unele schimbări care aveau loc în Africa. Senegalezii educați au fost în mare număr folosiți să ajute la administrarea noilor teritorii cucerite de francezi, iar soldații senegalezi constituiau grosul trupelor și al forțelor de ocupație franceze. Africanii educați din Sierra Leone desfășurau o intensă activitate în Lagos și în alte regiuni ale Nigeriei, înființînd întreprinderi comerciale sau lucrînd ca funcționari de birou, învățători și ajutori de administratori. Africanii educați din Coasta de Aur și Nigeria jucau un rol activ în răspîndirea creștinismului și a științei de carte printre băștinași. Înainte de perioada colonială de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea, africanii educați din orașe erau persoane de vază și se bucurau de respect. Ei reprezentau pentru europenii liberali moștenitorii firești ai noii Africi. Odată însă cu înscăunarea stăpînirii coloniale, atitudinea față de noul gen de africani s-a schimbat.

Cînd a început perioada colonială, numărul africanilor cu educație occidentală nu era mare, în orice caz mai mic decît al africanilor cu educație islamică ; aceștia erau în general potrivnici prezenței europene și erau priviți cu neîncredere de către europeni. Africanii cu educație occidentală s-au strîns la gurile fluviului Senegal și în zona de coastă din Senegal, pe coastele din Sierra Leone

Scanned with OKEN Scanner

și Liberia, în regiunile de pe țărmul Coastei de Aur, în cîteva zone din sudul Nigeriei și în orașele din Africa de Sud. Mulți erau foști sclavi sau copii de sclavi, liberați în cursul campaniei de abolire a sclavagismului de la mijlocul secolului al XIX-lea, care se întorseseră și se stabiliseră din nou în Africa de Vest. Între africanii educați și populațiile cu mod de viață tradițional exista o adevărată prăpastie, nu mai mică decît cea pe care europenii o considerau că exista între ei și aceste populații.

Unii dintre primii africani creștini educați se identificaseră în totul cu modul de viață și de a gîndi al europenilor și chiar cu opinia acestora că africanii erau niște sălbatici inculți. De aceea, pe africanii educați în cultura occidentală europenii îi considerau oarecum egalii lor în unele domenii de interes comun, cum era cel al convertirii africanilor la creștinism. Totuși, creștinii africani rareori uitau cu desăvîrșire obîrșia lor africană, și deseori se străduiau sincer să înființeze școli, să ridice nivelul de trai al compatrioților lor necreștinați și să combată consecințele nefaste ale comerțului de sclavi.

Unul dintre primii și cei mai remarcabili din acest grup de pionieri africani a fost Philip Quaque din Coasta de Aur, un african fante, care la vîrsta de treisprezece ani a fost trimis la învățătură în Anglia de Societatea pentru propagarea evangheliei în ținuturile străine. În 1766, la vîrsta de douăzeci și cinci de ani, Quaque s-a întors în Coasta de Aur ca preot hirotonist al bisericii anglicane. A fost numit misionar al Societății și capelan al fortului din Cape Coast, care servea în Coasta de Aur ca sediu principal al Asociației britanice a negustorilor care făceau comerț cu Africa ; a locuit în fort împreună cu colegi europeni, a oficiat slujbe religioase pentru ei și chiar a

Scanned with OKEN Scanner

fost trimis în cîteva rînduri să conducă temporar filialele comerciale ale Asociaţiei.

Educaţia din Anglia a făcut din Quaque un om „marginal" : produsul hibrid a două culturi foarte diferite, fără să-şi fi însuşit nici una complet. Opiniile lui creştine, însuşite în Anglia, l-au determinat să condamne cultura şi religia africanilor, adesea cu mai multă vehemenţă şi superioritate decît foarte mulţi misionari europeni. În descrierea înmormîntării lui Cabosheer Cudjo, un proeminent negustor băştinaş care îl desemnase să fie trimis la studii în Anglia, Quaque manifesta jenă şi dispreţ pentru datinile africanilor :

„... ceremonia înmormîntării... s-a desfăşurat cu mult fast ...după datinile urmate de negri cu ocazia înmormîntării morţilor lor... această măreaţă solemnitate nu s-a putut îndeplini fără cîntece şi ţipete şi băutură, şi aceasta fără măsură, cu dansuri şi tot felul de manifestări vesele tinereşti, scene care mi-au părut mai asemenea petrecerilor lor cu prilejul recoltei decît cu jelirea şi tristeţea".

Totuşi, în ciuda înstrăinării lui de moştenirea culturală africană, Philip Quaque s-a dăruit educării poporului său. Cea mai trainică realizare a lui a fost înfiinţarea unei mici şcoli în fort, care a premers direct înfiinţării unei şcoli oficiale mult mai mari la Cape Coast în secolul al XIX-lea şi a servit indirect ca precedent al organizării învăţămîntului din Coasta de Aur la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în secolul al XX-lea.

Un secol mai tîrziu au apărut numeroşi africani remarcabili, la fel de bine educaţi şi competenţi, care însă refuzau să împărtăşească dispreţul lui pentru cultura şi valorile tradiţionale africane. Din punct de vedere ideologic, Quaque nu poate fi considerat un pionier al gîndirii naţionaliste africane moderne ; modul lui de a gîndi era

Scanned with OKEN Scanner

prea apropiat de cel european din secolul al XVIII-lea. Dar străduințele lui de a educa pe africani îi dau dreptul la un loc special de cinste în panteonul africanilor moderni care au contribuit la pregătirea Africii ca să-și scuture jugul stăpînirii europene.

Dintre africanii secolului al XIX-lea, care s-au străduit să elaboreze o ideologie menită să unească pe africani în jurul unui mod constructiv de rezistență împotriva condiției lor juridice inferioare în lume, cel mai vestit și clarvăzător a fost Edward Wilmot Blyden. S-a născut în 1832 din părinți liberi, în insulele Virginia pe atunci sub stăpînire daneză. La vîrsta de zece ani, familia lui s-a mutat pentru doi ani în Venezuela. Blyden a învățat acolo spaniola și a constatat că avea talent și înclinație să învețe limbi străine. Cînd a împlinit vîrsta de optsprezece ani a plecat în Statele Unite, cu ajutorul misionarilor americani din insulele Virginia. Neputînd să găsească acolo o instituție care să-l accepte să facă studii teologice, a plecat după șapte luni în Liberia.

Deși pînă atunci Blyden nu-și completase educația într-o instituție de învățămînt superior, dovedise deja unele însușiri care aveau să-l ajute să devină poate cel mai celebru negru din secolul al XIX-lea : inteligență pătrunzătoare, sete de noi cunoștințe, convingeri ferme și dorință vie de a și le aduce la îndeplinire. De asemenea, își însușise o nezdruncinată conștiință de rasă și o profundă credință că negrii aveau să-și afle salvarea numai arătîndu-se mîndri de rasa și de istoria lor.

În Liberia, Blyden a putut să găsească instituția de învățămînt pe care o căutase fără succes în Statele Unite, înscriindu-se ca student cu program redus la liceul „Alexander". A absolvit cursurile liceale și a ajuns profesor

Scanned with OKEN Scanner

al școlii, pastor prezbiterian hirotonisit și, pînă la urmă, directorul școlii. Blyden a rămas în Liberia cea mai mare parte a următorilor douăzeci și cinci de ani, studiind, scriind și lăsîndu-se tot mai mult atras în politica și treburile publice ale Liberiei. A ocupat mai multe posturi ministeriale, a condus un număr de misiuni și comisii diplomatice și a ajuns profesor de limbile și literaturile clasice și apoi rectorul Colegiului din Liberia. Pînă la urmă s-a aflat de partea învinșilor în conflictul dintre partidul politic în care mulatrii dețineau puterea și celălalt partid care punea accentul pe puritatea rasei : Blyden era de părere că negrii trebuie să-și păstreze cît mai mult cu putință puritatea rasială și era împotriva mulatrilor din cauza superiorității pe care constatase că o manifestau față de negri în America, Liberia și Sierra Leone. După acest conflict, Blyden a migrat în 1885 în Siera Leone ; o bună parte din restul vieții (a murit în 1912, la vîrsta de optzeci de ani) a locuit cînd în Liberia, cînd în Sierra Leone, în același timp călătorind mult în Marea Britanie, Statele Unite, Egipt și în multe alte țări, în misiuni oficiale, excursii de studii și ca invitat să țină conferințe.

În anii mai timpurii ai vieții, Blyden a crezut că negrii din întreaga lume ar trebui să se întoarcă în Africa pentru ca, împreună cu băștinașii, să imprime un suflu nou continentului. La început a avut o părere proastă despre africanii băștinași, socotindu-i barbari și inculți ; dar, cînd a început să cunoască mai bine cultura africană, și-a schimbat părerea, apreciind-o ca vrednică de mare respect. Îndemnul adresat negrilor de a se întoarce în Africa a fost prezentat într-un apel către Statele Unite de a finanța migrarea sclavilor liberați în Africa :

„Privind în viitor, văd acele frumoase dealuri, panglicile fermecătoarelor rîuri, cîmpiile înverzite și lanurile

Scanned with OKEN Scanner

în floare, podișurile cu puritatea și splendorile lor sălbatice, dătătoare de sănătate, și pretutindeni acele ținuturi roditoare udate de ape... le văd luate în stăpînire de expatriații întorși din Apus, deprinși în grea robie și sub aspre pedepse cu munca de reconstrucție a locurilor pustii. Îi văd, de asemenea, pe frații lor grăbindu-se să-i întîmpine cu brațele deschise, de pe povîrnișurile Nigerului și din încîntătoarele lui văi, din ungherele retrase și de pe întinderile acoperite cu palmieri — musulmani și păgîni, căpetenii și oameni de rînd — toți venind să primească suflul adus de expatriați, să se împărtășească din giuvaerele iscusinței aduse cu ei și mînă-n mînă să pornească spre soare-răsare ca să dea viață nouă continentului...“

Curînd după ce a ajuns să se ocupe intens de treburile publice din Liberia, părerea disprețuitoare a lui Blyden despre cultura africană a început să se schimbe (spre deosebire de cea a multor liberieni) ; în 1853, după participarea lui la o expediție militară liberiană împotriva conducătorului neamului ostil vai, regele Boombo, Blyden a scris un articol în *New York Colonization Journal*, în care arăta că orașul lui Boombo era „uimitor de bine fortificat“, dovedind „geniul inventiv al băștinașilor“ și dezmințind „reaua-credință a celor care prezintă pe băștinașii africani ca fiind din fire indolenți și trăind în trîndăvie și huzur.

Cu cît îi cunoștea mai bine pe africanii din interior, dintre care mulți trăiau în comunități musulmane, Blyden rămînea tot mai uimit. În 1866, a petrecut trei luni în Egipt, Liban și Siria, ca să-și perfecționeze cunoștințele de arabă și să viziteze ruinele civilizației africane antice din Egipt. Acolo a găsit dovada că negrii aduseseră o importantă contribuție la civilizația Egiptului și a prezentat într-un articol din *Methodist Literary Quartely* prima în-

Scanned with OKEN Scanner

cercare serioasă a unui negru modern de a reconstitui o parte din această istorie timpurie. În articol își exprima marea emoție care l-a cuprins descoperind o strălucită înfăptuire a rasei negre :

„Aceasta, mi-am zis eu, a fost opera strămoșilor mei africani... M-a cuprins o emoție cu totul diferită de cea pe care am simțit-o vreodată privind mărețele opere ale geniului european. Am simțit că aveam un drept personal de moștenire la Marile Piramide construite... de întreprinzătorii fii ai lui Ham, din care descindeam. Prin venele mele sîngele părea că curge mai repede. Parcă auzeam glasurile acelor iluștri africani. Am simțit îndemnul transmis de acei oameni harnici fără de astîmpăr care au dus civilizația în Grecia... M-am simțit înălțat deasupra măreției lipsite de originalitate a timpurilor moderne și, dacă glasul meu putea fi auzit de fiecare african din lume, i-aș fi strigat... Recîștigă-ți faima !“

În această vreme Blyden ajungea la o cuprinzătoare concepție despre rasa neagră, acordînd tot mai multă atenție culturilor și înfăptuirilor africane. La începutul secolului al XX-lea își formase o profundă convingere despre „personalitatea africană“ (cu aproape o jumătate de secol înainte ca această noțiune să devină o importantă temă politică și intelectuală a noii Africi) : a făcut prima încercare serioasă de a defini caracteristicile și însușirile fundamentale care au contribuit la unicitatea culturii africane. În 1908 a scris o amplă lucrare cu acest subiect, în care a încercat să dovedească existența unui „sistem economic și social african foarte bine și minuțios organizat, vrednic de respect, trainic și inexpugnabil.“

Blyden releva contrastul dintre caracterul negrului și cel al europeanului : cel european, arăta el, este dur, egoist,

Scanned with OKEN Scanner

competitiv, combativ, foarte materialist, venerînd știința și industria mai mult decît pe Dumnezeu. Caracterul negrului, dimpotrivă, prezintă „aspectele mai plăcute ale firii umane", ca veselia, compasiunea și bucuria de a fi de folos aproapelui. Africanii, spunea el, au adus o contribuție specială la civilizația lumii în domeniul spiritual. Anticipînd concepția socială care stă la baza naționalismului african modern, Blyden folosea termenii de socialist, cooperatist și echitabil pentru a descrie sistemul social african.

Edward Wilmot Blyden a fost unul din marii gînditori și purtători de cuvînt ai africanilor negri. S-a certat însă cu unii dintre cei mai puternici conducători ai acestora din vremea lui, dovedind o lipsă de tact și diplomație care l-a împiedicat să-și asume conducerea supremă în Liberia sau în altă țară. Efectul convingător al scrierilor lui, vastele cunoștințe, străduința de a răspîndi mîndria de rasă printre africanii din întreaga lume și remarcabila lui inteligență, l-au făcut totuși cunoscut și ascultat pretutindeni. (Deși a rămas creștin, s-a convins că islamismul avea mai mult de oferit Africii decît creștinismul. De aceea, era foarte mult citit în lumea islamică și era cunoscut la Constantinopole, Cairo și Damasc, nu mai puțin cà la Londra și New York). De asemenea, și-a creat întinse relații în întreaga Africă Neagră, îndeosebi în Africa de Vest, precum și în Marea Britanie și Statele Unite. În acest fel a putut să ajute și să influențeze mulți gînditori negri.

Mai mult poate decît oricare altul, Blyden a fost — deși cu cîteva decenii înainte ca timpurile să-i fie favorabile — purtătorul de cuvînt al ideologiei dinamice care mai tîrziu a însuflețit milioane de africani și a dat glas înflăcăratelor mișcări de eliberare de sub stăpînirea colonială. Născut într-o vreme cînd comerțul de sclavi era încă înfloritor

Scanned with OKEN Scanner

în multe părți ale lumii și cînd opiniile albilor despre Africa luau forma unei doctrine rasiste, Blyden s-a dovedit un adversar temut al concepțiilor rasiste. Nu a putut distruge puternicul curent rasist care pusese stăpînire pe mințile albilor cînd era vorba de africani, dar a formulat pentru africanii din Africa, ca și pentru cei din diaspora, un mod de a gîndi, desăvîrșit din punct de vedere logic și capitivant din punct de vedere sentimental, menit să aducă în masele africane un suflu nou și încredere în propriile lor forțe. A jucat un rol de seamă în crearea unei ideologii a mîndriei de rasă și a propășirii Africii, care a slujit ca îndreptar generațiilor următoare de africani instruiți care au pregătit independența africanilor după al doilea război mondial.

Sfatul dat de Blyden în 1891 membrilor asociației Freetown Unity Club a fost mesajul lui de o viață adresat africanilor de pretutindeni :

„Prima voastră îndatorire este să fiți *voi înșivă*... Trebuie să vă spuneți mereu că sînteți africani și nu europeni — oameni negri și nu albi — că ați fost creați cu însușiri fizice diferite întru slava Creatorului și pentru fericirea și perfecțiunea omenirii și că străduindu-vă să fiți altceva, nu numai că vă schilodiți firea, dar lipsiți omenirea de partea cu care se cuvine să contribuiți la progresul și bunăstarea ei și ajungeți ca sarea care și-a pierdut gustul — de nimic bună — doar ca să fie azvîrlită și călcată în picioare de alții".

Samuel Ājayi Crowther, un contemporan al lui Blyden pentru care acesta avea o mare admirație, a fost primul episcop african al bisericii anglicane din Nigeria. Crowther a fost un remarcabil animator al străduințelor, depuse de africanii occidentalizați din secolul al XIX-lea, pentru

Scanned with OKEN Scanner

crearea instituțiilor ce aveau să ajute la dezvoltarea Africii în secolul al XX-lea. S-a născut în 1809 și la vîrsta de unsprezece ani a fost prins și vîndut ca sclav. Pe cînd se afla pe corabia care îl transporta în America a fost salvat de un vas de război antisclavagist britanic. Dus în Sierra Leone (unde mulți sclavi eliberați erau repatriați), a primit educația elementară într-o școală a misionarilor, apoi s-a întors ca misionar în țara sa de baștină, Yoruba. În 1842, Societatea misionarilor anglicani i-a acordat o bursă ca să studieze teologia la colegiul din Londra al Societății ; în același an, a absolvit cursurile cu distincție și a fost hirotonisit și trimis în Nigeria. Acolo și-a petrecut tot restul vieții, întemeind o importantă rețea de misiuni, școli și centre religioase ale băștinașilor (a murit în 1891, în urma unui atac de paralizie). A tradus în limba yoruba biblia și cărțile de rugăciuni și s-a străduit să răspîndească știința de carte în Yoruba. În 1864 a fost uns ca întîiul episcop al „teritoriilor Niger", devenind astfel șeful oficial al bisericii anglicane din patria lui.

Episcopul Crowther nu a fost intelectualul și purtătorul de cuvînt al africanilor negri de talia lui Blyden, dar s-a remarcat ca un strălucit educator și organizator. A pregătit zeci de pastori și misionari distinși care au răspîndit creștinismul și școlile occidentale într-o vastă zonă din sudul Nigeriei. Sub supravegherea lui Crowther și a adepților lui, Abeokuta a devenit unul dintre cele mai importante centre bisericești din Africa de Vest. Crowther și misionarii lui nigerieni au trăit și au lucrat în mijlocul compatrioților lor, organizînd un sistem educativ și religios indigen, care a influențat viețile a mii de băștinași yoruba. Sub îndrumarea lor, acest sistem nou a prins rădăcini adînci în sudul Nigeriei, devenind parte integrantă

Scanned with OKEN Scanner

a noii culturi în curs de apariție în această regiune foarte populată.

Tendințele de schimbare favorabile apariției unei Africi de tip nou în regiunile de coastă ale Africii de Vest, nu aveau numai un caracter intelectual și religios ; un nou sistem comercial a luat ființă din inițiativa africanilor și a început să apară o categorie de oameni de afaceri africani îmbogățiți numai din comerț. Negustorii din Sierra Leone și Liberia au înființat filiale și rețele de distribuire a mărfurilor în numeroase regiuni ale Africii de Vest.

Așadar, îndelungatele contacte cu europenii de pe coasta Africii de Vest începuseră să producă efecte reale în momentul cînd Africa era împărțită și se înscăuna stăpînirea colonială. Se înființaseră școli ; numeroase orașe și centre aveau o populație de rînd educată ; o tradiție de preocupări intelectuale era în curs de dezvoltare ; creștinismul prindea rădăcini ; și apăruse o categorie nouă de oameni de afaceri africani, care lucrau adesea ca intermediari între producătorii africani din interior și societățile comerciale europene din centrele portuare. Aceste schimbări influențaseră prea puțin viața politică și culturală a marii majorități a africanilor din interiorul îndepărtat, dar oameni ca Blyden și Crowther și-au dat seama de necesitatea dezvoltării unitare atît a africanilor occidentalizați cît și a celor cu viață tradițională, și au acționat în această direcție. Europa, atîta vreme cît principalul ei interes s-a limitat la coastă și regiunile învecinate, i-a încurajat pe noii africani și a cooperat cu ei.

Sub stăpînirea colonială, însă, atitudinea Europei s-a modificat repede ; rezistența africanilor din interior a arătat că dominația Europei trebuia să fie impusă și menținută prin forța armelor. Apelurile de felul celor ale

Scanned with OKEN Scanner

lui Blyden, tolerate și chiar considerate binevenite în anii 1870—1880, au ajuns să fie socotite ca potențial subversive la începutul secolului al XX-lea. De fapt, Blyden începuse să fundamenteze ideea „unei capacități proprii a negrilor" de a se conduce, care găsea ecou în rîndurile multor africani, cum rezultă din următorul pasaj al cuvîntării rostite de el cu prilejul numirii ca rector al universității din Liberia, în 1881 :

„Africanii trebuie să progreseze prin metodele lor proprii. Ei trebuie să dovedească o capacitate diferită de cea a europenilor.

Trebuie să arătăm că sîntem în stare să ne conducem singuri, să ne croim propria noastră soartă. Să nu ne mulțumim că în țara noastră influența europeană orînduiește formele noastre de guvernare, întocmește legile noastre, decide în tribunalele noastre, și își răspîndește ideile în mediul nostru social. Nu trebuie să credem că metodele anglo-saxone sînt cele mai bune... Să-i studiem pe frații noștri din interior care cunosc mai bine ca noi căile de dezvoltare ale rasei noastre".

Autoritățile coloniale nu vedeau cu ochi buni nici o formă de reprezentare a africanilor care ar putea veni în conflict cu concepția civilizatoare a colonialismului. De aceea, în coloniile cu nivel educativ mai ridicat, africanii nu au mai fost reprezentați în consiliile legislative și consultative de elita lor intelectuală din orașe, ci de conducătorii africani tradiționali, considerați — în mentalitatea denaturată a perioadei — drept singurii reprezentanți legitimi ai Africii, cu toate că aceștia își păstraseră poziția datorită îndeosebi sprijinului acordat de conducerea colonială. Elita urbană, cînd i se oferea rareori participarea în foruri oficiale, era chemată în consilii de felul consiliu-

lui legislativ din Lagos, care avea căderea să se pronunțe numai în probleme locale.

Sub regimul restrictiv al colonialismului, străduințele africanilor de a participa la activitatea din colonii au urmărit obiective diferite. În teritoriile franceze din Africa de Vest s-au concentrat îndeosebi asupra recunoașterii drepturilor depline ca francezi și a participării lor la viața politică a Franței. În Africa de Vest britanică s-au manifestat în domeniile educativ și bisericesc, prin apeluri de ajutor adresate persoanelor liberale britanice și prin cereri de sporire a cadrelor africane din întreprinderile comerciale și din profesiuni. În zonele belgiene și portugheze, unde reprimarea activității politice și a manifestărilor anticoloniale era deosebit de severă, mișcările religioase nativiste [1] din secolul al XX-lea au devenit un important mijloc de exprimare a ostilității față de dominația europenilor. (În Africa de Sud, unde reprimarea era la fel de aspră, se apreciază că la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, au apărut aproximativ 1.500 de biserici creștine separatiste, care inițial depindeau de foruri bisericești europene).

O importantă mișcare religioasă tipic separatistă a fost condusă de Simon Kimbangu, un dulgher evanghelist din districtul Thysville, de pe cursul inferior al fluviului Congo. În 1921, Kimbangu a început prin a se proclama împuternicitul lui Dumnezeu, trimis să întemeieze în Africa o mișcare religioasă cu spirit evlavios mai profund ; spunea că printre puterile lui era și vindecarea bolilor. Mișcarea lui Kimbangu a cîștigat repede adepți, care veneau în mare număr să-l asculte predicînd și să-l roage să le

[1] Nativist, partizan al exclusivismului în favoarea băștinașilor. (N. t.).

vindece suferințele. Kimbangu aparținea neamului bakongo și, cu toate că predicile lui nu aveau un substrat politic, faima puterilor și a misiunii lui divine stimula profundele resentimente ale băștinașilor kongo provocate de dezintegrarea marelui lor regat de altădată și de brutala exploatare a administrației coloniale belgiene. Guvernarea colonială și-a dat seama de pericolul potențial al mișcării și s-a grăbit să-l aresteze și să-l întemnițeze. Kimbangu a stat în temniță pînă în 1951 cînd a murit. Întemnițarea l-a transformat în martir, iar mișcarea, în ciuda îndepărtării lui Kimbangu și a măsurilor de strictă supraveghere luate de belgieni, s-a răspîndit și mai repede. A continuat să activeze pînă în zilele noastre, miile de adepți ai mișcării venerîndu-l pe Kimbangu ca pe un profet de-o seamă cu Hristos.

Administrațiile coloniale britanice au arătat în general mai multă îngăduință decît celelalte puteri coloniale față de manifestările organizațiilor intelectuale și politice ale africanilor. Atît în Coasta de Aur cît și în Nigeria, grupurile tot mai numeroase ale africanilor culți și bogați, deși nu se bucurau de întreaga libertate de exprimare și acțiune dorită de ei, nu au încetat să citească lucrările lui Blyden și ale altor intelectuali negri din Africa și din străinătate și să cultive ideile lor. Școlile întemeiate de acești africani și de rețeaua în continuă și rapidă dezvoltare a misionarilor, nu au încetat să pregătească un număr tot mai mare de africani cu știință de carte și dornici să-și sporească cunoștințele și să-și facă o situație personală mai bună. Acești tineri africani erau primiți cu ușurință în aparatul administrativ și comercial colonial, ca funcționari de birou, contabili, traducători, paznici, soldați, crainici și personal ajutător. Celor mai norocoși li se ofereau posturi de învățători și de pastori în sectorul de activitate al misionari-

Scanned with OKEN Scanner

lor, iar un mic număr mergeau în Anglia și, mai tîrziu, în America pentru studii în școli superioare și profesionale.

Totuși, chiar în atmosfera mai liberală a colonialismului britanic, clasa africanilor educați din orașe a regresat în comparație cu perioada precolonială. Micul, dar activul grup al oamenilor de afaceri africani reușea tot mai greu să facă față concurenței marilor societăți comerciale din Europa. Perioadele de scădere a prețurilor semănau dezastru în categoria micilor oameni de afaceri africani, în timp ce marile firme europene, cu enormele lor rezerve de capital, puteau să reziste. Între anii 1920—1930, comercianții africani au jucat un rol comparativ mai mic în comerțul vest-african decît înainte de înscăunarea stăpînirii coloniale.

La început, era colonială a stimulat sporirea numărului de tineri misionari europeni atrași în Africa, mai ales între anii 1890 și 1914. Deși prezența lor în mare număr avea să răspîndească cu timpul cultura occidentală, creștinismul și știința de carte, ei au contribuit în același timp la contracararea străduințelor de a prelua conducerea depuse de africani în cursul secolului al XIX-lea. De pildă, între 1874 și 1890 misionarii britanici l-au alungat pe episcopul Crowther și pe colegii lui de la conducerea misionarilor din Niger, pe baza reclamațiilor misionarilor albi invidioși și ale negustorilor albi potrivnici, cum că administrația lui era ineficientă și multe dintre regiunile unde activau misionari africani aveau un nivel moral scăzut și o inițiare teologică necorespunzătoare. Istoria l-a reabilitat pe episcopul Crowther : cercetările au stabilit că a administrat și condus misionarismul din Nigeria cu foarte multă competență, în comparație cu misionarii europeni. Crowther a fost însă victima vremurilor lui : conlucrarea pe tărîm umanitar dintre albi și negri, care la în-

Scanned with OKEN Scanner

ceputul secolului al XIX-lea contribuise la apariția regimurilor liberale din Siera Leone și Liberia, educarea și hirotonisirea unui mare număr de pastori africani și asigurarea de fonduri și cadre de îndrumare europene pentru un program de dezvoltare condus de africani, a fost repede înlocuită cu tutela strictă a albilor, mai potrivită cu scopurile stăpînirii coloniale.

Regresele înregistrate de emanciparea africanilor nu s-au limitat la restricții privind rolul băștinașilor educați din orașe. Chiar în domeniul politic, secolul al XIX-lea generase idei care, dacă ar fi fost desăvîrșite, istoria Africii din secolul al XX-lea putea să fie cu totul diferită. Cel puțin englezii se gîndiseră la început serios să încredințeze africanilor răspunderile administrative pe care și le asumaseră de-a lungul coastelor din Sierra Leone, Coasta de Aur și Nigeria. În 1865, un comitet parlamentar britanic, însărcinat cu studierea situației din Africa de Vest, recomandase ca politica britanică să fie îndrumată spre „încurajarea băștinașilor să-și dezvolte acele însușiri care ar face tot mai mult posibil să li se transfere întreaga conducere a administrației...“ În acest scop, în teritoriile britanice din Africa de Vest se înființează consilii legislative cu rol de organe consultative ale administrației. Multor africani din noua pătură cultă li se oferea astfel un mijloc oficial — fie chiar limitat — de exprimare politică.

Lărgirea progresivă a acestor limitate căi, prin care africanii occidentalizați puteau să-și exprime vederile și să cîștige experiență, a fost însă sistată în primele cîteva decenii ale erei coloniale. Autoritatea consiliilor legislative a fost mult restrînsă, iar africanii culți cu opinii considerate prea avansate erau înlăturați din compunerea lor și înlocuiți fie cu șefi de triburi fie cu africani din orașe care sprijineau politica generală a guvernului colonial.

Scanned with OKEN Scanner

Guvernele coloniale și-au îndreptat atenția spre conducătorii tradiționali și au întors spatele africanilor culți din orașe, pe care cu numai cîteva decenii înainte îi considerașeră cadrele firești pentru conducerea Africii într-o nouă fază de dezvoltare ca un continent creștin occidentalizat. Puterea și autoritatea șefilor tradiționali fuseseră însă mult slăbite de înscăunarea stăpînirii coloniale.

Această situație a fost consecința inevitabilă a cuceririi coloniale. Conducerea politică europeană, de fapt necunoscută în cea mai mare parte a Africii pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, trebuia impusă cu forța, iar rezistența africană, reală sau potențială, înăbușită prin măsuri aspre. Ideile mai vechi ale educatorilor și misionarilor negri, care conlucrau într-un spirit egalitar cu prietenii și mentorii lor albi la crearea unei noi societăți africane apte să se conducă singură și să trateze cu Europa pe picior de egalitate, veneau în contradicție cu realitățile și vederile stăpînirii coloniale. De aceea, puterile coloniale s-au grăbit să organizeze o rețea de represiune în coloniile lor. Această rețea avea ca scop să împiedice pe africanii cu spirit de independență și capacitate de creație să întreprindă vreo acțiune care putea să amenințe securitatea stăpînirii coloniale.

Dominația colonială a stăvilit atît de eficient apariția în Africa a unui curent puternic în favoarea eliberării, încît principala acțiune de organizare a mișcării de eliberare a africanilor s-a desfășurat în afara Africii în cursul primelor decenii ale secolului al XX-lea. Inițiativa a pornit îndeosebi de la negrii din America și din Antilele britanice, singuri sau în colaborare cu tineri africani plecați în străinătate pentru studii superioare.

Ideile lui Blyden și ale discipolilor lui au continuat să facă adepți dincolo de hotarele Africii. Două evenimente

Scanned with OKEN Scanner

importante sînt de remarcat în această direcție : dezvoltarea și declinul mișcării sioniste a negrilor și apariția mișcării panafricane.

Mișcarea sionistă a negrilor, deși avea vechi antecedente istorice, a fost în mare măsură creația lui Marcus Garvey, un jamaican cu mare putere de convingere și mult har, care a folosit ca bază de operații a mișcării lui orașul New York. A călătorit mult în America Centrală și de Sud și a locuit și activat mai mulți ani la Londra, unde a colaborat cu un naționalist egiptean, editorul periodicului antiimperialist *African Times and Orient Review*. Garvey, un vizionar vanitos, ajunsese la convingerea că negrii din întreaga lume nu ar putea niciodată să se dezvolte sub dominația albilor și că ar trebui să se întoarcă în Africa și să întemeieze acolo un stat nou și o civilizație a lor. În 1920 a întemeiat la New York Liga universală a comunităților africane pentru propășirea negrilor, cu aderenți veniți din multe țări ca să participe la adunarea inaugurală. Cu toate că în 1925 mișcarea și-a încetat activitatea și Garvey, expulzat din Statele Unite, a murit uitat, în 1940 la Londra, meteorica apariție a mișcării lui și a organizațiilor aderente a înflăcărat totuși milioane de negri din America și din Antile și a contribuit la stimularea chiar a gîndirii din Africa. Datorită în parte și apelurilor lui Garvey, africanii și descendenții lor de peste ocean au ajuns treptat la convingerea că eliberarea negrilor nu va fi posibilă decît atunci cînd Africa însăși va fi liberă.

O soluție opusă celei a întoarcerii negrilor în Africa propusă de Garvey, a fost susținută de Dr. W.E.B. DuBois, eminent sociolog american, conducător al luptei pentru drepturile cetățenești ale negrilor și un perseverent promotor al panafricanismului, pe care l-a transformat într-o

puternică forță activă. DuBois a combătut ideea repatrierii negrilor în Africa, propusă de Garvey, motivînd că era practic irealizabilă și că trebuia să se acorde drepturi negrilor oriunde se aflau populații numeroase de negri ; recunoștea însă necesitatea ca Africa să fie eliberată și ca africanii din întreaga lume să se unească pentru a putea înfăptui justiția și libertatea cuvenite rasei lor. DuBois a ajutat la întemeierea Asociației Naționale pentru progresul populației de culoare din Statele Unite ; apoi a desfășurat o amplă activitate de promovare a țelurilor panafricanismului în sprijinul recunoașterii dreptului la libertate al africanilor din Africa.

Ideea de panafricanism, care în esență însemna realizarea unirii populațiilor din Africa în scopul eliberării acestui continent de sub stăpînirea imperialistă, a pornit de la Henry Sylvester-Williams, un avocat din Trinidad, care studiase și profesase în Anglia, unde a ajuns să cunoască lideri și studenți veniți din Africa. În 1900 a organizat la Londra o conferință panafricană restrînsă, la care au participat un mic număr de negri din Antile, America de Nord și din coloniile britanice. Conferința a atras atunci atenția asupra obiectivelor ei prin protestele exprimate împotriva colonialismului și apelurile la sprijinul elementelor liberale și al aboliționiștilor în favoarea populațiilor africane ; dar Sylvester-Williams a murit cîțiva ani mai tîrziu și ideea a rămas în suspensie pînă după primul război mondial.

Imediat după război, DuBois a plecat la Paris cu intenția să ceară Aliaților victorioși acordarea unei carte a drepturilor omului pentru Africa, în parte și ca o răsplată cuvenită africanilor pentru ajutorul ce le-a dat în cursul războiului. După propria afirmație a lui DuBois, acțiunea

Scanned with OKEN Scanner

lui nu s-a bucurat de sprijin politic și ar fi eșuat fără intervenția viguroasă a lui Blaise Diagne, un senegalez cu remarcabile calități, pe care Franța îl numise ca delegat african francez la conferința păcii. Diagne, intim prieten cu Clemenceau, jucase un rol esențial în recrutarea de trupe africane. Pînă în 1918 Africa Neagră contribuise la eforturile de război ale Franței cu 680.000 de soldați și 238.000 de muncitori. (Diagne a continuat să urce în ierarhia politică a Franței, ca deputat în parlamentul francez și în 1931 ca subsecretar de stat pentru problemele coloniale). Bănuind că guvernul Statelor Unite — care avea motive de ordin intern ca DuBois să nu-și afirme ideile la Paris — ar putea să sprijine interesele colonialiștilor și să convingă Franța să interzică un congres panafrican, Diagne a obținut aprobarea lui Clemenceau și, împreună cu DuBois, au convocat congresul. Cincizeci și șapte de delegați din diferite colonii africane, din Indiile Occidentale și din Statele Unite s-au reunit în 1919 la Paris și chiar dacă nu au avut întregul succes dorit, au atras cel puțin atenția puterilor, strînse în jurul mesei de pace de la Versailles, asupra problemei africane.

În ziarul *Evening Globe* din New York s-a scris că primul Congres panafrican era „prima reuniune de acest fel în istorie și are drept obiect redactarea unui apel către Conferința Păcii ca să ofere rasei negre condiții de dezvoltare nestînjenite de alte rase. La lungile mese verzi din sala de consiliu au luat loc negri în cochete uniforme de ofițeri ai armatei americane, alți americani de culoare în obișnuitele redingote ale oamenilor de afaceri, negri francezi distinși care dețineau funcții publice, senegalezi care erau membri ai Camerei Deputaților franceze..." Deși puțini și-au dat seama în acea vreme, această reuniune a lan-

Scanned with OKEN Scanner

sat oficial ideologia și modelul cooperării politice ce aveau să devină treizeci de ani mai tîrziu strigătul victorios de luptă al păturii culte oprimate, dar evoluate, a noii Africi.

DuBois, împreună cu africani, americani și băștinași din Indiile Occidentale, cu vederi similare, au ținut vie ideea panafricanismului. Alte congrese s-au întrunit în 1921 la Londra, în 1923 la Londra și Lisabona, în 1927 la New York și în 1945 la Manchester. Cu fiecare congres, interesul tinerilor africani pentru idee creștea ; în 1920, prima organizație politică națională africană, creată în cursul erei coloniale, Congresul Național Vest-African, sub conducerea avocatului Joseph Casely-Hayford din Coasta de Aur, își însușea programul congresului panafrican și se angaja să-i acorde sprijin deplin.

Fiecare din congresele panafricane a adoptat o serie de recomandări : introducerea unui cod de legi juste în teritoriile coloniale ; pămîntul african să aparțină numai africanilor și transmiterea lui în proprietatea coloniștilor să fie interzisă ; reglementarea activității investițiilor capitaliste din Africa ; abolirea definitivă a sclaviei, a muncii forțate și a pedepselor corporale ; acces mai mare al africanilor la învățătură ; și participarea crescîndă a africanilor la conducere.

Deși recomandările congreselor nu au fost luate în seamă de puterile coloniale și nu au produs nici o ameliorare a condițiilor de spoliere și oprimare în care trăiau africanii, ideile panafricane i-au însuflețit pe mulți africani educați.

În 1935, dezvoltarea panafricanismului, a conștiinței de rasă și a mișcărilor de eliberare africane s-a accelerat în urma brutalei invazii și cuceriri italiene a Ethiopiei. Ethiopia prezenta o semnificație sentimentală specială atît

Scanned with OKEN Scanner

pentru italieni cît și pentru africani și descendenții lor din întreaga lume. Pentru mulți italieni era un simbol al umilirii naționale : Adowa era o amintire usturătoare pentru milioanele de italieni care, pe lîngă sărăcie, sufereau acum și de un sentiment de inferioritate. Pentru africanii din întreaga lume însemna marele eveniment al victoriei negrilor asupra albilor, singura dată cînd negrii reușiseră să-și apere cu succes libertatea și integritatea teritorială împotriva unor hoarde europene superioare din punct de vedere militar și tehnologic. Italia nu uitase înfrîngerea și nici nu renunțase la ideea de a o răzbuna și de a aduce Ethiopia sub stăpînirea ei colonială.

Italia plănuise invazia Ethiopiei cu mult înainte de 1935 (se crede că Mussolini și-a însușit ideea și a început să-și facă planuri în acest scop încă din 1925), iar semne prevestitoare ale invaziei apăruseră cu cîțiva ani înainte de a începe, chiar în timp ce Mussolini vorbea de pace și prietenie eterne între cele două țări. Se evaluaseră necesitățile de apărare ale Eritreii, se trimiseseră misiuni secrete în Ethiopia pentru a întocmi hărți, se făcuse multă publicitate în jurul hărțuielilor de la frontieră dintre trupele italiene și ethiopiene și se încercase în numeroase rînduri să se semene dezbinare în interiorul Ethiopiei. Împăratul Ethiopiei, Ras Tafari, Haile Selassie I, se convinsese cu cîțiva ani înainte de 1935 de intențiile Italiei de a-i invada țara, dar își pusese speranța în garanțiile Ligii Națiunilor, pe care se străduise să le obțină pentru o asemenea eventualitate.

Evenimentele au dovedit că speranțele lui Haile Selassie în ajutorul internațional erau zadarnice ; toate țările europene au înfierat planurile italiene în legătură cu Ethiopia (chiar Germania lui Hitler le-a condamnat și

Scanned with OKEN Scanner

mulțimile germane au manifestat împotriva lor), dar nici una nu s-a arătat dispusă să intervină în apărarea Ethiopiei. Înaintea invaziei, Ethiopia s-a bucurat însă de un larg și înflăcărat sprijin popular : în țările scandinave, Germania, Franța, Belgia, Anglia, Turcia, Ungaria și alte țări europene, precum și în Statele Unite și în multe țări sud-americane s-au organizat grupuri de solidarizare cu cauza Ethiopiei. Un Comitet american pentru Ethiopia și Asociația internațională a prietenilor africani ai Ethiopiei au obținut sprijinul a sute de mii de africani și negri americani. Printre membrii proeminenți ai grupului african se aflau Jomo Kenyatta, întîiul președinte al Kenyei, dar în acea vreme un simplu învățător ; George Padmore, unul dintre adepții de frunte ai panafricanismului ; și J. B. Danquah, mai tîrziu numit „decanul politicii din Coasta de Aur".

Profundul devotament arătat Ethiopiei de africani avea o semnificație simbolică. Marcus Garvey elogiase mereu Ethiopia ca simbol al civilizației și mîndriei negrilor și mulți dintre adepții lui se numeau „rastafarieni", după numele împăratului ethiopian. În Ethiopia emigraseră negri americani și atît ei cît și africanii o considerau ultimul bastion al eliberării lor de sub stăpînirea albilor. În fiecare oraș și centru african s-au constituit, în 1934 și după aceea, grupuri de informare care discutau evoluția amenințărilor italiene și, mai tîrziu, războiul. Cînd puternica armată a Italiei a intrat în sfîrșit în acțiune, invazia era urmărită pas cu pas de comunitatea negrilor din întreaga lume, strîns unită și solidară cum nu se mai manifestase pînă atunci.

Italia, conștientă de înfrîngerea ei de la Adowa, luase în 1935 toate măsurile de siguranță, ca să înlăture orice îndoială în privința rezultatului campaniei. În cele două

Scanned with OKEN Scanner

teritorii ale ei vecine cu Ethiopia, Eritreea și Somalia italiană (între ambele teritorii și Ethiopia creștină existaseră în trecut conflicte), organizase baze militare moderne și strînsese o armată care pînă la urmă număra peste 500.000 de oameni. Șansele războiului nu puteau fi mai inegale. La sutele de mii de soldați și rezerviști se adăugau cam toți atîția eritreeni și somalezi înarmați și perfect instruiți, comandați de ofițeri italieni. Dispuneau de cinci sute de avioane, mii de tunuri, zeci de mii de mitraliere, mii de care blindate și vehicule de aprovizionare, un imens depozit de alimente, medicamente, muniții și benzină și de mari unități navale pentru aprovizionarea continuă și transportul de eventuale noi întăriri. În afară de asta, armata italiană dispunea de mari cantități de gaze toxice, îndeosebi iperită, pe care le-a folosit din plin cînd luptele au început, nesocotind convenția internațională de interzicere a folosirii gazelor.

În fața italienilor, Ethiopia putea să alinieze mai puțin de 350.000 de oameni, din care trei sferturi nu primiseră niciodată o instrucție militară și doar cîteva mii erau îmbrăcați în uniforme. Soldații ethiopieni dispuneau de 400.000 de puști, majoritatea vechi și în stare proastă, două sute de tunuri demodate, aproximativ cincizeci de tunuri antiaeriene de diferite feluri și poate o sută de care blindate și neblindate, cele mai multe vechi și prost întreținute.

Ethiopienii s-au retras strategic din apropierea frontierei cu Eritreea, unde a început invazia, ca să-i atragă pe italieni cît mai adînc în teritoriul greu accesibil al Ethiopiei. Timp de două luni, imensa armată italiană a pătruns încet în Ethiopia, fără să întîlnească aproape nici o rezistență și italienii își manifestau înflăcărați bucuria

Scanned with OKEN Scanner

aflînd că armata lor înainta. Apoi, cu puțin înaintea Crăciunului din 1935, ethiopienii au contraatacat sfidînd puținele șanse de izbîndă. În fața furioaselor atacuri corp la corp ale ethiopienilor, în care aceștia s-au dovedit aproape de fiecare dată superiori, italienii au început să dea înapoi. Italia a fost cuprinsă de panică generală și deodată a apărut spectrul Adowei.

Dar curînd trupele italiene s-au regrupat și au început să respingă armata ethiopiană, fărămițată de continue bombardamente aeriene și de artilerie, și de miile de morți gazați cu iperită. Înaintarea italienilor spre Addis Abeba a continuat, întreruptă cînd și cînd de lupte care erau mai degrabă masacre, întrucît bombele, tancurile, gazele, aruncătoarele de flăcări și artileria italiene nimiceau pînă la ultimul om unitățile ethiopiene ce li se opuneau. Și totuși, ethiopienii nu au încetat să lupte.

Războiul a luat sfîrșit în mai 1936, după șapte luni de rezistență, dar în interior operațiile italiene de curățare Haile Selassie a plecat în exil ca să organizeze o campanie de rezistență, dar în interior operațiile italiene de curățare a terenului de ultimele focare de rezistență au continuat încă un an. Acțiunile de gherilă, conduse de oameni fără pregătire militară, dar patrioți convinși, au continuat să-i hărțuiască pe ocupanții italieni. Italienii au fost înfrînți și alungați în 1941 cînd, în urma intrării Marii Britanii în al doilea război mondial, o armată compusă din englezi și ethiopieni, însoțită de Haile Selassie, a pătruns în Ethiopia venind din Sudan. Ethiopienii, dintre care mulți participaseră la luptele de gherilă, fuseseră instruiți în secret. În această ciocnire cu italienii, erau de asemenea bine echipați și aprovizionați. Cu toate că armata de invazie se compunea inițial numai din o sută de soldați englezi și 2.000 de ethiopieni, mii de gherile ethiopiene li s-au alăturat

Scanned with OKEN Scanner

și mii de soldați ethiopieni din armata italiană au dezertat. După șase luni, grosul armatei italiene s-a predat și Haile Selassie a intrat triumfător în capitala lui. (Marea Britanie a putut să blocheze complet țara, împiedicînd ca transporturile de provizii să ajungă la italieni).

Miile de fermieri și oameni de afaceri italieni, care veniseră în Ethiopia după brutala cucerire și în timpul ocupației italiene, contribuiseră totuși la ridicarea substanțială a nivelului economic și cultural al țării. După alungarea trupelor italiene, Haile Selassie a dovedit un admirabil spirit de clemență, recunoscînd cu repetate prilejuri străduniile italienilor de rînd de a ajuta Ethiopia și de a intra în relații frățești cu poporul ethiopian. Așadar, acțiunea lui de unificare și modernizare a țării a beneficiat de pe urma ocupației italiene, oricît de crudă și nemiloasă se dovedise.

Cucerirea Ethiopiei a avut un puternic efect stimulator asupra ideii de eliberare a africanilor. Între 1880 și 1900, în opinia publică mondială se înregistraseră prea puține proteste împotriva cuceririi coloniale, iar între negri din lume nu existau legături destul de strînse ca înscăunarea stăpînirii coloniale să trezească o reacție generală în masele lor. Campania italiană a avut un efect diferit. Pretutindeni, în Africa, Europa și în întreaga Americă, milioane de negri, dintre care mulți posedau o educație temeinică și puteau să-și comunice convingător gîndurile, au urmărit cu oroare și indignare invazia italiană și atitudinea pasivă a lumii. Indiferența albilor față de populația Africii și demnitatea ei, în timp ce bravii ethiopieni mureau apărîndu-și țara, era denunțată în termeni aspri și violenți. Se turna sare peste o rană deschisă. După al doilea război mondial, africanii au început să-și revendice

Scanned with OKEN Scanner

libertatea cu un avînt cum nu se mai văzuse înainte ; cucerirea Ethiopiei imprimase strigătului lor de libertate un caracter stringent și-i amplificase ecoul.

Problemele ridicate de al doilea război mondial au distras atenția omenirii de la profundele sentimente de revoltă stîrnite în lumea negrilor de invazia italiană. Africanii au continuat totuși să se străduiască a-și ameliora situația personală, să reflecteze la realitățile fundamentale ale subjugării Africii și să caute baze comune de înțelegere, idei noi și foruri prin care să-și poată exprima năzuințele. În 1945, mișcarea panafricană a simțit că sosise momentul potrivit pentru un congres panafrican mai larg și mai ferm. În acest scop a fost convocat al cincilea congres panafrican.

Al cincilea congres panafrican a fost proiectat — ca și primul — cu intenția de a se profita de sfîrșitul unui război mondial în care africanii aduseseră o importantă contribuție la victoria Aliaților. Milioane de africani participaseră la efortul de război, ca trupe combatante, muncitori producători de materiale de război de primă necesitate și ca purtători de cuvînt convinși împotriva fascismului și a tiraniei. Prețurile ridicate ale produselor africane au adus o nouă perioadă de prosperitate pentru africani și administrațiile coloniale africane. Mii de africani culți, cărora li se refuzase vreme îndelungată să-și spună cuvîntul în problemele lor proprii, se simțeau îndreptățiți să creadă că izbînda democrației asupra tiraniei va avea aceeași semnificație și în Africa.

Congresul a strîns laolaltă veterani ai congreselor anterioare și mulți africani din noua generație, tineri care părăsiseră Africa între cele două războaie ca să urmeze studii superioare în America și Europa și care își formaseră convingeri și năzuințe clare în privința viitorului Africii.

Scanned with OKEN Scanner

Din ultimul grup făceau parte Kwame Nkrumah și Jomo Kenyatta, care aveau să devină primii conducători ai țărilor lor, respectiv Ghana și Kenya.

Sfîrșitul celui de al doilea război mondial a adus cu sine noi forțe și orientări care au făcut mai realizabile ca oricînd țelurile panafricanismului și ale mult amînatei renașteri a Africii. Raportul de forțe în lume se schimbase în defavoarea puterilor coloniale, mult slăbite în urma războiului, și în favoarea Statelor Unite și a Uniunii Sovietice, care nu erau puteri coloniale, dar fiecare avea, în felul ei, vederi anticolonialiste. Chiar Statele Unite, care erau în relații de strînsă prietenie cu principalele puteri coloniale, au constatat că nu puteau să le ia apărarea împotriva strigătelor crescînde de libertate din Asia și Africa.

Totodată, pozițiile anticolonialiste din Europa deveniseră mai puternice în cursul războiului și după aceea. Singurul argument ce se putea aduce în favoarea continuării stăpînirii coloniale — că puterile coloniale ar trebui să administreze coloniile pînă ce reușesc să dezvolte populațiile africane și economiile lor suficient ca să se conducă singure — era prea puțin atrăgător pentru finanțele secătuite ale Marii Britanii și Franței. Acesta era totuși argumentul cel mai des invocat ; și atît Marea Britanie cît și Franța au început să caute fonduri disponibile pentru dezvoltarea temeinică a învățămîntului, asistenței medicale, transporturilor, agriculturii, industriei și a cadrelor administrative din Africa, cum nu mai făcuseră pînă atunci.

Africanii au putut singuri să constate în timpul războiului dispariția rapidă a aerului de superioritate al europenilor. Sutele de mii de militari americani și europeni care au staționat în Africa se comportau cu totul diferit de administratorii, misionarii și agenții comerciali coloniali, singurii europeni cunoscuți pînă atunci de marea majo-

Scanned with OKEN Scanner

ritate a africanilor. Și sutele de mii de africani care luptau în străinătate au văzut europeni obișnuiți, s-au întîlnit cu fete din Europa și au putut să constate că europenii nu se deosebeau prea mult de africani. Franța și Belgia fuseseră învinse și Marea Britanie a fost la un pas de înfrîngere ; împrejurările războiului au oferit africanilor prilejul să-și dea seama că stăpînii lor nu erau invincibili ; înfrîngerea Italiei și restabilirea drepturilor suverane ale Ethiopiei a întărit și mai mult atitudinea hotărîtă a africanilor.

Al doilea război mondial a șubrezit iremediabil trăinicia colonialismului, mult mai profund decît își dădeau seama chiar africanii în acel moment. Totodată, conducătorii mișcărilor anticolonialiste, deși se așteptau la alte decenii de luptă înainte de izbînda lor definitivă, au început să se organizeze mai intens și mai încrezători ca înainte. Ghana, prima țară africană din sudul Saharei care și-a dobîndit independența, este un exemplu grăitor. Pentru a înțelege evenimentele care au contribuit la independența Ghanei, este necesar să analizăm situația din anii care au precedat al cincilea congres panafrican.

Între anii 1930—1940, un mic număr de vest-africani au plecat în Europa și în Statele Unite pentru a studia în instituții de învățămînt superior care nu existau în Africa. Unul dintre ei, Nnamdi Azikiwe, din Nigeria, s-a dus în Statele Unite, a terminat studiile universitare, a stat cîtva timp în alte țări vest-africane, a scris numeroase broșuri și cărți și în 1937 s-a întors la Lagos. La foarte scurt timp, a fondat un ziar cu mare influență, *West African Pilot* (Călăuza vest-africanilor), și în 1943 a ajutat la constituirea partidului politic naționalist de luptă fățișă din Nigeria, Consiliul Național al Nigeriei și al Camerune-

Scanned with OKEN Scanner

lor [1]. Succesele lui Azikiwe, îndeosebi studiile universitare din America, au stimulat sute de tineri vest-africani. Printre aceştia s-a aflat şi tînărul Kwame Nkrumah din Coasta de Aur, care în 1935 a plecat să studieze la Universitatea Lincoln, unde învăţase şi Azikiwe După terminarea studiilor în America, Nkrumah a plecat la Londra ca să se documenteze asupra dreptului englez şi să ia contact mai strîns cu numeroasa colonie a intelectualilor panafricanişti şi a studenţilor vest-africani, care acţionau la Londra. A ajutat la pregătirile pentru al cincilea Congres panafrican şi a fost secretar politic al congresului, împreună cu George Padmore.

La acest congres, Nkrumah a fost raportorul a două importante şedinţe în care a fost discutată situaţia din coloniile vest-africane. Rezoluţiile prezentate congresului de Nkrumah, pe baza discuţiilor care au avut loc în cursul acestor şedinţe, reflectă concepţiile după care s-a călăuzit mai tîrziu în activitatea politică din Coasta de Aur. Dintre numeroasele rezoluţii cîteva prezintă o deosebită importanţă :

„...că de la venirea englezilor, francezilor, belgienilor şi a altor europeni, Africa de Vest a regresat în loc să progreseze, ca urmare a exploatării sistematice practicate de aceste puteri imperialiste străine. Pretenţiile de „asociaţie", „tutelă", „custodie" şi „mandat" nu corespund năzuinţelor politice ale populaţiei din Africa de Vest.

...că spiritul democratic al instituţiilor tradiţionale ale populaţiei din Africa de Vest a fost înăbuşit prin legi şi orînduiri odioase şi asupritoare şi înlocuit cu metode

---

[1] În acel moment exista un Camerun sub mandat francez şi un Camerun sub mandat englez. (N.t.).

despotice de guvernare care sînt potrivnice dorințelor populației din Africa de Vest.

...că resursele economice ale teritoriilor vest-africane au fost fără cruțare exploatate de puterile imperialiste în dauna băștinașilor.

...că industrializarea Africii de Vest de către băștinași a fost frînată și întîrziată metodic de stăpînitorii imperialiști, cu consecința reducerii nivelului de trai sub minimul de existență.

...că muncitorilor și fermierilor din Africa de Vest nu li s-a îngăduit să constituie sindicate și organizații cooperatiste independente, fără controlul autorităților.

...că administrația britanică din Africa de Vest este de fapt dominată de frontul unit al comercianților, al cărui principal obiectiv este exploatarea poporului, aducînd astfel populația băștinașă într-o stare economică disperată".

Plenul congresului a adoptat în unanimitate aceste rezoluții și altele vest-africane, precum și multe rezoluții privitoare la Africa de Nord, Africa de Sud, Africa de Est și la situația negrilor din America, Europa și Indiile occidentale. Starea de spirit a delegaților era prezentată în termeni clari :

„Sîntem hotărîți să devenim liberi. Vrem educație. Vrem dreptul de a ne cîștiga un trai cuviincios ; dreptul de a ne exprima liber gîndurile și simțămintele și de a ne însuși și crea modele de frumusețe. Cerem autonomia și independența Africii Negre, în măsura și nu mai mult decît este cu putință în această una și singură lume, ca grupurile și populațiile să se conducă de sine însele cu respectul, bineînțeles, al unității și frăției omenirii.

Scanned with OKEN Scanner

Nu ne este rușine că am răbdat vreme atît de îndelungată. Continuăm bucuroși să îndurăm și să trudim. Dar nu sîntem dispuși să mai flămînzim ca salahori ai lumii, pentru a întreține prin sărăcia și ignoranța noastră o falsă aristocrație și un imperialism perimat...

Așadar, ne vom plînge, vom cere dreptate și vom da totul pe față. Vom aduce la cunoștința întregii lumi adevărata realitate a situației noastre. Vom lupta pe orice căi pentru libertate, democrație și progres social".

Glasul Noii Africi fusese auzit și întregul continent s-a pus în mișcare pentru a-i traduce în faptă cuvîntul.

După colaborarea cu congresul panafrican, Nkrumah a ajutat la organizarea unui „Secretariat Național Vest-African" la Londra, în scopul de a aduce la îndeplinire rezoluțiile congresului. Apoi, în 1947, a fost chemat în Coasta de Aur ca să i se încredințeze funcția de secretar al unei noi grupări politice — Convenția Unității Coastei de Aur — creată de conducătorii africanilor culți din patria lui. Nkrumah s-a găsit curînd în dezacord cu doctrina politică și metodele tactice ale conducerii partidului. Principalul punct de neînțelegere era măsura în care partidul trebuia să facă apel la masele rurale inculte din Coasta de Aur, un obiectiv pe care Nkrumah îl considera esențial. Pentru Nkrumah, puterea africană rezida în adeziunea maselor atît de la orașe cît și de la sate. Mulți dintre intelectualii mai vîrstnici ai partidului socoteau că populația rurală incultă nu era pregătită să participe direct la viața politică și că ar trebui să fie reprezentată de elita urbană în înțelegere cu căpeteniile de la sate.

În 1949, Nkrumah a demisionat din funcția de secretar al Convenției Unității și a întemeiat Partidul Popular al

Convenției, cu sprijinul ferm al sindicatelor oamenilor muncii, al asociațiilor de femei, al organizațiilor de fermieri, al tineretului și al multor intelectuali mai tineri din orașe.

Declarînd că ținta lui era „Neatîrnare acum", în timp ce a Convenției Unității era „Neatîrnare în cel mai scurt timp posibil", Nkrumah preciza în scrisoarea lui de demisie că „îmi dau perfect de bine seama de pericolul la care mă expun în acest fel [interzicerea partidului de către conducerea colonială], dar rămîn ferm la convingerea că interesele țării vin în primul rînd. Îmi asum răspunderea și riscurile consecințelor. Sînt gata să-mi vărs sîngele la nevoie și să mor dacă va fi de trebuință, pentru ca Ghana [denumirea veche a imperiului Ghana venerată de băștinași, pe care Nkrumah a ales-o pentru Coasta de Aur după independență] să poată obține neatîrnarea acum".

Clopotul de chemare al naționalismului lui Nkrumah și curajoasa lui declarație că africanii trebuie să dobîndească imediat dreptul de a se conduce singuri, au răsunat cu tărie de uragan în întreaga Coastă de Aur. Mii de oameni, din micile așezări „tribale", ca și din orașe și centrele comerciale, au venit să se alăture noului Partid Popular al Convenției. Cîteva luni mai tîrziu, cînd Sir Charles Arden-Clarke, noul guvernator, a sosit la Accra ca să-și ia în primire funcția, Nkrumah l-a salutat cu o scrisoare publică de bun venit tipărită în ziarul *Evening News*. Scrisoarea expunea noua atitudine africană în termeni politicoși dar intransigenți :

„Excelență, în față vă stau multe probleme. Șederea dumneavoastră printre noi va fi plăcută sau neplăcută, după cum doriți. Cei care cred că ne mai pot conduce de la Downing Street împotriva voinței noastre, se înșeală

amărnic și depinde de dumneavoastră, ca „om la fața locului" să-i informați și să-i sfătuiți că de acum înainte Marea Britanie se poate bizui pe prietenia și cooperarea Coastei de Aur, iubita noastră Ghana, numai acordîndu-i acum neatîrnarea. Excelență, bun venit în Ghana".

Pentru o mare parte a lumii, Africa era încă „uriașul somnolent", dar pentru Nkrumah și zeci de mii de africani care împărtășeau noua ideologie, Africa era pe deplin trează și gata să-și poarte iarăși singură de grijă.

După afirmația lui Nkrumah însuși, „revoluția politică și socială din Ghana se poate spune că a pornit la miezul nopții de 8 ianuarie 1950, cînd a început „acțiunea de trecere la fapte". „Acțiunea de trecere la fapte" a fost elaborată la sfîrșitul anului 1949, cînd Comisia Coussey, însărcinată de guvernul englez să întocmească un raport cu privire la starea de neliniște din Coasta de Aur, a recomandat o nouă constituție care să acorde țării un drept substanțial de autoguvernare printr-o adunare cu o parte din membri aleși de popor. Pentru Nkrumah și colegii lui din Partidul Popular al Convenției, această constituție însemna prea puțin și venea prea tîrziu. Nu numai că Nkrumah fusese omis din compunerea comisiei, în vreme ce cîțiva dintre foștii lui colegi din Convenția Unității erau membri ai acesteia, dar conținutul recomandațiilor reflecta tendința de tranzacție și de privilegiere a păturii culte și a șefilor locali. Pentru a crea o atmosferă de luptă fățișă a poporului, Partidul Popular al Convenției a pornit „acțiunea de trecere la fapte", un program de greve și boicoturi".

Din cauza campaniei „de trecere la fapte", Nkrumah și cîțiva colegi au fost arestați și acuzați de instigare, defăimare și insurecție, iar guvernul lui Sir Charles Arden-

Scanned with OKEN Scanner

Clarke şi-a continuat pregătirile pentru punerea în aplicare a noii Constituţii. În ciuda arestării lui Nkrumah, Partidul Popular al Convenţiei a luat hotărîrea să lupte cu toată energia în campania electorală pentru locurile alese, depunînd o listă de candidaţi pe care figura Nkrumah şi alţi membri ai partidului. În februarie 1951 au avut loc alegerile, care s-au încheiat cu victoria Partidului Popular al Convenţiei. Sprijinul popular de care partidul a dovedit că se bucura, a făcut o impresia atît de puternică asupra administraţiei coloniale, încît Nkrumah a fost eliberat din închisoare ca să-şi ia locul în Adunare, iar el, la rîndu-i, a acceptat să activeze în cadrul noii constituţii pentru a-şi atinge ţelul. După mai multe noi alegeri (în care de fiecare dată forţa Partidului Popular al Convenţiei a crescut) şi după mai multe modificări ale constituţiei, în martie 1957 Ghana a devenit independentă. Era primul teritoriu colonial din sudul Saharei care îşi recăpăta neatîrnarea.

Ca înflăcărat participant la mişcarea panafricană internaţională, Nkrumah privea independenţa Ghanei doar ca un pas în marele proces revoluţionar al Africii. În cuvîntările lui cu prilejul sărbătoririi independenţei Ghanei, Nkrumah nu uita să sublinieze că toţi africanii, din Africa şi din străinătate, aveau aceeaşi obîrşie şi o soartă comună. „Există o puternică legătură de simpatie între noi şi populaţiile de negri ale Americilor...", declara el.

„Speranţa noastră fierbinte este că Ghana, care acum renaşte, va fi, ca şi Ghana de altădată, un centru în care toate populaţiile Africii vor putea veni şi unde toate culturile Africii se vor putea întîlni".

„Succesul sau insuccesul străduinţelor noastre, de a face din Ghana un stat fericit şi prosper, va avea consecinţe pînă departe de hotarele Ghanei însăşi. Insuccesul

Scanned with OKEN Scanner

nostru ar putea avea urmări tragice pentru alte teritorii africane care luptă să-și cîștige independența. Nu trebuie să dăm greș. Nu vom da greș".

Cu numai un an-doi în urmă, evenimentele din Ghana se repetau în aproape toate teritoriile coloniale britanice. Ghana a fost prima care a izbutit numai pentru că viguroasa și perseverenta conducere a noii ei elite culte nu a șovăit să agite și să mobilizeze forțele populare cu cîțiva ani mai devreme decît în celelalte teritorii.

Procesul de stimulare și organizare a curentului naționalist și grăbirea soluțiilor de compromis ale puterilor coloniale nu s-au desfășurat însă totdeauna la fel de liniștit ca în Ghana. S-au folosit și alte forme de protest împotriva stăpînirii coloniale. Apariția mișcării „mau-mau" din Kenya, în 1951, descrisă atunci de englezi drept o mișcare tribalistă de sălbatici, fără nici o semnificație politică, a fost de fapt un violent protest cetățenesc, nu departe de amploarea unui adevărat război civil, împotriva condițiilor create de perioada colonială. Mișcarea mau-mau s-a limitat, în general, la numeroasa populație kikuyu, un clan de agricultori de limbă bantu, care se stabilise demult pe podișurile răcoroase și fertile din centrul Kenyei. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, englezii încurajaseră așezări de fermieri albi în ținutul locuit de populația kikuyu și prin 1950 existau acolo cam 50.000 de imigranți albi. Sporul natural al populației kikuyu a produs nevoia de pămînt mai mult, care însă nu putea fi satisfăcută din cauza marilor latifundii ale albilor. Clanul kikuyu nu se organizase niciodată într-un stat centralizat, dar unitatea lor culturală naturală fusese remarcată și stimulată de cîțiva valoroși educatori naționaliști kikuyu, dintre care cel mai de seamă era Jomo Kenyatta. Între anii 1930—

1940, Kenyatta și un coleg apropiat, Mbiyu Koinange, se străduiseră împreună cu conducătorii clanului și fermierii mai înstăriți, să întemeieze o Asociație a școlilor independente din Kenya, cu scopul de a oferi știință de carte unui număr de tineri mai mare decît dorea sau putea să le ofere administrația colonială.

Odată cu dorința firească a băștinașilor kikuyu de a progresa prin educație, încurajată de instituția creată de oameni atît de remarcabili, setea de pămînt, care devenise acută în cursul celui de al doilea război mondial, a luat un caracter mai organizat și mai politic. Modul de manifestare a fost însă războinic și brutal : primele semne au fost uciderea mai multor fermieri englezi, posesori de mari latifundii și a vitelor lor, și uciderea cîtorva șefi kikuyu bănuiți de colaborare cu administrația și cu coloniștii albi.

Reacția administrației engleze din Kenya a fost dură, dar, cum s-a dovedit ulterior, insuficient chibzuită. Kenyatta și alți numeroși conducători politici culți kikuyu au fost arestați și acuzați de organizarea și conducerea insurecției. În acest fel, conducătorii care puteau să canalizeze mișcarea spre o formă de protest politic mai puțin violentă au fost întemnițați și izolați. Administrația a răspuns la violență cu violență, executînd captivii, folosind tortura pentru a-i sili pe cîțiva suspecți să vorbească, constrîngîndu-i pe mulți kikuyu să colaboreze și strămutînd un mare număr de kikuyu în sate fortificate. Violența s-a răspîndit repede cînd gherilele ascunse în pădurile dese din munții Aberdare și muntele Kenya au pornit o vastă acțiune împotriva proprietarilor de pămînt, slujbașilor și muncitorilor kikuyu bănuiți de colaborare.

După aproape patru ani de ample operații militare, care au costat 60 de milioane de dolari și viețile cîtorva sute

Scanned with OKEN Scanner

de englezi și ale mai multor mii de kikuyu, rebeliunea a fost pînă la urmă înăbușită și conducătorii ei întemnițați sau executați. Anii de detenție ai lui Jomo Kenyatta au făcut din el un martir atît pentru clanul kikuyu, cît și pentru africanii naționaliști ai celorlalte triburi din Kenya. Eliberarea lui din închisoare, în 1961, a produs un val de bucurie națională. Pentru cei mai mulți naționaliști africani, dintre care nu puțini erau dezgustați de metodele sălbatice ale băștinașilor mau-mau (precum și de metodele la fel de sălbatice ale poliției care lupta împotriva rebelilor mau-mau), mișcarea devenise un război de eliberare, iar conducătorii ei morți eroi naționali.

Concentrarea atenției asupra războiului declanșat de mau-mau a întîrziat inevitabil dezvoltarea mișcării naționaliste din Kenya în mod ordonat, pe făgașele din Ghana, Nigeria și din majoritatea celorlalte țări sub stăpînire britanică. Totuși, chiar în aceste condiții și cu Kenyatta în închisoare și alți conducători în exil, naționaliștii kikuyu mai tineri și cei din triburile neamestecate în mișcarea mau-mau au continuat să se organizeze. După eliberarea lui Kenyatta, situația era coaptă pentru trecerea de la statutul de colonie la independență.

Forțele politice din teritoriile franceze, foarte asemănătoare celor din teritoriile britanice, au fost active atît înaintea și în cursul celui de al doilea război mondial, cît și după aceea. Aceste forțe păreau înclinate să adopte o atitudine diferită în momentul în care Franța a revenit la politica întemeierii unei comunități internaționale franceze, la care să participe ca membre și teritoriile franceze din Africa. Sub influența acestei politici, numeroși conducători de seamă ai elitei africane au petrecut mult timp în Franța, deseori angrenați în viața politică sau în mișcă-

Scanned with OKEN Scanner

rile muncitorești franceze, străduindu-se să cîștige un cuvînt cît mai greu al africanilor în cercurile conducătoare franceze. Politica perseverentă de atenuare a luptei pentru independență, dusă de Franța față de coloniile ei, părea să întărească convingerea africanilor că teritoriile lor s-ar putea dezvolta în sînul comunității franceze.

Curentele naționaliste s-au dovedit însă mai puternice decît păreau. Leopold Senghor din Senegal, un strălucit dascăl și poet, care și-a petrecut o mare parte a vieții ca profesor și scriitor în Franța, a devenit principalul purtător de cuvînt al concepției de „negritude", care punea accentul pe „afirmarea valorilor culturale africane". După al doilea război mondial s-a întors în Senegal ca să-și consolideze poziția politică. A păstrat strînse legături cu Franța, dar era profund însuflețit de dorința de a crea o forță politică africană de sine stătătoare în cadrul Uniunii[1] Franceze. În 1946, fruntași politici din majoritatea teritoriilor coloniale franceze, s-au adunat la Bamako, în Mali, și au fondat mișcarea „Gruparea Democratică Africană", cu sprijinul puternic al partidului comunist francez. Senghor, temîndu-se că mișcarea ar putea fi dominată de comuniști, nu a participat la această adunare și a început să organizeze o alianță împotriva puternicei Grupări Democratice Africane și a președintelui ei, Felix Houphouet-Boigny, din Coasta de Fildeș. (Deși Senghor a avut la început motive să creadă că Gruparea Democratică ar putea fi dominată de comuniști, cu timpul s-a dovedit că greșea ; în cursul anilor 1950—1960, Gruparea Democratică a devenit principalul reprezentant al naționalismului african

[1] Denumire dată prin constituția franceză din 1946 asociației dintre Franța și fostele ei teritorii din Africa. În 1958, această denumire a fost înlocuită prin termenul de „comunitate". (N.t.).

din posesiunile franceze, pînă la urmă rupînd complet legăturile cu comuniștii francezi).

În următorii zece ani după al doilea război mondial, conștiința politică a africanilor din teritoriile franceze vest-africane s-a dezvoltat repede sub conducerea lui Senghor, Houphouet-Boigny și a altor fruntași talentați ai noii elite africane. Doleanțele exprimate de africani în sînul Uniunii franceze nu au putut fi nesocotite și în 1956 Franța a promulgat „legea-cadru", prin care se acorda autonomie internă celor douăsprezece teritorii franceze din Africa de Vest și Ecuatorială, Franța rezervîndu-și controlul politicii externe, apărării și al dezvoltării planificate a economiei lor. Înaintarea rapidă a Coastei de Aur și a Nigeriei spre autoguvernare și independență a fost fără îndoială un factor de seamă în această evoluție, prin stimularea năzuințelor africanilor francezi de a decide singuri de soarta lor și de a arăta Franței că nu mai putea ignora schimbările fundamentale care aveau loc pretutindeni în Africa.

În 1958, cînd Charles de Gaulle a revenit la putere în Franța și a creat Republica a V-a, Franța a oferit teritoriilor ei coloniale să aleagă între independență deplină fără ajutor economic francez și autoguvernare în cadrul Comunității franceze, cu promisiunea unei și mai mari asistențe materiale franceze.

Numai Guineea, sub conducerea lui Sekou Touré, a ales independența deplină și de Gaulle i-a retras orice sprijin francez. Curentul pentru independență deplină a continuat totuși să crească în cele unsprezece teritorii care aleseseră să rămînă în Comunitatea franceză și spre sfîrșitul anului 1959 și în 1960 toate aceste teritorii au încheiat cu Franța acorduri prin care li se recunostea suveranitatea deplină,

Scanned with OKEN Scanner

fără represaliile suferite de Guineea. Asistența economică și tehnică franceză a continuat și după independență și Franța nu a încetat să se bucure de multă influență în aceste țări.

Africa de Nord, care fusese privită de Europa imperialistă ca foarte diferită de Africa subsahariană, și-a cîștigat eliberarea de sub stăpînirea colonială tot după al doilea război mondial, dar mai devreme decît celelalte țări africane. Egiptul, care își recîștigase autonomia internă în 1922, a devenit complet independent îndată după încetarea ocupației britanice în 1944, deși de-a lungul canalului Suez au mai rămas trupe britanice pînă în 1956. Sudanul a devenit independent în 1956, cînd englezii au renunțat la controlul asupra acestei țări : Egiptul, care din 1936 stăpînise Sudanul împreună cu Marea Britanie, renunțase la drepturile lui în 1951. Libia, care fusese stăpînită de Italia, a fost reunită de regele Idris în 1951 și a devenit independentă cîteva luni mai tîrziu. Marocul și Tunisia s-au răsculat în 1950 împotriva protectoratului francez și în 1956 și-au dobîndit independența. Algeria, cu peste un milion de coloniști europeni, a avut de înfruntat o situație diferită : Franța pretindea că Algeria făcea parte integrantă din teritoriul ei național. În 1945 au început primele acte de violență, care în 1954 s-au transformat într-un război de mare amploare. După opt ani de lupte crîncene, Algeria și-a cîștigat independența deplină în 1962.

În Africa de Nord și de Vest, procesul a început cu un puternic val de naționalism și dorință de eliberare de sub stăpînire străină, și a întîlnit foarte puțină rezistență ; dar acest val a fost produsul unei reacții generale a tuturor populațiilor africane împotriva dominației Africii de puteri din afara continentului. Chiar și Congo (actualul Zair), unde belgienii stăpîneau cu mînă de fier și nu tolerau nici

Scanned with OKEN Scanner

o formă de exprimare politică africană, a început să cedeze în fața schimbărilor. După 1950, administrația colonială s-a grăbit să creeze organe administrative locale, îndeosebi consilii comunale, în compunerea cărora intrau și africani, și astfel lumea din afară și populația congoleză au început să cunoască primele personalități politice africane din Congo. Între timp, însă, în Congo avuseseră loc mari schimbări datorită politicii belgiene de dezvoltare intensivă a economiei și a nivelului de trai al populației, pe baza unui plan strict controlat.

În primii ani după 1950 nu existau titrați universitari, dar sute de mii de congolezi urmaseră cursurile numeroaselor școli de învățământ primar și de pregătire profesională în agricultură, mecanică, comerț, secretariat, teologie, asistență medicală, școli de infirmiere și în alte domenii practice. Mulți congolezi intraseră în comerț și întemeiaseră mici întreprinderi rentabile. Din acest punct de vedere, Congo devenise una din cele mai dezvoltate regiuni ale Africii, iar economia ei era înfloritoare și cu mari perspective de a-și spori substanțial resursele din agricultură și industria minieră. Datorită planului de dezvoltare economică, populația și țara făceau mari progrese. Conducătorii tradiționali fuseseră totuși înlăturați sau privați de orice autoritate, iar clasa cultă fusese împiedicată să urmeze școli superioare străine de nivel universitar la care avuseseră acces africanii din toate celelalte teritorii coloniale, deoarece belgienii considerau că educația liberală din aceste școli încuraja ideile anticolonialiste.

Dorința de libertate a congolezilor era la fel de mare ca și a celorlalți africani și existau cadre conducătoare naționaliste gata să se ridice dacă li se oferea prilejul. Aceste cadre se găseau în rîndurile armatei, în școlile misionarilor, în lumea comercială și în rîndurile administratorilor mărunți (cum erau factorii poștali) și au început

Scanned with OKEN Scanner

să-şi facă simţită influenţa îndată ce controlul a slăbit. (Patrice Lumumba, conducătorul cu cea mai mare popularitate în anii 1959—1969, fusese factor poştal.) Pe la sfîrşitul deceniului 1950—1960, numeroase partide politice, cu programe modeste şi număr redus de adepţi, apăruseră ca ciupercile în toate colţurile ţării, iar conducătorii lor începuseră să se întîlnească şi să discute posibilitatea unei acţiuni naţionale unite. Prin 1958—1959, cereau transferul treptat al conducerii belgiene pe seama africanilor (un obiectiv modest, în comparaţie cu revendicările din Africa de Vest), dar îndrăzneţ faţă de situaţia din Congo cu cinci ani înainte.

Persoanele oficiale belgiene au constatat că situaţia evolua mult mai repede decît prevăzuseră şi în 1959, spre surprinderea conducătorilor congolezi abia ieşiţi la lumină şi nu mai puţin a restului lumii, Belgia a făcut cunoscut că este dispusă să le acorde independenţă deplină în 1960. Această iniţiativă belgiană a fost privită de mulţi ca un act de ranchiună, oarecum de genul retragerii bruşte a lui de Gaulle din Guineea în 1958. La originea acţiunii belgiene era însă un considerent mai serios şi anume recunoaşterea că Belgia era un stat prea mic, prea slab, prea preocupat de problemele lui economice şi politice pentru a putea face faţă unei campanii africane, probabil violente, pentru independenţă. Unele persoane oficiale belgiene credeau că Congo va cădea în anarhie după retragerea forţei unificatoare a stăpînirii belgiene şi erau convinşi că atît congolezii cît şi opinia mondială vor dori revenirea conducerii belgiene. În prima etapă au avut dreptate ; lipsa unui nivel politic naţional ridicat, inexperienţa şi zonele reduse de influenţă politică ale exponenţilor băştinaşi şi mai ales numărul insuficient de congolezi educaţi, apţi să ocupe posturile vastei structuri administrative a statului, au contribuit la apariţia de lupte interne şi dezbinare. Ţara a rezistat totuşi la două războaie civile şi acum prezintă semne de stabilitate şi prosperitate.

Scanned with OKEN Scanner

În celelalte țări stăpînite de albi — Africa de Sud, Rhodesia și coloniile portugheze din Guineea (portugheză), Mozambic și Angola — mișcările africane de eliberare s-au izbit însă de mari piedici. În 1968, doar șase țări din Africa nu reușiseră să aibă conducere africană : Angola, Guineea portugheză, Mozambic, Namibia (Africa de Sud-Vest), Rhodesia și Republica Africii de Sud.

În Africa de Sud și în mai mică măsură în Rhodesia, creștinismul, educația occidentală și economia capitalistă se răspîndiseră ca și în celelalte părți ale Africii. Așadar, existau condiții favorabile apariției unor forme de exprimare a dorințelor africane de eliberare, cu deosebirea că în aceste țări trăiau un mare număr de coloniști albi, care își creaseră o viață îmbelșugată, bazată pe subjugarea africanilor și folosirea lor ca muncitori necalificați. Deși se constituiseră organizații africane naționaliste, care se bucurau de mare sprijin popular, cererile lor nu aveau ca obiectiv independența deplină, ci doar obținerea unui rol mai important al africanilor în treburile publice ale țării. Puterea albilor era prea mare și prea trainică pentru a face posibilă organizarea unei forțe capabile să impună o conducere africană. După cel de al doilea război mondial, albii din Africa de Sud, presați de rapida dezvoltare a mișcărilor africane de eliberare din nord, au luat măsuri și mai severe de limitare a libertății de exprimare a africanilor : în 1948, burii, care azi își spun „africaaners“ [1], și-au însușit conducerea țării și au introdus politica de „apartheid“, adică de dezvoltare separată, menită să asigure și să permanentizeze domnia albilor, cel puțin în întinse regiuni ale țării.

Teoretic, apartheidul are ca scop să împartă Africa de Sud în mai multe zone : o zonă mare pentru albi, care se întinde ca o centură de la Cape Town de-a lungul Ocea-

[1] Băștinași, europeni din Africa de Sud, mai ales de origine olandeză. (N.t.).

nului Indian și prin centrul țării pînă în Transvaalul central, și cîteva mici zone pentru triburile africane, denumite în mod obișnuit „bantustane", unde se spune că aceste triburi pot să-și dezvolte culturile lor naționale și cu timpul să devină independente. Bantustanele sînt însă suprapopulate și au cele mai sărace soluri din țară. Mai mult de jumătate din populația africană a Africii de Sud trăiește în afara bantustanelor, în regiunea rezervată albilor. Din 1948, de cînd a fost introdus apartheidul, s-a făcut puțin progres în aplicarea dezvoltării separate a africanilor, iar economia albilor este acum mai dependentă ca oricînd de brațele de muncă ale africanilor.

Totodată, Africa de Sud a introdus o serie de legi și ordonanțe cu scopul de a asigura controlul deplasărilor și activităților politice ale africanilor și ale sprijinitorilor lor albi. Pe baza lor s-a creat un formidabil aparat polițienesc de control intern. Orice formă de exprimare și activitate politică a africanilor este interzisă și sever pedepsită. Africanii sînt privați de drepturile cetățenești și de orice inițiativă în propria lor țară, iar puterea albilor pare în prezent inexpugnabilă. Rezultatul este proliferarea altor forme de exprimare a dorințelor de demnitate, progres și libertate ale africanilor : numeroase biserici separatiste, anevoioase străduințe de ameliorare a situației personale în grelele condiții existente și o activitate politică extrem de prudentă în asociație cu cele două principale mișcări naționaliste africane, Congresul Național African și Congresul Panafrican. Ambele mișcări au abandonat revendicările mai vechi de participare la viața politică națională și acum cer libertatea completă a africanilor pe baza principiului „un om un vot" ; întrucît însă numărul africanilor depășește pe cel al albilor în proporție de patru la unu, aceasta ar însemna controlul țării de africani. Ambele mișcări, interzise în interiorul țării, s-au adresat pentru sprijin

Organizației pentru Unitatea Africană și guvernelor africane prietene, care au instruit un mare număr de luptători pentru libertate și specialiști în tactica luptei politice. Deocamdată, activitatea lor în interiorul Africii de Sud se desfășoară în cel mai strict secret. Nici un observator din exterior nu crede că actuala situație poate rămîne neschimbată, dar cert este că mișcarea de eliberare a africanilor din Africa de Sud a fost cel puțin pentru o vreme frînată.

O situație asemănătoare există în Namibia, cum este denumită Africa de Sud-Vest în cercurile din afara Africii de Sud. Namibia este strict controlată de albii din Republica Sud-Africană, în baza mandatului ce i-a fost încredințat cîndva de Liga Națiunilor, deși ulterior Organizația Națiunilor Unite și Curtea Internațională de Justiție au hotărît că Africa de Sud nu mai are nici un drept asupra Namibiei.

Africa de Sud a început să aplice și în această țară politica de apartheid și 80.000 de coloniști albi de origine germană și sud-africană stăpînesc micile ei regiuni fertile, în timp ce africanii sînt obligați să se așeze pe pămînturile cele mai aride și mai puțin fertile. Conform poziției juridice a Organizației Națiunilor Unite, care și-a asumat răspunderea pentru acest teritoriu, Namibia a încetat să mai depindă de Africa de Sud. Totuși, pînă acum, Africa de Sud a refuzat să accepte poziția Organizației Națiunilor Unite, iar aceasta nu a vrut să folosească forța pentru a pune capăt stăpînirii Africii de Sud asupra acestui teritoriu.

Situația Rhodesiei este totuși diferită. În această țară, unde aproximativ 250.000 de coloniști albi guvernează patru milioane de africani, naționalismul african s-a dezvoltat în formele tipice, în ciuda faptului că în 1923 Marea Britanie a acordat dreptul de autoguvernare (nu însă independență) guvernului dominat de albi. Cîtă vreme Marea

Scanned with OKEN Scanner

Britanie a deţinut autoritatea supremă, naţionalismul african s-a dezvoltat şi progresat şi se părea că ţara avea şansa să obţină cu timpul independenţa cu o majoritate africană la conducere. În 1965, însă, conducerea albilor a declarat unilateral ţara complet independentă de Marea Britanie şi a instaurat un regim intern menit să asigure pentru totdeauna dominaţia albilor. Marea Britanie a condamnat această acţiune şi Organizaţia Naţiunilor Unite s-a alăturat planului de sancţiuni economice britanice, al cărui scop era să zdruncine economia Rhodesiei, constrîngînd astfel guvernul ei să renunţe la independenţă şi să ajungă la o înţelegere cu Marea Britanie. Planul de sancţiuni nu a dat însă rezultatele aşteptate şi în 1972 Marea Britanie şi Rhodesia au început să caute o ieşire paşnică din impas.

Africanii din Rhodesia, deşi supuşi unui regim întrucîtva mai puţin sever decît cel din Africa de Sud, au fost totuşi împiedicaţi să creeze organizaţii naţionaliste şi cei mai mulţi conducători naţionalişti se află în detenţiune. Cei care nu au fost întemniţaţi au fugit din ţară şi desfăşoară o activitate intensă în cadrul Uniunii Naţionale Africane Zimbabwe (ZANU) şi al Uniunii Populare Africane Zimbabwe (ZAPU) din ţările vecine. Ambele organizaţii au iniţiat o campanie de eliberare a ţării cu forţa armelor, au instruit luptători pentru eliberare şi duc o acţiune militară în interiorul ţării, care consistă îndeosebi din incursiuni de grupuri înarmate, care pornesc din Zambia, duc lupte de hărţuială, apoi se retrag în desişuri sau în Zambia. Atît organizaţiile naţionaliste cît şi guvernul rhodesian refuză să divulge amănuntele şi amploarea conflictului militar şi de aceea nu se ştie dacă este vorba de un război civil în curs de pregătire. [1]

[1] La 18 aprilie 1980, după lungi tratative între Marea Britanie, guvernul rhodesian şi conducătorii organizaţiilor naţionaliste ale negrilor, Rhodesia a devenit un stat independent sub denumirea de Republica Zimbabwe, cu participarea majoritară a populaţiei de culoare la conducere. (N.t.)

Portugalia s-a dovedit cea mai intransigentă dintre toate puterile coloniale din Africa, considerînd coloniile ei „provincii de peste mare" ale Portugaliei, contestînd că ar fi cîtuși de puțin colonii și susținînd că populațiile lor au aceleași drepturi ca portughezii din patrie. Începînd din secolul al XIX-lea, un mare număr de coloniști portughezi au imigrat în Angola (aproximativ 300.000) și în Mozambic (aproximativ 175.000). Erau probabil convinși că se stabileau pentru totdeauna în aceste ținuturi, ca albii din Rhodesia și din Africa de Sud.

Portugalia, neavînd o formă democratică de guvernare, coloniștii ei nu se bucurau de prea multe drepturi politice nici în Africa nici în patria lor ; în orice caz, populațiile africane din posesiunile portugheze, care ca nivel educativ se numărau printre cele mai puțin dezvoltate din Africa, nu aveau nici un fel de drepturi politice. Întrucît exprimarea opiniilor politice era interzisă în teritoriile africane portugheze, naționalismul african s-a manifestat, începînd din 1960, prin luptă deschisă. În Moxambic, Angola și Guineea au început lupte de gherilă. În Guineea, un mic teritoriu tropical situat între Senegal și fosta colonie franceză Guineea, unde se aflau puțini coloniști portughezi, puternica mișcare de rezistență africană a reușit să elibereze mai mult de jumătate din țară. În Angola și Mozambic, unde portughezii țineau trupe numeroase (60.000 de soldați în Angola și 50.000 în Mozambic), s-au desfășurat continue lupte pe scară redusă, încă de la începutul anului 1960. Mici zone din Angola se aflau, de fapt, sub control african și cel puțin două din cele nouă provincii ale coloniei Mozambic erau în 1972 în mîna Frontului de eliberare (FRELIMO). Această organizație a fost fondată de Dr. Eduardo Mondlane, un antropolog american, fost profesor la universitatea din Syracuse și membru al Secretariatului Națiunilor Unite, care a condus-o pînă în 1969 cînd a fost asasinat.

Scanned with OKEN Scanner

Cu aceste excepții sud-africane, în 1972 [1] luase sfîrșit era colonială din Africa, începută în secolul al XIX-lea. Eliberarea completă de sub stăpînirea europeană a fost însă numai aparentă. Fiecare țară africană era organizată după sistemele introduse înaintea și în cursul perioadei coloniale, cu birocrație occidentală, cu principii occidentale de dezvoltare economică, cu economie orientată spre Occident, care toate însemnau într-o largă măsură continuarea dependenței de Europa (și de America, China și alte puteri din afara Africii). Administrarea noilor state avea absolută nevoie de un mare număr de institutori, consilieri, tehnicieni și specialiști, îndeosebi pentru realizarea programelor de dezvoltare economică și socială la care se angajaseră toate guvernele africane.

În fiecare din aceste noi state, toate activitățile importante — miniere, manufacturiere, industriale și întreprinderile comerciale mai mari — erau în mîna europenilor sau controlate de ei în momentul independenței. Unele state reușiseră în trecut să obțină prin mijloace proprii rezultate substanțiale în domeniile comercial și agricol, dar și în aceste state puternicele firme comerciale și industriale europene frînaseră inițiativa economică africană. Activitatea bancară era controlată aproape exclusiv de instituțiile financiare europene ; chiar excedentele și fondurile de rezervă, pe care unele din noile state le aveau în momentul independenței, erau păstrate în Europa sub formă de conturi curente sau credite de investiții.

Conducătorii naționaliști africani folosesc adesea termenul de „neocolonialism" pentru dependența noilor state de instituțiile financiare și economice europene în momentul obținerii independenței lor politice și care s-a do-

[1] De atunci, în urma răsturnării regimului dictatorial din Portugalia, guvernul portughez a acordat independență fostelor colonii din Guineea, Angola și Mozambic. (N.t.).

Scanned with OKEN Scanner

vedit mult mai durabilă decît frîul colonialismului. Pînă și valorificarea produselor din aceste state depindea de sistemele comerciale europene. Prețurile produselor agricole — de exemplu, cacao din Ghana — erau expuse la mari fluctuații pe piețele mondiale, iar aceste piețe se aflau în țările europene sau își aveau centrul în Europa.

Conducătorii noilor state africane au constatat că independența politică era numai preludiul independenței lor în economie și în alte domenii ale vieții naționale. Aveau de înfruntat o lungă și grea luptă pentru a-și diversifica produsele și partenerii comerciali și a smulge controlul politic al instituțiilor lor economice din mîna administratorilor, directorilor și acționarilor europeni. Totodată, pentru a-și dezvolta economiile, trebuia să găsească noi surse de investiții și de asistență tehnică. În această luptă, unele state se găsesc într-o situație mai favorabilă decît celelalte ; posedă resurse naturale mai bogate și pămînt agricol mai fertil, sau au început să-și organizeze un sistem economic mai complex cu mult înainte de alte teritorii africane. Ghana, de pildă, a început să producă mari cantități de cacao înainte de secolul al XX-lea, deși exporta deja aur. Înainte de independență exporta cherestea, diamante și mangan. După independență au fost descoperite foarte bogate depozite de bauxită și s-a întocmit un important plan de valorificare a potențialului hidroenergetic al fluviului Volta, pentru a-l folosi în extracția și rafinarea bauxitei. În schimb Senegalul, deși după două secole de strînse legături cu Franța era o regiune cu nivel urban foarte dezvoltat, depindea în momentul independenței numai de producția de arahide și de atunci nu a descoperit noi surse importante de venituri.

În ciuda acestor probleme, multe dintre noile state africane independente au făcut mari progrese : realizările economice obținute în primii zece ani de independență (cultivînd noi plante, descoperind noi surse de minereuri și creînd industrii manufacturiere și de prelucrare) au fost

Scanned with OKEN Scanner

la fel de importante ca în anteriorii treizeci-patruzeci de ani sub stăpînirea colonială. Pentru conducătorii africani, dezvoltarea economică este o chestiune națională de viață sau de moarte ; pentru administrațiile coloniale era mai mult o chestiune de scos profituri, de asigurare a ordinii și de acoperire a cheltuielilor pentru administrarea teritoriilor coloniale din surse financiare locale. Africa rămîne totuși cel mai puțin dezvoltat și sărac continent, dar din avîntul de dezvoltare produs de independența politică și asumarea directă a răspunderii au rezultat mari progrese.

În afară de problemele economice cărora noile state a trebuit să le facă față după independența politică, a fost și problema realizării coeziunii și armoniei naționale.

Majoritatea statelor africane își datorează actualele hotare și identitatea lor politică mai mult actului de împărțire între puterile europene, decît realităților africane anterioare. Vechile state și imperii africane au încetat să existe înaintea erei coloniale sau au fost desființate metodic odată cu începutul acestei ere. Teritorii, care cîndva făceau parte din imperiile Ghana, Mali sau Songhai, au fost împărțite între mai multe unități administrative coloniale — Mauritania, Senegal, Guineea, Mali și Niger — în cursul cuceririlor franceze din secolul al XIX-lea. Chiar și statele și imperiile africane, care erau în curs de dezvoltare în secolul al XIX-lea, au fost dezmembrate și teritorii cîndva unite într-un singur stat de Umar, Ahmadu Seku și Samori au devenit părți din actualele state Senegal, Guineea și Mali.

Fostele state africane, care nu au fost împărțite între noi unități teritoriale, au fost înglobate în zone coloniale mai mari, în cadrul cărora au fost împiedicate să joace un rol conducător. Tînărul imperiu Asante, de pildă, a fost înglobat în colonia Coasta de Aur, împreună cu statele populației fante. Cu toate că colonia Coasta de Aur avea cam aceeași întindere ca imperiul Asante, hegemonia aces-

Scanned with OKEN Scanner

tuia a fost deliberat îngrădită : Dagomba, Gonja, Mamprussi și alte state tributare au fost scoase de sub suzeranitatea statului Asante și trecute sub conducerea directă a noii administrații coloniale. Atît englezii cît și statele mai slabe din compunerea Coastei de Aur se temeau de influența și expansionismul neamului asante și au căutat să se asigure astfel că acesta nu va putea în viitor să acapareze pozițiile de conducere în administrația Coastei de Aur. Situații similare li s-au creat statelor Dahomey și Congo.

În Congo, o bună parte a teritoriului populațiilor luba și lunda a fost înglobată în zona lui Leopold, iar autoritatea regilor și a șefilor de triburi ai acestora a fost diminuată ca să nu mai constituie o amenințare pentru administrația europeană. Marele stat Kongo de altădată a fost scindat în trei teritorii : Congo francez, Congo belgian și Angola portugheză.

În acest fel, era colonială a anihilat orice posibilitate ca vechile structuri politice africane să joace un rol unificator în noile state. În majoritatea cazurilor, populația noilor state era alcătuită din mai multe grupuri etnice rupte de conducerea lor tradițională și strînse laolaltă fără deosebire, ca simpli africani, sub conducerea colonială. În foarte multe din aceste state populația aparținea la zeci și chiar sute de grupuri etnice, fiecare cu propria-i tradiție, propria-i istorie, propria-i limbă și propria-i identitate.

Această problemă nu este totuși atît de serioasă, adică generatoare de relații încordate, cum s-a crezut în lumea din afara Africii. Cele mai multe grupuri etnice africane nu au fost niciodată organizate sub forma „tribului" șovin cum le descriau coloniștii. Statele și imperiile africane, deși întemeiate de anumite grupuri etnice, au cuprins de obicei între hotarele lor și neamuri de altă origine etnică, fără ca între acestea și grupul etnic dominant să existe antagonisme serioase ; iar populația Africii era și înainte de

Scanned with OKEN Scanner

perioada colonială un mozaic de felurite grupuri etnice, ca rezultat al îndelungatelor migrații africane.

Perioada colonială a născocit o imagine a Africii cu totul diferită de cea reală (iar antropologii din secolele XIX-lea și al XX-lea, concentrîndu-și în general studiile numai asupra unor triburi izolate, au contribuit fără să vrea la această falsă imagine). Potrivit opiniei colonialiștilor, africanii trăiau în triburi distincte, membrii fiecărui trib locuind pe un teritoriu al lor, vorbind limba lor, datorînd supunere numai șefului sau sfatului lor, avînd o istorie și o religie comune, și erau prin excelență xenofobi și ostili triburilor vecine. Această falsă imagine omite legăturile comerciale dintre zeci de grupuri etnice, numeroasele state și imperii care cuprindeau populații compuse din multe grupuri etnice, tendințele africanilor de a călători și migra în locuri noi și faptul că societățile africane erau organizate pe legături familiale și de clan.

În strădaniile de a-și înjgheba o națiune, conducătorii africani moderni se izbesc de o problemă așa-zisă de „tribalism", care este însă o simplă problemă de competiție între indivizi și grupuri pentru puținele poziții politice, slujbe bune, localuri școlare, fonduri de dezvoltare și drumuri. De aceea, foarte mulți oameni politici africani preferă să-și recruteze partizani dintre cei de originea lor etnică (deși există multe excepții), răsplătindu-le sprijinul politic prin protecție și metoda zisă a „împărțirii ciolanului", obișnuită și în viața politică americană. Condițiile politice din noile state africane favorizează crearea de legături așa-zise „tribale", dar aceste legături sînt doar un subprodus al practicilor politice și nu au un caracter profund și imuabil.

În această privință este interesant de remarcat că frontierele dintre noile state africane independente au creat prea puține conflicte, deși au fost stabilite de puterile coloniale după criterii cu totul străine de repartiția etnică.

Scanned with OKEN Scanner

Puține țări din Africa modernă nu au populații înrudite cu neamuri din teritoriile vecine. Acolo unde există asemenea conflicte, cauzele lor sînt anterioare perioadei coloniale.

Problema fundamentală ce se pune fiecărui nou stat african, la care contribuie neocolonialismul și eterogenitatea etnică, este transformarea întregii lui populații, cu toate diversitățile ei culturale și instituționale tradiționale, într-o societate modernă, prosperă, progresistă și tehnologic puternică. În această direcție se îndreaptă străduințele Africii și ale populațiilor ei. Africanul, cel mai umil ca și cel mai ridicat, are două mari aleanuri : este nemulțumit de sărăcia lui personală și cea națională și refuză să accepte condiția de inferioritate, exploatare și desconsiderare în care s-a aflat Africa vreme de patru secole.

În Afriea se petrece de fapt o revoluție în plină desfășurare. După cîștigarea independenței, africanii au început să-și prețuiască tot mai mult conducătorii după criterii practice, dintre care principalul este gradul de eficiență în realizarea progresului material național. Conducătorii care s-au dovedit nepricepuți, nehotărîți sau corupți, nu au putut să stea multă vreme la conducere. Revoluția africană își propune să treacă peste obstacole uriașe în cel mai scurt timp cu putință și oamenii își pierd repede răbdarea cu o conducere care le pare că nu corespunde așteptărilor. Vechile instituții politice, o bună parte a culturii de altădată și multe valori prețuite în trecut sînt de domeniul istoriei pentru africanul modern. El este dispus să accepte orice înnoire chibzuită, atîta vreme cît promovează revoluția în care s-a angajat. El este deci dornic să vadă cultura lui evoluînd. Este conștient că evoluează. Și schimbările nu-i displac.

În ciuda rapidelor schimbări care au loc în Africa, vechile concepții continuă să influențeze credințele și comportamentul africanilor. Cu toate că islamismul și creș-

Scanned with OKEN Scanner

tinismul sînt larg răspîndite — aproape jumătate din populația Africii se numără printre adepți — încă se mai practică venerarea strămoșilor și îmbunarea prin jertfe a duhurilor, ca mijlocitori între cei vii și Dumnezeu. Structura familiei africane, deși se resimte de puternicele influențe ale educației, modernizării și urbanizării, rămîne totuși surprinzător de vie și trainică. Atitudinea suplă a africanului în viața de toate zilele, caracterizată printr-un amestec de seriozitate și bună dispoziție naturală, încă predomină pe continent. Nimeni nu poate prezice viitorul Africii, dar continuarea marilor schimbări în curs de desfășurare și tendința africanilor de a îmbina modernizarea cu multe trăsături și concepții proprii, vor crea inevitabil un nou tip de societate și cultură.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Pentru cititorul care dorește să aprofundeze istoria Africii există numeroase cărți utile. Titlurile menționate în lista ce urmează sînt numai o mică mostră a surselor accesibile. Ele au fost alese dintre numeroasele cărți consultate cu ocazia redactării acestei *Istorii*, apreciate pentru limpezimea și minuțiozitatea cu care sînt tratate subiectele pe care prezenta *Istorie* nu le-a putut trata decît pe scurt. Foarte multe sînt însoțite de ample bibliografii, care pot fi de folos cititorilor dornici de informații mai bogate în anumite domenii.

Lucrări generale de istorie a Africii

HALLET, R. — *Africa to 1875* (Africa pînă la 1875), Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1970.

O valoroasă tratare generală a istoriei africane, în special a influenței europene, scrisă de un cunoscător cu lungă experiență în studierea istoriei africane.

* * * — *The Horizon History of Africa* (Istoria cunoștințelor despre Africa), American Heritage Publishing Co, Inc., 1971.

Colaboratorii sînt cîțiva dintre cei mai buni cunoscători ai acestui domeniu. Amplu și luxos ilustrată. Fiecare capitol este însoțit de un excelent apendice antologic.

Scanned with OKEN Scanner

JULY, R. — *A History of the African People* (Istoria populației africane), New York, Charles Scribner's Sons, 1970.

O lucrare serioasă și cuprinzătoare. Capitolele privitoare la influența europeană sînt cele mai interesante. Scrisă de un bun cunoscător cu intenția de a fi folosită doar ca manual, prezintă totuși un interes general.

OLIVER, R. și JOHN FAGE — *A short History of Africa* (Scurtă istorie a Africii), 1962. (Reeditată de Penguin Books, Baltimore, 1963).

Lucrarea, scrisă de doi valoroși cărturari, a fost mulți ani istoria generală clasică a Africii și merită încă să fie citită. Tratează îndeosebi influența contactelor arabe cu Africa de Nord și de Vest.

Antologii de documente originale

Antologiile menționate mai jos conțin excelente extrase din lucrări și documente privitoare la diferite perioade din istoria Africii, scrise de arabi, europeni și africani. În această *Istorie* au fost sursa a numeroase citate, pentru care aduc mulțumirile mele autorilor și editorilor lor.

BLAKE, J. W. — *European Beginnings in West Africa* (Începuturile prezenței europene în Africa de Vest), 1942. (Reeditată de Greenwood Press, Westport Conn.)

Tratează amănunțit despre primele două secole de contacte europene ; folositoare ca lucrare de referință.

CARTEY, W. și M. KILSON — *The Africa Reader* (Antologia Africii), două volume, New York, Random House, 1970.

Volumul I tratează despre Africa colonială ; volumul II, despre mișcările pentru independență și Africa modernă, Excelente culegeri în ambele volume.

DAVIDSON, B. — *The African Past* (Trecutul african), Boston, Little, Brown, and Company, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

Extrase referitoare la trecutul Africii, de la Egiptul antic pînă în prezent. Cea mai bună antologie accesibilă tuturor categoriilor de cititori. Citată deseori în această *Istorie*.

DONNAN, E. — *Documents Illustrative of the Slave Trade to America* (Documente ilustrative ale comerțului de sclavi cu America), 4 volume, 1930. (Reeditată în 1965 de Farrar, Strauss și Giroux, New York.)

Cea mai cuprinzătoare culegere de mărturii în legătură cu practicarea comerțului de sclavi. Folositoare ca lucrare de referință.

FREEMAN-GREENVILLE, G.S.P. — *The East African Coast* (Coasta răsăriteană a Africii). London, Oxford University Press, 1962.

Tratează numai despre Coasta Africii răsăritene, din antichitate pînă în ultimele timpuri. Frecvent citată în această *Istorie*.

HODGKIN, T. — *Nigerian Perspectives* (Perspective nigeriene), London, Oxford University Press, 1960.

Numeroase culegeri excelente care oglindesc evenimentele din Hausaland, Kanem-Bornu și alte regiuni ale Nigeriei, pe o perioadă de o mie de ani. Frecvent citată în această *Istorie*.

Originile și preistoria omului

CLARK, J.D. — *The Prehistory of Africa* (Preistoria Africii), New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1970.

O cuprinzătoare analiză a evoluției omului și a tehnologiei uneltelor în Africa; sinteza tuturor descoperirilor din acest domeniu pînă în 1970, prezentată de un erudit om de știință.

Scanned with OKEN Scanner

ALDRED, C. — *The Egyptians* (Egiptenii), New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1961.

O bună tratare clasică a Egiptului antic.

EL MAHDI, M. — *A Short History of the Sudan* (Scurtă istorie a Sudanului), London, Oxford University Press, 1965.

Foarte scurtă, într-adevăr, dar scrisă de un cărturar sudanez serios. Prezintă istoria Sudanului începînd de la vechea Țară a Cușiților și Meroe pînă în ultimele timpuri. O interesantă și utilă introducere în istoria Sudanului.

JONES, A.H.M. și E. MONROE — *A History of Ethiopia* (Istoria Ethiopiei), London, Oxford University Press, 1965.

Oarecum depășită ; editată prima oară în 1935. Unele concluzii sînt contestate de oamenii de știință din ultima vreme, totuși este încă cea mai bună și scurtă istorie generală a Ethiopiei.

LEVINE, D. — *Wax and Gold* (Ceară și aur), Chicago, University of Chicago Press, 1965.

Îmbină aspecte generale, istorice, politice și antropologice, oferind considerații utile asupra dezvoltării Ethiopiei din cele mai îndepărtate timpuri pînă în epoca modernă.

MONTET, P. — *Eternal Egypt* (Egiptul etern), New York, New American Library, 1964.

O lucrare de popularizare, în general, documentată, privitoare la Egiptul antic, tradusă din franceză.

PANKHURST, R. — *The Ethiopian Royal Chronicles* (Cronicile regale ethiopiene), Addis Abeba, Oxford University Press, 1967.

Traducerea unor documente ethiopiene, în special a colecției *Kebra Nagast*. Frecvent citată în această *Istorie*.

SHINNIE, P. — *Meroe* (Meroe), New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1967.

Scanned with OKEN Scanner

O cuprinzătoare istorie a vechiului oraș Meroe, scrisă de un arheolog și istoric care a lucrat mulți ani la dezvelirea ruinelor. Interesante ilustrații fotografice.

Africa de Nord

BARBOUR, N. — *A survey of North West Africa* (Privire generală asupra Africii de Nord-Vest), London, Oxford University Press, 1959.

Deși nu tratează în mod special perioada veche, oferă totuși o scurtă privire istorică utilă referitoare la Algeria, Tunisia și Maroc, precum și aspecte mai recente.

BOVILL, T. — *The Golden Trade of the Moors* (Comerțul cu aur al maurilor), a II-a ediție, London, Oxford University Press, 1968.

O lucrare destul de bună. Un studiu asupra Saharei occidentale, bine scris, cu bogate informații despre Maghreb și statele sudaneze. Scrisă cu cîțiva ani în urmă, a fost revăzută și adusă de curînd la zi de Robin Hallett. În mod deosebit recomandată.

LEWIS, B. — *The Arabs in History* (Arabii în istorie), London, Hutchinson and Co, 1966.

O scurtă dar interesantă și valoroasă lucrare introductivă în istoria islamului, inclusiv influența lui asupra Africii de Nord.

Africa de Vest

AJAYI, F. ADE și I. ESPIE (Eds.) — *A Thousand Years of West African History* (Un mileniu de istorie a Africii de Vest), Ibadan, Ibadan University Press, 1965.

O foarte utilă culegere de scurte capitole din lucrările

unor autori de prestigiu, printre care numeroşi cărturari arabi.

BURTON, R. — *A Mission to Gelele, King of Dahome* (O misiune la regele Gelele din Dahomey), 1864. (Reeditată în 1966 de Frederick A. Praeger, Inc., New York).

O utilă descriere pitorească a curţii şi a populaţiei din Dahomey la jumătatea secolului al XIX-lea. Citată în această *Istorie.*

DAVIDSON, B. — *A History of West Africa to the Nineteenth Century* (Istoria Africii de Vest pînă în secolul al XIX-lea), Garden City, Doubleday et Co, 1966.

Cea mai populară şi interesantă lucrare introductivă în istoria Africii de Vest pînă în jurul anului 1800. Lucrarea a fost editată într-un format broşat ieftin.

FAGE, J. — *A History of West Africa* (Istoria Africii de Vest), London, Cambridge University Press, 1969.

Scurtă dar cuprinzătoare. O carte utilă.

IBN BATTUTAH, MUHAMMAD — *Travels is Asia and Africa, 1324—1354* (Călătorii în Asia şi Africa între 1324—1354), culegere de texte traduse de H.A.R., Gibb, New York, McBride, 1929.

O prescurtare a tomurilor originale scrise în arabă de vestitul explorator berber. Excelente descrieri ale regatului Mali şi ale Africii de Nord.

NIANE, D. T. — *Sundiata : An Epic of Old Mali* (Sundiata : o epopee a vechiului Mali), London, Longmans, Green et Company, 1965). (Tradusă din franceză de C. D. Pickett).

Cea mai bună relatare scrisă a întemeierii regatului Mali, bazată pe istoria orală.

Africa Centrală

COLLINS, R. — *Problems in African History* (Probleme din istoria Africii), Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc., 1968.

Scanned with OKEN Scanner

De fapt, o culegere din operele unor cărturari, care conține și o excelentă secțiune cu articole despre originile și migrațiile populațiilor bantu, scrise de diferiți autori de prestigiu.

VANSINA, J. — *Kingdoms of the Savanna* (Regatele savanei), Madison, University of Wisconsin Press, 1968.

Cam greu de citit, dar încă cea mai bună prezentare în engleză a marilor state bantu, Kongo, Luba, Lunda ș.a.

Africa de Sud

DAVIDSON, B. — *The Lost Cities of Africa* (Orașele dispărute din Africa), Boston, Little, Brown et Company, 1959.

O descriere oarecum romanțată a marilor orașe, state și monumente dezgropate în diferite părți ale Africii subsahariene. Capitole interesante despre Zimbabwe, orașele swahili și regatele „dintre lacuri".

FAGAN, B. — *Southern Africa During the Iron Age* (Africa de Sud în epoca de fier), London, Thames and Hudson, 1965.

Cea mai bună prezentare recapitulativă a cercetărilor arheologice referitoare la Africa de Sud în epoci îndepărtate. Bine scrisă și ilustrată.

Africa de Est

DAVIDSON, B. — *East and Central Africa to the Late Nineteenth Century* (Africa de Est și Centrală pînă în secolul al XIX-lea), Nairobi, Longmans, Green et Co, 1967.

Concepută inițial ca manual pentru liceele din Africa de Est, este bine scrisă și interesantă. Un util studiu introductiv.

OLIVER, R. și G. MATHEWS — *A History of East Africa* (Istoria Africii de Est), London, Oxford University Press, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

Lucrare proiectată în mai multe volume. Volumul I editat pînă acum este o cuprinzătoare și valoroasă privire generală asupra istoriei Africii de Est pînă în secolul al XIX-lea.

Contacte europene și comerțul cu sclavi

BETTS, R. — *The „Scramble" for Africa* („Busculada" pentru Africa), Boston, D.C. Heath and Company, 1966.

Scurtă culegere de analize ale Conferinței de la Berlin și ale evenimentelor asociate cu această reuniune, aparținînd unor participanți la Conferință și cărturari moderni. Foarte utilă.

CURTIN, P. — *Africa Remembered* (Africa rememorată), Madison, University of Wiscosin Press, 1967.

Culegere din scrierile unor africani despre comerțul cu sclavi, alese și adnotate de cărturari moderni.

CURTIN, P. — *The Atlantic Slave Trade : a Census* (Comerțul de sclavi peste Oceanul Atlantic : un recensămînt), Madison, University of Wiscosin Press, 1969.

Lucrare cu caracter îndeosebi statistic, dar ca studiu cantitativ al comerțului de sclavi se bucură pînă în prezent de cea mai mare autoritate. Carte de referință utilă.

HALLET, R. — *The Penetration of Africa*. (Pătrunderea în interiorul Africii), New York, Frederick A. Praeger, Inc., 1965.

Excelentă scurtă prezentare a cunoștințelor europene despre interiorul Africii în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, a motivelor de explorare și a primelor explorări. Citată de cîteva ori în această *Istorie*. Lucrare foarte folositoare.

ILIFFE, J. — *Tanganyika under German Rule* (Tanganyika sub stăpînirea germană), Cambridge, Cambridge University, Press, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

O utilă scurtă descriere și analiză a stăpînirii germane și a reacției africane.

OLIVER, R. — *Africa Since 1800* (Africa după 1800), Cambridge, Cambridge University Press, 1967.

O scurtă dar valoroasă recapitulare a evoluției Africii după 1800.

PERHAM, M., și J. SIMMONS — *Africa Discovery* (Descoperirea Africii), London, Faber and Faber, 1958.

O culegere din însemnările cîtorva exploratori europeni ai Africii ; cititorii interesați să întreprindă alte explorări pot folosi bibliografia publicată odată cu însemnările.

POPE-HENNESY, Jr. — *Sins of the Fathers* (Păcatele strămoșilor), New York, Alfred A. Knoff, 1968.

O povestire bine scrisă și documentată despre comerțul de sclavi. Instructivă, interesantă și foarte folositoare.

Naționalism și independență

HODGKIN, T. — *Nationalism in Colonial Africa* (Naționalismul în Africa colonială), New York, New York University Press, 1957.

O analiză profundă și bine scrisă a apariției naționalismului african.

LYNCH, H. — *Edward Wilmot Blyden : Pan-Negro Patriot* (Edward Wilmot Blyden : un patriot al negrilor de pretutindeni), London, Oxford University Press, 1967.

O biografie a lui Blyden, bine scrisă și documentată. Citează frecvent din declarațiile și scrierile lui Blyden. Citatele referitoare la Blyden, folosite în această *Istorie*, au fost luate din excelenta carte a profesorului Lynch.

PADMORE, G. — *Pan Africanism or Communism* (Panafricanism sau comunism).

Scanned with OKEN Scanner

O valoroasă prezentare a dezvoltării mișcării panafricane, scrisă de unul din principalii ei promotori. Excelentă analiză a ideologiei panafricanismului.

WALLERSTEIN, I. — *The Politics of Independence* (Politica de independență), New York, Random House, 1961.

O pătrunzătoare privire retrospectivă, bine scrisă, asupra mișcării pentru libertate și autodeterminare din Africa modernă.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXĂ

la ediția în limba română

În vederea sporirii caracterului informațional al cărții privind cultura africană, interferența cu spiritualitatea altor spații istorico-geografice, îmbogățirea sa în procesul complex al decolonizării, selectăm cîteva titluri bibliografice mai recente :

Bela, Balassa — *Politics Reform in Developing Countries*, Pergamon Press, Oxford, 1977 ; Sachs, Ignacy — *La découverte du Tiers-Monde*, Flammarion, 1971 ; Alassane, Ba Mamadou — *Quel modèle de société construire en Afrique ?* Paris, Anthropos, 1977 ; Almeida, Pedro Ramos de — *Historia de colonialismo portugues en Africa. Cronologia*, vol. II, Secula XIX, Lisboa, 1979 ; Amir, Samir — *Imperialism and unequal development*, Hassocks, Harvestier, 1978 ; Ayandele, E.A. — *African historical studies*, London, Class, 1979 ; Campbell, B.K. — *Libération nationale et construction du socialisme en Afrique*, Montreal, 1977 ; Davidson, Basil — *East and Central Africa to the late mineteenth century*, London, Longman, 1977 ; Davidson, Basil — *Let freedom come : Africa in modern history*, Boston ; Toronto : Little, Brown a. co. ; Atlantic month, press, 1978 ; Descamps, Hubert — *Les réligions de l'Afrique noire*, 5e éd., Paris, PUF, 1977 ; Fage, John Donnelly — *A history of Africa*, London, Hutchinson, 1978 ; Fail, Gerhart — *Black power in South Africa*, Berkeley, University of California Press, 1978 ; Hodder, B.W. — *Africa today, A short Introduction to African Affairs*, Methnen, London, 1978 ; Mazrui, Ali A. — *A world federation of cultures : an african perspective*, New York, Free Press, 1976 ; Mazrui, Ali. A. — *Political values and the educated class in Africa*, London, 1978 ; Ohaebulam, Festus — *Nationalism in colonial and postcolonial Africa*, Washington, D.C., University Press of America, 1977 ; Tarahrin, E.A. — *Neocolonialism and Africa in the*

Scanned with OKEN Scanner

1970 s., Moscow, Progress, 1978 ; Zerbo, Joseph Ki. — *Histoire de l'Afrique Noire*, Paris, Hatier, 1978 ; Auphan, Paul — *Histoire de la décolonisation*, Paris, Editions France-Empire, 1967 ; Berque, Jacques, Jean-Paul Charnay — *De l'impérialisme à la décolonisation ?*, Paris, Les Editions de Minuit, 1965 ; Bonnet, Jean, — *Les drames de la décolonisation — 1900—1975*, Paris, Editions Robbot, 1975 ; Crouzet, Maurice — *L'époque contemporaine. À la recherche d'une civilisation nouvelle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1967 ; Rémond, René — *Introduction à l'histoire de notre temps. 3 Le XX-e siécle (de 1914 à nos jours)*, Editions du Seuil, 1974 ; Julien, Charles-André — *Histoire de l'Afrique du Nord*, 2 vol., Paris, Payot, 1975 ; Ansart, Pierre — *Idéologies, conflicts et pouvoir*, Paris, PUF, 1977 ; Bertaux, P. — *L'Afrique de la prehistoire à l'époque contemporaine*, Paris, Bordas, 1973 ; Benot, Yves — *Les indépendences africaines*, vol. I—II, Paris, 1975 ; Ganiage, J., Deschamps, H., Guitard, O. — *L'Afrique au XXe siècle. Avec la collaboration de A. Martel*, Paris, Sirey, 1966, (L'histoire du XXe siècle) ; Sïk, Endre — *Histoire de l'Afrique Noire*, 1977, 3 vol., Budapest, Akadémiai Kiadó ; Sylla, Lanciné — *Tribalisme et parti unique en Afrique Noire. Esquisse d'une théorie générale de l'intégration nationale*, Paris, Presses de la Fondation Nationale de sciences politiques, 1977 ; Qauthier, Claude — *L'Afrique des africaines. Inventaire de la négritude*, Paris, Editions du Seuil, 1977 ; Theodore G. Vincent (ed.) — *Voices of a Blank Nation : Political Journalism in the Harlem Renaissance, Introduced by Robert Chrisman*, Ramparto Press, San Francisco, California, 1973 ; Elena Voiculescu, Marin Voiculescu — *Renașterea africană*, Editura Politică, București, 1979.

De asemenea pentru a răspunde interesului cititorului specialist sau nespecialist de a cunoaște istoria politică a Africii contemporane oferim mai jos un tablou sinoptic[1] privind datele constituirii statelor independente africane, ale dobîndirii suveranității lor politice.

Din evul mediu, Ethiopia
1847, iulie, 26, Liberia
1910, mai, 31, Africa de Sud
1922, februarie, 28, Egipt
1951, decembrie, 24, Libia
1956, ianuarie, 1, Sudan,
1956, martie, 20, Tunisia
1957, martie, 6, Ghana
1958, octombrie, 2, Guineea
1960, ianuarie, 1, Camerun
1960, aprilie, 27, Togo
1960, iunie, 20, Mali

[1] Cf. *Lecturi geografice Africa*, vol. IV, București, 1980, Biblioteca geografului, nr. 9.

Scanned with OKEN Scanner

1956, martie, 2, Maroc
1960, iunie, 30, Zair
1960, iulie, 1, Somalia
1960, august, 1, Benin
1960, august, 3, Niger
1960, august, 5, Volta Superioară
1960, august, 7, Coasta de Fildeș
1960, august, 11, Ciad
1960, august, 13, Republica Centraafricană
1960, august, 15, R. P. Congo
1960, august, 17, Gabon
1960, august, 20, Senegal
1960, octombrie, 1, Nigeria
1960, noiembrie, 28, Mauritania
1961, aprilie, 27, Sierra Leone
1961, decembrie, 9, Tanzania
1962, iulie, 1, Burundi
1962, iulie, 1, Rwanda
1962, iulie, 3, Algeria
1962, octombrie, 9, Uganda
1963, decembrie, 12, Kenya
1964, iulie, 6, Malawi
1960, iunie, 26, Madagascar
1964, octombrie, 24, Zambia
1965, februarie, 18, Gambia
1966, septembrie, 30, Botswana
1966, octombrie, 4, Lesotho
1968, martie, 12, Mauritius
1968, septembrie, 6, Swaziland
1968, octombrie, 12, Guineea Ecuatorială
1973, septembrie, 24, Guineea Bissau
1975, iunie, 25, Mozambic
1975, iulie, 5, Republica Capului Verde
1975, iulie, 6, Republica Comorelor
1975, iulie, 12, São Tomé și Principé
1975, noiembrie, 11, Angola
1976, iunie, 28, Seychelles
1977, iunie, 27, Djibouti
1980, aprilie, 18, Zimbabwe

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

XI	Zimbabwe, Mwene Mutapa și Sudul	5
XII	Coasta și ținuturile din interior ale Africii de Est	37
XIII	Europa și Africa : contactele de pe coastă și comerțul cu sclavi	63
XIV	Explorare, exploatare și cucerire	144
XV	Înscăunarea stăpînirii coloniale	215
XVI	Reacția africană : naționalism și neatîrnare	255
	Bibliografie	315
	Anexă	325
	Indice	329

Scanned with OKEN Scanner

Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU
Lector : CORNEL SIMIONESCU

Bun de tipar 30.VII.1981 Coli ed. 18,13.
Coli tipar 11,5.

Comanda nr. 10 078
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1 — București,
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

Harta politică a Africii (reproducere după vol. **Lecturi geografice. Africa**, vol. IV, București, 1980, Biblioteca geografului, nr. 9. N.B. Capitala statului Zimbabwe și-a recăpătat numele de Salisbury.

e. jefferson murphy

«Cartea de față pornește de la premisa că istoria africanilor este o povestire emoționantă a stăruitoarelor strădanii — în mare parte izbutite — depuse de negrii africani pentru a-și făuri o civilizație a lor proprie, expresie a mediului specific african.»

E. JEFFERSON MURPHY

«Dintr-o perspectivă istorico-genetică Jefferson Murphy surprinde și interpretează evenimentele epocale ce jalonează ființarea în timp a comunităților, statelor și imperiilor, continuitatea și discontinuitatea lor pe planul vieții economico-sociale a meșteșugurilor, obiceiurilor, tradițiilor.

Urmărind o sinteză a surselor variate de informații pe care le posedă, autorul depășește cadrul unei simple prezentări factologice și reușește să ofere interpretări, concluzii teoretice de o deosebită valoare cognitivă.»

ELENA ȘI MARIN VOICULESCU

editura minerva

Lei 5

Scanned with OKEN Scanner